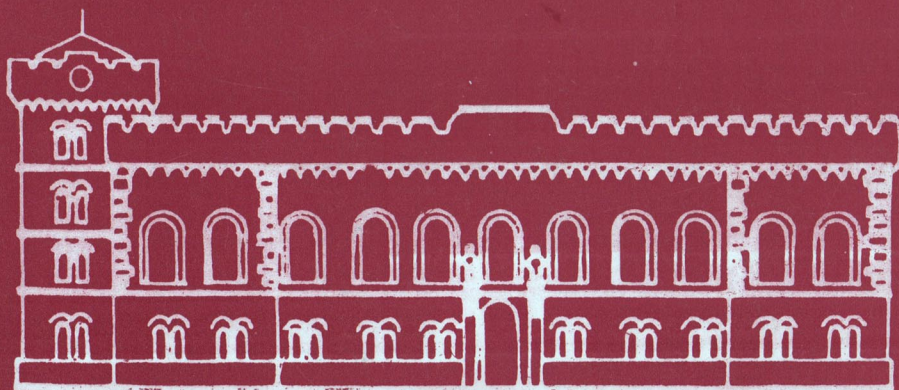

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

I S T O R I E

IV

Timișoara 1996

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

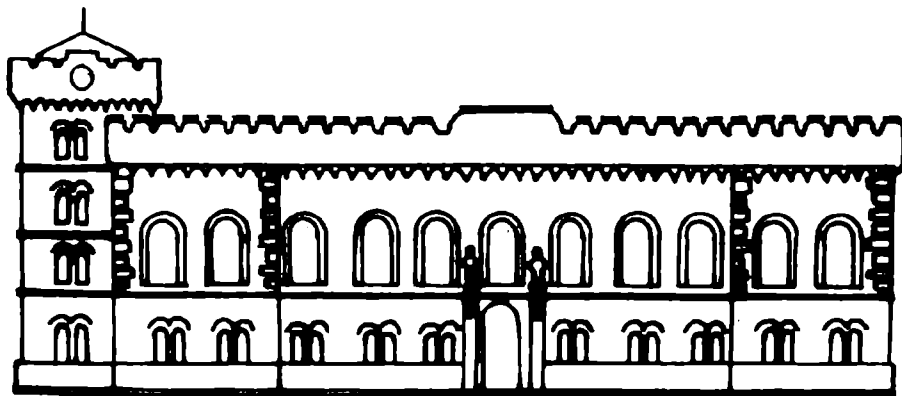
ANALELE BANATULUI

Serie nouă

I S T O R I E

IV

2

Timișoara 1996

COLEGIUL DE REDACȚIE :

Dr. NICOLAE SACARA, director general al Muzeului Banatului
TATIANA BADESCU, director adjunct al Muzeului Banatului
FLORIN MEDELET, redactor șef, responsabil de număr
FLORIN DRASOVEAN, secretar de redacție
MIRCEA MARE, VASILE DUDAS, VASILE RAMNEANTU,
NICOLETA TOMA, membri
Vigneta copertei : WILIAM VASTAG

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

SEVER DUMITRAȘCU, "Iudeos, Sarracenos sive Ismahelitas - evreii, saracinii și ismaeliții". Arheologie și istorie.	7
IOAN HAȚEGAN, Structuri autohtone și alogene în Banatul medieval.	17
PAVEL ROZKOŠ, Contribuție la istoria colonizării "Pemilor" în Banat. (Beiträge zur Geschichte der Besiedlung der "Pehmen" im Banat).	48
VICTOR NEUMANN, Istoria evreilor din Banat în secolul al XVIII-lea (I). (Die Geschichte der Juden im Banat, im 18 Jahrhundert (I)).	58
DAN POPESCU, Frământări și mișcări țărănești în Banat, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. (Peasant movements in Banat in the decades of the XIX-th Century).	68
ALEXANDRU ZĂNESCU, "Cronica meteorologică" a familiei Lungu din Berliște (1861-1891). (The "Meteorological Chronicle" of the Lungu family from Berliste (1861-1891)).	80
DORINA PÂRVULESCU, O ipoteză privind activitatea zugravului Stan în Banatul secolului al XVIII-lea. (Une hypothese concernant l'activité du zougrave Stan dans le Banat du XVIII siècle).	103
RAOUL ȘEPTILICI, O matrice sigilară a generalului Gheorghe Magheru. (Un sceau du general Gheorghe Magheru).	111
GHEORGHE LUCHESCU, Lugojul și anul revoluționar 1848. (Le Lugosch et l'année révolutionnaire 1848).	114
VASILE DUDAȘ, Activitatea desfășurată de către emigranții ardeleni și bănățeni din S.U.A. în vederea constituirii unei Legiuni Române. (Die Tätigkeit der Siebenbürger- und Banater Aussidler in den Vereinigten Staaten von Amerika zur Begründung einer rumänischen Legion).	128
VALERIU GIURAN, Momente din activitățile Regimentului 5 Vânători din gar-nizoana Timișoara, în cel de-al doilea război mondial, cam-pania din est, în perioada 22 iunie 1941 - 3 martie 1942. (Moments sur les activités de regiment 5 chasseur de la gari-son de Timisoara, pendant la deuxieme guerre mondiale, la cam-pagne de l'est, la periode 22 juin 1941 - 3 mars 1942).	144
VASILE RĂMNEANȚU, Activitatea organizației județene Timiș-Torontal a Frontului Plugarilor în perioada 1944-1946. (L'activité de l'organisation districtuale Timis-Torontal du Front des Agriculteurs dans l'époque 1944-1946).	173

CENTENARUL SIGISMUND ORMÓS (1894 - 1994)

LAJOS KAKUCS, Ormós Sigismund: Der SüdUngarische historische verein in Temeswar und das Museumwesen im Banat (1872-1919).	191
ANDREI KISS, Ormós Zsigmond și constituirea Societății de Științele Naturale din Timișoara. (Ormós Zsigmond und der Naturwissenschaftlicher Verein von Temeswar).	202
ELENA MIKLOSIK, Ormós Zsigmond și relațiile sale cu intelectualii vremii. (Ormós Zsigmond et ses contacts avec les intellectuels de son époque).	207
NICOLETA TOMA, Constituția Societății de Istorie și Arheologie din Banat. (Origins of the Historical and Archaeological Society in Banat).	217
ȘTEFAN CHISU, Cultura tradițională românească - temei a unității naționale. (The Romanian traditional culture as a ground for national unity).	228

RECENZII

MARIAN GUMĂ, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, Bibliotheca Thracologica IV, București, 1993 (CAROL KACSÓ).	237
---	-----

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

VASILE DUDAȘ, Activitatea desfășurată de secția de istorie a Muzeului Banatului - 1994.	249
MIRCEA MARE, Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în 1994.	251
VASILE RĂMNEANȚU, Creșterea patrimoniului secției de istorie a Muzeului Banatului în 1994.	252

IN MEMORIAM

IOAN HORAȚIU CRIȘAN (1928-1994), (FLORIN MEDELEȚ)	257
PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE	261

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

"IUDEOS, SARRACENOS SIVE ISMAHELITAS - EYREII, SARACINII ȘI ISMAELIȚII". ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE.

Având în pregătire un curs privind arheologia mileniului I d.Hr., am căutat doi "sâmburi tari", adică două limite cronologice și nu numai cronologice între care să cuprindem acest mileniu. Și am stabilit spre protoistorie, ca limită, acțiunea regelui Burebista, iar spre evul mediu, întemeierea celor patru state feudale românești Transilvania, Țara Românească, Moldova și Dobrogea, adică mai sugestiv, domniile lui Basarab I și Bogdan I.

Aceste lecturi ne-au condus și spre o temă pe care am mai prezentat-o într-un segment din lucrarea Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII-IX), publicată în anul 1978 (p.82, n.183, fig.24, 25).

Unele din datele arheologice sunt cunoscute, ele au fost deja publicate de specialiști de talia lui Gy. Török¹, K. Mesterházi² și Radu Popa³. Ne referim la vase pe ale căror funduri au fost imprimate semne; cruci, stele sau patrulatere cu labirinturi, de limpede semnificație religioasă: creștină, iudaică, mahomedană.

Tot în această serie de descoperiri se înscriu și vasele cu gâtul în formă de "scheibă" de factură CHAZARĂ (?), dar de origine din două zone estice: cea central-asiatică, cu centrul la Horezm și cea europeană cu centrul sau centrele pe Volga (desigur sunt, deocamdată, studii și cercetări în curs de desfășurare), publicate anterior de Gy. Török⁴, K. Mesterházi⁵ și republicate, unele, de noi, în studiul amintit⁶ mai sus. În cercetările noastre din așezările rurale din Crișana au fost descoperite astfel de materiale ceramice (vase, funduri, buze), ele fiind parțial amintite în monografia Biharea⁷, iar cele inedite vor fi studiate și publicate într-un studiu mai sârguincios, în viitor.

Acestea sunt datele arheologice. Și ele nu sunt puține și nici nu sunt de natură să fie ignorate. Acestea li se adaugă referirile antropomastice din Bihorul secolelor XII-XIII. Și iată izvoarele, după REGISTRUL DE LA ORADEA (1208-1235):⁸

Anul 1215 (proba 139)⁹

1. "Texa ismaelit din Nyr a pârât pe sătenii din Cegan"

Anul 1219 (proba 182)¹⁰

2. "judecători fiind Elia comitele de Bekes..."

Anul 1219 (proba 199)¹¹

3. "arbitri fiind Solomon, Elia și Tumpa..."

Anul 1219 (proba 209)¹²

4. "Ismaeliții din Nyr, Iliaz și Pentek, sprijiniți de alții..."

Anul 1219 (proba 219)¹³

5. "Absolon și Gyuri, fiii lui Ioachim și Solomon..."

Anul 1220 (proba 256)¹⁴

6. "Viba din satul Mocrea, prediul Lelez, a învinuit pe Iba și Dan..."

Anul 1220 (proba 263)¹⁵

7. "Ștefan și Elia s-au ars, iar Rupó a fugit în biserică..."

Anul 1221 (proba 303)¹⁶

8. "Nicolae din satul Erdei a învinuit pe domnul IHAD"

Anul 1221 (proba 306)¹⁷

9. "IHAD din satul Lad, împreună cu oamenii din comitatul său..."

Anul 1222 (proba 326)¹⁸

10. "Ismaeliții din Nyr, Elia și Petru, sprijiniți de alții au învinuit de tâlhărie pe..."

Anul 1229 (proba 365)¹⁹

11. "Ioan, fiul lui Absolon, a mărturisit prin viu grai că a vândut pe un libertin al său fugit, cu numele Sana, fiul lui Beg..."

Anul 1234 (proba 386)²⁰

12. "pe toți aceia care chezășuieră pentru dânsul, anume pe Habraham, Ysahac, Farcas, Paul și Grigore".

Acestor sugestii antroponomastice, li se adaugă, chiar dacă are un anume grad de incertitudine, și o indicație toponomastică:

Document din anul 1219²¹

1. (un hotar) - "de aici se coboară la mormântul preotului (din) Arad, iar de aici la balta Chazar"; Chiar dacă nu e vorba de Chazar (după cum corectează Teutsch și Firnhaber, care dau versiunea Csazar), indicația rămâne și cercetările de acest gen nu trebuie să ne îndepărteze de sugestia prezenței CHAZARE.

Prezența EVREILOR, SARACINILOR și ISMAELIȚILOR, deci nu numai unii, ci împreună, ne-o dau însă explicit, direct, deci imposibil de negat două importante documente publicate și de istoricii noștri în seria C a Documentelor privind Istoria României, secolele XI, XII și XIII, Transilvania (vol. I 1075 - 1250), după cum urmează:

Anul 1222 (documentul 137)²²

Bula de aur dată de Andrei al II-lea regele Ungariei, prin care se confirmă privilegiile nobililor:

1. "Comiții cămării, schimbătorii de bani, slujbașii sării și strângătorii vămilor (să fie) nobili ai regatului, să nu poată fi Ismaeliții și Evreii", dându-se în notă și următoarea explicație²³: "Comiți ai cămării, schimbători ai monetei, slujbași ai sării, strângători ai vămilor, nobili ai regatului să nu poată fi Ismaeliții și Evreii". Dăm și prevederea în limba latină: "COMITE CAMERE, MONE-TARII, SALINARII, ET TRIBUTARII, NOBILES REGNI SÎNT, HYSMAHE-LITE ET IUDEI FIERI NON POSSINT"²⁴.

Anul 1233 (documentul 223)

În septembrie 1223 Andrei al II-lea regele Ungariei, promite lui Iacob legatul papal în Ungaria să respecte înțelegerea cu privire la Evreii și Musulmanii din Ungaria. Redăm textul:

2. "Pe Iudei, Saracini și pe Ismaeliți de acum înainte nu-i vom pune în fruntea visteriei, monetăriei, a ocnelor, a străngerii dărilor sau a altor slujbe obștești și nici nu-i vom asemui pe aceștia cu «dregătorii» noștri și nici nu vom face ceva prin înșelăciune, ca din această pricină creștinii să poată fi asupriți de dânsii.

De asemenea nu vom îngădui în întreg regatul nostru ca Evreii, Saracinii și Ismaeliții să stea în fruntea vreunei slujbe obștești.

De asemenea, vom face ca de acum înainte Evreii, Saracinii și Ismaeliții să fie arătați prin semne deosebite și să fie despărțiți de creștini (s.n. S.D.)

Și făgăduim că noi urmașii noștri - la cererea episcopului în dieceza căruia sunt sau ar fi Evrei, Saracini, păgâni sau Ismaeliți - îl vom pune și îl vom da în fiecare an pe palatinul sau pe altul dintre dregătorii noștri, care dorim să fie un creștin sânguitor și-l vom face să jure că va împlini porunca noastră cu credință în această privință, pentru a scoate pe creștini din puterea Saracinilor și din viețuirea cu ei. Iar dacă se vor afla, în ciuda acestor rânduieli, creștini conviețuind cu Saracinii sau Saracini având robi creștini ori creștini uniți în orice chip cu femeile Saracinilor sau Saracini cu ale creștinilor, fie sub forma căsătoriei fie în altă formă, să fie pedepsiți pentru o asemenea unire, fie că e vorba de creștini, fie de Evrei sau păgâni, cu pierderea tuturor bunurilor și, nu mai puțin, să fie dați de rege pentru totdeauna ca robi creștinilor"²⁵. Dăm și textul în limba latină:

"IUDEOS, SARRACENOS SIVE ISMAHELITAS DE CETERO NON PRE-FICIEMUS NOSTRE CAMERE, MONETE, SALIBUS, COLLECTIS VEL ALIQUIBUS PUBLICIS OFFICIIS, NEC ASSOCIABIMUS EOS PREFECTIS, NEC IN FRAUDEM ALIQUID FACIEMUS, PROPTER QUOD AB IPSIS POSSINT OPPRIMI CHRISTIANI. ITEM NEC PERMITTEMUS IN TOTO REGNO NOSTRO IUDEOS, SARRACENOS VEL ISMAHELITAS PREFICI ALIQUI PUBLICO OFFICIO. ITEM FACIEMUS, QUOD IUDEI, SARRACENI SIVE ISMAHELITE DE CETERO CERTIS SIGNIS DISTINGANTUR ET DISCERNENTUR A CHRISTIANIS. ITEM NON PERMITTEMUS IUDEOS, SARRACENOS SIVE ISMAHELITAS MANCIPIA CHRISTIANA EMERE VEL HABERE QUOCUMQUE MODO. ET

PROMITTITUMUS PER NOS ET NOSTROS SUCCESSORES CONSTITTUERE ET DARE SINGULIS ANNIS PALATINUM VEL ALIUM DE IOBAGIO - NIBUSS NOSTRIS, QUEM VOLUIMUS CHRISTIANE FIDEI ZALATOREM, QUEM FACIEMUS IURARE, QUOD MANDATUM NOSTRUM SECUNDUM ISTA FIDELITER ADIMPLEBIT AD PETITIONEM EPISCOPI IN CUIUS DIOCESI SUNT VEL ERUNT IUDEI, PAGANI VEL ISMAHELITE, UT CHRISTIANOS EXTRAHAT A DOMINIO ET COHABITATIONE SARRACENORUM. ET SIQUI INVENTI PUERINT CONTRA HEC CHRISTIANI COHABITANTES SARRACENIS, VEL SARRACENI MANCIPIA HABENTES; ITEM CHRISTIANI SARRACENORUM, VEL SARRACENI CHRISTIANORUM QUOMODOCUMQUE MULIERIBUS COPULATI, SIVE SUB SPECIE MATRIMONII, SIVE ALIO MODO: BONORUM OMNIUM COPULATIONE TAM CHRISTIANI, QUAM IUDEI VEL PAGANI MULE TENTUR, ET NICHILOMINUS IN SERVITUTEM CHRISTIANORUM PER REGEM PERPETUO DEPUTENTUR"²⁶.

Cele două documente, mărturii ale epocii, ca reflexe ale situației internaționale - suntem în mentalitatea timpului de cruciată - de care papa, regalitatea și nobilimea ungară nu sunt străini, cât și a unei mentalități interne presante, drept rezultat - presupunem - a unei situații cu rădăcini în viața economică, socială și nu în ultimul rând politică a Ungariei medievale. Desigur se ridică problema dacă avem de-a face cu o reflectare a unei situații economico-sociale sau cu o intoleranță politico-religioasă sau și cu una și cu alta. Precizările le vor aduce studiile viitoare - economice, sociale, religioase, culturale - pe această temă, care nu fac obiectul rândurilor de față. Noi le așteptăm cu mare interes. Un fapt - de mentalitate, rămâne - acel început de intoleranță mixtă, nobiliaro-regală din ceea ce unii au numit, nu știm dacă întemeiat - un regat tolerant al Sfântului Ștefan. Ceea ce știm este că acest început de intoleranță (nu excludem și alte ante-luări de atitudine) contra EVREILOR, SARACINILOR și ISMAELIȚILOR va continua mai apoi împotriva ROMÂNILOR, proces încheiat în secolul al XIV-lea, așa cum scria un specialist de marcă al istoriei relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV, acea mare Doamnă a medievalității românești, MARIA HOLBAN: "Într-adevăr, aici sunt analizate cele două căi de pătrundere încercate de regalitatea arpadiană, dincolo de arcul carpatic, pe teritoriul viitoarelor state românești. Și în mod firesc se pune întrebarea: până unde se întindea aria concedată, de Andrei al II-lea cavalerilor teutoni în intervalul 1211-1225? Și de asemenea cât de concret și de durabil a fost Banatul unguresc până la venirea angevinilor? Dar oricât de neașteptate ar fi rezultatele cu privire la demonstrația falsurilor celor două documente așa-zise din "1222" sau descoperit că primul ban de Severin cunoscut până acum sub numele de Luca, pe baza unui document valabil, apare sub numele de Iula într-un altul, tot atât de valabil și anterior celui alt cu câteva luni, sau arătarea sensului real al așa-zisei «creștinări a cumenilor» și a legăturii posibile între apariția primului ban de Severin în 1233 și acea supunere a lor din 1228, sau noua interpretare dată Diplomei ioaniților (1247) și scrisorii lui Bela al IV-lea către papă

(1250) - problemele majore sunt totuși cele din secolul al IV-lea, care înfățișează confruntarea dintre români și regalitatea angevină sub două aspecte. Adică acela al unor raporturi politice cristalizate mai întâi în compromisul încheiat în 1324 de Carol Robert al Ungariei și domnul Țării Românești, Basarab, soluție supusă la diferite eclipse, și acela al impactului constant al acestei regalități asupra românilor din Transilvania (în sensul larg cuprinzând și Banatul, Crișana și Maramureșul) sub forma unor depozedări parțiale sau generale, a tăgăduirii normelor de drept și a însăși credinței lor, în sfârșit la reducerea la tiparul impus de decretul din 1351 ce nu recunoaște decât două categorii: a nobililor și a iobagilor. Între ele nu mai era loc pentru cnezi și oameni nelegați de glie. Secolul al XIV-lea, care a fost martorul afirmării ideii de neatârnamare a Țării Românești și a Moldovei, a fost martorul iobăgării românilor din Transilvania²⁷. (s.n.S.D.) Deci un proces paralel, care se împlinește, în timp, în secolul al XIII-lea pentru EVREI, SARACENI și ISMAELIȚI, și, în secolul al XIV-lea, pentru ROMÂNI.

Revenind la cele două documente aduse în discuție de noi (1222 și 1233), observăm că sunt EXCLUȘI (v. supra), în primul ISMAELIȚII («HYSMARHELITE») și EVREII («JUDEI»), și, în al doilea, EVREII (IUDEOS), SARACENII (SARRACENOS), sive (în traducere volumul de Documente: și pe; care nu e totuna cu sau), deci "ȘI PE" ISMAELIȚI («ISMAHELITAS»). Și mai apar PĂGÂNII («PAGANIS»), tot în al doilea document. Cine sunt aceștia? După accepțiunea comună, dăm un glosar al explicației contemporane, nu a celei medievale (sec. XII-XIII):

A. EVREU - (la s.) "Denumire generală dată populațiilor de religie iudaică (mozaică), descendente din vechii locuitori ai Palestinei (ISRAEL n.n.S.D.) și din alte populații care au adoptat iudaismul"²⁸; "Bărbat care face parte dintr-un popor răspândit în mai toate țările de pe glob, urmaș al populației din Palestina (ISRAEL n.n.S.D.) antică și al unor neamuri care au adoptat religia mozaică"²⁹. Credem că nu greșim, ci cu cel mai mare respect, ce-l datorăm acestei probleme istorice adăugăm azi, evreii, locuiesc în primul rând statul ISRAEL. Un fapt rămâne cert: prin descoperirile arheologice puse de noi în valoare mai sus, prin antroponimie EVREII SUNT PREZENȚI; și, prin documentele amintite, EVREII sunt excluși din viața politico-economică a regatului maghiar în secolul al XIII-lea, la fel ca Saracenii, «sive» ismaeliții și păgânii.

B. SARACEN (la s.) - sub forma SARAZIN, SARACIN: "Denumire dată musulmanilor în V.Europei"³⁰; "Nume dat în evul mediu de popoarele occidentale musulmanilor din Europa și din Africa"³¹.

C. ISMAELIT (la s.) "Membrii unei secte a musulmanilor șiiti, apărută în secolul VIII și caracterizată printr-un fanatism extrem. Există și azi în Iran și în Pakistan"³².

D. PĂGÂN (la s.) "Cel care se închină zeilor sau idolilor; nume dat de creștini celor care sunt de altă religie; nume dat de creștini popoarelor care nu au nici o religie, care nu cred în Dumnezeu sau nu au primit botezul"³³; "Persoană care se

închină zeilor sau idolilor; nume dat de creștini celor care sunt de altă religie (în special turcilor mahomedani). Nume dat de creștini persoanelor care nu au nici o religie, care nu cred în Dumnezeu sau nu au primit botezul"³⁴.

În mentalitatea secolului al XIII-lea, referirile făcute de documente, nu sunt, chiar identice cu accepțiunea modernă a acestor termeni. Din acest motiv trebuie să zăbovim asupra realităților vremii. Dacă identificarea bălții amintite în Documentul din anul 1219 e într-adevăr «baltă CHAZAR», înseamnă că avem de-a face cu o populație de Chazari, care a locuit la un moment dat aceste regiuni, fapt confirmat și de lucrarea cercetătorului german HANSGERD GOCKENIAN, publicată în anul 1972.

Redăm părerea istoricilor români în legătură cu CHAZARII, deoarece interesează religia pe care aceștia au acceptat-o.

A. În anul 1976 turcologul român MUSTAFA ALI MEHMED scria următoarele despre chazari:

a) "Atât în perioada Kaganatelor turcești reprezentate de «turcii orientali» sau de «turcii occidentali», cât și după dezmembrarea lor, pe teritoriile de sub autoritatea acestora, ca și pe cele din vecinătăți, s-au afirmat o serie de organisme politice fie ale triburilor turcești propriu-zise, fie ale populațiilor turcizate până atunci. Una din cele mai importante formațiuni de acest fel a fost statul hazarilor (sec. VII), care s-a consolidat pe fundalul tradițiilor vechi turcești"³⁶.

b) "Astfel, o serie de trăsături au trecut de la unele grupuri de populații la altele, deplasându-se totodată împreună cu ele din Asia Centrală spre hotarele ei occidentale, respectiv de la huni la Tu-kiu sau Gok-Turk și apoi la uiguri, iar de la aceștia la formațiunile statale ale hazarilor, karahanizilor și gaznavizilor, din perioada islamică, de aici la imperiile create de selgiukizi și apoi la turcii otomani"³⁷.

c) "Începeau, după cum afirmă unii specialiști, «momente grele pentru popoarele barbare din Asia Centrală», înțelegându-se prin acestea îndeosebi populațiile turcece, care se găseau astfel în fața unei triple încercuiri: arabe, chineze și indiene. Drept urmare, unele din populațiile turcece, cum au fost hazarii, vor căuta o ieșire spre Europa, mergând pe urmele hunilor și avarilor, deși nu vor trece de hotarele naturale ale Asiei"³⁸ (s.n.S.D.).

B. Savantul român AUREL DECEI, orientalist și turcolog, specialist de renume, scrie următoarele: "Animați de forța lor caracteristică formatoare de state, turcii turcizează Kașgaria și Transoxiania (Ma wara al-nahr, «Ținutul de dincolo de fluviu», cu o expresie arabă), precum și stepele rușesti până la Dunăre. Numele turk însă nu mai apare decât rareori în multele formațiuni statale cum sunt uigurii, khitanii, djurcet, kara-khitanii, apoi, în apus chazarii, pecenegii și kâpceakii, cu toate că etnicul acestora era marele neam turk"³⁹.

C. Foarte recent CHRISTIAN TĂMAȘ, scrie despre chazarii-turci, aflați la răspântia a trei religii universale: creștină (venită prin Bizanț), mahomedană (venită prin arabi) și mozaică (venită prin evreii ajunși în Asia Centrală). Convertirea lor e

prezentată astfel: "De-a-lungul timpului, s-au emis mai multe ipoteze, cea mai viabilă părând a fi în continuare considerată necesitatea politică a păstrării unității și independenței statului Khazar. În vreme ce o îmbrățișare a creștinismului bizantin ar fi însemnat o aservire a statului față de Bizanț sau o adoptare a islamului ar fi dus la înglobarea pur și simplu în Califatul arab, iudaismul oferea singura cale «de mijloc» demnă de luat în seamă. Începutul procesului de convertire la iudaism a fost considerat în mod aproape unanim a fi anul 740, la trei ani după ultima luptă dintre khazari și trupele musulmane conduse de MERWAN al II-lea, ultimul calif omeyyan, soldată cu o înfrângere a khazarilor sau, altfel spus, cu o victorie a la Pirus a arabilor în urma căreia conform tradiției acelor timpuri khagamul a fost nevoit să se convertească la islam, de formă doar, înfrângere ce a avut darul de a scoate și mai mult în evidență necesitatea adoptării unei religii «neutre» din punct de vedere politic. Convertirea s-a desfășurat în mai multe etape din cauza disputelor teologice dintre reprezentanții creștinismului, islamului și iudaismului. Sursele arabe, cum ar fi lucrarea lui AL-MAS-UDI, AHDDHAHAB WA MA ADIN AL-JAWHAR (Câmpiile de aur și minele de pietre prețioase), conform cărora khazarii ar fi trecut la iudaism în vremea domniei Califului abbasid HARUN-AR-RAȘID (789-809), se referă, după toate probabilitățile, la perioada încheierii procesului de iudaizare a populației khazare și nicidecum la începutul său, după cum s-a susținut mult timp. Cu toate că adoptarea iudaismului de către aristocrația khazară a fost, în mod cert, motivată de rațiuni politice, trecerea întregii populații la iudaism a ridicat mai multe semne de întrebare, mai ales că aristocrația, adoptând iudaismul, n-a ținut seamă niciodată de exclusivismul lui, permițând poporului păstrarea pe mai departe a credințelor sale păgâne. Singura ipoteză plauzibilă în acest context rămâne contactul nemijlocit al populației khazare cu evreii refugiați pe teritoriul statului khazar într-un număr mare în urma persecuțiilor violente la care erau supuși în Imperiul Bizantin, începând cu domnia lui Justinian și continuând cu cele ale urmașilor lui, Heraclius (sec. al VII-lea), Leon al III-lea (sec. al VIII-lea), Vasile și Leon al IV-lea (sec. al IX-lea) precum și în Califatul arab, cu toate că într-o mult mai mică măsură"⁴⁰.

Fugiți de intoleranța din răsărit, adepții cultului mozaic, ajung în vest, prin intermediul statului khazar, unde se întâlnesc, în secolul al XIII-lea, cu intoleranța regatului ungar.

Descoperirile arheologice și cele documentare (onomastice, toponomastice, religioase) dovedesc că în secolul al XIII-lea se mai păstrau, alături de creștini și adepți ai celorlalte două religii universale - mozaică și mahomedană, ba chiar și păgâni (care nu erau românii, deoarece ei au fost primii creștini ai acestor locuri iar documentele medievale îi pomenesc pe ortodocși, nu ca păgâni, ci schizmatici), fie unguri, fie secui, fie pecenegi, fie bosormeni, fie, probabil, chazari (?).

Un fapt rămâne indiscutabil: o istorie religioasă petrecută pe întinderile Asiei Centrale, în statul Chazar, începe să fie deslușită și prin descoperirile arheologice din centrul Europei, prin analiza documentelor medievale. E abia un început de drum.

Sperăm ca într-un alt studiu, mai amplu, să putem publica materialele inedite privind descoperirile de acest tip din așezările rurale cercetate de noi, datând din secolele X-XIII (1241), unde alături de majoritatea descoperirilor românești, apar și materiale ale unor populații alogene sau ale oaspeților. De aici interesul major - nu numai al istoriei naționale și europene, ci universale - ne referim la EURASIA - pentru cercetarea pânzei așezărilor rurale românești din Crișana, lângă care s-au așezat cu vremea și alte populații.

SEVER DUMITRAȘCU

12 sept. 1994

Muzeul Țării Crișurilor Str. Stadionului nr. 2, Oradea
ROMÂNIA

NOTE

1. Gy. Török, Die Bewohner von Halimba im 10 und 11 Jahrhundert, în Arch Hung. Bdp., 1962, Fig. 24/149: cruce de Malta; Fig. 24/167: stea cu cinci colțuri; Fig. 27/425: patrulater labirintice; Fig. 27/431: cruce de Malta; Fig. 29/579: stea cu cinci colțuri; Fig. 30/659: cruce simplă; 688 : cruce simplă în cerc; 690 : stea în cinci colțuri; Fig. 31/811 : cruce simplă în două cercuri concentrice; 951 : patrulater "îngemănate"; pl. XLVII/ 25 : cruce simplă; 167 : stea în cinci colțuri; pl. LI/425 : patrulater labirintice (în centru templul din Mecca ?); 431 ; cruce de Malta în cerc; 690 : stea în cinci colțuri.
2. K. Mesterházi, Ostliche Beziehungen der hungarischen Land. Keleti kapcsolatai, în FAA, XXVI, 1975, p. 99-115.
3. R.Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, O reședință feudală din secolele XI-XII la Sânnicolau de Beius. Contribuții la istoria Bihorului medieval, în RMM, XV, 2, 1984, p. 21-34, fig. 9/f: stea în cinci colțuri; g, k, l : patrulater ? labirintic.
4. Gy. Török, op.cit., pl. LXIX/87, 149.
5. K. Mesterházi, op.cit., fig. 1-6.
6. S. Dumitrașcu, Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII-XI), în Biblioteca Crisia, II, Oradea, 1978, fig. 24 și 25.
7. Idem, Biharia. Monografie arheologică, vol. II, planșe (sub tipar).
8. Documente privind Istoria României, C, I, Buc., p. 37-147.
9. Ibidem, p. 75, proba 139: Ysmaelita din Nyir: numele ismaeliților din Nyir a fost păstrat până azi de orașul Hajduböszörmény în comitatul Hajdu (Ungaria), v. p. 75, n. 10, 11.
10. Ibidem, p. 87, proba 182.
11. Ibidem, p. 92, proba 199.
12. Ibidem, p. 94, proba 209.
13. Ibidem, p. 95, proba 213.
14. Ibidem, p. 107, proba 256.
15. Ibidem, p. 109, proba 263.
16. Ibidem, p. 120, proba 303.
17. Ibidem, p. 121, proba 306.
18. Ibidem, p. 126, proba 326.
19. Ibidem, p. 138, proba 365.
20. Ibidem, p. 146, proba 386.
21. Ibidem, p. 170, Documentul nr. 113.
22. Ibidem, p. 192, Documentul nr. 137.
23. Ibidem, p. 192, n. 1.
24. Ibidem, p. 377.
25. Ibidem, p. 265-266.

26. Ibidem, p. 398.
27. Maria Holban, Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV, Buc., 1981, p. 5.
28. Mic Dicționar Enciclopedic, Buc., 1978, p. 357, s.v.
29. Dicționarul Limbii Române Moderne, Buc., 1958, p. 283, s.v.
30. Mic Dicționar Enciclopedic, Buc., 1978, p. 357, s.v.
31. Dicționarul Limbii Române Moderne, Buc., 1958, p. 736, s.v.
32. Mic Dicționar Enciclopedic, Buc., 1978, p. 502, s.v.
33. Mic Dicționar Enciclopedic, Buc., 1978, p. 702, s.v.
34. Dicționarul Limbii Române Moderne, Buc., 1958, p. 593, s.v.
35. H. Göckenian, Hilfsvölker und Grenzwächter im Mittelalterlichen Ungarn, Wiesbaden, 1972, p. 5.
36. M. Ali Mehmed, Istoria Turcilor, Buc., 1976, p. 34.
37. Ibidem, p. 37.
38. Ibidem, p. 69.
39. A. Decei, Istoria Imperiului otoman până la 1656, București, 1978, p. 13.
40. C. Tămaș, Urmașii lui Magog, în Convorbiri literare, 11. 12. Iași, 1993, p. 10.

"IUDEOS, SARRACENOS SIVE ISMAHELITAS".

ARCHAEOLOGY AND HISTORY.

Summary

The author presents the toponymical, anthroponymical, archaeological and documentary data regarding some feudal facts of the XIIth - XIIIth centuries. The documents issued in 1222 and 1233 by the Royal Hungarian Chancellor's Office do not admit the Jews, Saracens and Ishmaelits' access to economic, commercial and monetary activities. Did this imply economic measures, religions intolerance, or both ?

This article presents the facts in their organic development.

STRUCTURI AUTOHTONE ȘI ALOGENE ÎN BANATUL MEDIEVAL

I. Structuri și relații economice

Perioada de peste o mie de ani care este considerată - cu marje mai mari sau mai mici de timp - ca înglobând epoca feudală în regiune, se impune a fi tratată pe subperioade. Aceasta întrucât realitățile zonei sunt relativ ușor diferite în cel puțin patru subperioade și anume: a) secolele VIII-XI / până la Ahtum; b) secolele XI-XIII; c) secolele XIV-XVI / până la 1552; d) secolele XVI-XVII / 1552-1716.

Tipurile de structuri și relații atât autohtone cât și alogene sunt diferite ca proporție de la o etapă la alta, pe toate planurile. Vom analiza, în sinteză, structurile existente în Banat în această paralelă autohtoni-alogeni, pe mari domenii și pe subperioadele istorice.

Proprietatea și modalitățile în care funcționa ea este diferită la autohtoni și la alogeni. În timp ce regimul proprietății la românii bănățeni ai veacurilor VIII-XI și chiar cu prelungiri în epocile următoare - era în concordanță cu obștea sătească ce avea la bază cutume precise - la alogenii organizați în obști gentilice era diferit. Migratorii aveau în proprietate individuală bunurile mobile ale familiei (cort, inventar gospodăresc, căruță, eventual, caii) și în proprietate comună turmele de animale (sau părți ale acestora). Pământul nu intra în sfera proprietății întrucât era locuit doar o perioadă ci doar uzufructul acestuia prin dreptul la pășunat (cucerit de multe ori prin dreptul sabiei) și prin dările impuse autohtonilor.

Ocupațiile lor constau în creșterea animalelor, în special a cabalinelor și bovinelor, dar și a ovi-caprinelor pe terenuri întinse din zonele de câmpie. Cultura cerealelor nu intra sau intra prea puțin în sfera preocupărilor lor. Produsele agricole le luau de la autohtonii locului unde se aflau fie ca tribut, fie, mai rar, prin schimb de produse cu aceștia. Nemaivăzând astăzi migrațiile drept o cavalcadă continuă, cu lupte, jafuri și măceluri ci ca pe un fenomen ceva mai complex: intrarea într-un teritoriu și stabilirea unor raporturi superioritate-inferioritate cu autohtonii, eventual în urma unui

conflict militar, urmat apoi de condițiile conviețuirii prin tribut și/sau alte taxe, odată cu așezarea separată a obștilor gentilice alogene ce-și continuau tradiționalele ocupații. Cum pământ, inclusiv de pășune, era destul, nu se nășteau diferențe lungi pentru astfel de zone. Meșteșugurile de tip casnic erau și ele prezente la alogeni, fie în legătură cu prelucrarea pieilor și produselor animale (piele, lână), fie cu cel al prelucrării fierului și metalelor prețioase. Materiile prime pentru ultimele meserii nu erau extrase și prelucrate de migratori ci preluate, prin forță sau impunere, de la autohtonii ce cunoșteau acest meșteșug și produceau cantitățile necesare de minereuri.

Relațiile ce se stabilesc între autohtoni și alogeni (în general mult mai puțini numeric decât primii) după consumarea momentului militar sunt aproape inexistente la început cu excepția tributului și încep să se amplifice pe măsură ce zona trece printr-o perioadă de pace și liniște. În timpul a câteva generații, alogenii adoptă o parte a civilizației materiale superioare a autohtonilor, constând fie în tehnici de lucru, fie în influența asupra modului de trai secvențial. Distanțele dintre așezările localnicilor și sălașele de corturi ale migratorilor sunt destul de mari iar traiul obștilor sătești nu este în general deranjat de intervențiile migratorilor.

Arheologia prefeudală și feudală constată faptul că în zonele în care există o apreciere considerabilă a așezărilor rurale românești ocupația principală a locuitorilor o constituie agricultura. În același timp se constată o locuire mai intensă și pe o durată mai îndelungată în timp în locurile în care se află zăcăminte metalifere.

În privința cultivării plantelor, românii au preluat atât terminologia latină ce definește uneltele agricole cât și întregul inventar tipologic de unelte. Până acum o serie de asemenea unelte, descoperite întâmplător, au fost datate - în lipsa altor elemente de sprijin - drept unelte romane. Aceste seceri, brăzdare de plug, oticuri, hârlețe, săpăligi trebuiesc reanalizate și - o bună parte a lor - trebuie redată contextului firesc în care s-au folosit și anume cel prefeudal. Schimbările de forme din această perioadă sunt lipsite de orice relevanță, ceea ce a și făcut posibilă confuzia cu epoca anterioară.

Gropile pentru provizii descoperite, fie în interiorul, fie pe lângă locuințe, precum și vasele de depozitare a grăunțelor, făcute din lut ars și descoperite nu numai în așezările de câmpie ci și în cele de deal probează amploarea zonală a practicării agriculturii. Zona colinară și submontană este o dovadă a prezenței populației românești aici. Migratorii - ce nu sunt agricultori - nu cultivă nici zonele de șes, cu atât mai puțin pe cele de deal și submontane.

Cultivarea și folosirea în gospodărie a plantelor textile (în, cânepă) este dovedită arheologic prin numeroasele fusaiole de lut ars ca și prin urma unor țesături textile imprimate pe fundul vaselor de ceramică ce au fost arse și au ajuns până la noi.

Creșterea animalelor (oi, capre, porci, vite cornute, păsări de curte) este probată arheologic de cantitatea oaselor existente nu numai în perimetrul fiecărei așezări dar și de cel al celor găsite în fiecare locuință. La Zăbrani oase mai mari decât restul indică și faptul că existau încercări de încrucișare și obținere de noi rase de animale.

Calul este foarte puțin crescut, nefiind destinat consumului de carne, și - în această etapă, nici lucratului la câmp. Aceasta în contradicție cu alogenii ce creșteau doar vite cornute și cabaline în cirezi și herghelii mari.

Ceramica este elementul determinant pentru o cultură arheologică, pentru caracteristicile acesteia. Abundența de fragmente ceramice descoperite în locuințe, așezări și necropole autohtone dovedește practicarea olăritului și nu o aducere din exteriorul obștii prin schimb a întregii cantități. Ceramica lucrată la roată dovedește, indirect existența atelierelor de olar, iar cuptoarele de ars oale - descoperite în așezările intens cercetate arheologic completează imaginea de ansamblu. Tipologia acestor cuptoare este tot daco-romană. Cuptoarele cu reverberație utilizate în satele bănățene nu au putut fi introduse aici de nici una dintre popoarele migratoare ce își lucrau ceramica cu mâna, o ardeau superficial și nu foloseau decorarea în pasta de ceramică nearsă. La autohtoni s-a păstrat cu consecvență atât forma vaselor cât și a punctelor de decor din perioada anterioară. Diferențierea se poate face în cadrul unor ateliere mai mari unde olarul își aplică pe vase marca proprie.

Un alt element uniform în spațiul românesc îl reprezintă tipologia de construcție a caselor, fie ele din lemn și piatră de la suprafață, fie a locuințelor de tip bordei și semibordei. Case au fost descoperite și cercetate în Banat la Gornea, Remetea Mare și T. Vladimirescu. Caracteristicile de bază sunt: aspectul dreptunghiular (3,50 x 3,20 m), adâncimea între 0,60 - 1,20 m, pardoseală din lut bătătorit, cuptor de încălzit din lut ori pietre și - uneori - vatră deschisă de formă circulară. Nu putem decât să acceptăm ideea unor meșteri specializați în asemenea construcții.

Și tot așa trebuie văzută și tehnica de ridicare a fortificațiilor vremii. Mai simple decât castelele romane, fortificațiile de pământ cer totuși o specializare la ridicarea valului, a pantei șanțului de apărare, a grătarului de lemn de sub valul de pământ ars.

Locuințele modeste ale epocii asigurau un minim de confort și condiții satisfăcătoare în perioada rece a anului, fapt ce nu se poate spune despre corturile ce alcătuiau sălașele migratorilor. În plus modestia construcției nu atrăgea cu nimic poftelile valurilor migratoare. Dovadă că odată cu încetarea migrațiilor tipologia locuințelor începe să se schimbe și ea, în evoluția firească și liberă.

Extracția și prelucrarea metalelor este atestată arheologic prin urme de metale feroase la Bocșa Montană, Ciclova Română, Moldova Nouă, Ocna de Fier, Oravița, Sasca Montană, Tincova și Criciova². Iar în privința zăcămintelor exploatate, de cupru, sunt notate localitățile Ciclova Română, Dognecea, Moldova Nouă, Oravița, Ocna de Fier, Ruschița, Sasca Montană, Eibenthal și Tisovița³.

Este cunoscut faptul că alogenii nu cunoșteau și nu practicau extracția și prelucrarea primară a minereurilor. Cele de care aveau nevoie le obțineau de la localnicii prin impuneri și/sau achiziții.

Și tot în domeniul metalelor rămâne și extracția aurului și a argintului. În Banat se făcea fie din zăcăminte, fie prin spălarea aurului din apa râurilor. Au fost identificate nu mai puțin de 32 de puncte aurifere în Banatul veacurilor VI-XI⁴.

Chiar dacă doar o jumătate a lor funcționa concomitent și totuși producția de aur și argint era deosebit de mare. Și ne putem gândi și la existența unor meșteri aurari localnici sau veniți din alte spații ce puteau prelucra această cantitate. O descoperire de la Felnac a unui atelier de confecționat piese decorative⁵, atribuit când autohtonilor când avarilor, pare să lase problema deschisă. Descoperirea unui atelier de bijuterii în așezarea românească de la Remetea Mare dovedește existența unor meșteri aurari localnici sau care lucrează obișnuit aici, având la dispoziție atât materia primă cât și comanditari ce plătesc lucrarea.

Și pentru că nici comerțul, cu toate vicisitudinile vremii, nu putea să lipsească din peisajul economic bănățean, întrucât el asigura acele puține - dar inexistente aici - obiecte și produse de strictă necesitate. Și nu ne referim decât la sarea transilvană ce era transportată cu plutele pe Mureș și apoi mai departe spre sudul sau centrul Europei. Și tot pe apă sau pe drumurile de uscat - mult mai nesigure - se desfășura și schimbul de mărfuri cu lumea bizantină și sud-slavă, legături tradiționale ce nu au putut fi întrerupte niciodată. Circulația monetară neîntreruptă este probată prin monede emise de aproape toți împărații bizantini până în veacul al XI-lea⁶, dată de la care situația masei monetare începe să sufere modificări.

Perioada secolelor XI-XIII, sub aspect economic în Banat, este cea a feudalizării treptate a societății. Regimul proprietății începe să se schimbe, pe măsură ce puterea centrală, cea feudală laică și ecleziastică devin tot mai puternice. De la ducatul lui Ahtum, prima formă prestatală de organizare mai bine cunoscută și care demonstrează începutul feudalizării, ajungem în secole la conturarea unei proprietăți regale largi la început și micșorându-se în timp, a unei proprietăți bisericești și laice medii și a existenței proprietății obștești și individuale a membrilor obștii. Regele donează o parte a proprietăților sale unor credincioși servitori ce îndeplinesc aici sarcinile puterii centrale. Dacă la început comitatul - instituția politico-administrativă - era unul regal administrat prin oamenii regelui (homo regius) din secolul al XIII-lea el se transformă într-unul nobiliar.

Proprietatea nobiliară se formează în Banat, cu mici excepții (vezi cazul familiilor și descendenților lui Ahtum și Chanadinus), în veacul al XIII-lea, mai târziu decât în restul Transilvaniei. Cauzele sunt multiple, ținând cont și de etapele penetrației puterii centrale, de rezistența localnicilor și de caracterul specific al regalității arpadiene. Căile prin care se formează proprietatea nobiliară sunt în esență două: depozitarea obștilor sătești de proprietatea (nu de folosința) asupra pământurilor de către feudali noi veniți aici sau cei desprinși chiar din sânul obștii și prin donații regale pe seama diverselor persoane din cele două categorii. În veacul al XIII-lea proprietatea este dată unor pături feudale mai largi, îndeosebi nobilimii mijlocii și mici, credincioasă puterii centrale. La fel se formează și domeniile bisericești.

În această perioadă (XI-XIII) structura țăranimii nu este prea bine conturată, iar deosebirile nu sunt foarte evidente. Țăranul, indiferent de starea socială, își desfășoară independent munca sa pe câmp sau pe lângă casă, fără ingerințe din partea clasei

feudale. Ei sunt țărani liberi, atât ca proprietate asupra pământului cât și ca folosință a acestuia, fără a fi obligați la dări decât către rege. Numele sub care sunt cunoscuți țăranii în genere sunt cele de populus, rustici și villani⁷. Cu timpul de la accețiunea de om liber sensul trece în cel de om în dependență feudală, iobag. Mai există și categoria robilor. Mai existau și categorii intermediare, în grade de libertate sau dependență de la cea nominală până la cea efectivă. O însiruire de la liber spre dependent a acestora este interesantă: iobagii liberi sau naturali erau așezați în jurul cetăților și în schimbul pământului aveau obligații militare (mai târziu majoritatea lor vor îngroșa rândurile nobilimii comitatense); iobagii cetății aveau o situație asemănătoare cu antecesorii; oamenii cetății aveau obligații militare și economice față de cetate; țăranimea din obști era liberă atât prin natura proprietății cât și prin cea a obligațiilor economice; dacă la început ei erau cei mai numeroși, numărul a început să scadă odată cu veacul al XIV-lea iar următorul închide - în mare - perioada și importanța categoriei de țărani liberi.

Țărănimea dependentă era alcătuită din iobagi, oameni cu drept de folosință a pământului dar nu de proprietate și obligații economice către stăpânul feudal pentru acest drept; jeleri - țărani care nu au pământ în folosință proprie și - de multe ori - nici gospodărie proprie și nici mijloace de muncă, trăind în alte locuințe și muncind la alții; slugile ce-și duceau viața la curțile feudale fiind folosite la muncile curente; robii care sunt cea mai umilă categorie socială în societatea feudală. Robii dispar în veacul al XIV-lea fiind incompatibil cu structura proprietății și servituții feudale.

Structura economică a veacurilor XI-XIII cuprinde, pe baza structurii proprietății dar și în afara acesteia, ocupațiile amintite în primele pagini, dar în condiții relativ noi, uncori superioare. Astfel agricultura se baza pe cultivarea pământurilor în sistemul asolamentului bienal: o parte a pământului arabil era însămânțat într-un an și lăsat să se odihnească în celălalt (folosit la pășunat). Se practica chiar și în regiunile cu relief ceva mai înalt. Plugul de lemn suferă transformări prin adăugarea de piese metalice (fierul lat și brăzdarul), se schimbă proporția între cerealele cultivate: de la meiul tradițional se trece la graminee. Cultura viței de vie este atestată documentar, apar chiar podgorii, plantele textile își continuă și măresc aria de cultură, iar apariția și diversificarea morilor de apă reprezintă o mică revoluție în diversificarea hranei și a sporirii productivității muncii. Meșteșugurile sătești și preorășenești iau un avânt considerabil. Circulația monetară este încă diversă și interesantă: obolii bizantini circulă prin sec. XI-XII, obolii și dinarii ungurești în toată perioada, mărcile de Köln și Transilvania în sec. XIII, dinarii vienezi în sec. XIII.

Este semn că economia naturală își trăiește ultimele sale secole de existență și că această dezvoltare economică, bazată pe progrese tehnice și tehnologice prefigurează perioada următoare a economiei de piață.

Am vorbit despre ocupațiile specifice zonei și locuitorilor. Ele sunt caracteristice autohtonilor. Iată că se produce în aceste secole (XI-XIII) sedentarizarea elementelor alogene destul de puțin numeroase și îndreptarea lor spre unele ocupații ce le sunt

accesibile. Mai apoi sunt aduse alte elemente alogene specializate în anumite meserii sau ocupații. Ca urmare diferența extrem de mare dintre autohtoni și alogeni în privința modului de viață începe să se răstărgă. Ea nu dispare dar prefigurează noul mod de receptare a individului și grupurilor sociale și profesionale, după modul de încadrare și utilitate economică.

Perioada secolelor XIV-XVI (mai precis de la mijlocul primului până la mijlocul ultimului, cu termen final 1552) este considerată a fi cea a evului mediu "clasic" în Banat. Și aceasta întrucât asistăm acum - în toate structurile și relațiile sociale - la exprimarea în forme coerente a orânduirii feudale de tip clasic occidental, dar în același timp la modularea acestora pe realitățile autohtone ce nu au putut fi distruse și nici înlocuite. Aceste realități românești au dat Banatului nota caracteristică în raport cu regatul Ungariei. Această notă specifică face ca Banatul să fie o țară românească, unită organic cu restul teritoriilor românești și în legături extrem de complexe.

Polul în jurul căreia se rotesc oamenii în societatea feudală este dreptul de proprietate. Acesta este foarte complex. Bunurile mobile puteau aparține, teoretic, oricărei persoane în condițiile unor reglementări juridice feudale, în virtutea acelei "legi vechi". Dintre bunurile imobile, cel mai important era dreptul de proprietate asupra pământului. Iar acest drept aparținea doar unei părți a societății compusă din puterea centrală, clasei feudale laice sau bisericești, țăranimii libere și orășenimii.

Căile de formare a proprietății puterii centrale asupra pământului sunt următoarele; 1) în virtutea dreptului de dominus eminens al întregului pământ obține toate pământurile fără stăpân, pustii sau părăsite; 2) este proprietara tuturor posesiunilor rămase fără moștenitori, indiferent de forma de obținere anterioară; 3) confiscarea posesiunilor celor necredincioși sau trădători; 4) domeniile cetăților regale. În această perioadă domeniul regal este din ce în ce mai mic, atât prin voința regelui cât și prin alte mijloace prin care presează clasa feudală.

Domeniul feudal constă dintr-un sat sau mai multe sate, concentrate într-o zonă sau dispersate în mai multe. Structura domeniului feudal se modifică și ea acum. Creșterea populației (naturală sau prin colonizări, răpiri, etc.) face ca domeniul să fie împărțit în loturi (sesii) și dăruit țăranilor cu titlu de uzufruct în schimbul unor obligații în produse, în muncă și în bani. Odată cu trecerea la producția de piață, feudalul își rezervă părți tot mai mari ale domeniului pe care le exploatează personal prin munca gratuită a iobagilor iar sesiile iobăgești se micșorează continuu.

Modalitățile în care se putea obține un asemenea domeniu sunt și ele variate: a) mijlocul original este de punere în valoare (curățura, desțelenirile, lăzuirile) a pământurilor nelucrate și nestăpânite de cineva; b) moștenirea legală din generație în generație; c) dania din partea puterii centrale pentru servicii prestate; d) dania din partea unui feudal mai puternic; e) actele încheiate între vii (vânzare, cumpărare, schimb, donații private).

Autohtonii stăpâneau inițial pământul în devălmășie, cu o cotă parte a fiecăruia,

din pământul strămoșesc. Etapa ulterioară, a unor indivizi mai puternici, socialmente consolidați este de a ieși din indiviziune (devălmășie) și a dobândi proprietatea personală care intra în circuitul normal al proprietății.

Alogenii stabiliți în Banat mai de mult sau veniți recent apelează, spre a dobândi posesiuni, la restul formelor descrise ceva mai sus. Aici se întâlnesc alogenii cu autohtonii care, din diverse motive, nu pot apela la moștenirea străbună. Acum deja se produce o simbioză între clasa feudală (sau elemente ce tind la recnoașterea statutului de proprietar feudal) autohtonă și cea alogenă. Comunitatea de interese devine puntea de legătură și de unire. Și dacă o vreme cele două părți își vor mai păstra unele particularități, în timp se vor unifica într-un singur bloc feudal puternic.

O formă de protejare a proprietății era și acel "protimisis", drept de precumpărare și răscumpărare. El își are originea în proprietatea devălmașă potrivit căreia proprietarii erau înrudiți și aveau prioritate unul față de altul; vecinii urmau pe locul doi și abia apoi străinii. Acest drept consuetudinar românesc este unanim recunoscut chiar de alogeni care preferă să se supună jurisdicției acestuia, fiind protejativ față de propriile posesiuni.

Proprietatea țărănească își are originea în aceeași situație din obștea satească preetatică și se continuă prin moștenire. Bunurile mobile nu constituie probleme în jurisdicție ci doar cele imobile (pământul și gospodăria), dar în special pământul. Țăranii mai puteau vinde ori cumpăra, schimba ori primii și face donații de pământ. De cazul protimisis-ului am vorbit deja. În cazul moștenirii, dreptul românesc se baza pe principiul ultimogeniturii. Proprietatea țărănească cunoaște o formă descendentă rapidă în aceste secole până la a deveni nesemnificativă în ansamblul proprietății feudale.

Țăranul aservit avea și el drept de proprietate dar numai asupra bunurilor mobile, a celor imobile de tipul gospodăriei, inventarului agricol, animalelor și a îmbunătățirilor aduse sesiei lucrate. El avea și dreptul de proprietate asupra folosinței (uzufructului) pământului primit de la seniorul feudal, drept ce-i putea fi retras după caz.

În aceste zone românești bănățene, mai ales în partea colinară și montană au existat situații deosebite datorate rolului fantastic de important al vechilor cutume, păstrate și ridicate la rangul de lege de către obștile, cnezatele și districtele românești de aici. Coexistă timp mai îndelungat proprietatea devălmașă a obștii, cu cea familială cnezistă, cu proprietatea cnezistă în tranziție spre cea cnezial-nobiliară și cu dreptul de proprietate al puterii centrale, cel mai sus și mai abstract uneori, alteori direct și personal.

În raport economic aceste secole înseamnă o adevărată "explozie" în toate structurile și tipurile de relații economice datorită unor cauze ce vor fi explicitate mai jos. În domeniul agriculturii, începând cu secolul al XIV-lea, cultura cerealelor ia o amploare deosebită atât datorită exportului masiv cât și unor condiții interne specifice de evoluție. În primul rând se trece, treptat dar sigur, de la o agricultură de tip extensiv (prin defrișare, destelenire, desecare și asanare de terenuri) la una de tip intensiv prin îmbunătățirea tehnologiei agricole (unelte de fier mai bune, îngrășarea

ogoarelor, assolamentul bienal și mai ales trienal, cultivarea de plante industriale). Prin aceasta au sporit și recoltele de cereale (în ordinea importanței: grâu, secară, orz, mei, hrișcă). Se extind considerabil culturile specializate: vița de vie, legumele, inul, cânepa, plantele colorante și pomii fructiferi.

Și în directă legătură cu sporirea producției agricole este marfa tot mai abundentă aruncată de țărani și nobili pe piață, circulația monetară tot mai intensă.

Într-o altă legătură cu același fenomen este și creșterea spectaculoasă a numărului morilor. De la câteva unități sau zeci de mori, amintite înainte, asistăm acum la zeci și sute de mori amintite documentar. Moara și morăritul ca funcție economică și ocupație socială, devin tot mai importante.

Creșterea animalelor și rolul ei deosebit, acum se explică atât prin funcțiile multiple ale acestora în gospodărie cât și prin valoarea economică extrem de mare. Caii și vitele cornute, animalele mici, erau crescute în sistem pendulator de la munte la șes și din câmp la staul în funcție de anotimpuri.

Creșterea peștilor în heleștee și pescuitul în genere, sunt acum ocupații complementare extrem de rentabile. La fel ca și albinăritul și restul ocupațiilor pendente de agricultură și practicate la sat.

Meșteșugurile sătești cunosc o amploare nemaîntâlnită, iar practicanții lor devin persoane importante în comunitatea rurală. Cunoaștem acum zeci de fierari, lemnari, rotari, dogari, tâmplari, olari, piclari, cojocari, cismari, curelari, croitori, țesători, postăvari; măcelarii și aurarii chiar în satele mai mari. Detalierea acestor atestări documentare ar îngreuna inutil paginile de față. Ceea ce este important de reținut, în afara "exploziei" meșteșugarilor, este faptul că practicanții lor sunt - la nivel sătesc - atât autohtonii cât și alogenii, atât cei colonizați cât și elemente venite aici cu meserie și integrați comunității.

Orașul și orașenii reprezintă un alt tip de structură, cea urbană ce vine să completeze structura de tip rural predominantă și aproape singulară până acum în Banat (ca și în restul zonelor românești). În veacurile XIV și XV în Banat asistăm la formarea celor mai numeroase târguri ("oppidum") și orașe ("civitas") ca și a obținerii pentru unele a statutului de oraș. Cele mai importante sunt Timișoara și Arad. Ele sunt și cele mai bine populate având între 5000-6000 de locuitori. Populația lor era foarte diversă: meșteșugari, negustori, calfe, ucenici, țărani iobagi și liberi, jeleri, meșteșugari sătești. Pe la 1400 se produce separarea definitivă dintre meșteșugari și agricultori și în orașele din Banat. Orașele au fost sprijinite în dezvoltarea lor de puterea centrală, ca aliat în lupta împotriva mării nobilimi.

Târgurile, dar mai ales orașele, sunt structuri și tipuri de relații alogene la început, apoi de interferență intensă între aceștia și autohtoni pentru ca în finalul perioadei istorice să fie locuri ale progresului economic, social, cultural și chiar religios. Locuri în care interesul de clasă sau pătură socială să fie precumpănitor față de cel original, iar conservarea ocupației și funcției să devină motorul acțiunilor complexe ale orașenilor.

Dezvoltarea așezărilor, a producției agricole, a celei meșteșugărești, a extracției și prelucrării materiilor prime diverse, a impus cereri tot mai mari a categoriilor speciale antrenate în aceste munci. Cererile sunt multiple de la sat spre oraș, de la oraș spre sat, de la un oraș la altul, de la țară la țară. Atât comerțul intern cât și cel exterior iau o amploare deosebită, iar mijlocitorii săi sunt negustorii. Etapele formării acestei structuri complexe pornesc de la acel antreprenor ce preia marfa unui grup profesional și o vinde pe piață. Mai apoi el este dublat de bancherul ce depozitează marfa și creditează vânzătorul-negustor. Mai apoi urmează etapele sonto-ului și cambiei care revoluționează practica comercială. Se perfecționează și tehnica transporturilor pe rute lungi. Se deschid rute comerciale. Apar asociații negustorești și se formează piața românească prin schimburile comerciale majoritare între cele trei țări române.

Vine însă anul 1552 când circa 3/4 din Banat, în special zonele de câmpie și cele colinare, devine provincie otomană (pașalâc, ciallet, vilaiet) și structurile se modifică în mod deosebit⁸. Vorbind acum doar despre cele economice pornim de la regimul proprietății. În conformitate cu percepțiile religiei islamice și cu cutumele triburilor otomane preluate și de Imperiu, sultanul este singurul proprietar al tuturor bunurilor, inclusiv al pământului. Acesta administrează proprietatea prin intermediul administrației imperiale. Nici unul dintre supuși, nici musulmani și nici creștini ("raia") nu are drept de proprietate asupra pământului. Din grația sultanului, cei mai credincioși (pașale, bei, spahii, etc.) primesc dreptul de folosință sau uzufructul unor pământuri pentru și pe perioada serviciilor prestate sultanului. La încheierea serviciului posesiunea revenea sultanului. Cu timpul însă dreptul de uzufruct a putut fi transmis și urmașilor, în schimbul aceluiași servicii.

Acest sistem, diferit de cel european, permite oricărui om ca prin propriile-i fapte să urce orice treaptă în ierarhia otomană. Omul nu mai este "arondat" prin naștere uneia sau alteia dintre clasele sociale, ci prin merite, promova sau decădea dintr-o stare în alta.

Cu timpul unele familii musulmane au reușit să obțină nu numai uzufructul ereditar asupra posesiunilor primite de la sultan (atât timaruri cât și zeamete - primele mai mici și ultimele mai mari), ci și să-și transforme posesiunile în posesiuni ereditare. Mai exista apoi donația sultanului pentru instituțiile religioase musulmane cunoscută sub numele de vakuf.

În privința supușilor creștini ("raia") aceștia nu aveau drept de proprietate asupra pământului. El era concedat de către sultan acestora spre a fi lucrat și în schimb supușii plăteau dări. Creștinii aveau dreptul de proprietate asupra casei, gospodăriei, inventarului agricol sau meșteșugăresc. În comparație cu musulmanii "raialele" erau supuși de "mână a doua".

Un eveniment absolut extraordinar - prin implicațiile juridice ce le-a antrenat - a fost acea iradea imperială din 1690. Potrivit acesteia supușii creștini și musulmani primeau dreptul de proprietate asupra pământului pe care-l lucraseră atâtea secole.

Este o adevărată reformă agrară - excepție în lumea Imperiului Otoman. Nu întâmplător s-a produs doar în Banat (fără nici o valabilitate asupra altor regiuni, nici măcar învecinate, zona strategică excepțională pentru otomani. În dorința de a potoli revoltele sociale și de a întări apărarea militară a zonei sultanul ia această măsură. Imediat se produce o imigrare masivă a țărănimii aservite din zonele limitrofe spre Banat. Peste un sfert de veac însă puterea otomană va pierde Banatul în favoarea puterii austriece. Reforma venea mult prea târziu.

Ocupațiile locuitorilor rămân în mare aceleași, cu variații cerute de noua situație. Agricultură rămâne ramura de bază a economiei. În ciuda părerii atât de bine cunoscută - că stăpânirea otomană a frânat dezvoltarea economică - trebuie să mărturisim că pentru Banatul perioadei 1552-1716 - cu excepția conflictelor militare și a iernatului trupelor străine, situația nu era mai rea ca înainte. Dispariția unui număr de localități reprezintă doar o cincime din totalul celor dispărute anterior. Aceasta înseamnă că stabilitatea în cadrul localităților pe un spațiu anume este mult mai mare. Se produc robiri, dislocări de populație, dar în același timp se repopulează și se înființează așezări, cu populația locală refugiată sau dislocală. Produsele iau și acum drumul pieții, chiar dacă nu în ritmul de dinainte. Raiarele cultivă grâne, se ocupă cu viticultura, legumicultura, albinăritul, pescuitul. O schimbare se produce pe piață în privința creșterii animalelor. Otomanii sunt mari consumatori ai cărnii de oaie. Creștinii încep să crească cu preponderență oi pentru vânzare. Numărul turmelor de oi sporește neconținut. Unele sunt păscute în sistemul pendulatoriu, altele în cel al transumanței, iar altele pe prediile existente (așezare dispărută, fără case și locuitori, dar cu pământ).

Meseriile se reorientează și spre preferințele lumii otomane. Apar o mulțime de meserii care produc obiecte, arme, podoabe, țesături specifice. Negustorii - având deschisă piața și legăturile cu Orientul - încep să-și facă simțită prezența, inundând piețele cu produse orientale. Satul rămâne neschimbat, cu o ușoară închidere în sine însă. Mineritul se practică în continuare, nu însă la amploarea de dinainte.

Toate aceste fapte sunt cuprinse în actele administrației otomane. Până de curând aveam cu toții impresia că această administrație era doar nominală. Era efectivă și fiecare bun sau mișcare a acestuia se află consemnat conștiincios în registrele administrației. Știm acum că la Topkapu-sarai se află milioane de documente bănățene în turco-osmană care-și așteaptă cercetătorii. Atunci când vor exista aceștia vom cunoaște în detaliu - și vom avea surprize uluitoare - viața economică a Banatului "turcesc". Până atunci însă ne vom mulțumi cu cele câteva sute de documente ce reușesc să arate aspecte - unele relevante și cu posibilitatea de generalizare - complexe ale structurii și relațiilor sociale de aici.

Alogenii sosiți aici după instalarea administrației otomane sunt, în general, puțini. Ei provin din rândurile musulmanilor, atât oșteni cât și oameni ai administrației și justiției. În special la Timișoara se semnalează o concentrare mai mare a populației civile musulmane, venite atât din România (partea europeană a

Imperiului Otoman) cât și din Anatolia sau de aiurea. Dacă funcțiile militare, civile și religioase sunt încredințate toate musulmanilor, raialele neavând nici un drept, musulmanii se implică și în lumea meșteșugărească și a comerțului - în parte însă. Orice creștin trecut la islamism putea accede la toate drepturile musulmanilor. Puterea nu impunea și nici nu cerea trecerea la această religie. Faptul este surprinzător pentru caracterul militant al islamului. Sultanul dorea să stăpânească o provincie deosebit de importantă fără mari zguduiri sociale.

II. Structuri sociale

a) clasele sociale

În cele patru subperioade istorice ce constituie evul mediu "bănățean" clasele fundamentale ale societății sunt feudalitatea și țărănimea. Lor se alătură și alte pături și grupuri sociale, mai mult sau mai puțin numeroase, unele pe parcursul întregului ev mediu, altele pe porțiuni ale acestuia. Apariția, dezvoltarea și dispariția unor asemenea structuri de clasă și pătură socială este în concordanță directă cu evoluția raporturilor feudale. Unele vor dispărea ca urmare a faptului că erau rămășițe ale epocii anterioare, altele pentru că reprezentau forme de tranziție ce nu se integrau în schema feudală.

În prima perioadă (sec. VIII - XI) clasa fundamentală a societății o constituie țărănimea liberă. Ea este proprietara pământului - în devălmășie - a bunurilor mobile și inventarului și a uzufructului produselor. Uneori este obligată să conceedă, pe termen scurt, acest drept fundamental migratorilor. Dar cum aceștia pretind doar plata tributului, nu își arogă în general dreptul de proprietate, ci doar recunoașterea potenței lor militare și răscumpărarea prin tribut. Țărănimea aceasta liberală începe să se diferențieze prin evoluția internă într-o pătură mai bogată și majoritatea mijlocie. Din rândurile acestor țărani bogați se va constitui parte a feudalității.

Feudalitatea se constituie în cursul acestor veacuri din rândul unor membri de marcă ai obștilor săteti și din mijlocul unor reprezentanți ai alogenilor. Ultimii sunt de obicei căpetenii militare migratoare care, din diverse motive, se încadrează în modul de viață local, își păstrează privilegiile anterioare, dobândesc uneori și altele noi prin acordul obștilor săteti pentru serviciile aduse acestora. Mai primesc privilegii și de la acei duci și voievozi care conduc Banatul în perioada de dinainte de constituirea statului.

Indiferent de originea etnică autohtonă sau străină, feudalii sunt uniți prin dreptul de proprietate asupra pământului și vor acționa în direcția permanentizării proprietății dobândite. Unii vor încerca să protejeze în continuare interesele obștilor din care provin. Diferențierea nu este încă atât de vizibilă și relațiile sociale au mai multă larghețe.

Alte categorii sociale vizibile acum sunt robii proveniți din prizonierii de război, slugile, dar mai ales meșteșugarii săteti, cei ce contribuie la ridicarea nivelului pro-

ducției prin uneltele agricole, meșteșugărești, arme, podoabe, tehnici de construcție.

Avem în Banat o societate rurală, eminentă țărănească, în evoluție directă dar lentă spre feudalizare, ce conservă tradiția română și se află în legături cu Bizanțul, moștenitorul Romei.

Cea de-a doua perioadă, sec. XI-XIII corespunde unei evoluții, lente, implacabile, spre feudalitate. Putem vorbi acum de o clasă feudală - puțin numeroasă e adevărat - în evoluție și în evaluarea corectă a statutului său social. Puterea centrală este reprezentanta primă a feudalității și proprietara de drept a pământurilor. Regalitatea arpadiană se va comporta relativ "patriarhal" în îndeplinirea acestor sarcini, fără a altera raporturile sociale preexistente aici, ba dimpotrivă va încerca să le respecte și conserve. Nobilimea se ridică din rândurile autohtonilor dar și a alogenilor - atât a celor deja existenți în Banat - cât și a celor ce, dăruți cu posesiuni de către regalitate, vin și se așează aici. Cu câteva excepții, nobilimea feudală zonală va rămâne la statutul nobilimii mici și mijlocii. Nu putem vorbi despre multe și mari domenii feudale în Banatul perioadei arpadiene pentru că abia acum începe "ocuparea" sa, iar încercările de organizare politică, administrativă, militară și juridică confirmă afirmația de mai sus.

Caracterul esențial al structurilor feudale europene îl reprezintă sistemul senioral și de vasalitate. Vasalitatea este punctul nodal al raporturilor dintre categoriile clasei feudale. Omagiul, jurământul de credință și investitura îl transformă pe un nobil în vasalul altuia, mai puternic. Piramida în are în vârf pe rege și continuă în jos cu marea nobilime, nobilimea mijlocie și mica nobilime.

De la mijlocul veacului al XIV-lea structura clasei feudale din Banat (ca și din Transilvania de altfel) se modifică atât ca urmare a moștenirii acumulate în perioada anterioară cât, mai ales, ca urmare a intervenției deliberate a puterii centrale și în interesul acestuia. Lupta dintre noua dinastie angevină și vechea nobilime arpadiană este tot mai puternică. Sprijinul pe care regalitatea îl căuta l-a găsit în nobilimea mijlocie și mică și chiar în rândul cnezilor și a țăranilor liberi. Interesele comune ale puterii centrale și ale acestei categorii nobiliare și de oameni liberi conduce la constituirea unor noi raporturi de forțe sociale și, în final, duce la impunerea voinței puterii centrale asupra mării nobilimi.

Decretul regelui Ludovic I de Anjou din anul 1351⁹ recunoaște egalitatea în drepturi a nobilimii și constituirea ordinului nobiliar, prin intrarea tuturor categoriilor nobiliare ba chiar și a oamenilor liberi ce sunt ridicați la rang de nobil. Această nobilime regnicolară face parte din dieta regală și oferă monarhului o poziție puternică în lupta cu magnații și baronii. Ea se organizează în lupta împotriva mării nobilimi. Sunt sporite rolurile și autoritatea comitatelor ce, cu încetul, se transformă în comitate nobiliare sub autoritatea nobilimii mici și mijlocii.

Dreptul de judecată al feudalului asupra iobagilor săi se generalizează tot acum, la mijlocul și a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Nobilul putea să judece pricini de răniri, omoruri și incendieri iar unii obțin și "jus gladii" (dreptul sabiei) adică

posibilitatea de a aplica și pedeapsa cu moartea. Perioadele de anarhie feudală permit nobilimii să-și crească prerogativele pe care apoi noii regi sunt nevoiți să le recunoască. Inclusiv dreptul nobilului de a-și ridica fortificații pe propriile moșii, fapt rezervat până acum doar suveranului.

Marea proprietate se extinde neconținut așa încât în veacul al XV-lea apar și în Banat marile domenii feudale, de zeci și zeci de sate, concentrate în mâna marii nobilimi. Proprietatea regală scade continuu la cifre până la 5% iar proprietatea micii nobilimi este aproape decimată, mai ales în zonele de câmpie; aceștia pierd sute de sate în favoarea celor mai puternici. Nobilimea mijlocie ce avea în medie 4-10 sate și-a păstrat mai bine situația, ca și cea comitatensă ce avea între 10 și 40 de sate. Pentru Banat există cifre care amintesc structura proprietății nobiliare aici¹⁰: în Timiș 390 din totalul de 990 așezări; în Caraș 84 și în Cenad 232.

Înobilările individuale de voievozi, cnezi și chiar oameni liberi din Banat, în cursul veacului al XIV-lea, se accentuează spre sfârșitul său și, mai ales, în cel următor. Prezența lor activă și decisivă la lupta antiotomană accelerează sistemul donațiilor. Cu timpul donațiile colective - pentru întreaga familie (numeroasă de altfel) cnezială iau locul celor individuale. Întăriți în posesiunea cnezială de dinainte, ei fac pasul următor devenind cnezi-nobili și, mai apoi, nobili în deplinul înțeles al noțiunii. Se comportă deja ca atare cumpărând sau obținând pe căi ocolite posesiuni obștești sau ale vecinilor, beneficiază de noi donații regale.

Dintre aceste familii îi avem pe cei din Bizere cu circa 30 de posesiuni¹¹, pe cei din Duboz cu 44 sate¹² și alte câte zeci de familii cu posesiuni similare. Un exemplu grăitor pentru comitatul Timiș îl dă numărul nobililor de origine română! 104 din totalul de 390¹³ (printre ei Bizere, Ciorna, Deș de Temeșel, Gaman, Gârliște, Racovița. Holod, Măcicaș, Mâtnic, Zaich, etc.). Și Timișul este comitatul de mijloc, deosebindu-se de Cenad, Torontal sau Keve unde alogeni sunt majoritari și de Caraș unde românii sunt, la rândul-le majoritari față de alogeni. Este aceeași situație de pendulare de la vest spre est a alogenilor vizibilă până la 1552.

Ordinul nobililor regnicolari sprijină puterea centrală și sub Iancu de Hunedoara și sub fiul său Matia Corvin. După ei însă, ordinul nobililor își întărește poziția și luptă împotriva baronilor dar în propriul folos.

În primele decenii ale veacului al XVI-lea apare o nouă categorie nobiliară: nobilii armaliști. Acești oameni liberi, țărani sau orașeni, sunt înobițați și dăruiți cu blazoane fără a fi obligatorie și o donație funciară făcută de rege. Faptele lor de arme impun însă și donarea acestor pământuri.

Țărănimea bănățeană în perioada "clasică" (XIV-XVI) se divide în două părți: țărănimea liberă și țărănimea aservită. Între cele două părți există deosebiri mari, care provin din poziția lor față de proprietate și față de bunurile mobile și imobile avute. Puterea feudală încearcă să obțină o nivelare în cadrul țărănimii spre a o putea supune mai bine și a obține produse mai multe pentru piață. La rândul-i țărănimii încearcă să se diferențieze: o mică parte dibândește o situație materială mai bună în

timp ce restul sărăcește. Un alt fenomen îl reprezintă trecerea tot mai multor țărani liberi până acum la statutul de aserviți. Dacă până la mijlocul secolului al XV-lea raportul era relativ echilibrat între cei liberi și cei iobagi, după această dată el înclină definitiv spre cei aserviți.

În secolul XVI-lea numărul țăranilor liberi de orice servitute ce aveau pământ propriu este extrem de redus, aproape nesemnificativ. mai există și țărani liberi dar fără pământ. Aceștia sunt obligați fie să presteze diverse servicii (militare, administrative, etc.) pentru care pot primi donații financiare sau - o altă cale - este cea a primirii uzufructului unei suprafețe de pământ de la un nobil, în schimbul unor obligații economice.

Denumirea generică pentru țăranii liberi este cea de villani, rustici și populi. Cei aserviți sunt numiți iobagiones sau colonos - cei cu pământ - și inquilini (jelerii) și liberti (libertinii). Dispăruseră deja robii de dinainte iar slugile nu mai au un rol economic așa de mare.

În sensul restrâns al cuvântului, țăranul iobag este doar cel care are uzufructul pământului (sesiei primită de la nobil). Jelerul este țăranul aservit fără de pământ. Cauzele pierderii fie a pământului obștesc, fie a celui dăruit de nobil îl reprezintă obligațiile economice față de stăpânul feudal. În imposibilitatea de a le achita, jelerul rămâne fără pământ și este silit să lucreze pe la alții cu brațele și unelte sale. Uneori nu are nici casă proprie sau inventar agricol personal și decade până la a-și vinde munca oricui. O parte a jelerilor se vor îndrepta spre orașe, îngroșând rândurile orașenilor săraci.

Nu se poate face nici o distincție între aceste categorii țărănești. Este știut faptul că românii constituiau majoritatea populației bănățene și că cea mai mare parte a țărănimii era românească. Odată cu accentuarea aservirii țărănești era normal ca și majoritatea țăranilor aserviți să fie români. Aserviți sunt și țăranii de alte naționalități, fără "discriminare" din partea nobilimii. Dacă la început nobilimea era reprezentată de elemente alogene, altoite cu cele românești, mai târziu mixtura etnică a nobilimii duce la o clasă socială unitară prin interese, unită în ciuda provenienței etnice și unită prin limba oficială: maghiara. Chiar dacă, în Banat, nu toți erau maghiarizați, toți erau maghiarofoni și reprezentau o singură clasă. Dacă pentru Transilvania voievodală se poate spune că român era egal cu iobag și maghiar era egal cu nobil, pentru Banat situația era totuși sensibil diferită. În primul rând, nobilii nu se "întegraseră" perfect în condiția transilvană, în al doilea rând, iobag era nu numai românul ci și sârbul ca și maghiarul.

Ca atare în Banat nu criteriul etnic ci doar cel economic și social au stat la baza constituirii claselor sociale. Fiecare etnic își avea reprezentanții atât într-una cât și-n cealaltă clasă fundamentală, ba și în restul de clase și păături sociale.

În privința țărănimii iobage, majoritar românească în Banat, ea a pierdut pământul obștesc dar a continuat să trăiască după normele impuse de vechea obște. Exemple numeroase vorbesc despre persistența acestei legi românești străvechi, pe

care oficialitatea o acceptă de nevoie iar uneori chiar o protejează. Ajungem la același rol strategic al zonei și la rolul militar deosebit al românilor bănățeni, chiar iobagi. Satul iobăgesc își derulează viața internă după vechile cutume iar nobilul (rege, feudal, biserică) nu intervine în derularea acesteia. Ba mai mult, anumite cutume juridice românești sunt atât de înrădăcinate, dovedindu-și puterea juridică, încât și străinii cer să fie judecați după legea românească.

Țăranul iobag cu sesie nu este nici el, ca pătură, uniform. Dacă la început majoritatea iobagilor aveau o sesie întreagă, mai apoi fărâmițarea sesiilor ia proporții. De la familia mare de dinainte (compusă din două și chiar trei generații cu toate ramurile acestora) ce locuia într-o "poartă" (gospodăria supusă sarcinilor fiscale) se trece la familia mică (una sau două generații). Această schimbare înseamnă o împărțire automată a sesiei în mai multe părți: 1/2, 1/3, 1/4, 1/8 și chiar 1/6 de sesie. Dacă posesorul unei sesii întregi avea pământ de arătură, de pășune și fânețe, avea o gospodărie, avea inventarul agricol și posibilitatea de a le lucra, întreține și chiar aduce îmbunătățiri pământului sau bunurilor imobile (case, mori, îngrășări, desecări, defrișări, etc.) cei cu 1/2 și 1/3 de sesie erau la limita inferioară a acestor posibilități. Cei cu mai puțin de 1/4 sesie nu mai puteau rezista obligațiilor economice și pierdeau și aceste porțiuni. Un alt indicator îl reprezintă numărul animalelor dintr-o gospodărie țărănească iobagă. "Integralistul" putea ține, de obicei, între 2-8 boi, 2-5 cai, peste 10 oi și zeci de porci.

Cele trei componente ale clasei feudale: puterea centrală, nobilimea și clerul catolic, sunt tot mai apăsătoare ca povară economică pe umerii țăranimii. Statul, cu structuri tot mai complexe, cu războaiele necurmăte cerea tot mai multe sarcini din partea țăranimii. Nobilimea, și ea tot mai numeroasă și mai lacomă, se considera din grația divină hărăzită să trăiască pe spinarea țăranimii. Iar biserica catolică, apostolică prin predestinație, își întinde pretențiile și asupra majorității țărănești necatolice. Producția pentru piață înseamnă posibilități rapide de câștig și astfel sarcinile țăranimii cresc în proporții nemaiîntâlnite până acum. Vechiul drept de liberă strămutare a iobagilor de pe o posesiune pe alta este continuu îngrădit, în ciuda unor decrete regale ce-l mențin. De la efectiv acest drept devine iluzoriu. Nici după plata obligațiilor față de proprietarul pământului țăranul iobag nu putea pleca în altă parte. De aceea asistăm acum la o mișcare țărănească antifeudală cu multiple modalități de manifestare.

Prima formă o reprezintă reacția de refuz a noilor posesori ai pământului, de către obștea ce știe că pământul fusese al ei; ea se manifestă de obicei prin reacția cnezilor sătești sau confirmați față de asemenea donații regale. O altă formă o reprezintă atacul asupra bunurilor nobiliare și chiar asupra slujitorilor și nobililor înșiși de către țăranii neînarmați. Fuga de pe posesiunile în care sarcinile sunt deosebit de mari beneficiază de sute de documente. De la fuga individuală, la cea cu familia, se ajunge până la cea a unei mari părți a satului sau chiar a satului în întregime. De la fuga în sate apropiate se ajunge la fuga la mari distanțe sau chiar și în Țara

Românească. Asocierea țăranilor în grupuri armate și lupta cu arma în mână împotriva nobilimii și a aparatului administrativ este cunoscută sub numele de haiducie. Cel mai reprezentativ caz, prin amploarea grupului, ramificațiile sale și faptele săvârșite este atestat documentar în Banat la 1370¹⁴. Țăranii folosesc și prilejul oferit de perioadele de anarhie feudală internă pentru a se răfui cu clasa feudală.

Flăcările războiului țăranesc din 1514 se aprind cu deosebită putere în Banat. Aici este locul marilor bătălii dintre țărani și nobili, aici se petrece și asediul Cenadului, Aradului, Șoimoșului, Lipovei și Timișorii. Țărănimea bănățeană va fi extrem de activă în primăvara-vara acestui an și, tot ea, va suporta consecințele complexe ale faptelor. Tripartitul lui Werboczi consfințește victoria puterii feudale. Nu pentru multă vreme, însă, întrucât între 1526-1527, din Banat, izbucnește o altă răscoală, condusă de către Iovan Renada. În condițiile complexe de atunci aproape un an are nevoie nobilimea spre a restabili "liniștea".

Orașenimea, grupând aici meșteșugarii, negustorii, calfele, ucenicii, funcționarii și intelectualitatea laică, este o altă categorie socială. Amploarea deosebită luată de dezvoltarea târgurilor și orașelor bănățene între aceste secole aduce mii de oameni în noi ipostaze. Din cauza pericolului militar târgurile și orașele bănățene nu se vor ridica la amploarea celor transilvane. Orașe libere regale sunt doar Timișoara, Aradul, Lipova, Lugojul. Deși compozită, atât ca profesii cât și ca etnii și surse de proveniență, orașenimea începe să devină o forță socială. În primul rând prin produsele muncii și capacitatea de absorbție și prelucrare, inclusiv vânzare, a muncii satelor. În alt rând, prin ideile născute la orașe, novatoare sau chiar revoluționare, mergând de la umanism până la reformă și neuitând efortul militar prestat.

Ultima perioadă a istoriei medievale (1552-1716) modifică parțial, dar semnificativ raporturile de clasă existente în Banat. Am vorbit mai sus despre structura proprietății în pașalâcul Timișoarei și, implicit, despre clasele sociale. Vom continua, tot sintetic, această analiză.

Puterea centrală reprezintă - prin persoana sultanului - pe proprietarul și administratorul tuturor bunurilor existente, de care acesta dispune după bunul plac. Acest "arbitrar" ține însă seama de anumite coordonate sociale. Sultanul își administrează teritoriile bazat pe o administrație stufoasă și tipică, căreia nu-i scapă nimic din ceea ce trebuie să cunoască ca surse de profituri. Apoi sultanul nu concede uzufructul pământului pe seama propriilor oșteni sau administratori, ba nici pe seama "raialelor" decât în condiții bine stabilite, ce-i întăresc puterea militară și economică. Puterea centrală este bine reprezentată în teritoriu de aparatul administrativ. Acesta își are propriile interese personale pe care încearcă să le îndeplinească.

Clasa feudală otomană, în general prin uzufructul unor posesiuni obținute temporar, viager, sau chiar ereditar și mai rar prin dreptul de proprietate asupra pământului, este reprezentată în Banat prin termenul generic de "späie" (de la spahiu). Fie ei posesori de timaruri ori de zeamete, pașii, beii ori militarii mai mici în grad primesc posesiuni și se întrețin din dările plătite de locuitorii creștini. Derivația numelui lor

de la spahiu (călăreț în armata otomană) indică un număr destul de mare al acestor beneficiari. Prezența “spăiei” în viața satelor bănățene este destul de puțin semnificativă. Acesta stabilește cu “chinezul” (conducătorul de fapt al comunității rurale) natura și cuantumul sarcinilor pe care aceasta i le datora iar producția era de resortul locuitorilor. Ordonarea muncii, strângerea dărilor cuvenite, plata lor către sultan și “spăie” sau terți, judecarea pricinilor ordinare erau de resortul conducerii comunității.

Parte a feudalității otomane erau și numeroșii slujitori ai moscheilor, geamiilor, derviși și alte categorii care trăiau de pe urma dărilor primite de la lucrătorii pământurilor avute de către respectiva instituție religioasă. Tot lor li se mai pot adăuga și cadii (judecătorii) și alți slujbași civili administrativi, posesori ai unor uzufructuri mari sau mici.

Țărănimia este clasa socială de bază și în aceste secole. De la statutul social de iobag al majorității de mai înainte se instaurează acum un statut de om liber ca persoană dar supus economic prin lucrarea pământului. O ușurare a sarcinilor economice față de perioada anterioară este vizibilă. Inclusiv o întărire a nivelului de viață. În schimbul sarcinilor (dărilor) viața personală, familială și chiar comunitară era relativ liberă. Această libertate este însă afectată de abuzuri, de războaie, de jafuri și pustiiri făcute de trupele otomane și tătarești. Reforma agrară din anul 1690 pare a schimba puțin situația țărănimii, dar războaiele de peste un sfert de veac de la sfârșitul stăpânirii otomane, anulează efectele.

Orășenii, în structura deja cunoscută, sunt o altă realitate socială. Situația lor nu este prea mult diferită de cea a țărănimii, cu unele plusuri generate de nivelul producției și comercializării acesteia.

Iată așadar creionată structura și relațiile claselor sociale existente aici, Singura care nu s-a schimbat și care a fost un rezervor de elemente ce au trecut în alte clase sociale, au revenit la statutul social, a fost țărănimia. De la un caracter unitar și puternic în feudalism s-a trecut la o diferențiere accentuată între păturile țărănești pentru ca spre final să dispară marile diferențe sociale. Clasa feudală reprezentată atât de elemente autohtone cât și alogene, fie europene, fie orientale, inclusiv puterea centrală, a impus un mod de producție, un mod de repartiție a producției și de ordonare socială a activității, în folosul propriu.

b) *Instituțiile* (sociale, juridice, administrative, politice, militare, religioase) *Banatului medieval*

Discuția de față este susceptibilă de a lua proporții din cauza atât a multitudinilor instituțiilor feudale cât și a istoriografiei asupra acestora. Ne vom axa pe analiza lor sintetică pornind de la originea fiecărei instituții (autohtonă sau alogenă) la modul de funcționare, la interacțiunile survenite (fie ele naturale, de evoluție firească sau prin acțiunea unor forțe sociale ce le-au schimbat cursul evoluției) și la finalitatea pentru lumea medievală a acestei instituții. În același timp vom încerca să vedem și sectoarele în care s-a desfășurat activitatea instituțiilor citate. Aceasta întrucât

atribuțiile s-au derulat, uneori, în două sau mai multe segmente ale vieții societății feudale: social-economic, social-politic, politic-administrativ, ș.a.m.d.

Instituția cnezială

O întreagă și stufoasă bibliografie asupra problemei cnezilor și cnezatelor feudale românești există până în prezent¹⁵. Oricum însă opinia împărtășită este aceea că instituția își are originea în obștile românești din perioada prestatală. Argumentul arheologic confirmă existența atât a așezărilor cât și a grupărilor de așezări¹⁶. Expresia fericită a lui Nicolae Iorga privitoare la acele “romanii populare”¹⁷ care sunt structuri teritorializate ale obștilor sătești înseamnă, în fapt, apariția acestor cnezate. Termenul fiind slav și preluat în procesul conviețuirii româno-slave, trebuie căutat în secolul VIII e.n. De la simplele obști sătești conduse de juzi și “oameni buni și bătrâni” la unirea unora dintre ele, grupate în aceeași zonă - arheologic sesizată - nu mai este decât un pas. Cnezatul este de fapt o uniune de obști teritorializată, iar cneazul este un jude ce asigură conducerea cnezatului (uniunii de obști). El coexistă atât fizic cât și prin suprapunere de atribuții cu judele. Se identifică la perfecțiune cu interesele obștilor pe care le apără. Se identifică și mai târziu - cel puțin cea mai mare parte a cnezatelor - cu aceleași interese chiar dacă satul este amenințat cu aservirea.

Cneazul este ales de obște/i pentru o perioadă anume de timp. Cu vremea funcția este preluată viager și chiar transmisă ereditar. Este un semn al diferențierilor economice și sociale, a prefacerilor ce apăruseră în sânul acestora. Cneazul (și familia sa), fie singur, fie împreună cu alte familii cneziale stăpânesc, cu timpul, satul în virtutca vechiului drept românesc - în devălmășie. El se identifică în epoca prestatală cu nobilimea ce se constituia. Situația este identică pe tot teritoriul românesc, semn că funcția era generală și că apăruse înainte de separarea teritorială a provinciilor istorice românești.

Documente numeroase vorbesc despre dreptul ancestral al cnezatului de stăpânire a satului: 1420 cnezul Bogdan stăpânește “din vremuri de demult trecute”¹⁸ posesiunile sale; la 1370, când nepoții cnezului Sturza stăpânesc satul Mâtnic¹⁹.

Zonarea geografică a răspândirii cnezilor și cnezatelor în Banatul medieval este cunoscută doar de la mijlocul-sfârșitul secolului al XIV-lea până la mijlocul celui al XVI-lea. Cnezii sunt mai numeroși în zona montană, submontană și colinară a Banatului - peste două sute - și mult mai puțin numeroși în cea de interferență deal-câmpie circa 20, spre a lipsi în comitatele vestice. O altă explicație pentru această situație din Banatul medieval este dată și de direcția de ocupare a regiunii de către maghiari și a celei de penetrație a realităților de tip feudal occidental din veacul al XIV-lea: de la vest spre est. Acolo unde ofensiva angevină a fost mai timpurie a avut timp să devină și mai puternică și să sfârșame vechile realități. Efortul s-a diminuat odată cu înaintarea spre estul Banatului și s-a oprit (cel puțin temporar) datorită primejdiilor interne și externe. Vechile forme și-au conservat existența și

autonomia specifică.

Atribuțiile cnezilor constau în: a aduna dările față de stat și/sau cele față de stăpânul feudal, garantau îndeplinirea serviciilor obștii față de rege, judecau procesele de mai mică importanță dintre membrii cnezatului lor, erau conducătorii grupului de oameni și obștii/cnezatului în timp de război. La început prevalau cele juridice și militare. Mai târziu prevalența a trecut de partea celor economice și administrative.

În momentul în care putrea centrală a regatului maghiar a reușit să-și impună autoritatea - mergând de la recunoașterea ei nominală până la caracterul efectiv de mai târziu - atribuțiile cnezului au suferit o atingere, o restrângere chiar sfârșind prin a fi anulate. Banatul a fost o provincie în care forme s-au întâlnit, dar și o provincie unde rezistența a fost deosebit de mare și cu mult succes.

Cnezul este produsul specific al procesului de feudalizare pe cale proprie a societății românești bănățene. De aceea el apără interesele celor ce l-au ridicat și ținut în funcție împotriva unei puteri feudale (locale sau străine) care amenință acest întreg proces. Alternativa pusă la 1366 de regalitate cnezilor este perpetuarea dreptului de proprietate asupra pământului prin trecerea la catolicism și înobilare ori cufundarea în masa țărănească. Se atinge totodată și baza stăpânirii cneziale: "jus valacorum", ce tinde să fie înlocuită cu percepțele juridice feudale de sorginte occidentală.

Diferențierea socială a cnezilor este un fenomen specific veacului al XIV-lea și se încheie după mijlocul celui următor. Iată câteva categorii de cnezi, diferențiați social și economic: cnezul ce stăpânea în virtutea lui "jus keneziale"; cnezul întărit în acest drept printr-un act oficial; cnezii de cetate ("castrensis"); cnezii-nobili; cnezii iobagi; cnezii moștenitori ai titlului dar nu a atribuțiilor. Categoriile cneziale sunt într-o continuă mișcare în sus și-n jos, oscilând pe orizontală uneori, ca în final categoriile cneziale defavorizate să fie cele mai numeroase. Secolul al XVI-lea marchează o rezistență deosebită a cnezilor sătești față de puterea feudală, iar schimbarea stăpânirii maghiare cu cea otomană este benefică pentru cnezi, întărindu-le poziția și autoritatea în fața sătenilor sar și a autorităților. O adevărată resursă cnezială există între 1552 și 1716. Ea continuă chiar și după aceea până spre mijlocul veacului al XVIII-lea.

Instituția voievodală

Este în bună parte similară cu instituția cnezială dar reprezintă o etapă superioară ierarhic atât în perioada prestatală cât și în cea statală. Dacă cnezul reprezenta o uniune de obști teritorială, voievodul reprezenta o confederație de asemenea uniuni, realizată prin voința cnezilor conducători și având o motivație socială, politică, militară sau administrativă. Voievodul era ales de această obște a cnezilor sătești și teritoriali, prin desemnarea unuia dintre ei - de obicei cel mai capabil să-și asume responsabilitatea tot mai mare. Existau voievozi de obști sătești, de uniuni de obști, de "țări". Diferențierile se amplifică în etapa etatică când apar voievozii-nobili. Și funcția de voievod era elibigilă. Timp îndelungat alegerile erau și efective; individul putea fi schimbat, familia decădea; transmiterea funcției în aceeași familie se putea

face doar prin calitățile individuale remarcabile ale urmașilor. Transmiterea ereditară fără calități personale deosebite indică deja structurarea feudală și decăderea din atribuții atât a alegătorilor și a formelor pe care le întruchipau cât și a voievozilor ce-și îngustează prerogativele și se apropie de statutul de nobil feudal.

Atribuțiile voievodale îmbrăcau domenii ca administrative, juridice, fiscale și militare. Decăderea din totalitatea complexă a atribuțiilor se face în timp. Există până și voievozi țărani liberi sau aserviți, semn al evantaiului extrem de larg al drumurilor apucate de aceștia. Numărul voievozilor bănățeni este în general destul de mic²⁰. În zonele în care numărul cnezilor este foarte mare, cel al voievozilor este foarte mic. Acesta este și cazul Banatului.

Instituția crâiniciei

Este mai nouă decât primele două și datează din stadiul destrămării obștilor sătești. În momentul în care complexitatea atribuțiilor depășește puterea de concepție și execuție a cnezului sau voievodului apar crainicii. Atribuțiile lor se referă la executarea hotărârilor scaunale de judecată, a obligațiilor fiscale, de membru al forurilor juridice cneziale. În același timp transmiterea dispozițiilor cnezilor și voievozilor către cei imediat inferiori în funcție sau ale acestora către masa locuitorilor.

Crainicii există în toate teritoriile românești. Sunt amintiți doar în momentul în care relațiile feudale nu-i mai pot ignora. Sunt folosiți atât de obște cât și de oficialitatea comitatensă pentru îndeplinirea cam acelorași atribuții. Ei sunt promovați de către această administrație în funcții de dregător (numiți în continuare crainici) ce: pregăteau procesele scaunului de judecată; executau sentințele acestora; executau pe locuitori în privința sarcinilor fiscale; prindeau pe cei vinovați de delikte majore și-i aduceau în fața judecății; stabilesc produsele datorate de unitățile administrativ-teritoriale; administrează un număr de sate, de pe un domeniu feudal, inclusiv slugime și iobagii²¹.

Districtele românești bănățene

Sunt instituții politico-administrative ce-și au începuturile odată cu cnezatele și voievodatele, instituții de tip social-politic și administrativ²². Asemănările sunt destul de multe, dar și deosebirile așa încât o confuzie nu este posibilă decât la o cercetare superficială. Districtele au un număr mai mare de sate decât cnezatele. Districtele cuprind un număr mai mare de cnezate teritoriale (uniuni de obști). Dar deosebirile esențiale rezidă în conținutul activității: districtul este eminent o creație cu scop politic și administrativ.

Cele mai numeroase districte dintre toate teritoriile românești sunt menționate în Banat. Dar atestările documentare menționează oricum mai puține decât cele ce au existat. Unele, foarte mici au dispărut natural sau au fost înghițite de cele mari înainte de atestare. Altele au dispărut ca manșune odată cu documentele pierdute. O parte au fost anulate ca atribuții de către puterea centrală în momentul ofensivei sale

împotriva realităților locale. În funcție de câteva criterii districtele românești bănățene pot fi împărțite în districte mari, rezistente la toate presiunile externe; districte grupate în zone și microzone geografice; districte izolate (cele mai ușor de anihilat).

Cauzele acestei situații de excepție (prin număr și calitatea activității) constă în situația strategică deosebită a Banatului în calea tuturor năvălitorilor dar și în vecinătatea cu Țara Românească ca și zona colinară și submontană mai puțin prielnică constituirii de mari domenii feudale.

Perioada atestării lor documentare este mijlocul și a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a celui următor. Ele sunt amintite inițial sub forme diferite de cea de district, variate ca denumire: provincie, comitate sau pertinențe, uneori posesiuni. Din contextul documentelor reținem că nu au fost confundate cu nici o provincie (Banat), cu nici un comitat (Cenad, Arad, Timiș, Caraș, Torontal, Cuvin) cu nici o posesiune feudală și nici cu apartenențele (așezări dependente) de o cetate. Numele de district se generalizează în secolul al XV-lea și ultimele districte (chiar dacă altfel organizate) se desființează abia în veacul al XVIII-lea. Tot districtele bănățene mai dețin unicitatea în privința privilegiilor. Sunt singurele districte românești din tot spațiul intracarpatic ce obțin asemenea privilegii. Ele sunt urmare a efortului militar deosebit întreprins de instituția districtuală în oprirea ofensivei otomane pe linia Dunării. Numărul mare al oștenilor, calitatea prezentării la oaste, calitatea prestației militare, spiritul de sacrificiu, pagubele mari suferite timp de decenii, puterea de a relua mereu ritmul dezvoltării interne, sunt atâtea motive ce au determinat și obligat puterea centrală maghiară să acorde privilegii, egale ca însemnătate cu cele dobândite de scaunele săsești și secuiești din voievodatul Transilvaniei.

Primele privilegii sunt acordate cândva la sfârșitul veacului al XIV-lea. Următoarele cu prilejul eșecului politicii ofensive a regalității maghiare (1428) iar altele, ceva mai târziu, individual pentru unul sau altul dintre districte. Ele pot fi (primele) estimate din precizările regalității făcute în cuprinsul unor acte mai târzii.

O delegație a opt dintre aceste districte se deplasează în vara anului 1457 la Viena unde regele Ladislau al V-lea Postumul ascultă cererea nobililor Mihail Dees de Temeșel și Ștefan, fiul lui Sisman de Boziaș, făcută în numele tuturor nobililor, cnezilor și a altor români din districtele Lugoj, Sebeș, Mehadia, Almăj, Caraș, Bârzava, Comiat și Ilidia și hotărăște să le întărească românilor și cnezilor vechile privilegii acordate de antecesorii săi, regi ai Ungariei, acestora pentru serviciile lor credincioase prestate la vadurile Dunării împotriva turcilor²³. În ce constă aceste privilegii? În primul rând, străinii nu aveau drept de proprietate decât cu recunoașterea românilor de aici. În al doilea rând, nici unul din cele 8 districte nu vor mai fi despărțite și nici dăruite cuiva. În al treilea rând, districtul Comiat va fi realipit și va avea aceleași privilegii (fusesse zălogit lui Iancu de Hunedoara și se răscumpărase singur, plătind suma cerută). În al patrulea rând, nobilii și cnezii români vor fi judecați numai de dregătorii districtelor și anume după legea veche și aprobată de către toate

districtele românești. În al cincilea rând, nobilii români sunt asimilați celorlalți nobili ai regatului iar dregătorii districtelor sunt scutiți de orice dare față de rege. În al șaselea rând, nimeni nu poate chema nici pe oamenii de rând și nici pe nobili în fața unui scaun de judecată străin ci doar districtual. În al șaptelea rând, comiții și vicecomiții atunci când adună cele datorate puterii să nu poată popri caii, câinii de vânatoare, armele și șoimii celor pedepsiți; doar judele nobiliar poate proceda la așa ceva. În al optulea rând, nobilii români sunt considerați așisderea cu adevărații nobili ai regatului. În al noulea rând, cnezii români sunt scutiți de orice dări; nici ei și nici iobagii lor să nu poată fi executați siliți de cineva din afara districtului; să fie judecați doar de instituțiile proprii.

Consecințele acestei reconfirmări sunt deosebite: regele recunoaște și garantează autonomia acestei zone compacte românești, respectă modul de viață propriu românilor în obști, consfințează trăinicia vechiului drept consuetudinar românesc. Modul de viață ancestral românesc, prea puțin afectat de schimbările masive din alte părți bănățene este pe deplin conservat. O reconfirmare totală se produce la 1609 în condițiile în care parte a acestor districte constituiau acel Banat de Lugoj și Caransebeș, singura parte bănățeană rămasă în afara stăpânirii otomane.

În afara acestor opt districte privilegiate restul nu au obținut asemenea drepturi. Într-o ordine alfabetică districtele bănățene neprivilegiate sunt: Bay, Bel, Berini Bistra, Chery, Cheurog, Chernolch, Cuești, Duboz, Fârdea, Făget, Hodoș, Horon, Icus, Iersig, Jupani, Jdioara, Lipko, Marginea, Maxond, Mănăștiur, Mylos, Recaş, Remetea (Bârzava), Sculea, Sîndrei, Soșdea, Sudgea, Themeskuz, Zaad, Zederyes, Zenthlazlo. Iată așadar 35 de districte plus cele opt dau un total de 43 de asemenea formațiuni românești²⁴. Și nici acesta nu este numărul real ci doar cel atestat documentar.

Toate aceste instituții (cnezate, voievodate, crâinicii, districte) sunt structuri complexe sau mai simple, create de populația românească (din Banat ca și de prețutindeni) în procesul trecerii ei la orânduirea feudală. Ele au reflectat specificul acestei societăți românești pre și feudale, au încercat să-i definească acțiunile. S-au manifestat uneori împotriva structurilor alogene, mai ales au răspuns la ingerințele acestora, au ajuns la un "modus vivendi" cu acestea atunci când funcțiile lor erau similare sau asimilabile. În varii forme de manifestare, de la înflorire la retragere, aceste structuri tipice românilor au rezistat întregului ev mediu.

Există încă alte structuri ce îmbină caracterul de universalitate pentru societatea feudală cu structuri și părți dezvoltate în mod specific de către români și la alți parametri și de către structurile alogene existente în Bant. Despre aceste structuri, unele implantate, altele înlocuind pe cele similare autohtone preexistente, altele suplinind structuri încă neexistente, vom aminti în paginile ce urmează, din dorința de a cunoaște cum au viețuit românii bănățeni cu elemente și grupuri ale altor popare în spațiul românesc.

Comitatele

Erau instituții cu rol politic și administrativ introduse de regalitatea maghiară și pe teritoriul Banatului în cursul secolelor XI-XIII. În forma inițială comitatul era teritoriul aferent unei cetăți regale, baza sa logistică. Castelanul era și comite al zonei limitrofe de unde se adunau și păstrau bunurile cuvenite din partea acestei zone economice. Comitatul arpadian nu avea limite precise. Un rol important l-au jucat și drumurile comerciale dar și interesele puterii centrale sau nobiliare care modelau limitele comitatului. De la o suprafață mică s-a ajuns, în timp, la comitate ce se 'umflau' continuu devenind atât de mari încât nu puteau fi administrate eficient. În Banat cazul concludent este cel al comitatului Timiș. În același timp se impune o observație: toate aceste comitate au ocolit munții și chiar zonele colinare mai înalte. Și aceasta pentru că impunerea lor ca forme politice și administrative s-a făcut de la vest spre est și prin faptul că rezistența locuitorilor din părțile mai înalte, bazată pe existența propriilor forme administrative (districtele), era încă foarte puternică.

Comiții, vicecomiții și restul dregătorilor aveau autoritate politică și administrativă asupra tuturor locuitorilor respectivului comitat. Mai îndeplineau atribuții fiscale ori economice. Comitatul a fost un sprijinitor direct al bisericii catolice în opera sa de prozelitism forțat. Odată cu donațiile regatului pentru persoane fizice în cuprinsul comitatelor scade și importanța acestora. Odată cu veacul al XIV-lea comitatul regal dispare și apare comitatul nobiliar, în care nobilimea regnicolară (la început și marea nobilime) dețin funcțiile principale și organizează administrarea zonei în concordanță cu interesele feudale. Atribuțiile dregătorilor comitatensi nu se aplică și asupra posesiunilor personale ale nobilimii, ci doar unele sarcini juridice.

În privința Banatului comitatele sunt atestate documentar destul de târziu și reflectă etapele pătrunderii regale aici. Astfel Cenadul este amintit la 1165, Timișul la 1172, Carașul la 1200, Aradul la 1214, Cuvinul la 1238, Horomul la 1330. Torontalul nu este atestat sigil la o anumită dată, veacul al XV-lea aflându-l deja existent. Dintre aceste comitate, Cenadul și Aradul aveau așezarea pe Mureșul inferior, cu așezări atât în sud (în Banat) cât și la nord de râu. Comitate precum Cuvin, Horom, Sumplio, Torontal nu au fost mari și au dispărut relativ rapid.

În contradicție cu teoriile îndeobște susținute²⁵ suntem nevoiți să apreciem faptul că numele comitatelor bănățene nu provine nici din numele râurilor și nici al altor cauze ci din el al cetăților regale în jurul cărora s-a format nucleul inițial. Aceste cetăți au format, în timp, factorul de putere locală și astfel de la numele lor, prin extrapolare, s-a ajuns ca și formațiunile politico-administrative să fie numite identic. Astfel cetățile (unele erau și târguri sau orașe) Cenad, Arad, Timiș (până la începutul veacului al XIV-lea așa figura Timișoara în documente "Castrul Temes" iar această denumire tradusă în limba maghiară este tocmai Temesvar - Timișoara de azi), Caraș (sau Izvoarele Carașului), Cuvin, Sumplio, Torontal, au dat și numele comitatelor.

Și tot ca formațiune politico-administrativă bănățeană este acel Banat de Severin,

înființat de regalitatea maghiară ca o marcă de graniță în anul 1230. Istoria sa are încă multe elemente insuficient cercetate, inclusiv apartenența alternativă la Ungaria și Țara Românească. Teritoriul său va crește în răstimpul dregătorilor ungari, prin înglobarea unor teritorii bănățene. Autoritatea banilor de Severin este mai mare în veacul al XIV-lea și decade începând cu cel următor. Rolul determinant pentru întreg Banatul îl va juca comitele de Timiș, iar banul de Severin i se va subordona acestuia deja de la mijlocul veacului al XV-lea. Autoritatea sa asupra districtelor românești este ambiguă: atribuții militare de conducător, atribuții juridice și economice.

Analizând situația instituțiilor politico-administrative bănățene în evul mediu ajungem la întrebarea firească: cum se poate combina între aceste două tipuri (comitatele și districtele) cu origini diferite, cu scopuri relativ distanțate? În primul rând orice populație are nevoie de un sistem de ordonare politico-administrativă. Românii și l-au creat pe cel propriu (districtele), care le era adecvat și își îndeplinea atribuțiile. Regalitatea maghiară a simțit nevoia propriei sale organizări interne și a creat comitatele. Acestea au urmat o evoluție - de la cea nesemnificativă ca și greutate în zona citată - până la cea de coabitare cu forma românească. În decursul veacurilor XIII-XIV, prin uzanța zilnică, s-au conturat și delimitat domeniile de interes public general care nu generau nici o discuție și cele de dizarmonie între comitate și districte. Cu timpul dregătorii comitatelor au înțeles că respectarea vechii autonomii locale nu poate fi făcută decât prin concesiile din partea lor. O împărțire a sarcinilor, mutuală, a rezolvat disensiunile. Comitatele cu multe districte erau "ușor" de condus de către comite care era degrevat de multitudinea sarcinilor, asumându-și rezultatele dregătorilor districtuali.

Notăm așadar o coexistență între formele autohtone și alogene, primele neputând fi distruse datorită viabilității lor iar celelalte nevoite să-și organizeze activitatea de maniera de a nu isca conflicte de atribuții, în situația în care activitatea politico-administrativă nu era deranjată. Comitatele vor dispărea odată cu puterea ce le-a impus, dar districtele vor continua să-și desfășoare existența mult timp.

În timpul stăpânirii otomane provincia bănățeană era organizată sub forma unui pașalâc (eyalet, vilayet), condus de un beilerbei. unitățile politico-administrative mai mici erau sandgeacurile, conduse de un bei (sau sandgeac-bei). O formă administrativ-juridică ce se suprapunea sau subsuma era cazaua, condusă de un cadiu (judecător). Urma apoi satul în care puterea otomană nu intervenea ci lăsa întreaga viață a comunității la dispoziția cnezului sătesc și a ajutoarelor sale. Districtele românești, căzute sub stăpânire otomană, vor continua să existe deși formal activitatea dregătorilor districtuali va fi recunoscută de oficialitate. Marsigli, bun cunoscător al realităților bănățene la 1600-1700, transcrie o conscripție a districtelor bănățene, ce acopereau aproape întreg teritoriul²⁶.

Realitatea districtuală era atât de împământenită aici încât austriecii vor fi nevoiți să o preia și să o mențină în tot timpul administrației imperiale. Deși aceste districte nu mai au multe în comun cu cele medievale românești, puterea tradiției a

acționat. Abia la 1779 reînființează comitatele, cu alte rosturi și alte înfățișări decât cele medievale. Există acum doar trei: Torontal, Timiș și Severin (Caraș-Severin) în fâșii paralele de la Mureș la Dunăre și fâșii succesive de la Tisa la Carpați.

Justiția

În Banatul evului mediu coexista - în anumite perioade de timp atât vechiul obicei sau lege românească cât și dreptul feudal adus de puterea centrală. Termenii documentelor medievale sunt de jus, jus valachicum, antiqua consuetudo, consuetudo Valachorum, lex Valachorum, ritus Valachorum, mos Olachorum, etc. Trei lucruri se pot spune despre acesta: importanța în viața românilor, largă aplicabilitate în toate domeniile sociale, trănicia lui, din antichitate până în timpurile moderne, în conviețuire cu legea scrisă, feudală.

Însuși Tripartitul lui Werboczi (1514-1517)²⁷ recunoaște calitățile acestei legi nescrise românești: are virtute interpretativă (atunci când legea este potrivnică măsurilor sale abrogă legea); are virtute imitativă (este legea când lipsește legea feudală).

Aflându-i pe români cu viață și structuri sociale proprii, regalitatea maghiară a fost silită să recunoască și să întărească - prin diplome - acest drept pe care-l consideră lex antique et approbata.

Legea nescrisă românească este compusă dintr-un sistem de norme de conduită și conviețuire socială ce privesc dreptul public (social) și cel privat (dreptul proprietății funciare, raporturile dintre persoane, moșteniri, donații, infracțiunile și pedepsele cuvenite, procedurile de judecată, alegerea și prerogativele persoanelor alese în funcții). În afara formelor deja consemnate documentar de puterea feudală mai există încă arhaisme juridice (solidaritatea familială, dreptul de înfrățire fără amestec feudal, regimul zestrei soției, jurământul cu brazda-n cap, folosirea răboajelor, testamentul verbal, jurătorii și cojurătorii, judecata vecinilor/bătrânilor/oamenilor buni, pedeapsa mare aplicată de obște, pedeapsa corporală, dreptul de cumpărare, precumpărare, răscumpărare, etc.).

De la perioada prestatală în care era singurul drept ce funcționa la români, dreptul cutumiar s-a adaptat noilor stări de lucruri. Încercările de înlăturare au fost sortite eșecului. Normele cutumiare ce apărau echitatea socială erau mai precise decât cele feudale și vor fi curent folosite, chiar și de neromâni. Legea scrisă a trebuit să recunoască existența celei vechi, nescrise, ba chiar să cedeze în fața sa.

Sistemul juridic feudal se baza pe înscrisuri cu valoare juridică. Ele emană de la puterea centrală și se adresau claselor sociale. Nu exista un cod de legi (înainte de 1514) ci doar legi, decrete, privilegii, constituții și statute, cu alte cuvinte segmente legislative. dreptul public se referea la problemele globale ale țării iar cel privat la persoane. Dreptul penal feudal mai păstrează cutume obștești ca răspunderea colectivă și răscumpărarea omuciderii. În timp ce dreptul cutumiar românesc recunoștea capacitatea juridică fiecărui om și tuturor, cel feudal nu recunoștea egali-

tatea juridică a tuturor persoanelor ci doar a unei părți a acestora.

Dintre instituțiile juridice cutumiare cea mai răspândită a fost judecata obștii (forum pedaneum / forum sătesc). Supraviețuirea sa îi indică utilitatea în cadrul așezărilor rurale (fostele obști sătești preetactice). Judecata sătească este cea mai obiectivă și mai dreaptă dintre toate cele existente în feudalism. Îi urmează ca importanță scaunul de judecată cnezial și voievodal, petrecut cu prilejul acestor întâlniri a obștii cnezilor și voievozilor.

În Banatul districtelor românești scaunul de judecată districtual este oarecum echivalentul celui amintit mai sus. Mai exista apoi scaunul de judecată al celor opt districte privilegiate. Pe lângă nobili și cnezi mai participă la judecăți și oamenii liberi. Privilegiile juridice obținute prin diploma din 1457 largesc aria de extindere a dreptului cutumiar românesc în Banat.

Dintre instituțiile juridice feudale aduse în Banat menționăm forul dominal (al stăpânului de pământ), forul comitatens, judecata regală. Mai existau foruri juridice orășenești și cele bisericești.

Între 1552 și 1716 coexistă dualitatea dintre dreptul cutumiar românesc și cel islamic. Dacă caracteristicile celui cutumiar sunt deja explicite, vom menționa doar faptul că valabilitatea sa nu mai este contestată de cel feudal pentru așezări. Dreptul islamic era izvorât din Coran și era aplicat de un cadui (judecător) ce avea arondat un teritoriu (caza). Pricinile între musulmani și pricinile capitale între creștini, între creștini și musulmani, cădeau în jurisdicția sa. Nu exista urme de drept islamic pătrunse în cutumele românești, ceea ce înseamnă că era inferior prin instituții și modalitățile de înfăptuire a justiției sociale față de cel românesc.

Armate

Era una dintre instituțiile fundamentale ale statului feudal. Persistența multiseculară a conflictelor militare a obligat societatea să organizeze și perfecționeze continuu sistemul militar. Pentru români elementul definitoriu l-a reprezentat defensivă, apărarea propriei vetre și nu atacarea în scop de cucerire a altor pământuri.

Într-o societate românească preetatică alcătuită din țărani, oastea era obligatoriu o creație a acestora. Întreaga populație bărbătească era obligată să poartă arme și să lupte la nevoie. Oastea era organizată în principiul teritorial: obște, cnezate, țări. Conducătorii locali adunau cetele și pâlcurile și le puneau sub conducerea cnezilor și voievozilor.

Voievodatul lui Ahtum era caracterizat ca având o armată puternică, alcătuită atât din militari de carieră, stăpâni de pământ și animale, dar și din țărani. Există călăreți, dar există multă armată în general, ceea ce-l face pe Ahtum să fie foarte puternic. Conflictul militar cu armata maghiară se întinde pe o bună perioadă de timp iar victoria inițială a bănățenilor indică o armată puternică, cât și o tactică de luptă viabilă. Fortificațiile completează sistemul defensiv voievodal din secolul al XI-lea.

Structurile armate tradiționale au rezistat și în perioada statală, ele dovedindu-se

mai coerente, fiind acceptate de structurile românești și, de multe ori, superioare sistemelor militare propuse de oficialitate. Participarea cnezimii românești la toate conflictele militare ale regalității și răsplata faptelor de arme indică valabilitatea acestui sistem militar. Tot românii sunt cei ce construiesc și apără fortificațiile zonei, singuri la început, apoi în colaborare cu alte forțe. Efortul militar antiotoman din secolele XIV-XVI în Banat, explică astfel "miracolul" zonei și persistența formelor ancestrale românești de organizare socială.

Reglementări și legiuri militare valabile în regat, dar și în Banat, au existat câteva zeci în perioada luptei antiotomane. Tocmai multitudinea lor indică imperfecțiunea inițială și nevoia de a le corecta. De la stadiul inițial în care armata era creată și formată din autohtoni și le apăra teritoriul, prin evoluția societății și prin amploarea primejdiilor, s-a ajuns la o mixtură între formele armate autohtone și cele de factură alogenă. Ne gândim aici atât la străinii așezați, ce-și aveau proprii oșteni, până la schimbarea raporturilor dintre grupurile militare, dar mai ales la schimbarea componenței armatei. Până în momentul în care armata era alcătuită majoritar din localnici, succesele au menținut Banatul în lumea creștină. În momentul în care țărănimea (fie ea română, sârbă sau maghiară) a fost îndepărtată de la oaste și aceasta era compusă din banderile nobiliare fără etnie și din mercenari, înfrângerile s-au ținut lanț și Banatul a fost cucerit de otomani.

În cazul Banatului asistăm la o evoluție foarte interesantă. De la stadiul formațiunilor politice prestatale, de tipul cnezatelor și a voievodatului bănățean (Glad-Ahtum) ce-și aveau armata proprie, condiționată fie etnic, fie social (își apărau vetrele țărănești, proprietățile cneziale și nobiliare, etc.), trecem la perioada unor lupte feudale "clasice", atât de apărare a propriului teritoriu de năvălitori, cât și de participare militară la conflictele regalității prin Europa. Efortul militar s-a consumat aici în Banat, pe linia Dunării, pentru oprirea ofensivei otomane. Momentele în care apărătorii naturali (autohtonii, fie români, fie cei așezați de mult aici) sunt înlăturați și aduși alții, fără motivație socială serioasă (oameni din alte părți ale regatului, străini mercenari, localnici obligați să lupte deși aveau o situație economică și socială neconformă statutului militar), consemnează eșecuri militare usturătoare. Iar înlăturarea țărânimii după 1514 înseamnă practic agonia unui sistem militar.

Turcii otomani își au propriul sistem militar care nu presupune participarea localnicilor direct la conflicte. Pregătirea logistică a armatei (arme, animale, căruțe, corturi, alimente, încartirui, etc.) era în seama localnicilor, ceea ce constituia o îngreunare a situației acestora, dar nu erau obligați să lupte în armata otomană. O armată de tip deosebit față de cele europene, superioară lor în secolul al XVI-lea, relativ egală în secolul următor, armata otomană apără un teritoriu, cucerit prin forța armelor, pentru o instituție statală străină. Înfrângerile otomanilor și în Banat nu s-au datorat atât lipsei de instruire ori logistică militară, ori strategiei învechite, cât procesului general de decădere a Imperiului Otoman.

Biserica

Este o structură complexă, cu un rol decisiv în mentalitatea feudală. Ne vom mărgini să amintim aici principalele instituții bisericești pe teritoriul Banatului, în perioada veacurilor VIII-XVII, urmând ca problemele de doctrină și interferențe religioase să formeze subiectul unui alt studiu.

Religia creștină a fost componentă a poporului român încă de la formarea sa. Forma răsăriteană ("greacă" sau "bizantină") cunoscută sub numele de ortodoxism, după 1056, a fost religia românilor în evul mediu. O parte a acestora, destul de mică însă, din varii motive, a trecut la catolicism, într-o perioadă de misionarism papal sau regal. Obiectivitatea istorică ne cere să recunoaștem adevărul istoric și să-l explicăm. Acest adevăr nu știrbește cu nimic ființa națională românească iar din partea științei istorice, înseamnă un moment de maturitate și obiectivism. Proporția dintre ortodoxism și catolicism, în Banatul medieval, va putea fi vizibilă din expunerea ce urmează.

Cele mai vechi organizații bisericești pentru românii bănățeni, cunoscute documentar, sunt cele două "cives"-uri episcopale de la Lederata și Recidava, dependente de arhiepiscopia Justiniana prima²⁸, ce există până la 731 e.n. La anul 787 la lucrările sinodului de la Niceea a participat și episcopul Ursus, al "avarilor"²⁹, aproape sigur din aceste părți. La 1011 apare atestat castrul episcopal Tibisco, ce aparține arhiepiscopiei de Ohrida³⁰.

Prima episcopie de rit "latin", adică romano-catolică a fost înființată pe teritoriul românesc, în Banat. În jurul anului 1030 la Cenad, călugărul Gerărd înlocuiește călugării "greci" cu cei "latini" și înființează această episcopie ce avea extrem de puțini credincioși în teritoriu, dar apostolatul cerut slujitorilor bisericii catolice mărește, în secole, numărul credincioșilor atât al autohtonilor cât și prin venirea alogenilor, toți de credință catolică.

În veacurile XIV-XVI episcopia catolică de Cenad are jurisdicția eclesiastică asupra întregului Banat. În același timp însă sunt atestate lăcașuri de cult ortodoxe pe același teritoriu (capele, locuri de rugăciune, biserici). Ele aparțin comunităților satești și cnezilor. Organizarea ortodoxă la nivel mediu era asigurată de către protopopiate (arhidiaconate) ce depindeau de un for superior, episcopia și arhiepiscopia. La 1369-1370 se înființează mitropolia ortodoxă a Severinului ce avea jurisdicție și asupra Banatului întreg. Sub jurisdicția acesteia s-a aflat și episcopia Mehadiei, cunoscută într-o perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului al XIV-lea și mijlocul celui de-al XV-lea. În replică, la 1380 se înființează și o episcopie catolică la Severin, ce nu are însă viață lungă.

Iată însă că perioada stăpânirii otomane pune capăt presiunii catolice asupra populației bănățene. Ortodoxia este religia populației românești și sârbești din Banat și ea își desfășoară nestânjenit activitatea, prin forme și instituții bisericești. Ierarhia bisericească este majoritar sârbească și este subordonată mitropoliei sud-dunărene de la Ipek. Nu mai există acum opreliști în privința practicării libere a credinței ortodoxe.

Numărul credincioșilor catolici este în continuă scădere în Banatul acestor veacuri. Prin plecarea în masă a feudalității, catolice prin definiție, numărul practicanților a scăzut drastic. Protestanții, ce repurtaseră mici succese în prima jumătate a veacului al XVI-lea dispar din cuprinsul documentelor. Despre instituții de această factură (catolică și protestantă) nu putem vorbi decât în cazul celor câteva biserici parohiale ce mai existau, cu sau fără preoți. Episcopia catolică de Cenad exista doar "in partibus" (prin clerici ce purtau acest nume, dar care nu văzuseră locul și nici nu aveau credincioși localnici).

15 august 1994

IOAN HĂȚEGAN
Institutul de Studii Socio-umane
TIMIȘOARA 1900
ROMÂNIA

1. Liviu Mărghită, Banatul în lumina arheologiei, vol. III, Timișoara, 1985, p. 153.
2. Mircea Rusu, Banatul și Transilvania în secolele VI-IX, în Banatica, vol. IV, 1977, p. 210.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p. 192 și 207-210.
5. Liviu Mărghită, op.cit., III, p. 43-60.
6. Ibidem, p. 165-177.
7. Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj-Napoca, 1979, p. 302.
8. Dintre lucrările mai vechi pentru Banatul "otoman": Szentkláray Jenő, Száz év Délmagyarország újabb történetéből, Timișoara, 1879 și același, Ujabb részletek a Délmagyarországi török hódoltság történetéből, Budapesta, 1917; Traian Birăiescu, Banatul sub turci, Timișoara, 1934; dintre studiile noi vezi contribuțiile ample ale Cristinei Feneșan, Aurel Decei și studii ale lui Costin Feneșan, Valeriu Veliman, Theodor N. Trăpcea.
9. Documente privind Istoria României, seria C, Transilvania, vol. X, București, 1977, p. 89-98.
10. Ștefan Pascu, op.cit., III, Cluj-Napoca, 1986, p. 50.
11. Bibliografia problemei la Ștefan Pascu, op.cit., III, p. 54 și nota 26.
12. Bibliografia la Ștefan Pascu, op.cit., III, p. 55, nota 27.
13. Csanki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, vol. II, Budapesta, 1894, p. 51.
14. Eudoxiu Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. I, partea a II-a, București, 1891, p. 164-166.
15. Sintetizate de Ștefan Pascu, op.cit., III, p. 351-375.
16. Ștefan Olteanu, Societatea românească la cumpănă de milenii. Secolele VIII-XI, București, 1983, p. 22-49.
17. Nicolae Iorga, La "Romania" danubienne et les barbares au VI-e siècle, în Revue belge de philologie et d'histoire, I, Bruxelles, 1924, p. 35-50.
18. Pesty Frigyes, A Szörényvármegyei hajdani oláh kerületek, Budapesta, 1876, p. 56.
19. Pesty Frigyes, Krassó vármegye története, vol. III, Budapesta, 1882, p. 101-103.
20. Ștefan Pascu, op.cit., III, p. 454-470 face o sinteză a problemicii.
21. Ștefan Pascu, op.cit., III, p. 471-478.
22. Ștefan Pascu, op.cit., IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 40-62.
23. Pesty Frigyes, A Szörényvármegyei hajdani oláh kerületek, p. 73-75.
24. Cercetările proprii asupra subiectului se află sub formă de manuscris pregătit pentru tipar.

25. Ștefan Pascu, op.cit., IV, p. 109.
26. Ștefan Pascu - Vladimir Hanga, Crestomație pentru istoria statului și dreptului în R.P.R., vol. II, București, 1958, p. 444.
27. I.D. Suci, Monografia Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 33-36.
28. M. Păcurariu, Istoria bisericii ortodoxe române, Sibiu, 1978, p. 45-46.
29. I.D. Suci, op.cit., p. 43.
30. Ibidem.

STRUCTURES AUTOCHTONES ET HALOGENES DANS LE BANAT MEDIEVAL

Résumé

Dans le cycle consacré au Banat médiéval, dans l'alternance autochtones halogènes, voila une consacrée aux structures économiques et sociales. Les structures économiques des deux groupes de population sont complètement différents au moment de leur impact dans le Banat. Au cours du temps, la distance se réduit et les structures de type féodal gagnent terrain. Mais les structures économiques traditionnelles des autochtones n'ont jamais été remplacées.

Un chapitre spécial est consacré à la description des structures sociales. Le commencement appartient aux classes et aux couches sociales dans une société déjà stratifiée, mais avec de fortes réminiscentes antérieures. Le nombre et la qualité des institutions existantes et/ou créées oblige à une analyse approfondie du phénomène, de ses modalités de manifestation dans l'espace du Banat pendant le Moyen Âge.

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA COLONIZĂRII “PEMILOR” ÎN BANAT

După cum am mai arătat și cu altă ocazie (ROZKOŠ 1994, 123), sub aspectul pe care-l abordăm aici, Banatul poate fi considerat ca Europa în miniatură. Alături de români, aici în Banat mai trăiesc și o sumedenie de alte grupuri etnice, mai numeroase sau mai puțin numeroase (nemți-șvabi, maghiari, sârbi, croați, bulgari, ucrainieni, ruteni și nu în ultimul rând cehi și slovaci), prin care acest colț din țară și din lume reprezintă ceva unic și de neegalat.

După cum rezultă și din titlul prezentului material, aici ne va interesa doar problematica cehilor din Banatul românesc. Așa cum constatăm și în diferite izvoare istorice, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Banat nu se poate vorbi încă despre un număr mai mare de cehi, deoarece ei nu sunt cuprinși în statisticile populației Banatului din anul 1770 (COTOȘMAN, 90). Începuturile colonizărilor cehilor în Banat se referă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea (VRABIE, 8). În acest sens istoricul bănățean Ștefan Manciulea afirmă textual că “... odată cu ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, în câteva localități ale Banatului au fost colonizate grupuri mai puțin numeroase de elemente slovace și cehe” (MANCIULEA, 380).

Denumirea populară a cehilor din Banat este cea de “Pemi”. Aceasta este forma germano-șvăbească a cuvântului Boem/Böhm, adică locuitor, om care a venit aici sau care provine, care s-a născut în Boemia, respectiv Cehia. Însă acest lucru putea fi la fel de bine valabil și pentru șvabii bănățeni, care au fost colonizați aici tocmai din regiunea Boemiei, în sensul mai larg al acestui cuvânt.

Astăzi, aici în Banat prin noțiunea de pemi se înțelege: în primul rând, ceh, locuitor al Banatului, de naționalitate cehă, la origine fără doar și poate provenind din Boemia; în al doilea rând, neamț, șvabul bănățean, colonizat aici tocmai din Boemia, adică din Cehia de astăzi; în al treilea rând, populația cehă germanizată, care locuiește aici în Banat; în al patrulea rând, un slovac germanizat și care locuiește aici în Banat. Ultimul fenomen, adică germanizarea cehilor și slovacilor, a

fost deosebit de activă de-a lungul celui de-al doilea război mondial, când numeroși reprezentanți ai acestor două etnii minoritare, profitând de anumite avantaje materiale și de altă natură, au aderat ca voluntari la unitățile SS ale armatei germane. Despre acest fenomen de germanizare a cehilor și slovacilor din Banat nu s-a prea vorbit în ultima vreme, însă unele nume de familie ale șvabilor bănățeni ca de exemplu, Liška, Ružička, Pribil, Drobní ș.a. din zona Lugojului sau din satul Gărâna, ca de altfel în întreg Banatul, sunt mai mult decât edificatoare.

Scopul inițial al colonizării cehilor în Banat a fost repopularea ținuturilor sale pustiite în urma numeroaselor invazii otomane, apoi defrișarea pădurilor pentru necesarul de lemne de construcție și de foc și pentru extinderea pământurilor arabile pentru agricultură, de asemenea, nu în ultimă instanță, în vederea întăririi granițelor de sud ale Imperiului Habsburgic și mai târziu Imperiului Austro-Ungar de la malurile Dunării (GHENADIE, 284).

În felul acesta a fost colonizată populația cehă din Banat în următoarele localități: Sfânta Elena, Gârnic, Bigăr, Eibental, Ravenska, Șumița, Zlatița, Ogradena Nouă (în partea sudică), Clopodia (în partea centrală) și Peregul Mare (în partea nordică).

În cele ce urmează, vom încerca pe scurt să localizăm și să descriem aceste sate bănățene cu populație cehă și în felul acesta să le apropiem cât mai mult cunoașterii opiniei publice.

Satul *Sfânta Elena* (în limba cehă *Svatá Helena*) se află în partea sud-vestică a României, deasupra Dunării, deasupra orașului Moldova Nouă, mai exact deasupra comunei Pescari, de care și aparține din punct de vedere teritorial-administrativ (ALEXANDRU-DOBRIȚOIU, 143). Este cea mai veche localitate cu populație cehă din România și a fost întemeiată în perioada anilor 1823-1825 (URBAN, 8). În perioada respectivă, cunoscutul comerciant de lemne János Magyarly a adus din regiunea Boemiei de vest trei transporturi de tăietori de lemne, pe care i-a colonizat pe dealurile Alibeg, deasupra Dunării (URBAN, 8). În felul acesta au fost întemeiate două localități: Elisabetsfalda și Sfânta Elena (URBAN, 8). Familiile sosite aici au început să-și construiască primele case, s-au apucat de defrișat pădurile seculare, iar pământurile rezultate au devenit proprietatea lor, fiind scutite, timp de zece ani, de plata impozitelor către stat (URBAN, 8). Din lipsa apei potabile, locuitorii satului Elisabetsfalda s-au mutat în anul 1847 la Sfânta Elena, contopindu-se cu cehii de aici (URBAN, 8). Venind aici în noua lor patrie, cehii din Sfânta Elena nu au uitat nici de viața lor spirituală. Astfel, în anul 1850 ei și-au construit primul lăcaș de școală, care a funcționat până în anul 1926, când a fost construită noua școală, existentă și astăzi (URBAN, 128). Deoarece unii dintre ei au fost de confesiune romano-catolică și ceilalți de confesiune evanghelică (NOSCA, 663), și-au construit în anul 1879 prima biserică, iar în anul 1887 - cea de-a doua biserică (URBAN, 128), care există acolo și în zilele noastre. Școala cu limba de predare cehă există la Sfânta Elena și astăzi, deși se simte o lipsă acută de cadre didactice calificate. Cât privește latura

religioasă a acestei localități, se observă o pronunțată trecere a unei părți de enoriași la secta Bapțiștilor. În prezent numărul cehilor din Sfânta Elena se estimează la o mie de suflete, dar acest număr este într-o continuă scădere, datorită plecării mai ales a tineretului în oraș sau chiar în străinătate. Ocupațiile de bază ale cehilor din Sfânta Elena sunt agricultura, cultivarea cartofilor, legumicultura și creșterea vitelor cornute mari, în unele cazuri și pescuitul, precum și munca în mină.

Comuna **Gârnic** (în limba populației cehice **Gerník**) este cea mai mare localitate cu populație cehă din România. Se află în partea sud-vestică a României, la o distanță de cca 14 km nord față de orașul Moldova Nouă. Comuna Gârnic a fost întemeiată de coloniștii cehi, care au fost aduși aici în perioada anilor 1826-1828 din Boemia de vest, mai exact din împrejurimile cunoscutei localități Plzeň (URBAN, 108). Denumirea inițială a localității Gârnic a fost Szörénybuzás, Szörény Buzás (SUCIU, vol. I, 265), dar poate fi întâlnită și sub numele de Weitzenried (SUCIU, vol. I, 265). Imediat după colonizarea lor la Gârnic, cehii s-au apucat de defrișarea pădurilor seculare, apoi au început să cultive pământul rezultat din această activitate, însă din punct de vedere administrativ ei mai erau subordonați și comendurii Regimentului 13 de grăniceri din Caransebeș, așa că în atribuțiunile lor intra și efectuarea de către bărbați a serviciului de pază a granițelor de sud ale imperiului (URBAN, 108). Serviciul acesta militar avea o durată de patru ani. În anul 1885 localitatea Gârnic, sub acest aspect militar, trece în administrația Regimentului 14 din Bela Crkva (URBAN, 108), având de îndeplinit aceleași obligații de pază grănicerească. Prima școală de la Gârnic, care servea totodată și drept lăcaș de rugăciuni religioase, a fost construită în anul 1853 (URBAN, 108). Cinci ani mai târziu, în 1858 a fost terminată construcția bisericii romano-catolice, care a fost imediat în același an și sfințită (URBAN, 108). Vechea școală nu a mai corespuns cerințelor cotidiene, așa că în anul 1911 a fost construită o școală nouă (URBAN, 108). Atât școala cu limba de predare cehă, cât și biserica în care se predică Sfânta Scriptură în limba maternă a credincioșilor, funcționează și astăzi. Numărul populației cehice din Gârnic se estimează azi la cca. o mie cincisute de suflete. Acești oameni foarte harnici se ocupă cu cultivarea pământului, cultivarea fructelor, cu creșterea vitelor cornute mari, întrucâtva cu arderea varului. În ultima vreme tot mai mulți bărbați din Gârnic lucrează în cadrul minelor din împrejurimi.

Satul **Bigăr** (în limba populației cehice de aici **Bigher**) este una dintre cele mai izolate și mai îndepărtate localități cu populație cehă din România. Se află în partea sudică a Banatului Românesc, în pădurile Clisurii Dunării, în așa-numita Poiana Bigărului, la nord de localitatea Berzasca, de care și aparține din punct de vedere administrativ, însă față de care se află la o distanță de cca douăzeci de kilometri. Localitatea Bigăr a fost întemeiată de coloniștii cehi, aduși aici din împrejurimile Litoměřice, Plzeň, Klatov, Chrudín ș.a. în perioada anilor 1824-1828 (URBAN, 104). Inițial această localitate a purtat denumirea Schnellersruhe, probabil în cinstea guvernatorului militar Schneller care și-a adus o contribuție însemnată la edificarea și dez-

voltarea localității (SUCIU, vol. I, 78). Biserica romano-catolică din Bigăr a fost construită pe la jumătatea secolului al XIX-lea și aici, pe lângă slujbele religioase, s-a desfășurat și instruirea și educarea tineretului local, în cadrul școlii parohiale (URBAN, 104). Abia în anul 1877 s-a construit la Bigăr o școală nouă, separată de biserică (URBAN, 104). Ocupația de bază a cehilor din Bigăr este agricultura, pomicultura și creșterea vitelor cornute mari, iar în ultima perioadă și mineritul în cadrul minelor din Cozla, Baia Nouă ș.a.

Satul *Eibental* (în vorbirea cehilor localnici *Ieventál*) se află în partea sud-estică a Banatului și din punct de vedere teritorial-administrativ aparține de comuna Dubova, județul Mehedinți, fiind situată în așa-numita Valea Arinilor, deasupra Dunării. Localitatea Eibental a fost întemeiată de coloniștii cehi, aduși aici din regiunile Plzeň, Pířbram, Kladno ș.a. în perioada anilor 1826-1828 (URBAN, 7). Primii coloniști și-au întemeiat noua localitate puțin mai la nord față de cea de astăzi, însă din cauza lipsei de apă potabilă au fost nevoiți să coboare mai la sud, în vale, pe ambele maluri ale cursului de apă Tisovița (ALEXANDRU-DOBRIȚOIU, 143). Imediat după așezarea lor în Eibental, coloniștii cehi au început să se preocupe și de viața lor spirituală, așa că în perioada anilor 1847-1848 au construit prima biserică romano-catolică, apoi în anul 1848 - prima școală, iar mai târziu, în anul 1922 au construit noua biserică romano-catolică, ce stă mărturie și astăzi (URBAN, 7). Toate acestea arată un puternic grad de conștiință specifică a acestei populații. Imediat după așezarea cehilor la Eibental, preocuparea lor de bază a fost defrișarea pădurilor seculare, cultivarea pământurilor rezultate ca urmare a defrișărilor, precum și creșterea vitelor cornute mari. Ulterior, la nord-vest de Eibental s-au descoperit zăcămintele de cărbune, așa că acolo s-au deschis exploatarea miniere de cărbune. Cu această ocazie a fost întemeiată și o nouă localitate numită Baia Nouă (în limba cehilor de aici *Uibánia*), ca o suburbie a Eibentalului, unde și-au găsit de lucru și câțiva pemi din Eibental (ALEXANDRU-DOBRIȚOIU, 143; URBAN, 7). Numărul cehilor din Eibental și împreună cu cei din Baia Nouă se estimează la cca o mie de suflete, au aici școala primară în limba cehă, liturghia de la biserică romano-catolică se desfășoară tot în limba cehă, ceea ce este un lucru bun.

Satul *Ravensca* (în limba cehilor de aici *Rovensko*) se află în partea sudică a Banatului și a fost întemeiată, ca un cuib de vulturi, în vârful unui deal înalt ce se ridică deasupra Văii Nerei, deasupra comunei Șopotul Nou (ALEXANDRU-DOBRIȚOIU, 139-140), de care și aparține din punct de vedere al împărțirii teritorial-administrative. Este, pare-se, cea mai izolată localitate populată de cehi din întregul Banat. La prima vedere nu are nimic comun vechea denumire istorică a satului *Almas*, respectiv *Almasróna* (SUCIU, vol. II, 70) și denumirea de astăzi, afară de faptul, poate, că se află în tradiționala regiune numită Almaj. Populația cehă a fost colonizată la Ravensca în anii douăzeci și treizeci ai secolului al XIX-lea (NOSKA, 663), acești cehi provenind din regiunile Praga, Beroun, Budějovice, Lochovice, Lhoty ș.a. ale Boemiei (URBAN, 189). Imediat după colonizarea lor în Banat, acești

coloniști cehi au primit de la autorități câte douăzeci de iugăre de pădure pe care aveau să o defrișeze, lemnele rezultate să le predea autorităților, iar pământul astfel obținut să-l cultive ca al lor propriu, pentru care au fost obligați să plătească suma simbolică de cinci crițari de iugăr pe an (URBAN, 188). Și coloniștii cehi din Ravensca au fost luați imediat în evidența Regimentului 13 de grăniceri din Caransebeș, așa că după aceasta și ei au fost obligați să slujească ca apărători ai granițelor sudice ale Imperiului de-a lungul Dunării (URBAN, 188). Imediat după așezarea lor la Ravensca, cehii colonizați, cu ajutorul unității militare de grăniceri, și-au ridicat prima casă comunală, în cadrul căreia s-a desfășurat administrarea localității, dar și instruirea și educarea tineretului, precum și slujbele religioase (URBAN, 188). În anul 1862 casa respectivă a fost dăruită și în locul ei s-a construit noua clădire a școlii, care a funcționat până în anul 1912, când a fost construită școala comunală din piatră, ce ființează și în zilele noastre (URBAN, 188). Biserica romano-catolică a fost terminată în anul 1922 și a fost sfințită de ziua Fecioarei Maria (URBAN, 188). Școala cu limba de predare în limba cehă funcționează la Ravensca și în zilele noastre, însă liturghia în limba cehă se predică aici la biserica romano-catolică doar sporadic, cu ocazia anumitor sărbători. Numărul cehilor din Ravensca nu depășește cinci sute și preocuparea lor cotidiană este agricultura, cultivarea cartofilor, pomicultura, creșterea animalelor și păsărilor domestice și doar foarte rar mineritul.

Satul *Șumița* (în limba populației cehe de aici *Šumíțe*) se află în partea sud-estică a Banatului, nu departe de comuna Lăpușnicel, de care și aparține din punct de vedere teritorial-administrativ (INDICATORUL ALFABETIC, 104). Primii cehi au fost colonizați la Șumița în anul 1827 și ei au provenit din regiunile Boemiei Centrale (URBAN, 7), însă datorită condițiilor de viață extrem de grele, mulți dintre aceștia s-au împrăștiat prin tot Banatul, așa că cehi originari din Șumița întâlnim astăzi la Caransebeș, la Oravița, la Anina, la Reșița, la Timișoara, la Lugoj, chiar la Krušovăț sau Vrșat (URBAN, 7). Ultimii coloniști la Șumița au fost aduși abia în anul 1856 și aceștia proveneau din regiunile Boemiei Răsăritene, din localitățile Valeduch, Chýnov, Bolěslav ș.a. (ALEXANDRU-DOBRIȚOIU, 143; NOSKA, 663). Imediat după stabilirea cehilor la Șumița, și aceștia au fost luați în evidențele Regimentului 13 de grăniceri de la Caransebeș, iar partea bărbătească a locuitorilor satului a fost obligată să contribuie, împreună cu ceilalți cehi din zonă (Eibental, Bigăr, Sfânta Elena, Ravensca ș.a.) la paza granițelor sudice ale Imperiului (URBAN, 7). În vederea stimulării cehilor din Șumița, comenduirea grănicerilor a distribuit materiale de construcții coloniștilor noi veniți la Șumița, iar administrația civilă de stat a dat în mod gratuit pentru fiecare două gospodării o pereche de boi de tracțiune, un car și cele mai necesare unelte și mașini agricole, pentru cultivarea pământurilor (URBAN, 7). Problemele cele mai urgente pe care au fost nevoiți să le rezolve noii coloniști în Șumița erau: defrișarea pădurilor seculare, predarea către autoritățile de stat a lemnului rezultat și după aceea cultivarea cu cât mai mare folos

a pământului obținut prin defrișarea pădurilor (URBAN, 7). Imediat după colonizarea primilor cehi aici la Șumița, aceștia și-au construit în anul 1888 biserica romano-catolică, iar pe lângă aceasta și școala proprie (URBAN, 7). Atât biserica romano-catolică, precum și școala, există aici până în zilele noastre. Numărul cehilor din Șumița se estimează în prezent la cca cinci sute de suflete, iar ocupația lor de bază este și astăzi agricultura, legumicultura, pomicultura, creșterea animalelor și păsărilor domestice, precum și munca în pădure.

Satul *Clopodia* (în vorbirea populației locale cehe *Klopotín*) este o localitate mai îndepărtată față de celelalte localități cu populație cehă amintite mai înainte, ea aflându-se situată în mijlocul întinderilor câmpurilor bogate bănățene, aproximativ la jumătatea distanței dintre orașele Buziaș (România) și Vârșet (Voivodina). Din punctul de vedere al împărțirii teritorial-administrative, Clopodia aparține de comuna Jamu-Mare, județul Timiș (INDICATORUL ALFABETIC, 76). Localitatea Clopodia a fost înființată în veacul al XIII-lea (SUCIU, vol. I, 124), iar în secolul al XV-lea a fost locuit de sârbi și români (URBAN, 115). În anul 1716 aici au fost colonizate câteva familii de șvabi (LOTREANU, 141; URBAN, 115), care mai pot fi întâlniți și în zilele noastre. Populația cehă a fost colonizată la Clopodia mai târziu, abia în anul 1862 (URBAN, 115), când din regiunile Moraviei (împrejurimile Olomouc, Brno, Ostrava ș.a.) au fost aduse peste patruzeci de familii, numărând cca cinci sute de suflete (URBAN, 115). Aici nu era nevoie de defrișat păduri, așa că noii veniți s-au apucat de agricultură după modelul șvălesc, prosperând, datorită hârniceii lor, văzând cu ochii. Dar populația cehă colonizată la Clopodia nu a neglijat nici latura spirituală a vieții sale. Școala cehă, coloniștii nou veniți și-au organizat-o imediat după venire, pe la casele particulare, iar în anul 1900 a fost terminată biserica romano-catolică de aici (URBAN, 115). Ocupația de bază a locuitorilor satului Clopodia a fost și este și azi agricultura, creșterea animalelor și păsărilor de casă, legumicultura și pomicultura. Însă numărul cehilor din Clopodia este într-o scădere permanentă, la fel ca și al șvabilor.

Satul *Ogradena Nouă* (în limba populației cehe autohtone *Nová Ogradená*) se află în partea sud-estică a Banatului, aparținând din punctul de vedere al împărțirii teritorial-administrative de comuna Ieșalnița, județul Mehedinți. În documentele istorice denumirea localității mai are forme de *Ogradina Nouă*, *Ujasszonyrét* ș.a. (SUCIU, vol. II, 36). Localitatea a fost întemeiată de coloniștii cehi, aceiași care în anii douăzeci ai secolului al XIX-lea au înființat satul Eibental (în anul 1826). Imediat după colonizare, aceștia și-au construit aici o casă de rugăciuni, care constituia în același timp și lăcaș de instruire și educare a tineretului. După așezarea acestor cehi de confesiune romano-catolică, ei au beneficiat de anumite avantaje și privilegii, fiind scutiți la început de diferite impozite și plăți către autorități, pentru care însă s-au obligat să efectueze și serviciul militar-grăniceresc de pază a frontierei sudice a Imperiului (LOTREANU, 298). În prezent numărul cehilor la Ogradena este extrem de mic, majoritatea lor mutându-se în orașul Orșova, sau în alte localități din jur.

Comuna *Pereg/-k* este o localitate situată la nord de Mureș, deci nu în Banatul

propriu-zis, însă este o localitate extrem de interesantă și sub raportul etnic, în cadrul căruia un rol aparte l-a jucat și populația cehă, așa că o vom aborda în același context mai larg al “Pemilor” bănățeni. Peregul Mare sau Peregul German, fiindcă și așa este cunoscută localitatea respectivă, a fost întemeiată încă în secolul al XIII-lea, când se pomenește în anul 1241 în contextul magna villa Perg; în anul 1320 este poss. Perek; în anul 1454 - Perek; în perioada 1828, 1851 - Nagy Pereg; la începutul secolului al XX-lea îl întâlnim sub denumirea de Németpereg, respectiv Deutschpereg (SUCIU, vol. II, 28). Cu privire la colonizarea cehilor la Pereg, citim că în cadrul domeniului imperial Mezöhegyes, pe o pustă numită Pereghaus lucra un armier de origine cehă, pe nume Vančura. Statul maghiar de atunci, în cadrul reformei agrare din anul 1854, a parcelat domeniul respectiv, atribuind fiecărui “numero”, respectiv fiecărei gospodării cca 14 iugăre cadastrale de pământ, sub lozincă: “Guvernul a dat pământul oamenilor!”. Era vorba, în primul rând, de pământul arabil și, în al doilea rând, de pajiști și lunci, fânețe. Vančura a scris în acest sens la ai săi din Boemia, așa că începând cu luna mai a anului 1864, au început să vină aici primele familii de cehi evanghelici (MICAN, apud., 14). După Vančura, primul ceh din Boemia a fost Josef Beďnár, de confesiune romano-catolică, originar din Chlumec nad Cidlinou. Datorită hărniciei lor, cehii din Pereg s-au înstărit repede prin cumpărare de noi pământuri și prin arendarea celor ale altor etnii (MICAN, apud., 14). Cehii din Pereg au început în anul 1874 construirea unei case de rugăciuni, care a fost sfințită în toamna lui 1875, cu care ocazie aici a predicat în limba maghiară preotul reformat Szondi din Peregul Mic, precum și preotul evanghelic luteran slovac Ondrej Seberényi din Nădlac. De-a lungul anilor, deși în condiții destul de anevoioase, la Pereg a funcționat și școala elementară cu limba de predare cehă. De la începutul colonizării cehilor la Peregul Mare, aceștia s-au ocupat cu cultivarea pământului, creșterea vitelor și - secundar - cu practicarea diferitelor meserii (croitorie, dulgherie, tâmplărie ș.a.). În prezent numărul lor nu depășește o sută de suflete, fiindcă mulți au plecat în localitățile învecinate (Nădlac, Pecica, Arad ș.a.).

În ultima perioadă, începând cu anii cincizeci, se observă o tot mai pronunțată mișcare a cehilor în Banat, ajungându-se astfel, la niște colonizări secundare sau chiar terțiale, mai cu seamă în zona Clisurii Dunării și în direcția orașelor mai mari. Așa se face că astăzi întâlnim numeroase grupuri de cehi la Moldova Nouă, la Berzasca, la Orșova, la Caransebeș, la Bocșa, la Anina, la Lugoj, la Oravița și nu în ultimă instanță la Arad, Reșița sau Timișoara. Dar aici, într-un mediu foarte eterogen, unde nu sunt condiții de organizare a școlii cu limba de predare maternă sau a organizării liturghiei la biserică în limba cehă, procesul de asimilare a lor este tot mai pronunțat.

Pentru o mai ușoară orientare în abordarea cehilor bănățeni, dăm în continuare o hartă a Banatului Românesc, unde se găsesc principalele localități unde trăiesc compact acești așa-numiți “Pemi” bănățeni.

PAVEL ROZKOŠ

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ

- ALEXANDRU-DOBRIȚOIU = Teodora Alexandru-Dobrițoiu, Istoricul așezării cehilor în Banatul de sud, în Romanoslavica XII, București, 1965.
- BOROVSKY = Borovszky Samu, Temes vármegye, Budapest, f.a.
- COTOȘMAN = Gheorghe Cotoșman, Din trecutul Banatului, Timișoara, 1934.
- GHENADIE = Ghenadie Ioan, Colonizările în Banat în sec. al XVIII-lea - al XIX-lea, în Analele Banatului, Timișoara, 1956.
- INDICATORUL ALFABETIC = Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R., București, 1956.
- ISTRATE = Nicolae Istrate, Indicatorul comunelor din Ardeal, Banat, Cluj, 1925.
- KLÍMA = Štefan Klima, Čechové a Slováci za Hranicemi, Praha, 1925.
- LOTREANU = Ioan Lotreanu, Monografia Banatului, Timișoara, 1935.
- MANCIULEA = Ștefan Manciulea, Infiltări de populații streine în Banat, București, 1928.
- MARTINOVICI-ISTRATE = C.Martinovici, N. Istrate, Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite, Cluj, 1921.
- MÍČAN = Vladimír Míčan, Za chlebem vezdejším, Brno, 1931.
- NOSKA = František-Jiří Noska, Minoritățile cehoslovace din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, 1918-1928, București, 1929.
- PLETER = Tiberiu Pleter, Câteva particularități fonetice ale graiurilor cehice din Banatul de sud, în Romanoslavica XIV, București, 1967.
- ROZKOŠ 1986 = Pavel Rozkoš, Din toponimia slavă a Banatului Românesc, în Filologia, XXX, Timișoara, 1986.
- ROZKOŠ 1994 = Pavel Rozkoš, Z problematiky Banátskych "Pémov", în Variácie, XIII, București, 1994.
- SUCIU = Coriolan Suciu, Dicționar istoric al localităților din Transilvania, București, vol. I, 1967; vol. II, 1968.
- URBAN = R. Urban, Čechoslováci v Rumunsku, București, 1930.
- VRABIE = Emil Vrabie, Privire asupra localităților cu graiuri slave în Republica Populară Română, în Romanoslavica VII, București, 1963.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER BESIEDLUNG DER "PEHMEN" IM BANAT

Zusammenfassung

In der Arbeit werden die Probleme der Besiedlung der "Pehmen" (Tschechen) im Banat der ersten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts aufgegriffen, Besiedlung, die unter den Umständen der Wiederbevölkerung des Banats nach der Beseitigung der Türken aus Zentral- und Süd-Osteuropa stattgefunden hat, sowie auch der Notwendigkeit einer militären Bewachung der südlichen Grenzen des Habsburgischen beziehungsweise des Österreichisch-Ungarischen Kaiserreichs.

Unter diesen Umständen, begründete man, im westlichen Teil Rumäniens, die Ortschaften Sfânta Elena, Gârnic, Bigăr, Ravensca, Eibental, Ogradena, Sumița, Clopodia und Peregul Mare, die größten Teils von Kollonisten, die aus verschiedenen Orten der Tschechei (Böhmen) herkamen, besiedelt wurden und demzufolge auch den Regionalnamen "Pehmen" erhielten. Man nimmt an, dass die Anzahl dieser "Pehmen" heutzutage zwischen acht- bis zehntausend sei; ihre Hauptbeschäftigungen sind die Landwirtschaft, der Obstbau und das Züchten der Großrinder, sowie auch der Bergbau in manchen Orten.

ISTORIA EVREILOR DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

(I)

A. Așezarea. În perioada 1552-1716, Banatul a făcut parte din Imperiul Otoman. În 1574, alături de Buda și Sofia, Timișoara devine una dintre cele trei mari cetăți turcești din Europa. Ca organizare administrativ-politică, e cunoscută sub numele de eyaletul de Timișoara. Va juca un rol de primă mână în viața comercială a întregii zone. Așezarea între Constantinopol și Viena, posibilitățile de legătură cu Belgradul și Ragusa, cu Buda, Pressburg și Krakovia confereau regiunii un statut privilegiat, motiv pentru care a fost, deseori, râvnită de marile imperii din preajmă. Turcii au exploatat poziția geografică, așa cum, mai târziu, aveau s-o facă Habsburgii.

În cei 160 de ani de dominație otomană, Banatul devenise, odată mai mult în istoria sa, un teritoriu al variațelor întâlniri etnice și confesionale. În acest context se vor așeza și primii evrei. Faptul se petrece în secolul al XVII-lea și se datorează circulației intense a sepharadimilor din Peninsula Balcanică, aceia care, treptat, au îmbogățit prin comerțul lor nu numai orașele bănățene, dar și pe acelea din Transilvania, Ungaria, Muntenia sau Dobrogea; cea dintâi mărturie istorică este epitaful de pe un vechi mormânt din cimitirul evreiesc din Timișoara, datând din anul 1636¹. Pentru unicitatea și vechimea sa am să reproduc textul de pe piatra tombală: "Vai, au fost depuse rămășițele bărbatului de seamă cruditul Asriel Assael originar din Salonic. Dumnezeu să întărească (orașul), (odihnească-se) în rai sufletul său, plecat către casa veșniciei joi Iiar (5) 396, după computul mic, de la crearea lumii".² Cine este acest Assael Asriel? Potrivit informațiilor furnizate de rabinul Singer Jakab, ar fi descendentul unui chirurg, un fel de doctor minune. Observația se bazează pe originea ebraică a numelui Assael ("E făcut de Dumnezeu"). Apartenența sepharadă, conform aceluiași nume, face posibilă ipoteza că cei dintâi evrei erau spanioli și proveneau din marile orașe sud-dunărene unde ființau de multă vreme comunități puternice. Documentele din jurul anilor 1700 întăresc această supoziție. Mai mult, prin intermediul lor am ajuns la concluzia că primele forme de viață comunitară evreiască în Banat datau, într-adevăr, din secolul al XVII-lea.

Actul de capitulare al garnizoanei otomane din Timișoara din 1716 prevedeau pentru evrei dreptul de a opta între rămânerea sau plecarea din oraș. Articolul 7 al acestui document consemna: "Dezertorii să fie restituiți (...) Sârbii, evreii și alte națiuni, care vor să rămână aici să rămână, iar cei care vor să plece să li se permită să plece cu toată averea și bunurile lor".³ Fiind vorba de o capitulare condiționată, documentul conținea și formula propusă de comandantul trupelor otomane; aflăm astfel că cetatea era populată nu numai de sârbi și evrei, ci și de greci, armeni și țigani, fiecare exercitându-și o anumită meserie și având o locuință. Nimeni nu urma să fie reținut. Conte Paolo Wallis, numit de către Eugeniu de Savoia comandantul cetății Timișoara, arată că evreii locuiau în trei case care erau proprietățile lor și că li se acordase dreptul de a-și continua acolo existența; el introducea, în schimb, restricția ca nici un străin să nu se mai așeze în cetate. Cât privește evidența populației, Paolo Wallis amintește de "466 suflete de sârbi, 35 de armeni și 144 de evrei".⁴

În anii următori, autoritățile habsburgice vor dovedi că au nevoie de evrei; mai mult, în condițiile refacerii economice de după războaiele austro-turce, spiritul lor întreprinzător trebuia încurajat. Așa se face că imediat după ocuparea Banatului, în anul 1717, administrația militară provincială încheie un contract pe șase ani cu frații Abraham, Jacob și Moses Köppisch, autorizându-i să întemeieze o fabrică de bere în orașul Timișoara⁵. Și tot lor li se acorda dreptul de a lua în arendă, pentru 300 de florini anual, moara de apă. Frații Köppisch vor deține monopolul fabricării băuturilor, devenind renumiți în întreaga zonă. Ei au înființat distilerii de alcool și la Caransebeș, Panciova și Ciacova. Începând cu anul 1726, fabricarea berii și a palincii va fi arendată evreilor Menczer Farkas și Schlesinger Levy⁶. Sunt, acestea, câteva date certe care vorbesc despre așezarea celor dintâi familii de ashkenazimi; ele provin de la Pressburg, ca în cazul lui Köppisch, alteleori, din Moravia, Cehia, Ungaria. Este perioada de început a conviețuirii dintre cele două rituri, sepharadim și ashkenazim, perioadă în care se vor forma și comunitățile de evrei spanioli și germani la Timișoara și Lugoj, ca și în alte orașe ale imperiului.

La Arad, lucrurile nu diferă prea mult în privința dreptului de a rămâne sau în aceea a dreptului de așezare, în pofida restricțiilor semnalate inițial. De exemplu, baronul Ștefan Coșa, comandantul cetății, eliberează un document la 1717 prin care aprobă ca doi evrei aparținând casei și curții sale, Elias Isac și Markus Mayer, să poată rămâne acolo⁷. Pe teritoriul comitatului Arad, prezența evreilor pare a fi datând din secolul anterior; mărturiile directe nu se păstrează. Istoricul Gheorghe Ciuhandu este de părere că încă în secolul al XVII-lea evreii erau priviți cu bunăvoință și toleranță de locuitorii regiunii și chiar de episcopii romano-catolici⁸. Constatarea nu poate fi generalizată. Cu atât mai puțin extinsă la nivelul secolului al XVIII-lea; spre pildă, când evreii se plâng față de restricțiile impuse de călugării franciscani conventuali (minorități)⁹, rezultă că natura controverselor îmbracă, îndeobște, o haină religioasă. În acest din urmă sens, trebuie să admitem că avem de-a face mai degrabă

cu intoleranță decât cu toleranță. Preceptele medievale ale catolicismului s-au resimțit îndelung în reflexele mentale ale oficialilor și, mai rar (doar atunci când erau provocate), în psihologia unor segmente sociale mai largi.

În ciuda opreliștilor oficial formulate (interzicerea dreptului de așezare în Arad a fost cerută de Consiliul Locumtenențial ungar¹⁰), numărul evreilor a crescut în primele trei decenii ale veacului al XVIII-lea. La 1729, evreii arădeni întemeiază Confreria sacră (Hevra Kedoșa), ceea ce indică deja ființarea unei comunități organizate¹¹. Greutățile întâmpinate în desfășurarea activităților (meșteșuguri, comerț) sunt consemnate în documentele vremii. Evreii din Arad preferă să plătească taxe speciale, anuale, spre a fi protejați de autoritățile comitatense în fața diferitelor vexațiuni la care sunt supuși din partea locuitorilor orașului. Iată ce spune un document de la 1754: "Onorate nobil comitat, milostivii noștri stăpâni! Dorim să vă aducem la cunoștință plângerea noastră. Noi, evreii, locuitori ai Aradului, am respectat și respectăm conform regulamentului toate zilele de sărbătoare, respectiv Paștele, Crăciunul, Rusaliile și duminicile și în aceste zile nu fierbem palincă. Însă acum ni se cere să mai respectăm în plus și alte zile de sărbătoare. Suntem nevoiți să facem cunoscut acest lucru nobilului comitat, pentru că, dacă noi vom fi obligați să respectăm toate sărbătorile, atunci nu mai știm în ce chip ne vom câștiga, pe viitor, existența, căci și așa ne zbatem în destulă sărăcie"¹². Începând cu anul 1751 vor plăti o anumită taxă consiliului municipal. Conscripțiile privitoare la evrei arată, pe de-o parte, ocupațiile, pe de alta, interesul casei imperiale pentru perceperea taxelor de toleranță. Dintr-un asemenea tabel datat 1769 am aflat că numărul familiilor evreiești din Arad se ridică la 38, iar numărul persoanelor la 155, ocupațiile de bază fiind: croitori, fierbători de țuică, meseriași, comercianți stabili, negustori ambulănți¹³.

Trebuie spus că între 1725 și 1783, timp în care au loc numeroase recensăminte ale populației evreiești la scara întregului imperiu (inclusiv în Banat și câmpia arădeană), se desfășoară o amplă politică oficială de exploatare financiară. Ea începuse, parțial, în anul 1698, în vremea împăratului Leopold I, iar în deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea va deveni una sistematică. Numită "Taxa tolerantială Judacorum" sau "Toleranztax", aceasta va crește enorm într-un răstimp foarte scurt. Pe parcursul domniei Mariei Theresia, statisticile indică pentru unele comunități (de exemplu, pentru aceea din Pressburg) o creștere de la 20.000 la 80.000 de florini¹⁴. Numărul mare al conscripțiilor, unele păstrate în Arhivele Comunităților din Arad și Timișoara, altele, în Arhivele Statului Ungar din Budapesta, explică rațiunile economice ale controlului numeric, dar și acelea pentru care evreii sunt tolerați; chiar dacă n-o recunosc, imperialii aveau nevoie de meseriași și de comercianți evrei; aveau nevoie ca evreii să fie în slujba lor și nu a turcilor, în subordinea cărora se aflaseră un secol și jumătate.

Perioada de tranziție de la o stăpânire la alta este aceea a dobândirii noului statut juridic și economic al comunităților evreiești; este perioada când se formează noile comunități, când se construiesc sinagogi și când are loc o selecție a evreilor pe

care administrația vieneză i-a găsit aici în anul 1716, dar mai ales a acelor care doreau să se așeze în Banat venind din sudul sau din centrul continentului. În paralel cu încurajarea unor categorii de întreprinzători, încă în 1728, conducerile comitatense și oficiile vamale primiseră dispoziții clare în legătură cu împiedicarea creșterii numerice a evreilor, ordonând chiar expulzarea acelor care nu se supun rigorilor austriece. Circulare cu un astfel de conținut sunt redactate și difuzate și în anii 1744, 1745, 1746¹⁵. Arareori sunt respectate dispozițiile de acest fel. Dovadă că la Viena se reînnoiesc periodic cererile de supraveghere a mișcării populației evreiești. Contele Hamilton din Viena îi scrie președintelui administrației țării Banatului că a aflat cu uimire despre așezarea unui mare număr de evrei în Banat. Aceștia - se notează în corespondența amintită - "vor lua pâinea de la gura negustorilor creștini". Hamilton cerea să nu fie depășit numărul evreilor înregistrați în timpul când regiunea a fost condusă de guvernatorul Claudiu Florimund Mercy, tot el solicitând ca rabinul să țină evidența enoriașilor săi¹⁶. Nu e mai puțin adevărat că exagerările privind creșterea spectaculoasă a numărului de evrei sunt infirmate de statisticile de atunci și de mai târziu întocmite chiar de funcționarii lui Landesadministration din Timișoara.

De unde se originau evreii din Banat și din părțile arădene? Dintr-o conscripție redactată la 28 ianuarie 1739 rezultă componența foarte variată a comunității din Timișoara, din care s-au format cele două obști, sepharadim și ashkenazim. Evreii spanioli veneau îndeobște de la Belgrad; în mai puține cazuri, de la Ragusa, Sarajevo, Vîrșeț, Nikopole. Evreii germani proveneau din Viena, Buda, Pressburg, Szeged¹⁷. Ocupațiile erau mai diverse decât la Arad, dar în aceleași profiluri: comerț, meserii (croitori, săpunari, potcovari, berari), profesii libere (rabini, cantori, învățători, medici). Primul grup mai numeros este al evreilor spanioli, de proveniență din Belgrad. Un document, datat 12 martie 1743, consemnează, pentru cazuri de necesitate, protecția acordată populației evreiești din Belgrad în fața turcilor. Este aproape sigur că dispoziția a fost precedată de altele, care au intrat în vigoare pe parcursul războiului austro-turc desfășurat în anii 1736-1739. Același document - semnat de contele Georg Olivier Wallis, comandantul trupelor austriece staționate la Belgrad - admite ca evreii, în funcție de opțiunile personale, să se mute în cetatea Timișoarei. Schimbarea domiciliului trebuia să se facă în funcție de regulile imperiale special formulate în această problemă¹⁸. Conscripțiile efectuate la Timișoara confirmă transferul unei bune părți a populației evreiești. Aceeași origine belgradeană o au și sepharadimii din Lugo¹⁹. La Caransebeș, unde, probabil, se așezaseră înainte de anul 1717²⁰ (mărturii despre o viață comunitară există doar din a doua jumătate a secolului), evreii provin de la Vîrșeț, Belgrad, Nikopole, din Buda și Pressburg²¹. Ce concluzie s-ar putea trage din descrierea de mai sus? În primul rând, preferința (pentru un important grup) deplasării dinspre regiunile Peninsulei Balcanice spre acelea est-central europene, preferință valabilă în speță în cursul secolului al XVIII-lea. Apoi, faptul că în mai multe localități din Banat evreii au fost prezenți și în timpul stăpânirii otomane, în majoritatea cazurilor rămânând pe loc și schimbând o stăpânire

cu cealaltă. Interesul evreilor germani din mai vechile provincii habsburgice pentru desfășurarea activităților economice în regiunea dintre Mureș și Dunăre, precum și speranța îmbunătățirii condițiilor de existență trebuie, deasemenea, luate în considerare. În sfârșit, o caracteristică deloc neglijabilă este prezența și conviețuirea celor două rituri al ashkenazimilor și al sepharadimilor; mai mult, formarea a două comunități, care, în pofida interdicțiilor formulate de habsburgi, aveau să supraviețuiască o lungă perioadă, conferind originalitate istoriei evreilor de aici, istoriei zonei, în general. Deși fusese decretată (încă la 1742, mai apoi, la 1754) unirea celor două forme de cult și numită din oficiu o conducere unică²², evreii din Timișoara au făcut eforturi să perpetueze cele două tradiții, ceea ce cu aparente întreruperi, au și reușit până în secolul al XX-lea.

B. Evaluarea mișcării demografice. Populația evreiască din Banat a avut o evoluție numerică lentă; pe baza statisticilor întocmite de autoritățile habsburgice (Conscriptio Judaeorum) nu se poate vorbi (în speță pe parcursul secolului al XVIII-lea) de așezarea unui grup numeros de evrei în localitățile acestei regiuni. Cu atât mai puțin de deplasări neprevăzute care să nu fi creat o situație de excepție, prin eventuale aglomerări în cetățile mai importante. Dacă la 1716, documentele consemnează existența a 144 de suflete trăind la Timișoara²³, conscripția din anul 1739 înregistrează, pentru același oraș, un număr de 31 de familii de ashkenazi, cu 139 de suflete și 15 familii de sepharzi, cu 81 de suflete²⁴. Dintr-un rescript al curții imperiale, datat 20 iulie 1743, rezultă că 84 de familii de evrei locuiau în cuprinsul provinciei, fiind obligate să plătească o contribuție extraordinară²⁵. Situația avea să stagneze vreme de un deceniu²⁶, pentru ca perioada cuprinsă între anii 1753-1769 să fie una mai destinsă, adesea, favorabilă așezării evreilor și, chiar dobândirii drepturilor de organizare și funcționare a vieții religioase-comunitare. Funcționarul imperial J.J. Ehrler - autorul unui raport asupra istoriei, stării economice și demografice a Banatului - se referă, în anul 1774, la un număr de 340 de suflete pentru întregul ținut²⁷. Judenordnung din 1776 arată că numărul familiilor de evrei tolerate în Timișoara și în împrejurimi a fost stabilit la 49. Același act menționează necesitatea "îngrădirii" posibilităților de așezare²⁸.

Ordonanța privitoare la evreii din Timișoara și Banat (Judenordnung) are tendința de a exagera lucrurile, de a prezenta populația evreiască într-o lumină puțin sau deloc favorabilă. Nu arareori, cu accente antisemite. Că situația nu era nici pe departe îngrijorătoare pentru administrația imperială ne-o dovedesc alte mărturii din epocă. De pildă, aceea a călătorului german Johann Lehmann (1783-1785), care vorbește de frumusețea caselor din Timișoara²⁹; dintre cele 153 imobile cochet construite, el spune că multe aparțin de cetate și sunt administrate de Camera Aulică. Mai adaugă faptul că evreii au cartierul lor propriu de locuit, ceea ce era adevărat³⁰, magazinele lor fiind amplasate în casele municipalității. Constată curățenia din interiorul locuințelor, precum și existența celor două rituri. Desigur, comparațiile între do-

cumente ne obligă să recunoaștem că reconstituirea istorică nu poate fi decât parțială. Am acceptat, de aceea, o relativizare a oricărei afirmații, descrieri, statistici, mai cu seamă atunci când două sau mai multe izvoare se contrazic. Prin urmare, important a fost să ne apropiem cât mai mult de adevăr, în cazul nostru, să înțelegem cât mai corect cu puțință istoria comunităților evreiești bănățene. O istorie, până acum aproape în întregime necunoscută, cu toate că ea indică o existență cel puțin interesantă, dacă nu cumva chiar originală a diasporei iudaice din centrul Europei.

În pofida fragmentarelor informații, mișcarea demografică evidențiază foarte bine rolul evreilor în noile provincii ale administrației habsburgice. Și în comunitățile din comitatul Arad se poate vorbi de o lentă creștere a populației evreiești. În ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, la Arad exista o organizație destul de complexă având în frunte 30 de electori. Conducerea era asigurată de un jude, un epitrop, doi ceauși, doi jurați și un casier. Ea era dublată de un consiliu intern și de un consiliu extern³¹. Dacă, uneori, poate fi observată o oscilație numerică, punând sub semnul întrebării veridicitatea cifrelor, aceasta se datorează însăși atitudinii oscilante a imperi- alilor; legile sau ordonanțele cu privire la evrei diferă în conținut de la un deceniu la altul. Nu de puține ori, după doi ani de la emiterea unui act oficial se eliberează un altul care anulează prevederile precedentului, în cel mai fericit caz îl contrazice în pasajele esențiale. Evidentă este o anumită nesiguranță a austrieilor pe fondul în care ecoul ideilor de emancipare etnică și confesională se făcuse resimțit și în Europa centrală. În acest sens, articolul 38 din legea promulgată de împăratul Leopold al II-lea la 1790, indică un statut relativ favorabil, adică, nu numai dreptul de a locui în toate orașele libere regești din Ungaria, Partium și Banat în care se așezaseră evreii până la acea dată, dar și readmiterea acelora alungați. Lucrul nu poate fi trecut cu vederea ținând seama de duritatea limbajului și a hotărârilor cuprinse în ordonanțele anterioare, de pildă, în *Judenordnung*³².

Să cercetăm mai îndeaproape condițiile evreimii, analizând celebra ordonanță din 1776, cu referință specială la comunitățile din Banat. Ordonanță care a fost însoțită de alte două, în 1783 și 1787, privind noile reglementări ale statutului evreilor pe baza prevederilor edictului de toleranță al lui Iosif al II-lea și care priveau evreimea de pe tot cuprinsul imperiului. Celei dintâi i-am acordat o importanță deosebită și se va vedea îndată de ce; fără a le neglija pe următoarele. Am încercat astfel, o dată în plus, să înțeleg detaliile, dar mai ales semnificațiile acestor documente într-o perspectivă istorică mai largă.

VICTOR NEUMANN
INSTITUTUL INTER-CULTURAL - TIMIȘOARA
str. E. Ungureanu
ROMÂNIA

20 decembrie 1994

1. Dr. Moricz Löwy, Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvar bis zum Jahre 1867, Szegedin, 1890; Singer Jakab, Temesvári rabbik a XVIII és XIX-ik században, Seini, 1928, p. 60; vezi și document nr. XXXVIII în Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, II₁, (în continuare, Izvoare), ediție Mihai Spielmann, Editura Federației Comunităților Evreiești din România, București, 1988, p. 211. Cimitirul evreiesc în care se află această piatră tombală este situat în actuala Calea Lipovei. În Timișoara mai există alte două cimitire evreiești, de mai mică întindere, în Mehala și în Fabrik, două foste suburbii ale vechii cetăți (actualmente, cartiere ale orașului, purtând aceleași nume). Astăzi, piatra tombală este, aproape în întregime, ilizibilă. Prima descifrare și valorificare aparține lui Moricz Löwy; reluarea a fost făcută de rabinul Singer, acestui din urmă învățat datorându-i-se o cercetare mai aplicată și, deci, mai competentă pe care și acum o putem lua în considerare în absența unor izvoare directe.
2. Apud Izvoare II₁, p. 211.
3. Ibidem, document nr. 39, p. 28.
4. Történelmi adattár (Arhiva istorică), Temesvár, 1871, p. 379-380; vezi și Izvoare, II₁, document nr. 39, p. 28, nota 2.
5. Szentkláray Jenő, Száz év Magyarország ujjabb történelméből, Temesvárott, 1897, p. 144, nota 2; vezi și Izvoare, II₁, document nr. 44, p. 30. O bună documentare asupra problemei a se vedea la Singer Jakab, A Keppich család és kiváltság-levele, în Calendarul evreiesc. Jüdischer Kalender. Zsidó Naptár, Cluj, 1938-1939, p. 81-84; cf. și Izvoare I₁, document nr. 44, p. 30-31. Un studiu de sinteză, integrând și câteva aspecte importante privind începuturile vieții evreiești în Banat, la Moshe Carmilly, Spanisch (Sephardi) Communities in Transylvania and Banat in the XVIIth - XIXth Century, în Studia Judaica, Cluj, 1991, p. 39-53.
6. Szentkláray Jenő, Mercy kormányzatá a Temesi Bánságban, Budapest, 1909, p. 109-112.
7. Arhiva Comunității Evreilor din Arad (în continuare ACEA), Dosar 1, document în limba germană, datat 1717; vezi și Zsidó Lexikon, szerkesztette Ujvári Péter, Budapest, 1929, p. 57; cf. și Izvoare II₁, document nr. 43, p. 30.
8. Gheorghe Ciuhandu, Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri. Cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări politico-istorice ulterioare, Arad, 1940, p. 76; vezi și Izvoare II₁, p. 30, nota 2.
9. Izvoare II₂, ediție L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, București 1990, document nr. 12, p. 12.
10. Consiliul locumtenențial (sau locotenențial) era organul de guvernare al teritoriilor aflate sub tutela directă a împăratului și era compus din 22 de membri.
11. Vezi Steinhardt Jakab, Az Aradi izraelita hitközség a XIX században, manuscris, ACEA, Dosar nr. 67, filele 1-10; cf. și Izvoare II₁, document nr. 43, p. 30, nota 2.

12. Izvoare II₂, document nr. 12, p. 12; vezi nota 2, p. 12.
13. Ibidem, document nr. 68, p. 88.
14. Felhő Ibolya, Vörös Antal, A helytartótanácsi Levéltár, Budapest Akadémiai Kiadó, 1961. Acta Judaeorum, p. 92-93. Autorii susțin că ar fi vorba de taxe necesare activității comitatense și de acelea pentru apărare, respectiv, pentru ministerul de război.
15. Vezi Baroti Lajos, Adattár Delmagyarország XVIII századi történetéhez, I, Temesvár, 1893, p. 151-153; 198-199; 201.
16. Apud Baroti Lajos, op. cit., II, p. 342; cf. și Izvoare II₂, p. 529.
17. Vezi Magyar Országos Levéltár (Arhivele Statului Ungar). Levéltári leltárok, Zsidó Összeírások és a zsidókon vonatkozó egyéb iratok (Conscriptio Judaeorum) 1725-1767 (an. 1739) E 303, Pachet 13, p. 7-12. Conscripții asemănătoare aceleia din 1739 au fost redactate în anii 1742, 1749, 1755, 1761; Ibidem, p. 13-19; 20-23; 26-28; 34-39. Conscripția din anul 1739 a fost publicată întâia oară de Singer Jakab, Temesvári rabbik, p. 60, anexa I, reluată, în Izvoare II₂, p. 530-532.
18. Arhiva Comunității Evreilor din Timișoara (în continuare, ACET), Dosar 1/ 1739-1794, Fila nr. 1.
19. Magyar Országos Levéltár. Levéltári leltárok. Zsidó Összeírások 1725-1767, Fond E 303, Pachet 13, p. 17-20. Documentul e datat, Timișoara, 17 martie 1761.
20. Ernest Deutsch, Contribuții la istoria evreilor din Caransebeș, în Almanahul Evreesc, 1939-1940. Jüdisches Jahrbuch und Kalender. Zsidó évkönyv és naptár, Timișoara, 1940, p. 81-82.
21. Despre numărul și ocupațiile evreilor din Caransebeș există o mărturie de la 1781-1782, consemnată de același E. Deutsch, l. c. Este vorba de 13 familii cu 154 de suflete, având următoarele ocupații: blănar, comerciant, învățător, birtaş, arendaș, gravor de sigilii, săpunar. Vezi și Izvoare II₂, document nr. 149, p. 239.
22. ACET, Dosar nr. 1, piesele nr. 1 și 5. Din documente rezultă că însăși împărăteasa a formulat decretul printr-o adresă special destinată evreilor din Timișoara. Ea îi numește drept conducători ai comunității unite pe ashkenazimii Nathan Mänz și Samuel Wolf și pe sepharadimii Mayer Amigo și Marco Samuel.
23. Vezi Történelmi adattár, Temesvár, 1871, p. 379-380; cf. și Izvoare II₁, document 39, p. 28, nota 2.
24. Vezi Temeswarer Raitzen, Griechen, Arnauthen, Deutsch und Spanische Juden Conscriptio din 28 ianuarie 1739; apud Fond Conscriptio Judaeorum, Magyar Országos Levéltár, pachet 13. Documentul a fost întâia oară publicat de Singer Jakab, în Temesvári rabbik, anexa 1, reluat, apoi, (după această sursă) în colecția Izvoare II₂, documentul nr. XXI, p. 529-532. Am făcut trimiterea la originalul aflat în Arhivele Statului din Budapesta, spre a indica exact fondul documentar și conținutul foii de titlu. Mulțumesc pe această cale Domnului Szász Zoltán, de a cărui colaborare am beneficiat, precum și serviciului arhivistic, prin intermediul căruia mi-au fost ușurate cercetările. Studiile mele documentare și bibliografice au fost coordonate (în această sferă de activitate), la începuturile lor, de cunoscutul

- ebraist și istoric al evreilor din Europa centrală, Alexander Scheiber, al cărui oaspete am fost (timp de două luni) în anul 1983. Rezultatele materializate în această carte sunt în bună măsură îndatorate acelei competente îndrumări.
25. Izvoare II₂, document nr. XXIII, p. 533.
 26. Dr. Moritz Löwy, Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvar bis zum Jahre 1865, Szegedin, 1890.
 27. J.J. Ehrler, Banatul de la origini până acum - 1774. Prefată, traducere și note de Costin Feneșan, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 30.
 28. Judenordnung, articolul VI, apud Izvoare II₂, document nr. 99.
 29. Johann Lehman, Reise von Pressburg nach Hermannstadt, p. 143, 145, 146, 150; apud Izvoare II₂, document nr. 171, p. 264-165.
 30. În documentele epocii se folosește termenul de Quartal (Judenhof sau Judenviertel); cf. Filiala Arhivelor Statului Timișoara, Fond Primăria Municipiului Timișoara, anii 1770-1780. Concentrarea evreilor în incinta cetății, în perimetrul cuprins între Dom Platz (astăzi, Piața Unirii) și Parade Platz (astăzi, Piața Libertății) face ca, în timp, acolo să fi fost stabilite sediile comunitare, construite cele dintâi sinagogi, respectiv, băile rituale. Despre acest cartier a se vedea și mențiunile lui N. Ilieșiu, Timișoara. Monografie istorică vol. I, Timișoara, 1943, p. 79; autorul spune că evreilor li se impusese ca în decurs de 3 ani de la data dobândirii dreptului de așezare, să-și construiască o casă. În Arhivele Comunității Evreilor din Timișoara (ACET) se păstrează un document datat 1790-1791, indicând repartiția individuală (Individuelle Repartition) a taxelor ce se plăteau către autoritățile habsburgice. Conform acestui izvor, în 1790-1791 numărul familiilor de evrei cu drept de locuire în cetatea Timișoara (și contribuabile) era de 91. Documentul menționează alte 15 familii aparținând localităților comitatului Timiș și care plăteau separat taxe. Cf. ACET, fila nr. 14, Dosar nr. 1 (1739-1794).
 31. Izvoare II₂, document nr. 316, p. 455-458. Comitatul Arad depindea de Consiliul locotenențial (Locumtenențial) Ungar atunci, cu sediul la Pressburg (Bratislava). Cea mai mare parte a Banatului intrase în subordinea unei administrații civile și militare, cu sediul la Timișoara. Deci, comunitățile erau subordonate diferit, adică, la două forme administrative, ceea ce nu le-a împiedicat să comunice între ele și să posede forme comune de viață culturală și comunitară.
 32. Dacă atitudinea Mariei Theresia are îndeobște o încărcătură antisemită și vom avea ocazia să vedem în ce constă aceasta, nu același lucru se poate afirma despre întreaga politică austriacă a timpului. Nici măcar pe toată durata domniei împărătesei nu întâlnim o poziție constant antisemită. Iosif al II-lea, fiul ei, nu va continua politica mai dură a mamei sale. Sunt cunoscute edictele de toleranță (Toleranz - patent), îndeosebi acelea din 1783 și 1787, indicând conținutul ideatic al Aufklärung-ului. Dincolo de unele excepții, iluminismul austriac sugerează mai degrabă o toleranță reală și o curiozitate benignă față de tot ceea ce ține de natura umană. Parțial, așa se explică o preocupare - nu lipsită de interes însă - față de situația evreimii de pe cuprinsul imperiului.

DIE GESCHICHTE DER JUDEN IM BANAT, IM 18. JAHRHUNDERT (I)

Zusammenfassung

Mit dem Titel "Die Geschichte der Juden im Banat, im 18. Jh." ist vorliegender Aufsatz das Ergebnis einer ersten Untersuchung urkundlicher Quellen, die im Archiv der Gemeinschaften aus Temeswar und Arad, in den archivalischen Beständen des Staatsarchivs aus Budapest aufbewahrt werden. Der Verfasser unternimmt eine Rekonstitution des politischen Rahmens der Niederlassung der Juden im Banat, indem er die Begründungen der Behörden, die von den Habsburgern gesetzten Bedingungen hervorhebt um diese Bevölkerung an die durch den Passagowitzer Frieden dem Kaiserreich einverleibten Gebiete aufzunehmen. Er schildert wie und wann sich die ersten Gemeinschaften in der Gegend gebildet haben, er hebt deren wirtschaftliche und strategische Rolle hervor. Er enthüllt unbekannte Daten aus dem Leben der beiden in Temeswar ausgeübten Riten - Aschkenazim und Sepharadim. Er informiert über die Tätigkeit der ersten Rabinen und der ersten Synagogen in Arad, Temeswar, Karansebesch. Er beschreibt das Gemeinschaftsleben der Juden, ihre Beschäftigungen, ihre Verpflichtungen an die lokale kaiseliche Verwaltung.

Ein wichtiger Teil des Studiums enthält die eingehende Analyse der österreichischen Verordnung des Jahres 1776 über die Juden aus dem Banat (Judenordnung). Diese Urkunde verfügt bestimmte Regalungen des inneren Lebens der Gemeinschaften, sie macht die rechtlichen, Wirtschaftlichen administrativen Verfügungen Wiens bekannt, sie trifft bestimmte Massnahmen ein schliesslich der Strafmassnahmen, hinsichtlich der jüdischen Bevölkerung. Ich habe gleichzeitig versucht den Inhalt dieser Verordnung theoretisch zu denken, zu erklären um Verwechslungen und unerwünschte fehlerhafte Auslegungen zu vermeiden.

Die Geschichte der Banater Juden ist fast gänzlich unbekannt, sowohl für die rumänische als auch für die jüdische Geschichtsschreibung. Sie wurde vereinzelt, in einigen Studien und Aufsätzen gestreift, bildete aber bisher noch nicht das Thema eines wissenschaftlichen selbstständigen Studiums.

Die drei Teile das von mir an dieser Stelle veröffentlichten Textes sind Kapitel eines ersten künftigen Buches das ausschliesslich der Geschichte der Banater Juden gewidmet ist. Eine Geschichte die nicht nur für die europäische Diaspora kennzeichnend ist, sondern auch, gleichfalls für das Verständnis, für das komplexe genaue Wahrnehmung der geschichtlichen vergangenheit des Banates, das ganzen mitteleuropäischen Gebietes. Die hiesigen jüdischen Gemeinschaften drücken kulturell eine wunderbare Interferenz mit anderen Kulturen aus und dies Dank des Zusammenlebens mit den Rumänen, den Deutschen, den Ungarn, den Serben mit den Bulgaren, das einen authentischen europäischen Kulturgeist hervorgerufen hat.

FRĂMÂNTĂRI ȘI MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN BANAT ÎN PRIMELE DECENII ALE SĂCOLULUI AL XIX-LEA

Banatul era una din provinciile cele mai bogate și mănoase ale coroanei habsburgice, fiind un avanpost la granița sud-estică cu Imperiul otoman, dar în același timp și un puternic bastion strategic pe care se sprijinea sistemul politicii expansioniste a Vienei.

Istoricul Grisellini reliefează în opera sa "Istoria Banatului Timișan", pitorescul și bogățiile naturale ale acestor meleaguri: "Pământul roditor, produce de toate... manufacturile și arta știu să le folosească din plin... râurile sunt pline de pești de tot felul, munții acoperiți cu păduri oferă peisagii sălbatice, înfiorătoare, ei poartă în adâncuri mulțime de minereuri felurite, iar râurile și pâraiele duc cu ele nisip ce conține aur"¹.

Dar beneficiarii n-au fost masele, țăranii și muncitorii, pentru că Banatul în scurt timp, a devenit un izvor nesecat pentru visteria mereu dezechilibrată a Curții de la Viena, o provincie furnizatoare de oști pentru armatele imperiale și în același timp o piață avantajoasă de desfacere pentru produsele finite austriece.

Banatul s-a dezvoltat în condiții mult deosebite față de unele provincii ale imperiului, ca domeniu al statului, el era supus la sarcini feudale mai reduse, iar raporturile feudale difereau ca nuanță de cele ale Transilvaniei.

Cercetând unele documente și informații ar părea că agricultura Banatului s-a dezvoltat în mod satisfăcător. Se fac mențiuni referitor la culturile de grâu, orz, fasole, subliniindu-se că, "sunt de calitate superioară față de alte provincii ale imperiului"².

În jurnalul de călătorii, D. Golescu apreciază calitatea porumbului, rapiței și culturii de tutun³, iar E. Fenyess arăta că pe unele moșii se cultiva orezul, varza, sfecla, hrișca, meiul, legume, plante furajere, pomi fructiferi și aproape 2% din suprafața arabilă este folosită pentru cultura viței de vie⁴.

În ceea ce privește cultura cartofului, credem că ocupa mici suprafețe, supoziția noastră se bazează pe unele documente din anul 1815 care ne informează că, s-au dat dispoziții preoților să ceară "enoriașilor să se cultive așa zișii "grumpirii", căci

contină documentul “cu `crumpirii mult lucru sau cheltuială nu avem, dar ei nouă mult rod cu folos ne dă... îndată mult semănați și pre toți îndemnați să-i pună”⁵.

Prosperitatea în agricultură era numai aparentă, deoarece sistemul iobagial frâna dezvoltarea forțelor de producție, astfel producția de cereale prin folosirea sistemului muncii cu robota era foarte scăzută, se obținea în medie circa 380-450 kg la hectar⁶.

Ioan Constantini în studiul intitulat “Memorandum asupra domeniilor camerale”⁷, subliniază multiplele aspecte negative pricinuite de acest sistem practicat în agricultură reliefând că robota, dijma și contribuția către comitat sunt racilele, care împiedicau dezvoltarea agriculturii bănățene.

În ceea ce privește proprietatea funciară, aceasta era pe deoparte în mâna curții, a statului, iar alta în mâna nemesimii. O caracteristică esențială pentru Banat, este aceea că, proprietatea nobiliară crește în permanență. Aceasta explică tendința nobilimii de a-și mări rezerva seniorală în dauna pământului lucrat înainte de iobagi, folosind metoda cunoscută a hotarniciilor silite, separarea proprietății alodiale de cea urbanială și de cea comunală.

Un alt procedeu de acaparare a proprietății camerale în mâna nobilimii a fost acela al donațiilor de către stat a unor moșii și titluri de nobili diferitelor persoane considerate ca fiind meritoase⁸.

În presa habsburgică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea găsim zilnic anunțuri publicitare în care se ofereau spre vânzare moșii bănățene cu oameni cu tot pe cale de licitație publică⁹; precum și unele înștiințări și oferte de arendare a dreptului de: cârciumărit, măcelărit, pescuit, de a ține cuptoare de var, de a organiza bălciuri, de a exploata cariere de piatră, de a folosi predii (pășuni)¹⁰.

Toate acestea oglindesc în suficientă măsură că sistemul iobagial a devenit o frână în calea trecerii spre producția de marfă și acest anacronism în agricultură trebuia înlăturat cât mai urgent.

Unii mari proprietari mai receptivi la nou, pentru a-și valorifica mai rațional produsele agrare înființează pe domeniile lor: mori, râșnițe, manufacturi de zahăr și spirt¹¹.

În Banat, după cum ne informează statisticile lui Stollner întâlnim nobilime de mijloc și nobilime mică, care avea o singură sesie, sau mai multe sesii¹².

În arhivele timișene găsim nenumărate demersuri ale unor familii bogate (negustori, bancheri, proprietari de pământ) pentru a fi recunoscuți nobili și trecuți în registrul nobiliar¹³. De obicei aceștia îndeplineau și funcții administrative la comitat.

În cele trei comitate bănățene se observa la începutul secolului al XIX-lea o creștere numerică a nobilimii:

Anul	Comitatul Caraș	Comitatul Timiș	Comitatul Torontal
1785	142	195	108
1846	344	602	1203 14

În anul 1836 s-au reglementat prin “Urbarium Banaticum” și categoriile de

țărani:

a) cu pământ - sesioniștii

b) fără pământ - neosesioniștii, care se subdivid în:

1) jeleri (inquilin) cu casă și eventual pământ, care însă n-a ajuns până la 1/8 din sesie.

2) jeleri fără casă (subinquilini) care au locuit în casele altora.

De obicei sesia iobagului în Banat era de 24-32 jugăre (24 jugăre arătura, 4-6 jugăre fânețe, 1 jugăr grădină, 2-3 jugăre pășune). Sesia putea să se împartă prin moștenire în jumătăți (19 jugare), sferturi (11 jugare) și chiar optimi (7-8 jugare)¹⁵.

Numărul țăranilor iobagi cu sesii întregi era extrem de redus, astfel în comitatul Caraș existau doar 153 de sesii întregi, în cele 219 sate, 2374 jumătăți de sesii, 12154 sferturi de sesii, 13159 optimi de sesii¹⁶.

Pământul cultivabil în Banat fără confiniul militar era repartizat astfel:

Pământ cultivabil	pe comitate		
	Caraș	Timiș	Torontal
Contingent iobăgesc	220889 jugăre	452416 jugăre	415114 jugăre
Contingent nemesesc	988426 “	810459 “	944152 “
Total	1209315 “	1262875 “	1359266 “

Analizând cifrele de mai sus reiese că în Banat în cele trei comitate situația proprietății agrare se prezenta astfel:

	pe comitate		
	Caraș	Timiș	Torontal
Contingent iobăgesc	18,26%	35,82%	30,54%
Contingent nemesesc	81,74%	64,18%	69,46%

Pe întreg teritoriul Banatului (fără confiniul militar) găsim contingent iobăgesc 28,21% iar contingent nemesesc 71,79%¹⁷.

Statisticile prezentate conturează în suficientă măsură situația grea a țăranimii bănățene lipsită de pământ.

După ce, “Economia agricolă întemeiată pe ideea de subzistență a fost înlocuită prin exploatarea menită să producă cereale pentru piață”¹⁸, nobilimea, care despuise țăranimea de sesiile urbariale și-a îndreptat atenția asupra izlazurilor, curăturilor și pășunilor comunale, învingând rezistența acestora cu sprijinul aparatului administrativ al comitatelor și recurgând uneori, chiar la forța armată¹⁹.

Astfel nobilimea și-a mărit continuu rezerva alodală în vederea realizării unei producții mai mari pentru piață, în schimb sesiile țăărănești s-au micșorat simțitor.

Istoricul maghiar Trocsanyi Zsolt, referindu-se la situația țăranimii arăta că “nobilul răpea pământul țăranului, bucată cu bucată până l-a ruinat cu desăvârșire”²⁰.

Criza sistemului feudal se accentuează în primele decenii ale secolului al XIX-lea, când situația țăranimii se agravează și mai mult, consecință a deselor războaie,

precum și a anilor secetoși (1813-1818), când spectrul hidos al foamei a secerat multe vieți omenești și a distrus nenumărate familii²¹, precipitând procesul de expropriere și de pauperizare a țărănimii.

Acum, multe familii de bănațeni au fost dislocate de la vetrele lor și transplantate în Sud-Vestul comitatului Torontal²². Unele sate iobăgești s-au răscumpărat cu bani de obligațiile urbariale²³, altele au semnat contracte speciale cu proprietarii de pământ devenind țărani "contractualiști"²⁴, care de multe ori aveau o situație mult mai grea decât a satelor urbariale vechi.

Condițiile de viață și muncă ale țărănimii s-au înrăutățit și mai mult datorită generalizării practicii maghiare de a-și arenda pământurile unor oameni lipsiți de scrupule. Astfel iobagii de pe moșia din Poiana Ruscă a contelui Emeric Teleki cer stăpânului lor să-i scape de "arendașii nemiloși și necredincioși și să-i ia sub ocrotirea sa, cum au fost înainte... căci atât de mult ne-au stors încât am ajuns să ne blestemăm zilele vieții și dacă starea aceasta se va mai prelungi vor fi siliți să lăsăm moșia pustie și să ne luăm lumea în cap, atât de ticăloasă e starea noastră și de nesuferite sarcinile care ne copleșesc"²⁵.

Astfel numărul țăranilor deposedați de pământ ce trăiau din munca salariată a ajuns în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la cca. 100921²⁶.

În timp ce nobilimea și-a mărit continuu rezerva alodială în vederea realizării unei producții mai mari pentru piață, sesiile țărănești s-au micșorat simțitor. Procesul de pauperizare a țărănimii a fost cauzat și de sporirea sarcinilor fiscale, a nenumăratelor impozite, încât masele țărănești sunt deposedate și de ultimele mijloace de existență, fiind nevoite să emigreze.

Cserei Miklos scria încă din 1823 "... poporul, pleacă în cete, încercăm totul ca să-i reținem, dar nu reușim să-i oprim"²⁷. Un mare număr de țărani sunt siliți să se tocmescă argați la unii proprietari, fiind plătiți cu 7 - 20 creștari pe zi și mâncare²⁸, alții negăsind de lucru hoinăreau îngroșând numărul vagabonzilor. În comitatul Caras și Torontal " ... bâta cerșetorului era ceva obișnuit"²⁹.

Cea mai oneroasă povară a iobagilor și jelerilor era robota, după obiceiul general 52 zile cu vitele și 104 de lucru cu brațele. În general robota era proporțională cu întinderea sesiei, însă stăpânii de pământ luau diferite plocoane din produsele lor, păsări, ouă, o măsură de unt de fiecare vacă, miei, porci, stupi, iar în regiunile viticole araci și cota de vin³⁰.

La toate aceste obligații se mai adaugă: întreținerea armatei, a funcționarilor statului, a recruților pentru armată, participarea la cărăușie pentru nobili, la construirea cetăților, fortificațiilor și a drumurilor, darea personală după cap de familie, a vămii, în schimb nemesul era scutit de dări.

Neexistând norme legale care să cuprindă toate prestațiile datorate de iobagi, aceasta ducea de cele mai multe ori la abuzuri din partea nobililor. Refuzul serviciului sau neîndeplinirea unor sarcini se pedepsea cu lovituri de bici, căci nobilul avea dreptul să judece iobagii săi, existând până la revoluția de la 1848 scaune de jude-

cată (tribunale domeniile), în care proprietarul era de cele mai multe ori acuzator și judecător al iobagului.

În unele documente de arhivă se menționează “ritualul” acestor execuții³¹.

În comuna Teremia Mare din comitatul Torontal, iobagul pedepsit trebuia să aducă scaunul și bâta, iar la Merțișoara, stăpânul de pământ pardosise o cameră cu lespezi patrate în formă de șah, purtând cifre de la 1 la 64. Acei iobagi care și-au atras nemulțumirea stăpânului de pământ au fost împinși, legați la ochi în această cameră, iar cifra pe care se oprea indica numărul loviturilor³².

Povara sarcinilor feudale, a obligațiilor fiscale cu întreg cortegiul de abuzuri și violențe provoca nemulțumirea generală a mulțimii, concretizându-se printr-o continuă luptă antifeudală, accentuată printr-o gamă variată de forme a luptei de clasă: acte de răzbunare, incendiere, haiducie, emigrare și bineînțeles răzvrățiri și răscoale.

Nenumărate documente găsite în arhivele bănățene consemnează această stare de lucruri.

În comunele Romanesti și Capâlnasi, așa cum reiese din procesul verbal al Instanței Judiciare Statariale din 11 septembrie 1801, “bande de jefuitori au atacat proprietățile baroanei Antonia Lengyel, incendiind hambare și răpind numeroase vite”³³.

În anul 1807, la mijlocul lunii martie, s-a declanșat “o mișcare de răzvrățire a valahilor care s-a întins de la Caransebeș, prin Valea Bistrei până departe spre Hațeg și Lipova”³⁴.

Într-un document din anul 1813 se semnală că în comuna Dumbrava, din comitatul Caraș, a fost omorâtă văduva moșierului Adam Cosma, ce răpise iobagilor pământul fertil și acaparase o parte din terenul de pășune”³⁵. Deasemeni a aplicat o taxă pe ghindă “pentru rămătorii ținuți de țărani în pădure”³⁶.

Teribila foamă, care s-a abătut asupra Banatului în cei șase ani de secetă a înăsprit și mai mult viața grea a iobagilor.

Recensământul din anul 1820 ilustrează în mod elocvent că sătenii “au sărăcit, că pretutindeni țărani au fost deposedați de o parte din pământul lor, precum și de drepturile anterioare pe care le aveau asupra pășunilor și pădurilor”³⁷.

Urmarea a fost firească, mulți țărani pentru a nu muri de foamă și-au vândut, ori și-au tăiat vitele și astfel s-au găsit în situația de a nu mai putea îndeplini obligațiile feudale.

Lipsiți de vite și pământ, mulți dintre ei au părăsit locurile de baștină. Congregația Cotateză din Lugoj a încunoștințat organele administrative superioare că “... locuitorii din satul Voislova au fugit în comitatul Torontal”³⁸, iar locuitorii satului Ciuchici “... amenință că vor părăsi hotarul comunei, neputând îndura viața plină de lipsuri și asuprii; seceta, se menționa în jalba trimisă congregației, “i-a zdrobit, iar ei au tăbărit de atâta muncă la nemes, care le-a luat pământurile și vitele, încât rămân muritori de foamă”³⁹.

În arhivele bănățene găsim un mare număr de plângeri și întâmpinări ale ioba-

gilor către autorități, menționând nedreptățile comise și abuzurile săvârșite de stăpânii de pământ.

Țăranii din Rusca, Mărul și Luncani aduc la cunoștință vice comitetului că sunt "... jefuiți de arendașul Robert Truafelder, care le-a cerut să plătească imediat și obligațiile ce le revin pe anul următor"⁴⁰. Pe cei ce s-au opus refuzând să plătească dările arbitrar impuse, instanța domenală i-a pedepsit "... punându-i în lanțuri" iar pe alții i-au "aruncat în temnița districtuală"⁴¹.

Locuitorii comunei Dulau se plâng împotriva moșierului Ioanovici Pavel că "... a luat dijme exagerate și ilegale, obligându-i de a lucra și în afara hotarelor comunei, a majorat robota și a cerut folosirea vitelor pentru diferite nevoi casnice"⁴².

Jalba înaintată de sătenii comunei Satul Mic împotriva baronului Ferdinand Trautenberg, la Instanța Judiciară Statarială din Lugoj, dezvăluie abuzurile și silniciile la care erau expuși iobagii⁴³.

Nemaiputând îndura servituțile și constrângerile abuzive comise de stăpânii de pământ, unii țărani, în special tinerii, pentru a scăpa de serviciul militar în perioada războaielor napoleonice, luau calea codrului, formând cete de haiduci.

În arhivele austriece haiducii sunt numiți în limbajul autorităților "lotri" - "bandiți", care devin un pericol pentru autoritățile comitense.

Consiliul Aulic din Viena încerca diferite mijloace pentru a stăvili mișcarea haiducilor și în acest sens pentru a depista cât mai urgent pe acești "tulburători" - care atentau la liniștea imperiului, oferă recompense bănești ce oscilau între 300-1000 florinți, pentru un haiduc prins⁴⁴.

Însă problema lichidării haiducilor n-a putut fi soluționată, așa cum reiese din actele arhivei militare. Documentele cercetate ne informează că "... haiducii s-au adăpostit în masivele păduroase din munții Poiana Ruscă, în apropierea comunelor Luncani, Fârdia, Nădrag"⁴⁵, iar ruinele fostei cetăți Jdioara, reprezentau un adevărat bastion de refugiu a acestora⁴⁶.

Pentru a liniști spiritele agitate din comitatele de graniță, Consiliul Aulic de Război din Viena constituie o comisie specială civilo-militară împuternicită cu toate prerogativele în scopul stângerii cetelor de bandiți, care pun în pericol averea și siguranța supușilor⁴⁷.

S-au luat măsuri de a se înființa subunități mobile de intervenție conduse de ofițeri austriece⁴⁸, care aveau obligația de a coopera cu grănicierii.

Comandamentul General Bănățean, la îndrumarea comisiei speciale, a luat toate măsurile informând Consiliul Aulic de Război din Viena că "... s-a întărit cu cor-doane speciale de grănicieri granița spre Țara Românească și Serbia "; că la "punctele de frontieră ce aceste țări s-a instituit un registru de evidență, în care sunt trecute toate persoanele, care lipsesc din satele lor un timp mai îndelungat și fug în Valahia Mică, sau în Turcia"⁴⁹.

Accentuarea exploatării feudale, multiplele sarcini fiscale și militare, impozitul extraordinar de război, asigurarea cu alimente și alte produse pentru grănicierii servi-

ciului de cordon, au împovărat într-atât familiile țăranilor din graniță încât aceștia n-au mai putut face față tuturor obligațiilor. Acestea se desprind cu multă pregnanță din înștiințările și rapoartele Comandamentului General Bănățean către Consiliul Aulic de Război din Viena, în care se arată "... că impozitele restante ale comitatelor bănățene și ale graniței militare pe anii 1805 - 1808 se ridică la suma de 322.652 florini"⁵⁰.

Toate acestea, precum și regimul sever aspru, brutal și abuziv la care erau supuși grănicierii din partea unor comandanți, au contribuit la declanșarea unor acțiuni de nesupunere, de împotrivire, de protest, chiar în cadrul unor unități militare. Astfel în anul 1807 în luna februarie, după cum ne informează unele documente, într-o unitate a regimentului grăniceresc Valah-Iliric, cantonat la Zlatița s-a declanșat o revoltă pricinuită de nemulțumirea soldaților care au protestat că sunt pedepsiți fără motive întemeiate și sunt ținuți în serviciul de cordon mult peste numărul zilelor stabilite de regulament⁵¹.

Față de această situație creată, colonelul Orescovici, comandantul regimentului "... a ordonat că ațâțătorii la nesupunere să fie pedepsiți cu 50 lovituri de bici, fiecare"⁵².

Cu toate aceste măsuri de intimidare în unele unități de la granița româno-sârbă s-au declanșat în anii următori puternice mișcări împotriva regimului despotic și autoritar habsburgic.

Cunoscutul cronicar al Banatului, Nicolae Stoica de Hațeg, ne dă informații prețioase despre mișcările antihabsburgice, care au avut loc la granița militară bănățeană, arătând că masele țărănești s-au solidarizat cu grănicierii regimentului Valah-Iliric.

În anul 1808 s-a preconizat planul unei ridicări "în masă a norodului cu scopul de a elibera Banatul de sub dominația habsburgică". Mișcarea antihabsburgică la care au luat parte ofițeri români și sârbi a fost pregătită să izbucnească în ziua de 12 iunie 1808 în comuna Crușița, conducător fiind căpitanul Pârvu Jumanca⁵³. Ofițerii români Toma Scripete, Petru Stoica au stabilit legături cu persoane civile și militare influente; protopopul Rafael Miloșevici din Biserica Albă, preotul Deac Demetrie din Crușița, preotul Ilie Popovici din Subotița, căpitanul Marian Iovanovici, Milenko Stoianovici din Ram, înfățișându-le planul răscoalei.

Nu avem suficiente dovezi, dacă conducătorii răscoalei au avut legături cu Karagheorghe, Vasile Maniu în lucrarea Unitatea Latină sau cauza română în procesul naționalităților... subliniază că Pârvu Jumanca "s-a pus în relații și cu partidul bătrânului Karagheorghe, principele Serbiei"⁵⁴. Istoricul Lenart Böhm afirmă că "... Karagheorghe era la curent cu pregătirea răscoalei... pentru care și-a dat consințământul"⁵⁵.

În arhiva magistratului Bela Crkva s-a găsit, așa cum precizează Lenart Böhm, textul unei proclamații redactat de preotul Gheorghe Popovici către slujitorii bisericii: "Preacinstită preoțime, Puneți-vă în fruntea poporului... bărbați înarmați, de la 20 la 50 de ani din comunele Subotița, Iasenova, Streja, Ulm, Vârșeș, Marcovăț, Crușița, Iam,

Zlatina... fără nici o zăbovire să se adune înaintea de răsăritul soarelui la Suboțita”⁵⁶.

Conform planului stabilit de răzvrățiți, așa cum reiese din Cronica lui Stoica de Hațeg, se prevedea concentrarea unei forțe militare puternice din sectoarele: “Oraviței, Bisericii Albe, cu 20000, a Vârșetului și Lugojului, la Chevereș, câte 25000, a Caransebeșului, în dealul Coslar, a Mehadii cu 5000 în muntele Stacilovei”⁵⁷.

Căpitanul Jumanca, locotenentul Toma Scripete șeful comendurii din Crușița, preotul Deac împreună cu alte persoane militare și civile au desfășurat o largă activitate propagandistică în rândul țărănimii bănățene, cu scopul de a ridica la răscoală pe toți cei nemulțumiți din această regiune.

Răscoala trebuia să se declanșeze în dimineața zilei de 12 iunie, însă preotul Ilie Popovici a divulgat planul colonelului Ioan Branovaczky, care a luat imediat măsuri excepționale pentru reprimarea răscoalei. S-au mobilizat forțe militare, garda civilă, a ocupat poziții în orașul Biserica Albă, fiind sprijinită de trei companii de soldați. Toți oamenii care au intrat în cetate au fost cercetați cu multă atenție spre a nu fi introduse arme în oraș⁵⁸. Conducătorii mișcării au fost imediat arestați și întemnițați.

În ziua de 14 iunie s-a format un tribunal militar, care a început cercetările în procesul intentat conducătorilor răscoalei, acuzați fiind de “... instigare și ridicarea poporului la răscoală împotriva împăratului și a statului habsburgic”⁵⁹.

Locotenentul Toma Scripete a fost condamnat la moarte prin spânzurătoare și executat a doua zi în orașul Biserica Albă. Ceilalți, condamnați la muncă silnică pe viață, au fost transportați la închisoarea cetății din Timișoara. Vasile Maniu în studiul amintit, afirma “... Jumanca a fost executat pe eșafod la Timișoara”⁶⁰. Din materialele studiate reiese că datorită tratamentului barbar, inuman, căpitanul Jumanca a murit în chinuri groaznice în închisoarea de la Timișoara.

În Banat, țărănimea asuprită și exploatată a urmărit cu atenție evenimentele petrecute dincolo de Carpați. Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu a încălzit sufletele obidite și împilate de regimul despotic habsburgic, punându-și mari nădejdi în reușita acestei mișcări. Numele lui Tudor Vladimirescu (“Todoruț”, “Todoraș”) era pe buzele tuturor celor exploatați. Proclamația de la Padeș, participarea masivă a păturilor țărănești la această mișcare au alarmat în asemenea măsură autoritățile, încât guvernatorul Gheorghe Banffy a adresat o circulară conducătorilor de comitate cerând “Să se ia de urgență măsuri împotriva extinderii primejdiei, contagiunii... a acestei tulburări asemănătoare așa zisului tumult a lui Horea, să nu se răspândească”⁶¹.

Veștile îngrijorătoare ce soseau din toate părțile Transilvaniei și Banatului, despre mișcările iobagilor au provocat în rândul latifundiilor, neliniște, panică. Este justificată pe deplin această tensiune, deoarece s-au semnalat numeroase incidente în Transilvania și Banat între stăpânii de pământ și țărani iobagi. Numeroase documente conturează această stare de neliniște. Astfel locuitorii din Radomirești și Lăpușnic fac o întâmpinare la comitat împotriva proprietarului care “care a comis mari abuzuri și nedreptăți”⁶², sunt semnalate de organele cotate mari nemulțumiri ce s-au ivit în comunele Bogdănești, Slatina Timiș, Domașnea, Zlatița, unde iobagii s-au adresat direct împăratului, fiind

nemulțumiți de domnii de pământ care-i asupresc și le răpesc ultimele resurse de existență”⁶³. Comandamentul regimentului Veghelyi cantonat la Jupani, încunoștința autoritățile comitatense la 30 aprilie 1821 că “s-au ridicat iobagii din șapte sate de pe marginea râului Timiș, cerând să se mute pe alt teritoriu”⁶⁴. Începând din luna septembrie 1821, din cauza nelegiuirilor săvârșite de oștile otomane, au trecut granița spre Banat sute de familii, care s-au stabilit la Lugoj, Belint, Jupa, Honorici, Prisaca și Valea Bondii”⁶⁵. Acești emigranți stabiliți în Banat, n-au rămas inactivi. Supoziția noastră se bazează pe studierea atentă a mai multor documente. Astfel, comandantul regimentului Valah-Iliric, nr. 13 aducea la cunoștința autorităților Comitatului Caraș, că, să fie pus sub urmărire “Dragașin Sâmbu și Tertoga Ioan, deoarece din informațiile culese reiese că ar fi adus arme, ascunzându-le în comuna Strej, și aceștia s-ar afla în prezent în orașul Lugoj”⁶⁶. Alte documente ne întăresc convingerea că unii din foștii conducători ai revoluției au căutat să recruteze chiar tineri pentru acest scop. Preotul din Găvojdia raporta la 19 aprilie 1822 că “judele de Zsidovara a auzit că, emigrantul din Valahia care locuiește la Honorici ar fi recrutat mulți tineri din Lugoj”⁶⁷.

Judele din Sacul, relatează într-o notă informativă, că la Topolovăț s-ar fi angajat 40 de flăcăi, care vor primi leafa de 800 florini și un cal⁶⁸.

Pretorul din Lugoj anunța autoritățile superioare că la Bârna, Sudriaș, Coștei, Fadimac, s-au efectuat investiții interogându-se mai mulți săteni care au declarat că “Hrist Tudor Slavu din Honorici și alți 4 oameni ce locuiau în Lugoj, lângă podul de peste Timiș, ar recruta mercenari”⁶⁹. Raportul preturii menționa că unii săteni interogați au mărturisit că “... au auzit la târg, la Lugoj, că se recrutează tineri pentru serviciul de ostaș pe timp de 6 luni, acordându-se solda acestora, 800 florini”⁷⁰.

La ședința adunării comitatense din 8 iunie 1822 consilierii Szulo Iosif și Lovrentis Ignatius aduceau la cunoștința membrilor congregației că în urma investigațiilor făcute “nu s-a putut identifica până în prezent acele persoane despre care s-a vorbit”⁷¹. Totuși, vice-comitele Petrovics Ballassy recomandă celor 8 primpretori prezenți la această adunare, și funcționarilor comitatului, să supravegheze și să raporteze urgent despre cele auzite⁷².

Din cele raportate se desprinde faptul că autoritățile civile și militare din Banat au folosit toate mijloacele pentru a înăbuși frământările și mișcările țărănești și a combate propaganda revoluționară.

Nici măsurile abuzive ale nobilimii, nici teroarea dezlănțuită de autorități, n-au putut frânge, rezistența dârză și hotărâtă a țărănimii bănățene, care era deplin conștientă de drepturile sociale și naționale.

În deceniile următoare, contradicțiile de clasă se vor accentua, iar mișcările țărănimii vor crește în intensitate și amplitudine, transformându-se într-un adevărat torent revoluționar, ce va culmina prin declanșarea revoluției de la 1848.

1. Fr. Grisellini, Istoria Banatului Timișan, traducere de N. Bolocan, București, 1926, p. 16-17
2. Elek Fényes, Magyarország Leirása I-II rész (Descrierea Ungariei, Partea I-II) Pesten, 1847, p. 319
3. D. Golescu, Însemnare a călătoriei mele în anii 1824, 1825 și 1826 (Ed. P. V. Hanes), București, 1915, p. 233.
4. Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Hadel, Künste und Gewerbe (Revista bănățeană pentru agricultură, negoț, arte și meserii) nr. 104, din 3 iulie 1828, p. 3
5. I.D. Suciuc, R. Constantinescu, Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, I, p. 549
6. O. Iager, Considerații generale asupra evoluției de la 1848-1849 în Banat, p. 9, mss.
7. I. Constantini, Memorandum asupra domeniilor camerale, Oravița, 1819, p. 8
8. Arh. St. Lugoj, Dosar 5, f. 25
9. D. Popescu, Relații agrare și mișcări țărănești în Banat la începutul sec. al XIX-lea, în Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina, 1977, p. 20
10. D. Popescu, Viața și activitatea lui Ioanovics de Dulau, p. 4, mss.
11. Zsolt Tröcsanyi, Az erdéli parasztság története (1790-1849), (Istoria țăranimii din Transilvania), Budapesta, 1956, p. 40
12. O. Iager, op. cit., p. 11
13. Arh. St. Lugoj, Congregația Comitatensă, dosar 972, f. 2/1801, dosar 151, f. 2/1803, dosar 218, f. 1/1808
14. I. Bogdan Duică, Eftimie Murgu, București, 1937, p. 117-118; D. Popescu, Relații agrare ..., p. 21
15. V. Cherestesiu, Adunarea națională de la Blaj, București, 1966, p. 46-48; O. Iager, op. cit., p. 12
16. V. Grimm, Das Urbarmachen in Siebenbürgen (Sistemul urbarial în Transilvania), Viena, 1863, p. 207-208
17. A. Oțetea, Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu, în Studii 6, 1956, p. 51
18. E. Fényes, op. cit., p. 328-339; O. Iager, op. cit., p. 15; D. Popescu, Relații agrare ..., p. 22
19. A. Oțetea, op. cit., p. 52
20. Zsolt Tröcsanyi, op. cit., p. 41
21. D. Popescu, Revoluția din 1848 în Banat, în Drapelul Roșu, nr. 8981, din 18 aprilie 1973
22. I. Sofronie, Date și fapte necunoscute din trecutul românilor bănățeni, în Luceafărul, mai-iunie, 1937, p. 146
23. D. Popescu, Relații agrare ..., p. 23

24. I. D. Suci, Revoluția de la 1848-1849 în Banat, București, 1968, p. 37
25. Arh. St. Caransebeș, dosar 84/1821, f. 11
26. O. Iager, op. cit., p. 59
27. V. Cherestesiu, op. cit., p. 59
28. I. Acsady, A Magyar Iobbágság története, (Istoria iobăgimii maghiare), Budapesta, 1954, p. 349
29. I. Acsady, op. cit., p. 350
30. A. Oțetea, op. cit., p. 54
31. O. Iager, op. cit., p. 16
32. O. Iager, op. cit., p. 16
33. Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar 147/1801
34. D. Popescu, Momente din viața și lupta metalurgistilor de la Ferdinand, în Studiu monografic al uzinelor "Oțelu Roșu", Reșița, 1973, p. 63
35. Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar 181, f. 9/1813
36. Arh., ibidem, f. 10/1813
37. Arh. St. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, pachet nr. 5, p. 8
38. Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar 891, f. 8/1817
39. Ibidem, dosar 792, f. 48/1817
40. Arh. St. Caransebeș, dosar 84/1821, f. 13
41. Arh. St. Caransebeș, dosar 184/1821, f. 14
42. Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar procese urbariale, f. 22/1815
43. D. Popescu, Viața și activitatea lui Ioanovics de Dulău, mss, p. 8; țăranilor li s-a retras dreptul de folosire a pădurilor, copiii care au adunat vreascuri și crengi au fost bătuți cu vergile. Doi săteni care au pus capcane pentru vânat au fost răniți foarte grav de vechilul baronului, care a tras în ei. Arhivele Statului Lugoj, fond Prefectura județului Severin, pachet nr. 8, p. 11-18, anul 1819.
44. Arh. St. Timișoara, fond arhiva militară, dosar nr. 147, p. 8
45. D. Popescu, Nădragul istorie și contemporaneitate, mss, p. 23
46. D. Popescu, Episoade din lupta țăranimii bănățene, în Drapelul Roșu nr. 6104, din 28 aprilie 1966
47. D. Popescu, Relații agrare ..., p. 24
48. Arh. St. Timișoara, fond arhiva militară, dosar nr. 104, f. 7, 8
49. Ibidem, dosar nr. 147, f. 96, 98
50. I. Georgescu, Miscări antihabsburgice româno-sârbe în granița militară bănățeană, în Studii și Articole de Istorie, XV, 1970, p. 102
51. Arh. St. Timișoara, fond arhiva militară, dosar nr. 100, f. 652
52. Ibidem, dosar nr. 104, f. 198
53. În timpul războaielor dintre Austria și Franța în marile bătălii de la Lodi, Arcole, Rivoli, Austerlitz, alături de alte trupe habsburgice au participat și regimente grănicerești formate din români și sârbi. Mulți dintre aceștia au căzut prizonieri de război, fiind duși în Franța. După semnarea păcii de la Pressburg unii ofițeri care

- s-au întors în patrie, au încercat, contaminați de ideile generoase de libertate ale revoluției franceze, să organizeze o răsccoală la care sperau să participe întreaga țărănie româno-sârbă din graniță, pentru eliberarea Banatului de sub stăpânirea habsburgică
54. V. Maniu, Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților din punct de vedere istoric, juridic și politic, București, 1867, p. 58
 55. L. Böhm, Dél Magyarorszáig Bánság külön történelme, II, Pest, 1867, p. 235
 56. L. Böhm, op. cit., p. 237
 57. D. Mioc, Cronica Banatului, de Nicolae Stoica de Hațeg, București, 1969, p. 300
 58. D. Popescu, Contribuții la participarea caransebeșenilor la actul Unirii Transilvaniei cu România, în Studii de istoria Banatului, v. 1977, p. 123
 59. V. Maniu, op. cit., p. 58
 60. V. Maniu, op. cit., p. 59
 61. D. Popescu, Documente bănațene despre revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, în Studii de Istoria Banatului, VI-VII, 1981, p. 49
 62. Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar Congregația Comitatensă, f. 14
 63. Ibidem, f. 18
 64. Arh. St. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, ordinul nr. 895 din 30 aprilie 1821, registrul I/1821, f. 27
 65. Ibidem, pachet nr. 5, darea de seamă a vicepreședintelui din 23.X.1922, f. 41
 66. Ibidem, adresa nr. 3473 a regimentului Valah-Illyr din 1822, registrul nr. 2/1822, f. 62, 63
 67. I. Boroș, Răscoala lui Tudor Vladimirescu și refugiații în județul Caraș-Severin, în Transilvania, nr. 5, 1921, p. 359
 68. D. Popescu, Miscarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, în Drapelul Roșu, din 11.I.1973
 69. Ibidem
 70. I. Boroș, op. cit., p. 366
 71. Arh. St. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, registru de procese-verbale ale adunării comitatense, vol. I, p. 352/1822

PEASANT MOVEMENTS IN BANAT IN THE DECADES OF THE XIXth CENTURY

Summary

The paper deals with the social movements of the peasants from Banat (south-western Romania) at the beginning of the XIXth century.

"CRONICA METEOROLOGICĂ" A FAMILIEI LUNGU DIN BERLIȘTE (1861-1891)*

Printre numeroasele însemnări manuscrise aflate pe cărțile vechi din Banat, dintre care unele au format obiectul unor studii aparte¹, un loc deosebit îl ocupă observațiile meteorologice și agrometeorologice ale lui Iosif și George Lungu, parohi din satul Berliște². Grupate pe XVII file adăugate la sfârșitul unui "Calendar pe șapte planete" editat în anul 1858, ele constituie o veritabilă "Cronică mică" a evoluției climei în cei treizeci de ani ai consemnărilor.

Observațiile și înscirarea lor, au avut probabil, inițial, rolul de a compara mersul real al vremii cu prezicerile aflate în calendar. Ele au depășit însă acest cadru, adăugându-se notații de istorie politică, însemnări asupra evenimentelor locale și mai ales note cu caracter economic și agricol, foarte interesante pentru studiul vieții rurale din Banatul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Întrucât importanța fenomenelor meteorologice în viața de fiecare zi nu mai trebuie demonstrată și întrucât preocupările privind evoluția climatului se amplifică pe zi ce trece³, considerăm utilă publicarea acestui manuscris, pentru a pune în circulație o nouă sursă de date, utile atât meteorologiei cât și unor domenii de cercetare socială și economică.

Calendarul în coperta căruia a fost inserat manuscrisul, este editat cu caractere chirilice și poartă data "1858", fără înscirarea tipografiei sau a locului de imprimare. Ediția poate fi cea tipărită la București în tipografia Națională a lui I. Romanov, deși față de descrierea din lucrarea enciclopedică a lui G. și N. Răduică⁴ apar mici diferențe. Este ilustrată cu 20 gravuri între care și Prognosticon, semnată de Ioan Zugraf⁵.

În ce privește pe autorii Cronicii manuscrise, familia Lungu mai apare în numeroase însemnări lăsate pe filele "Cazaniei" tipărite la Râmnic în anul 1748⁶, începând cu anul 1789, când Ștefan Lungovici era "magistru" (învățător) în Berliște și semna în același an cu caractere latine "ludi magister" iar cu gotice "Schulmeister

* *Nota redacției* : plecarea definitivă din țară a autorului nu a permis publicarea acestor contribuții până în anul 1990.

in Berliste".

În anul 1827, Iosif Lungovici era învățător, în 1843 e menționat ca preot, calitate în care semnează a doua notație din "Calendar" privind anul 1864.

Gheorghe, care continuă însemnările, era preot în 1851 în Berliste, iar în 1890 consilier eparhial, el este prezent în însemnări până în anul 1893. Alți doi membri ai familiei, Pavel și Ioan sunt preoți în 1843. Ioan care semna "Lungulesco" în 1860, deține și funcția de învățător la școala din Berliste. Aceasta avea în anul 1843, 60 de elevi⁷.

Însemnările, cu excepția primelor cinci din 1861-1864, scrise de Iosif cu caractere de tranziție, se datoresc preotului Gheorghe Lungu. Cuprind anii 1865-1891 și sunt scrise cu caractere latine în mare grabă, "Spre aducere aminte ca să se pomenască" de cei ai familiei, sau de cei ce vor răsfosi Calendarul, căci spune tot el, că "lumea va fi și va rămânea, dar noi nu vom mai fi".

TEXTUL CRONICII 8

(fila I, recto, caractere de tranziție)

"Însămnaarea Anurilor, la fieșcecare an ce Vreme să află pre anurile trecute."

"1861/2 au vin(i)t to(a)mna și au ținut până primăvara și au fos(t) brumă și n(a)u fost nici un strugur."

"1862 Martie 1, au fost apa pân o au ieșit la Ioan Măiariu la gios și vara n(-)au mai ploiat până la Iona lui Dechembrie. To(a)mna au nins și vara s(-)au copt strugurii la Sf. Petru. "29 iun./12 iul.)

(fila XVII r. caractere chirilice)

"La anul 1862 s(-)au tăiatu grâu în luna lui Jun(i)e cu 2^e săptămâni (î)nainte S. Petru și Pavel. Spre aducere aminte am supt scris acestia cuvinte în 30 iunie la Soborul S. Celor 12 Apostoli și strugurii (au fost) copti la S. Petru și s(-)au cules la taeria Capu S. Ioan (29 august) Lungovits Georgie." ⁹

(fila I, r. slavone și de tranziție)

"1863 n(-)au mai ploiat, fără numai odată și grâu au fost numai de un șuf¹⁰, s(-)au tăiat (î)nainte de sf(â)n(tu) Petru cu 18 zile, lanțu¹¹ au dat numai 4, 6 și până la 12 furtăc¹² care au fost mai bun și fân și iarba n(-)au fost, cucuruзу [porumbul] nici de mâncare, nici o sulone¹³ n(-)au fost la lanți, fo(a)mete mare cât unii și de fo(a)me au muritu.

"(1864) viile li(-)au brumăit și strugurii n(-)au fost, grâu și fân destul însă, pre unele locuri piatră au fost însă n(-)au stricat nimica, grâu 25 șinegi¹⁴ la(n)țu, săcară 25 și 30, orziu 40 și 50 cucuruзу."

(fila I, verso, caractere de tranziție, alt scris)

La anul (1864 când au fost Pau¹⁵ Muncianu Chinez [primar] au rodit grâul 20 de șinege și ovezul 29 de șinege și cucuruзу iarăși 29 de șinege și l(-)au vândut

șiniagu de grâu (cu) 2 fl(orini) v.v.¹⁶ și de cucuruz cu 70 creiț(ari)¹⁷ iară ne curățit cu 1 fl(orin) v.v. și cu vini [vița de vie] n(-)au fost nimica. Însemnat(-)am cu preotul Iosif Lungovici, în luna lui Ianuarie în 28. La anul (1)865 Iosif Lungovici, paroh.” (fila II, r. lat.)

“la (1)865 Grâu, fân, cucurudu destul, vin cam puțin au fostu”.

“La 1866 Grâu destul, cucurudu puțin, fân puțin, cam seciete numa(i) vin mult. Grâu s(-)au teiat cu 2^e septemani (i)neintea Sf. Petru (29 iun.) și multe betae au avut Inperatul nostru cu prazu [Prusia] și cu Telianul [Italia] în luna lui I(u)nie și Iuliu (1)866. Si în 1^a Noembrie 1866 luni no(a)ptia pela 9 ciasuri penă (la) 4 de cătră dioă s(-)au fecut semne pre ceri, au chediut [căzut] câte 1000 sute 2000 sute de stele pre cieri sus și în ziosu și au fostu un lucru de mirare.”

(fila XV, v. lat.)

“Consemnare pentru semenetura grâului pre Anu (1)866

	deo/lun(a)	Semenetoriu
de la Vale ¹⁸	20/20	Ioan Mioc Pavelgapie
la Ogași	21/10	Pau Murgu, Iosif Negesiu
la Rusnic	24/10	Ioan Peteana
la Livade	25/10	Ioan Petiana

(fila II, v. lat.)

“în Anu(l) (1)867 au fost piatra de 2^e ori și n(-)au fostu preste totu hotarulu, la noi dela Vale au băutu 8 lanțea de n(-)au fostu nici o bo(a)bă de grâu, struguri iară nu au fostu crescutu a doua o(a)ră, iaru cât au fostu numai n(-)au fostu.” (pe margine completare:) “au fost secu”.

“în Anulu (1)868 au fostu grâu, numai iarăși au fostu piatra, numai viile li(-)au vâtematu pre jumătate, grâu nu l(-)au bașu [chiar] vâtematu, ploi la vremea grâului pria multe, înu câtu în 25 iunie au ieșitu apa câtu n(-)au mai fostu de cându îi lumia așa mare, au luat pecienile de grâu¹⁹ dela oameni, fânu plasii au fostu în apă, grâu (s-au) înpuțitu și au eșit apa până la obrațiu²⁰ dela Avram Corojora la Spardoviția²¹ și au ținutu ploile multu și în 3 iulie iareși au eșitu apa, numai (că) n(-)au fostu așa mare ca nainte.”

(fila III, r. lat.)

“În Anulu (1)869 au fostu cu d(-)a primăvara brumă și s(-)au uscatu viile. După aceia cându s(-)au mai crescut lăstarii au lovit piatra și în urmă din piatra aceia iaru pornisă de totu frumosu și iaru au fost struguri și în 11 Juniu la dioa târgului siara pela 7 ore au ruptu totu, cucuruzu jumătate l(-)au frântu și la Ibirlontu²² la locu acolo au ruptu grâu din pământu. Struguri, vre unul de mâncare și atātu, viforu au fostu câtu au luat o jumătate de po(a)rtă și(-)o au lăpădatu în mizlocul avlii [curții].”

(fila III, v. lat.)

“niaoa s(-)au aretatu încă la Octom(brie): în 20, însă n(-)au ținutu și după aceia au ninsu iară în 31 octom: și au fostu bătaie cătanile noastre cu croații.”

(fila XV, v. lat.)

“pentru semanatura grăului pre anu (1)869

la Livadă	27 opto:	Iovanulu Avemescu și sluga Ilia
dela Vale	28 opto:	Pau Cucu și pricu ²³
la Ogașiu	5 Noembrie,	Iosifi Magariu și Pau Vladu
în spați delat Vale	6 Noem:	Ioanu Miocu și sluga.”

(fila III, v. lat. continuare)

“(1)870. Au fostu Anulu bunu, numai împăratu Franzuzescu cu Praizu au avutu bătaie mare unu cu altu și au pierdutu franțiuзу Împărăția de totu, fiindu încă și prinsu franțiuзу Napoleomu și robitu la Praisieni, spre aducere aminte însemnezu aceste puține cuvinte. Georgiu Lungu preotu.”

(fila IV, r. lat.)

“În Anulu (1)871. Totu au ploiatu, totu au ploiatu to(a)tă vara și în 16 J(u)niu au ieșitu apa în Ostru²⁴ și au ținutu 4^{tru} dilie în câtu n(-)au mai fostu așa de mare de cându e lumia, după spusu celoru bătrâni, livedilie li(-)au niecatu to(a)te, fânu l(-)au dusu totu din Livadă, n(-)au rămasu nici măcaru se dau la unu vițielu, păsulia [fasolea], crumpei [cartofii], și to(a)te bucatele în Ostru n(a)au rămasu nimica. Strugurii au fostu destui.”

“(1)872 totu au ploiatu, cucuruzu s(-)au semănatu după înălțierea Do:(mnului) (3/16 mai) și s(-)au făcutu cucuruzu destulu (de) frumosu și sănătosu, că brumă to(a)mna n(-)au mai căzutu, nici iarna n(-)au fostu și iarna caldu ca vara. Niaou(ă) n(-)au fostu nici de cum.”

(fila IV, v. lat.)

“(1)873 totu caldu au fostu iarna, adecă dela începutu lu Ianuarius și fără plo(a)ie și niauă nici de cumu, încâtu gândindu că va fii iaru săcietă, însă după aceia s(-)au pusu ploile din 8 Apriliu (21 stil nou) din dioa de pascei și totu au ploiatu, totu au ploiatu și dioa și no(a)ptea și după ce s(-)au îngropatu cucurudiu nu au mai ploiatu. Grâu, cucuruzu camu puțin, viile li(-)au brumăitu cu nește dile nainte de s. Georgiu (23 apr.) în vre o 3¹ nopți au și îngiețiatu, fânu au fostu destulu și bunu; piatra iaru au fostu la Ement²⁵ la (1)873.”

“1874. Au fostu niauă și vântu fără niauă și gieru tare la 1^a și 2^a și 3^a, 4 și 5 Maiu, au ninsu 5 dile de uricu²⁶ și au îngiețiatu, vinu camu puțin, de a doua oară au prolăstăritu viile, cugietându că se va usca și buciumu de gier și la niemți nu au fostu nimica. Grâu au fostu destulu și cucuruzu.” (cu altă cerneală rând întrerupt și tăiat): “niaua mare d(-)aia nu s(-)au...”

(fila V, r. lat.)

“1875 de to(a)mnă au ninsu și au fostu (neaua) mare de totu și au fostu totu gieru până la luna lui Ianuarius 20, anu (1)876, și grâu puțin, cucuruzu puțin, numai struguru în destulu și (chiar) pre multu, în câtu vinulu au fostu acovu²⁷ cu 1 fl. de elimu²⁸ și cu 70 x²⁹ 80 x, daru acovu de vinu s(-)au datu cu 1,50 și cu 2 fl. mai scumpu nu ca de primăvară (când era) săcietă, și vara iaru camu puțin plo(a)ie. De niaua mare nu s(-)au făcutu grâu că l(-)au bătugitu pământulu și primăvara au fost pria multă plo(a)ie.³⁰”

(fila V, v. lat.)

“(1)876, cu d(-)a primăvara săcietă, și niauă n(-)au fostu încă din februarie ci totu caldu în câtu au pornitu lăstariu la vini, (care) au fostu la s. Georgiu (23 apr.) (buni) de cârnu vinile, ci [dar] pre urmă au fostu camu friguros și în luna lui Maiu în 9 și 10 și 11, au fostu brumă, în câtu în multe locuri au vătămatu (adăugat între rânduri:) “bruma la noi de totu”, însă nu preste to(a)te hotarele, că au fostu niaoă în Austria și în Ungaria, au îngiețiatu totu acolo și grâu, după aceia totu au ploiatu, totu au ploiatu zi de di pâne în luna lui Iulie și pre urmă n(-)au mai ploiatu, grâu puțin, cucuruzu puțin, vinu la noi puțin, păsule prin vini destulă.” (fila VI, r. lat.)

“bătaie au fostu Servia cu Turcu, și împăratu turciei au fostu omorātu de ostașii lui, în 23 octombrie au ninsu și au ținut vre o 6^{se} septem(âni) nioa pre pământu și s(-)au topitu și n(-)o mai ninsu până în luna lui februarie.”

“(1)877. Grâu au fost destulu, cucuruzu au fostu de mijlociu, struguri iară camu puțini, au fostu bruma cu de primăvara și ce struguri au mai remasu i(-)au ruptu piatra. Niao to(a)mna au fostu și pe la mișlocu ernii caldu, iar delă 1 Martiu au fostu Niaoă și au ninsu vre o două săptămâni de uricu³¹, bătaia au fostu, România cu Rusia au bătutu pre Turcia și au lătu mai până la Constaninople.” (fila VI, v. lat.)

“la Plevna au ținutu bătaia vre o 3ⁱ lu(ni) sau mai multu, fost(-)au perderi grozave și la unei și la altulu daru la turcu mai multu, to(a)tă iarna s(-)au bătutu penă la Sevârșitu lui faoru (februarie), spre pomenire vec(i)nică și aduceria aminte în 20 Martiu (1)878 și au și luvatu din țara turcului până la Santu Stefano³², Georgiu Lungu Paroh.

“(1)878. În Anulu aiesta au bătutu piatra în luna lui Iunie în 7, miercuri no(a)ptea spre joi. și după aceia au venitu apa în 14, vineri no(a)ptia, piatra au vătămatu Picăturile³³, 2° rânduri dincocia și nesce lanția de grâu și (în) Ostru, fost(au) vătămată bucatele în grădină și de piatră și de apă, fânul la mulți l(-)au dusu apa, în luncă grâu mai la toți jumătate tăciune.” (fila VII, r. lat.)

“(1)879. În Anulu aiesta niaoă camu puțină, ploi cu de primăvara au fostu de ajunsu. Grâu slabu și în 21 Mai, adecă luni la Rusale și Constanin și Elena au fostu piatra prela vre o 4 ore după amniadieți și au ruptu viile delă Ogași³⁴ toate, n(-)au remasu nici unu lăstari. Grânile la Ibirlontu la hotaru Cruciții și totu delă hotaru Crutiții la Rusnicu, toți l(-)au cositu, nimicu n(-)au remasu, cii li(-)au aratu și au pusu cucuruzu, au fostu piatra ca oua de găină și alta ca turtele delă leotiederu³⁵ turtite, ca unu fundu de paru de lată, pre satu au fostu camu puțină.” (fila VII, v. lat.)

“1880, (alături sunt înscrise cifrele: “83.15.4.8.”³⁶).

În anul aiesta au fostu grâu cam slabu, cucuruzu au fostu destulu, fânul destulu, struguri destuli, însă iarna gero(a)să în câtu n(-)au fostu așa de multu timpu.”

“1881” (adăugat ulterior:) “și (1)882”, În Anulu aiesta iarna n(-)au fostu giero(a)să cii în primăvară totu au ploiatu, totu au ploiatu cumu au incieputu din

luna lui faoru până în luna lui Aprilie și totu au ploiatu și până în sfârșitul lunii lui Maiu și au fostu piatra de vre o 3¹ ori. Strugurii n(-)am căpătat nimica, grâu pre une(le) locuri l(-)au frântu pe jumătate și totu au făcutu bo(a)lă în câtu iaru au datu lanțu câte 10 metia³⁷, bruma iaru au fostu cu de primăvara, în luna lui mai, cându au fostu loza [vița] de cârnitu și grâu și cucuruzu ne bătutu de piatră au fostu destulu și bobatu [bulgării] pământulu(i) din (partea de) josiu au fostu uscatu, numai totu au fostu plo(a)ie, totu la 3-4 dile, și au fostu bunu ca cenușa de sepata.”
(fila VIII, r. lat.)

“(1)882, piatră au fostu și struguri n(-)au fostu nici de cumu, că au bătutu și în dioa de s.Petru (29 iun.) piatra. grâu au fost frântu în două, în câtu amu gânditu că n(-)au fii nimica și (i)aru au fostu câte 10 și 12 șineghie³⁸ la lanți³⁹ d(e)ălu bătutu de piatră, cucuruzu destulu, grâu destulu, vântu destulu în câtu au luat otava to(a)tă și nu se mai scie unde au dus(-)o.”

“(1)883, iarăși au fostu pe unele locuri piatră, la Rusova nouă și Nicolinți⁴⁰ mai reu, daru la noi nu, cii plo(a)ie cu de primăvara au fostu pria multă, în câtu unde au șezutu apa în locu (acela) n(-)au căpătat cucuruzu, și struguri iaru camu puțin, ovăsu, grâu, fân destulu.”

“(1)884, în 18 și 19 Junie au ieșitu apa, în câtu spunu cei mai bătrâni că așa de mare n(-)au mai fostu, în câtu to(a)te grădinile din Ostru⁴¹ nu s(-)oru mai văziutu de apă, și livedile pline de apă au fostu până la Drumu de fieru⁴², în câtu n(-)au mai fostu așa marie.”

(fila VIII, v. lat.)

“niaoă numai în vre(o) două dilie au fostu câta [puțină] și iaru s(-)a topitu, cu de primăvara n(-)au ploiatu până după Rusalie⁴³ în câtu cugeta oamenii că va fie secietă mare, daru pre urmă s(-)au pusu ploiile nepreruptu, în câtu n(-)am pututu nici cucuruzu se lu sape, nici viile și grâu totu cu necaz l(-)au tăiatu și treieratu, strugur nimica, cii numai unde, unde, câte unulu, din ce cauză D(umne)deu scie, că nu au fostu brumă nici piatră⁴⁴, fân totu ce au fostu cosatu l(-)au luvatu apa, iaru celu ne cosatu au fostu totu neroitu. care l(-)au lăsatu până pre (la) postu s. Mariei (1-14 aug.) de l(-)au cositu, acela au fostu bunu că s(-)au spălatu de ploi, cucuruzu la unii au fostu, la unii nu, de ploi multe, niaua s(-)a pusu toamna încă nainte
(fila IX, r. lat.)

de s. Arhangelu Mihailu și Gavrilu (8 nov.) cu două săptămâni (25 oct.) și au ținutu vre o 6 septemani, în câtu cugeta oamenii că nu voru mai semăna grâu și pre(-)urmă au fostu totu vântu și uscătură. iarna cându au fost ca să fie tărîmia iernii și pământulu iaru s(-)a cutremuratu la 2^e ore după mezu nopții.”

“(1)885. în anulu (1)885 au fostu grâu destulu, cucuruzu destulu, strugurii negri și albi destui, roșie slabi, fân destulu, brumă au fostu numai (că) nu au bași vătematu, piatră au fostu la alte hotară daru și la noi au fostu, în... (loc liber) Iulie, mercuru spre joi no(a)ptea la vreo 11 ore no(a)ptia și la Spartoviția⁴⁵ au ruptu cucuruzu și viile ce au fostu pre acolo.”

(fila IX, v. lat.)

“în anul (1)886, au fost apa eșită în zioa de s. Petru, în 29 (iunie) atât de mare în câtu au înecatu totu, și Ostru⁴⁶ și livedi și totu, și bruma iar au stricatu viile, numai unde au fostu d(-)a niagră acolo au fostu struguri, grâu au fostu micu cii au fostu rodhitu, cucuruzu au fostu bunu unde n(-)au eșitu apa, daru unde au eșitu au fost slabu și în vară au fost săcete, tocma după ce au legatu cucuruzu au ploiatu.”

“1887, au fostu iarna de totu bună, n(-)au ploiatu cii au fostu pulbăru [prafu] ca vara, în dioa s. Botedi am mersu cu crucia dela râu pre drumu mare (unde) atâtia oameni și mueri și copii au fostu, în câtu nici vara la litie [liturghie] n(-)au fostu atâtia și n(-)au ninsu până în luna lui faoru și atunci iar puțin au ținutu, numai cu de toamnă au fostu ploi totu camu rarie.”

(fila X, r. lat.)

“și luna lui Decembrie (1)886 (î)nainte de anul nou (1)887 au fostu persecii înfloriți, spre pomenire vecinică însemnez eu Georgiu Lungu Paroculu Berlisce(i) și spre aduceria aminte ca să se pomeniască amu în semnatu, și în 24 Januar (1)887 fiindu că s(-)au opritu biserica noastră s(-)a(u) dusu s. vesminte și icoane și antimisu la (adăugat deasupra:) “în” sala de șco(a)lă, cu mare pompă în(tru) câtu au fostu vreme bună. în câtu au arsu luminile [lumânările] până la locul susu numitu de s. Beserică cu mare pompă în câtu cugetu că preste 400 tru(!) sau 500 sute(!) de perso(a)ne au fostu la petrecanie până s(-)au sântitu sala școlii unde au fostu spre servițiulu Ddeescu cu st(e)agur(i) și cu făclii, ocolindu pre dela vale de satu și pre drumulu mare, fiindu iar vreme bună, și în 28, într(-)o sâmbătă no(a)pte spre duminecă 1 martie, au urlatu în ceri și au fulgeratu și în martie iar au urlatu, și în 3 maiu au bătutu piatra pre unele locuri, însă nu la noi.”

(fila X, v. lat.)

“și în 7 și în 8 Maiu (1)887 într(-)o joi și vineri au eșitu apa preste to(a)te locurile din Ostru și livedi⁴⁷, și pre urmă vara n(-)au mai ploiatu până în luna lu(i) septembrie și grâu au fostu destulu daru cucuruzu au fostu de totu slabu, într(-)o luni în 10 augustu au bătutu piatra la Cusisi⁴⁸, la Lescoviția⁴⁹, și la Zlatiția⁵⁰, și în mai multe părți, în câtu au ruptu totu și în 11 Iuliu într(-)o sâmbătă la 6 ore după amniadietiu au fostu unu viforu atât de mare în câtu au destrucatu casile și jiregile de grâu to(a)te li(-)au spartu și li(-)au dusu și grâu ne trasu totu l(-)au resferatu și l(-)au și dusu și șiopru [șopronul] dintre căși l(-)au luvatu atunci vântu dela valiă și l(-)au lăpădatu cu corni⁵¹ și corda⁵² tocmai în mijlocul drumului și lemnice [copaci] gro(a)se au scosu din pământu și atât de întunecime au fostu în câtu nu s(-)a mai vădiutu omu pre omu, nici casă nici drumu, n(-)ai știutu pre unu se mergi, au fostu ca unu potopu.”

(fila XI, r. lat.)

“1888, cu de toamnă au fostu în lunile lui Octom(h)rie și Noembrie până în Decembrie în 6: 1887 vreme bună și din 6 Dec. până în sevârșitul lunii lui februarie totu niaoă marie și geru marie, în câtu au crăpatu lemnile și niaoă marie de vreo 3-4 șiufr⁵³ au fostu, și de două ori au ninsu totu așa de marie iarna și după aceia au ploiatu și au eșitu apa marie de

totu în 1^u Martie (1)888. grâu s(-)a făcutu destulu. și în 26 Junie într(-)o duminică au fostu viforu mare cu piatră nu la noi cii pre la Vărădia⁵⁴, Solciția⁵⁵, Patrova⁵⁶, Broseni⁵⁷ și în Almăji⁵⁸ în câtu la Mehadia, și la Băile Herculane au descoperitu casile tote înu câtu a căzutu cu corni cu totu acoperemântul și ciapa din pământu au zdrobit(-)o, au fostu 3 p(ie)tri (la) unu chilu au trasu [în greutate] de mare, lemnile li(-)au scosu din rădă(c)ină, gâsce, iepuri, oii, ce au fostu la câmpu li(-)au omorâtu, în câtu și oameni unii au muritu și alții capetile sparte și uciși. Cucuruzu la alte locuri din pământu ruptu.⁵⁹

(fila XI, r. lat)

“și în 8 Julie iar au fostu piatra către Secalovăți⁶⁰ și pre(s)te Almăj. După cumu și mai nainte amu aretatu. Dumineca în 26 Junie viforulu și piatra au fostu ca unu potopu la 3 ore după amniadietii. Și în 9 Julie siara într(-)o sâmbătă au fostu piatră prela Dubovăți⁶¹, Vârciogaina⁶², Cusaci⁶³, și în totu ținutulu ăla, în câtu cucurudiulu totu l(-)au derâmatu și casile le(-)au destrucatu daru grâu l(-)au fostu trasu, și prestă vară au fostu secită marie, daru la noi au fostu grâu și cucurudu destulu, daru struguri camu puținii că au fostu brumă cu de primăvară, G. Lungu, parocu.”

“1889, În Anulu (1)889 în 18/30 Ianuarie, într(-)o mercuri, s(-)a pușcatu prințipile de corună [coroană] arhiducele Rudolfu moștenitoriulu de tron alu Austriei și Ungariei, cu mare întristare a fostu la toate popo(a)rele noastre și jale. Și în 5 februarie s(til) v(echi), într(-)o duminică, au repaosat Ilustrietatea sa D. Episcopu Ioanu Popasu și s(-)au înmormântatu Marți în 7 faoru, spre jalnică aduceria aminte amu însemnatu eu Georgiu Lungu, Parocu.”

(fila XII, r. lat.)

“1890, în 31 Junie au bătutu piatra la Cusici⁶⁴ și în totu ținutulu după Biserica-Albă⁶⁵, la orași a fostu apa de 3 iuif⁶⁶, în 3^{iu} Junie s(-)au sântitu crucia și bolta dela biserica (ce)a marie prinu Paroculu Georgiu Lungu și preotulu Vicenție Balia din Rusova Veche⁶⁷, și Petru Dănescu cape(la)nu în Berliște, spre aduceria aminte că lumia va fii și va rămânia, daru noi nu vomu mai fii. Georgiu Lungu, Parocu și asesoru⁶⁸. Și în 20 Julie s(-)a sfințitu zvonu [clopotul] ăl mare prin mine Georgiu Lungu parocu și asesoru și biserica s(-)a sfințitu în 8 Septembrie (1)890 la Nasceria Născătoare(i) de Ddieu. prin P.b.D.⁶⁹ Filipu Adam, prin George Lungu parocu și asesoru și Petru Dănescu preotu, preotul Jova Pavlovici, Vichentie Balia, Teodor Panciovan, Nicolae Popovici, și Pavelu Popovici.

(fila XII, v. lat.)

“(1)890 și (18)91, la octombrie 1, au fostu niaoă și la 14 octombrie, la cuvio(a)sa Paraschiva, au fost niaoă și frigu, am încăldit cuptoriu la praznicu și au ținutu și nu s(-)a luvatu până la Zăpostatu de carnie⁷⁰, în 24 faoru 1891. Spre aduceria aminte am însemnatu. Și în anu (1)890 au fost secetă mare și totu vântu și au de mirere că s(-)a făcutu prin așia focu grâu, și cucurudu ca și în anii trecuți.”

“1891, au fost secetă mare vara, încātu au secatu apa despre râu de n(-)au fost nici se be(u) marva [vitele], daru și fântânile au secatu multu, și cu vântu mult, dar totu s(-)au făcutu grâu și cucurudi destul, și grâu a fost cu preți bun, suta de chil(e) cu 10 fl. 40 și 50 x⁷¹, dară vinile s(-)a(u) uscatu și struguri pria vr(e)unulu a căpătat de filo-

xeră⁷², eu din trei fârtae [trei sferturi] de lanț o cotorițe [coș] de strugur(i) am căpătat.
George Lungu, parocu.”

În afara textului cronicii, pe filele calendarului mai figurează unele însemnări începând cu cea de pe forzațul I, recto, care atestă cumpărarea și e înscrisă cu caractere chirilice:

“Supt scriindu... Acest calendariu... preotul Georgie Lungu l-am cumpărat cu ... de argint, din Vârșeț⁷³ în anul (1)861 în luna (mar)tie spre pomenire vecinică, cine va ceti să-și aducă aminte de mine prin aceste cuvinte căci fiu și eu... în acea lume trecătoare... înșelătoare ca ei... să-și aducă aminte că... fi iară noi nu vom mai fi. Berlișce 3 mai (1)861 (cu latine) Georgie...”

(Ștampilă ovală cu textul: “Joseph Stoll Buchhandlung Werschetz”)⁷⁴

Celelalte însemnări privind nume de cunoștințe, însemnări gospodărești, rețete pentru medicamente, rețetă de prepararea săpunului, “Tatăl nostru” pe țiğânește și alte însemnări mărunte care depășesc cadrul prezentului material, au fost trecute în anexa 2.

*

* *

În încheiere credem că putem rezuma caracterul climatic și agrometeorologic al anilor descriși în cronică după cum urmează:

1861/2 - Brumă, nu sunt struguri.

1861 - Inundații în martie, apoi foarte cald și secetă, grâul se seceră la 29 iunie, dar strugurii sunt copti la 12 iulie (!) și se culeg la 29 august⁷⁵.

1863 - An excepțional de secetos (plouă o singură dată), foamete mare, mor oameni.

1864 - An bun, cerealele dau recolte normale; brumă târzie primăvara, nu sunt struguri.

1865 - An bun.

1866 - An cam secetos, suferă porumbul.

1867 - An secetos, cade grindină.

1868 - An ploios, primăvara normală, vara ploioasă, ape mari în iunie și iulie, inundații.

1869 - An rece, primăvara brumă, care afectează viile, apoi grindină, ninge în octombrie.

1870 - An bun.

1871 - An foarte ploios, mari inundații în iunie.

1872 - Primăvară ploioasă, toamna fără brume, iarna foarte caldă, fără zăpadă.

1873 - Anul începe cald și uscat, apoi primăvara e ploioasă cu brumă și îngheț târziu.

1874 - An rece, zăpadă mare și ger, ninge foarte târziu în 13-18 mai, recolta de cereale bună, vin puțin.

- 1875 - Iarna cu zăpadă multă, primăvara ploioasă, (?) vara secetoasă, toamna rece, recolta de cereale slabă, vin mult. .
- 1876 - Sfârșitul iernii și primăvara secetă și cald; rece și brumă în luna mai, apoi timp ploios, ninge în octombrie, apoi iarna e uscată, recoltele sunt slabe.
- 1877 - Iarna cald. Timp rece și ninsoare în martie apoi brumă și grindine. Grâul e bun, porumbul dă recolte medii, struguri puțini.
- 1878 - Grindină și inundații.
- 1879 - Zăpadă puțină, primăvara normală, grindină deosebit de mare (ca oul de găină), mor animale și oameni.
- 1880 - Prima parte a anului normală, iarna este însă deosebit de rece.
- 1881 - Iarna caldă, primăvara foarte ploioasă, grindine și brumă în mai.
- 1882 - An normal, grindina afectează viile, vânt mare la sfârșitul verii.
- 1883 - Primăvara ploioasă, recolte normale, grindină și struguri puțini.
- 1884 - Zăpadă puțină și primăvară uscată, apoi vara ploioasă cu mari inundații. Ninge în octombrie, dar iarna e secetoasă.
- 1885 - An bun, grindină locală.
- 1886 - Ape mari și inundații primăvara și la începutul verii, apoi secetă, recolte normale. Iarna este excepțional de caldă și uscată, înainte de Anul Nou 1887 înfloresc piersicii a doua oară.
- 1887 - Începe cu vreme foarte bună, inundații în luna mai, apoi secetă până în septembrie, porumb foarte slab. Furtună deosebit de mare în iulie. Toamna caldă. Iarna, ger și zăpadă mare.
- 1888 - Căpă lemnele de frig și zăpada atinge aproape un m., primăvara frig, ploi și inundații, brumă târzie. Furtuni mari, vara și o grindină neobișnuită, care ucide animale și chiar oameni. La sfârșitul verii secetă. Cerealele dau recolte normale, struguri cam puțini.
- 1890 - Grindină și inundații în iulie, apoi o secetă mare și vânturi puternice. Ninge și e frig în octombrie. Recoltele sunt totuși normale.
- 1891 - Secetă mare vara, seacă râuri și fântâni. Vânturi puternice; viile suferă de filoxeră.

*

* *

În acest fel, observațiile lui Iosif și George Lungu din Berliște, se pot adăuga imensului patrimoniu de observații meteorologice populare, care mai trebuie culese, analizate critic, sistematizate, prelucrate și folosite în mod științific, deoarece numai prin cunoașterea bună a evoluției climei în trecut, vom putea determina cu mai mult succes evoluția sa posibilă în viitor.

Timișoara, 1994

ALEXANDRU ZĂNESCU
(CANADA)

DESCRIERE

Calendarul cuprinde: 5 F + 182 p.; are formatul 11 x 18 cm și păstrează o parte din coperta originală de hârtie lipită pe lemn, legată cu pânză de culoare neagră. Întrucât foaia subțire de lemn a copertei (1,5 mm grosime) a crăpat pe verticală, iar părțile desprinse din margine s-au pierdut, unul din proprietari a adăugat sub restul copertei de lemn rămase, două foi de carton gros, cusute cizmărește.

Pe fragmentul copertei originale se poate citi titlul scris în caractere de tranziție:

C Ă L I N D A R (I U)

pe

140 de Ani

alcătuit

pe

șapte plane(te)

Urmează o filă de forțat și foaia de titlu (F. 1), care cuprinde următorul text:

“ C Ă L I N D A R I U ”

așezat pe șapte planete, în care să
cuprinde 140 de ani, începându(-)se dela
anul 1816 și slujașce până la viitorul
an 1956.

Întru care să arată Timpurile fieșcăruia an, precum și ce Timp va fi în fieșcare an fără de nici o schimbare, numai cetitoriu să cetească în trânsul cu bună luare aminte, fiind că iaste așezan acest Călındariu pe Clima învecinatelor Țări, în care să mai cuprinde și anii dela Hs, Mîna anului, Crugul Lunii pentru totdeauna când să naște Lumina, și când să scirbiază Lumina, cum și Sinăxariu celor 12 Lunii împreună cu Sărbătorile, și Pashalia pe 140 ani, începută dela anul 1816, din Gromovnic arată tunetele, fulgerile, care după aciaia arată ce vriame va ourma după aciaște siamne, mai are și alte multe interesante lucruri, după cum la sfârșit în scara lui să viade.

(fără editor și loc de apariție)

1858

Apoi sunt tipărite în ordine:

(1) “Scurtă povestire hronologhicească” (f. 2-5); (2) “Sinăxariul celor XII luni” p. 1-16; (3) “(Tablele anilor cu planetele lor)”, p. 17-44; (4) “Aciastă tablă învață pentru stiaua ce să chiamă Țigăra, ca să se șcie în fieșce care lună, în ce

zi, în care loc să află”, p. 45-46; (5) “Arătare pentru semințe”, p. 47-48; (6) “spunere de casnici”, p. 48-52; (7) “Începutul gromovnicului alui Iraclie Împărat, pe 12 zodii, și să începe de luna lui Martie într-o această chip”, p. 53-69; (8) “Pentru de așa ști, câte săptămâni sunt dintr-o zi mare până într’altă zi mare”, p. 69-70; (9) “Prognosticon sau mainainte știere, pentru schimbarea văzduhului, și a lucrurilor văzute, care în toate zilele să întâmplă, de unde fieșce cine poate să cunoască, ce făliu de stare va fi a anului viitoriu, foarte folositoare la toți oamenii; iar mai vârtos celor cu casă”, p. 71-92; (10) “Crugul Lunii, pentru totdeauna, când să naște (și să șcirbează) Luna (ziua sau noaptea și la câte ceasuri)”, p. 93-100; (11) “Stăpânirea celor Șapte Planete. (împreună cu ciale 12 zodii, fieșce care Planetă cu ce zodie stăpâniășce, și ce lucrare are)”, p. 101-119; (12) “Siamnele a 7 Planete ce siamne au, să le cunoașceți”, p. 119-121; (13) “Trepiațnic pentru siamnele omenești”, p. 122-128; (14) “O aflare noao, pentru tămăduirea de vătămătoaria boală a ciumii”, p. 129-131; (15) “(Căutaria în ce Planetă ții ai născut)”, p. 132-140; (16) “Începutul Zodiilor ce spun omului toate anume, viața lui cum va petriace și ce primejdii va avia”, p. 140-160; (17) “Învățătură pentru înțelesul Pashaliei”, p. 161; (18) “(Pashalia)”, p. 162-171; (19) “Câteva curiosnice aflări”, p. 172-177; (20) “Omul și anii vieții lui”, p. 177-181; (21) “Scară pentru toate ciale ce să află într-o acest Călimdariu”, p. 182;

Ilustrații ale planetelor se găsesc la: p. 17, 21, 25, 29, 33, 37, 41, 101, 103, 105, 108, 112, 115, 117 și 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139.

Ilustrații ale zodiacelor în: p. 48, 49(2), 50(3), 51(3), 52(3), 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68 și 141, 143, 145, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 159.

Prognosticon semnat de Ioan Zograf la p. 72.

Urmează cele XVII file ale însemnărilor, cronica propriu-zisă fiind înscrisă pe primele XII file, fila XIII este albă, f. XIV și XV, însemnări diverse, inclusiv consemnarea semănatului; fila XVI, a fost ruptă, rămânând un rest indescifrabil în partea de sus, iar fila XVII, însemnări din anul 1862 și notații diverse. Fila XVII constituie și forțaful după care vine coperta cu care se încheie calendarul.

CELELALTE ÎNSEMNĂRI DE PE CALENDAR

(Coperta interioară, caractere latine, creion)

“ la prota [protopop] pre biru ⁷⁶ face la Onea	5 f. 34(x) ⁷⁷
și Sidoxia ⁷⁸ face	3 f. 91(x)
Sumu	9 f. 25(x)

la Petru biru 2 f. 64(x) sidoxia 1(f) 95(x) “.

(forțat 1, verso, lat.)

(creion negru) “Omu care facie țigle, Costandin Izvonari din Oraveția”.

(cerneală neagră) “Toma ălu dela Crucia⁷⁹ e la Dalboșci⁸⁰ lăitnandu⁸¹ “.

(creion albastru) “Amn visatu de friguri e bunu de cunpăratu Virderu Craitu⁸² “.

(cerneală neagră) “Dascălu dela Sârbova⁸³ Gaitinu Stoichescu, Epitropu⁸⁴ Iochera Vichenta au trimisu epistola în 28 maiu (1)886”.

(cerneală violetă) “Sacoșu Sârbașcu⁸⁵ “ (Încercare de peniță ?)

(creion negru) “Advocatu din Bisericalbă⁸⁶ Selesi Isfanu și din Oraveția Doctoru Fiti”.

(cerneală neagră, o adunare pe verticală) “1 fl. 20 (+) 10 (+) 12 (+) 18 (+) 10 (=) 1 f. 70(x)”.

(Foaia de titlu, lat., creion negru, scris mărunț, parțial șters)

“P(avel) Murgu..(șters - ilizibil)..în 22 Fevruarie 1876”.

(F. IV. recto, lat., cerneală violetă) “N. 414, Pavel Murgu din Iertofu⁸⁷, în 1 Martie, N. 157”.

(p. 3, lat., creion negru)

(scris în dreptul datei de 17 oct.) “Semă(n) grâu de la Vale⁸⁸”.

(idem, 21 oct.) “Rusnic”.

(idem, 22 oct.) “Ogași”.

(p. 4. lat., creion albastru, scris în dreptul zilelor de 29-30 nov.)

“așa(-)i iarna ca la platin⁸⁹”. (În fața textului tipărit, un semn compus din cerc și cruce la mijloc)

(p. 8. lat., creion negru, în dreptul datei de 9 febr. în stînga text)

“fătat scro(a)fa” (repetat cu cerneală) “fătat scro(a)fa 18 f.”

(p. 9. lat., cerneală, în dreptul datei de 12 febr. în stînga text)

“s(-)a(-)n(-)bătatu scro(a)fa în tei”.

(p. 182. lat., creion, în josul paginii) “Pavel Murgu scriitorul de nume⁹⁰”.

(f. 1. v. lat., cerneală neagră): (desen - caricatură de cap bărbătesc cu pană la pălărie iar alături scris și subliniat “Copîlu meu studentu”, mai jos, pe trei rînduri sînt înscrise):

“Balsamu Copainul⁹¹”.

“Tu și legogu⁹²”.

“Ai gi lila⁹³”.

- (f. XIV, r. lat., cerneală, în josul paginii) “pentru a avia glasu bunu scumpina⁹⁴ și cunicele⁹⁵ fierte bine și numai se clături [clătești] gura, daru se nu bei că(-)i vătămătoare, pentru că nu e bunu de băutu, sfeclie cu roteche⁹⁶ ferte și se bea apă de aia”.
- (f. XIV, v. lat., cerneală) “1872, Iuliu 31 - de friguri e bunu Seoferu gaistu⁹⁷ dela poticher⁹⁸ de 10 x⁹⁹ docă [două] linguri buczu¹⁰⁰ și docă de Vinu Cafei lefelu¹⁰¹. G. Lungovits, preotu”.
 “Cupai Balsamu¹⁰² e bunu pentru tripălu¹⁰³ cându e vătămatu (bolnav) omulu”.
 “Tatăl nostru țigănesce,
 A maro daddel, ko sinjál ande troten, osardo toveltro then se odaj, anke tevel tu uporopli potaj damaro sako di-vieno măro totadire preostin amare grihi kerdengi taj malomen andolia mireb, neskeru davavibe toj muk amenole liae veniav. Amen...”
- (f. XV r. lat., cerneală) “Însemnare cum trebuie să se facă soponul, la o oca¹⁰⁴ de jumareți¹⁰⁵ unu funtu¹⁰⁶ de laugenu¹⁰⁷ dela Oraveția, funtu cu 10 cru:(ceri)¹⁰⁸ și 2 olbe¹⁰⁹ de apă din râu și sare câtu vrei și se fiarbă numai unu ciasu în tâni [întâi] se puni jumareți apoi delocu [îndată] apa cunpărată și lași cu jumareții și cu apa cunpărată se fiarbă pânu peru [dispar] jumareții, apoi atunci mășori la tot oca de jumareți 2 olbe de apă și atunci încă mai nainte se ferbu apa din râu ca să fie gata cându îți trebă și dacă ai multu jumareți atunci torni odată jumătate și altă dată jumătate și lasă se fiarbă pînă se alegie soponu, atunci se lu probescu [încerci] prinu o cârpă și dacă pase [trece] prinu cârpă cându o scurgi ca tăcîi, atunci îi bunu”.
- (f. XV v. lat., cerneală) “în obligații 1037 bani gata 1772”
 “pentru pecingin(e)a pre omu sau curu de găină¹¹⁰ e bun frundie [frunză] de nucu fiartă și unsă, că(-)i trecie”.
- (f. XVII r. lat., cerneală) “pentru de regorit¹¹¹ iaste bun a luva dela apotecer¹¹² Spermanet¹¹³ mestecat cu cuier negru¹¹⁴ și cu d(-)al galbin¹¹⁵ se fiarbă în lapte”.
 “de urechi (e) bun mândula oloi¹¹⁶, se întine cu pamnie [palma] și se bade [bagă] în urechie”.
- (f. XVII v. lat., cerneală) “Duminică în 18 Iunie s(-)au gonitu vaca (1)889”. (urmează o listă de socoteli scrisă cu creionul, text șters, ilizibil).
- (Partea interioară a ultimei coperte, lat., creion) “care vre(a) se ia fînu pre anu (1)889¹, Pau¹¹⁷ alu Trăilă Crețiu, Pau Bîzu, Pau alu Jova Befana, Pavelu Checheșu, Ilia alu Tanițioiu¹¹⁸”.

NOTE ȘI BIBLIOGRAFIE

1 N. Iorga, Observații și probleme bănățene, Inprimeria Națională, București, 1940; I.B. Mureșianu, Circulația cărții vechi românești în Banat și mesajul ei, mss.

2 Berliste, Berlistye, Bârliste, com. în jud. Caraș-Severin, veche localitate românească situată în apropierea frontierei cu R.S.F. Iugoslavia, pe malul pârâului Vicinic, afluent al Carașului. În fișele manuscrise pregătite de N. Ilieșiu pentru o monografie a Banatului figurează ca amintită documentar la 1378, dar data e nesigură cf. N. Ilieșiu, mss, Muzeul Banatului, Timișoara.

În dicționarul lui C. Suci, care preia informații de la Pesty Frigyes, Krassó Vármegye Története, II/1., Budap., 1884, p. 39, Berliste apare pentru prima oară într-o diplomă transilvăneană din 1611, cf. C.Suci, Dicționar istoric al localităților din Transilvania, I, Ed. Academiei, București, 1967, p. 74. Localitatea apare în primele hărți bănățene întocmite de administrația austriacă (1723-25, Harta "Mercy") ca "Berlist", cf. I. Szentkláray, Száz év Dél-Magyarország, Temesvar, 1897, Harta "A". Într-un manuscris semnat de I.I. Șacabent în 1792, cuprinzând lista bisericilor care se găseau în zonă la plecarea turcilor din Banat, Berliste figurează cu un loc de biserică, un preot, avea 108 case și 498 suflete, mss, copiat de Ioan Boroș, Dosar Monumente istorice pe anul 1930, Muzeul Banatului Timișoara.

Școala este atestată de la 1776, iar primul învățător cunoscut este un membru din familia cronicarilor, respectiv Ștefan Lungovici, care apare în 1785, cf. P. Radu, D. Onciulescu, Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800, Ed. Litera, București, 1977, p. 252.

La 1855, Berliste găzduiește reședința unei subdirecții miniere, cf. I. Lotreanu, Monografia Banatului, Timișoara, 1935, p. 63.

La început de secol XX, localitatea avea peste 1000 de locuitori, cf. S. Moldovan, N. Togan, Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crisana și Maramureș, Tip. Libertatea Orăștie, Sibiu, 1919, p. 15, care dau 1144 locuitori, din care 1106 români, restul germani. După anul 1920 numărul scade, C. Martinovici și N. Istrati, cf. Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite, Inst. de Arte grafice Ardealul, Cluj, 1921, p.19, dau, folosind statistica din 1910, un total de 1150 locuitori și 880 în 1921, din care 877 români. În Berliste erau 268 case.

Denumiri de locuri în hotar, Spardoviția sau Spartoviția, Ogaș, Rovine, De la Vale, Rusnic, Dealul Vrani, Poieni, Livade sau Livedi, Ibrilontu, Crucița sau Crutița, Picături, Ementî(?) și pusta Breslova (după localitatea dispărută semnalată de Pesty Frigyes, op. cit., II/1., p. 47).

3 Al. Zănescu, Pagini din istoria climei, comunicare la Simpozionul dedicat "Zilei Meteorologiei", Tg. Mureș, 23.03.1978; idem, Keine Eiszeit zu erwarten, Neue Banater Zeitung, Timișoara, serie 12.09.-03.10.1979; D. Lăzărescu, Valorificarea

vechilor informații asupra fenomenelor hidrometeorologice rare ..., în Lucr. Sesiunii Științifice a Inst. de Meteorologie și Hidrologic, Buc., 1979, p. 19-22; Al. Zănescu, Vechi observații meteorologice în Banat, Comunicare la Sesiunea Științifică a I.M.H. București, 12-13.05.1981; idem, Istoria climei - o nouă știință, Almanah România - Pitorească, București, 1982, p. 85-89; idem, Hochwasser, Durre und grimige Kälte, N.B.Z. Timișoara, serie 20.01.-03.02.1982.

4 G. Răduică, N. Răduică, Calendare și Almanahuri Românești 1731-1918, Ed. Șt. și enciclop., Buc., 1981, p. 420, Nr. 1108/1858, vezi și M. Tomescu, Calendarele Românești (1733-1830), Ed. Didactică și Pedagog., Buc., 1957, p. 51, unde calendarul din 1858 figurează după ediția IX, (a X-a?).

5 Calendarul se găsește în posesia autorului acestor rânduri și pentru a ușura identificarea ediției, dăm în anexa 1 descrierea sa detaliată.

6 Fondul de carte veche al Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului, cotele 19.809 și 19.822.

7 Informație primită de la I.B. Mureșianu, căruia îi aducem și pe această cale cele mai călduroase mulțumiri.

8 A fost reprodus în limbajul original, pentru interesul pe care îl prezintă, cu excepția adăugării semnelor la "ă" și unor semne de punctuație menite a ușura lectura. Completările au fost cuprinse între paranteze curbe (), iar explicațiile scurte între paranteze drepte []. Informațiile au fost ordonate cronologic.

9 Nu am găsit explicația diferenței de timp între coacerea și culegerea strugurilor.

10 "șul" sau "șuc", de la Schuch, măsură de lungime constituind a șasea parte dintr-un stânjen, avea 0,316 m., cf. N. Stoicescu, Cum măsurau strămoșii, Ed. Științifică, Buc., 1971, p. 70. Pentru Banat, dimensiunea a variat între 28-30 cm., cf. N. Horu, Alte Masseinheiten und Mengenangaben, in Handwerk und Brauchtum, Ed. Facla, Tim., 1975, p. 71-72. În sudul Banatului se mai spune "șuc" lungimii obținute din mărimea pumnului strâns, cu degetul mare ridicat, având cca. 17-18 cm. Informator Ion Imbrescu, n. 1927, din com. Eftimie Murgu (Rudăria) Nr. 348 Jud. Caraș-Severin.

11 "Lanț" sau "jugăr", măsură de suprafață care poate avea fie valoarea oficială de jugăr cadastral cu o suprafață de 0,57546 ha, fie jugărul unguresc cu o suprafață de 0,43117 ha, cf. L. Wagner, Einfache und kombinierte Reductionstabellen der österreichischen, ungarischen, deutschen, englischen und Metrischen Maise und Gewichte, verl. B. Nagel, Budapest, 1875, p. 13 și 24. Vezi și N. Stoicescu, op. cit., p. 128.

12 "furtac" sau ferdelă, de la Viertel sau Vertl, adică sfert, măsură de capacitate pentru cereale cu valoarea variabilă după regiune între 25,4 l, 20 l și chiar 10 l cf. N. Stoicescu, op. cit., p. 237-238. Pentru Banat, N. Horn, op. cit., p. 78, dă valoarea de 12,5 kg.

13 "Sulone", știulete de porumb. Informator Ion Imbrescu, vezi, supra, nota 10.

14 "șineag", șineghie sau șinic, măsură de capacitate pentru cereale variind

după regiuni și epoci, echivalează în greutate de la 12 la 50 kg. cf. Dictionarul Limbii Române (D.L.R.), XI/1, 1978, p. 1399.

15 “Pau”, este probabil nume de botez, după cum poate proveni dintr-o prescurtare de la Pavel-Paul (?). Credem puțin probabilă varianta prescurtării de la paup-paure, adică țaran, cf. D.L.R., VIII/1, p. 208, întrucât țaranii bănățeni nu-și adresau între ei această denumire.

16 “florin V.V.”, monede de aur și argint care au circulat în Banat până la sfârșitul sec. XIX, cf. Dictionarul Explicativ al Limbii Române (DEX), p. 341, vezi și C. Diaconovich, Enciclopedia Română, vol. II, Tip. W. Krafft, Sibiu, 1900, p. 425 sub “florin”. Sigla “V.V.” indică așa zisa Valoare Vieneză, “Wiener Wahrung” stabilită după convenția monetară din 1857, cf. I. Conrad și alții, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, V, Jena, 1900, p. 928-931.

17 “Crețar” sau cruceț, notat deseori cu “x” era o monedă mică de argint, mai târziu de aramă, care a circulat în Banat până la sfârșitul sec. XIX, valorând în perioada însemnărilor a suta parte dintr-un florin, cf. DEX, p. 207, vezi și C. Diaconovich, op. cit., p. 55.

18 Toate amplasamentele care urmează sunt microtoponime în hotarul comunei Berliște.

19 “pecenii”, crucei formate din snopi de grâu, Inf. Ion Imbrescu, vezi, supra, nota 10.

20 “Obrațiu”, obraț, cărare printre holde, sau drum de câmp printre ogoare, cf. D.L.R., VII/2, 1969, p. 55.

21 Microtoponim în hotarul comunei.

22 “Ibirlont” de la Überland, în hotarul com. Berliște: “O zonă cu teren arabil și pășune”, cf. Dictionar Toponimic al României, Banatul, Lit. F-K, Universit. Timișoara, 1982, p. 121. Pentru Überland, vezi I. Grimm și N. Grimm, Deutsches Wörterbuch, XI Bd., Hirzel Verlag-Leipzig, 1956, p. 362.

23 “pricu”, are sensul de cel mic - copilul, de unde vine și prichindel, adică mic de statură, cf. DEX, p. 742/a. Nu putem exclude nici prescurtarea de la pricopsit, cu ambele sensuri îmbogățit sau învățat, cf. DEX, p. 742/b sau eventual prescurtarea de la Pricopie-Procopie, dar acestea sunt mai puțin probabile.

24 Suprafață situată la N-E de comună, cuprinsă între p. Vicinic și Canalul morii.

25 Vezi supra, nota 21.

26 “de uric” are de obicei înțelesul: pentru totdeauna, de veci (Ex: “dau cuiva ceva de uric”), cf. H. Tiktin, Dictionar Român-German, III, București, 1924, p. 1692, vezi și DEX, p. 1000. Aici are însă înțelesul de: neîntrerupt, nesfârșit, interminabil.

27 “acov”, măsură de capacitate pentru lichide variind între 52 și 56,9 l, cf. N. Stoicescu, op.cit., p. 170.

28 “de elimu”, neidentificat; după grafia manuscrisului s-a analizat și varianta “cliuc”, ceea ce rămâne din struguri după tescuire, cf. D.L.R., III, 1913, p. 560. dar

contextul nu pare potrivit.

29 Vezi supra, nota 17.

30 Contradicție în textul original între: “de primăvara săcietă”¹ și “primăvara au fost pria multă ploaie”.

31 Vezi supra, nota 26.

32 Pacea de la San Stefano, tratatul ruso-turc încheiat la 19 feb./3 mart. 1878, fără participarea țării noastre, prin care se recunoaște independența României, vezi, Const C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria României, Ed. Albatros, Buc., 1975, p. 637.

33 Vezi supra, nota 21.

34 Vezi supra, nota 18.

35 “leotiederu” vine poate de la denumirea unei instalații casnice de extras ulei comestibil, de la care, în urma presării pot rămâne niște turte mici, aici având un diametru de 6-8 cm, cât este diametrul unui par la capătul de sus unde se lovește cu maiul. Uleiul se putea extrage fie din floarea soarelui, (Helianthus), fie din Răchitele sau Sălcioară (Elaeagnus angustifolia L.), cf. Valer Butură, Enciclopedia de etnobotanică românească. Ed. Șt. și Enciclopedică, Buc., 1979, p. 197. În ce privește grindina deosebit de mare, ea este confirmată de o însemnare cu caractere chirilice, aflată pe o Psaltire din localitatea apropiată Nicolinț: “În 21 mai 1879 au bătut piatra de tot cumplit, mai gata tot hotaru nostru, ba și alte hotară și au ținut preste 3/4 de oră încât au trebuit să are oamenii holdele de grâu bătut”, cf. I.B. Mureșianu, op.cit., mss.

36 Sensul cifrelor nu a fost identificat.

37 “metie”, metz sau baniță, avea 50 kg, cf. N. Horn, op.cit., p. 76.

38 Vezi supra, nota 14.

39 Vezi supra, nota 11.

40 Rusova Nouă, sat între com. Berliște și Nicolinț, sat în com. Ciuchici, ambele în jud. Caraș-Severin, situate la sud de Berliște, cf. I. Iordan ș.a., Indicatorul localităților din România.

41 Vezi supra, nota 21.

42 Calea ferată Oravița-Jam, tronson al primei linii ferate realizate în Banat (Oravița-Baziaș), deschisă la 1.XI.1856, cf. D. Karolyi, Construcția de căi ferate în Banat, (1856-1914), în Banatica, II, Reșița, 1973, p. 206 și 212.

43 Rusaliile au căzut în anul 1884 la 27 mai.

44 Poate că este vorba despre primul atac de filoxeră la Berliște. S. Borovszki menționează că primele atacuri în Banat s-au produs în anii următori după 1880, iar însemnarea din cronică aparține anului 1884. La Vrșac, în zona apropiată, primele 17 ha. din noile plantații de vie au început să producă în 1887, cf. S. Borovszki, Temes Vármegye, Budap., (1914), p. 171 și 444. Vezi și C. Diaconovich, op.cit., III, 1904, p. 589 sub Phylloxera, care menționează atacurile din Austria 1872, Ungaria 1875, Italia 1879, Serbia 1882, România 1883 și Bulgaria 1884.

45 Vezi supra, nota 21.

46 Vezi supra, nota 24.

47 Vezi, supra nota 21.

48 Azi, Kusici, În R.S.F.Iugoslavia, cf. M. Marcović, Geografsko-Istorijski imenik naselja Voivodine, Novi Sad, 1966, p. 102.

49 Lescovița, sat com. Naidăș, jud. Caraș-Severin, este situat la sud de Berliște, cf. I. Iordan, op.cit., p. 166.

50 Zlatița, sat com. Socol, jud. C.S., cf. I. Iordan, op.cit., p. 276.

51 “Corni”, coarne sau căpriori, grinzile înclinate ale acoperișului, cf. D.L.R. III, 1913, p. 797.

52 “Cordă” sau coardă este grinda orizontală de la baza șarpantei, care formează tavanul, cf. D.L.R., III, 1913, p. 594.

53 Vezi supra, nota 10.

54 Vărădia, comună în jud. C.S., cf. I. Iordan, op.cit., p. 65.

55 Azi Sočica, în R.S.F.J., cf. M. Marcović, op.cit., p. 162.

56 “Patrova” sau Petrovac, azi Greoni, sat în com. Grădinari, Jud. C.S., cf. I. Iordan, op.cit., p. 150.

În dicționarul lui C. Suciu, op.cit., I, p. 270, denumirea nu figurează, apar numai Greovăț, Greovac și Geröc, dar în hărțile militare, sc. 1:75.000, zona 25, col. XXV, din seria anului 1884, sub denumirea oficială “Geröcz” apare în paranteză “Petrovac”. Este posibilă fie contopirea a două sate, Greoni și Petrovac, care la 1793 să fi dat numele de Greovăț, cum afirmă I. Lotreanu, op.cit., p. 203, sau e posibilă existența unei denumiri locale, paralele cu cea oficială.

57 Broșteni, sat aparținând orașului Oravița, cf. I. Iordan, op.cit., p. 92.

58 Țara Almăjului, numită și depresiunea Bozovici.

59 Această grindină excepțională este confirmată de însemnarea găsită pe un Antologhion din Vărădia: “a bătut piatra atât de mare în cât a omorât tot și caselor a spart țigla, numai lățeții și cornii au rămas”, cf. I.B. Mureșianu, op.cit., mss, p. 140 și e descrisă plastic de Vasile Popovici: “a bătut o piatră ca ouăle de găină și s-au nimicit toate bucatele, pomii, casele, s-au omorât vite și multe păseri”, cf. V. Popovici, Monografia Comunei Pătaș, Caransebeș, 1914, p. 27 și 101. Ar fi interesant de verificat, dacă în registrele parohiale se găsesc într-adevăr consemnate și decese de pe urma grindinei.

60 Azi com. Socol în jud. C.S., cf. I. Iordan, op.cit., p. 62.

61 Azi Dubovac pe Dunăre, în R.S.F.J., cf. M. Marcović, op.cit., p. 58.

62 Azi Vračev Gaj, în R.S.F.J., cf. M. Marcović, op.cit., p. 196.

63 Vezi supra, nota 48.

64 Ibidem.

65 Azi orașul Bela Crkva, în R.S.F.J., cf. M. Marcović, op.cit., p. 38.

66 Vezi supra, nota 10.

67 Rusova Veche, sat com. Berliște, cf. I. Iordan, op.cit., p. 222.

68 Asesor, persoană alăturată, supleant în consistoriul eparhial, cf. D.L.R. I/1, 1913, p. 304, respectiv în organul administrativ și disciplinar care conduce o biserică.

cf. DEX, p. 187.

69 “P.b.D.” este probabil prescurtarea de la “Prea bunul Domn”. (?)

70 Începutul Postului mare, cînd se gătește fără carne, vezi DEX, p. 726.

71 Vezi supra, nota 17.

72 Filoxera a apărut probabil cu câțiva ani înainte, vezi supra, nota 44, dar e posibil ca nu toate viile să fi fost atacate și distruse concomitent(?). De data aceasta cronicarul știe despre ce fel de atac este vorba.

73 Azi orașul Vrșac din R.S.F.J., cf. M. Marcović, op.cit., p. 197.

74 Ibidem.

75 Vezi supra, nota 9.

76 Contribuția materială a preotului pentru protopop.

77 Vezi supra, notele 16 și 17.

78 Contribuția preotului pentru episcop.

79 Vezi supra, nota 21, aici probabil este vorba de o fermă sau de un sălaș construit în hotarul respectiv. •

80 Dalboșeț, com. în jud. C.S., cf. I. Iordan, op.cit., p. 50.

81 “Iaitnand”, Lieutenant, Lieutenant sau sublocotenent, cf. D.L.R., II/2, fasc. 2, p. 146., sub “Legman”.

82 “Virderu Craitu”, vine probabil de la “Fieberkraut”, (Erythraea Centaurium Persoon), plantă folosită sub formă de ceai și considerată un excelent medicament împotriva febrei, cf. A.P. Dinand, Taschenbuch der Heilpflanzen, Verl. I.F. Schreiber, Esslingen und München, I, 1935, p. 81. Se folosește și în medicina noastră populară sub numele de Floare de friguri, Frigurică, Cîntaură, Potroacă, sub formă de infuzie sau praf, contra frigurilor, cf. V. Butură, op.cit., p. 68. Planta a figurat ca medicament și în farmacopeea oficială austriacă sub numele de “Herba Centaurii minores florida”, cf. Adolf Weinberger, Compendium der Arzneimittellehre nach der neuesten österreichischen Pharmakopoe vom Jahre 1855, Verl. von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1855, p. 232.

83 Sârbova, sat com. Racovița, jud. Timiș, cf. I. Iordan, op.cit., p. 232.

84 Tutore, curator, administrator de bunuri bisericești, cf. Dicționarul Limbii Române Literare Contemporane, II, p. 216, vezi și DEX, p. 303.

85 C. Suci, op.cit., p. 92, menționează numai două localități cu numele de Sacoș: Sacoșu Mare, care s-a mai numit Sacoșu Unguresc, la 1851 “Magyar Szákos”, sau Sacoșu Românesc și Sacoșu Turcesc, la 1851 “Török Szákos”. Nu am găsit date despre un “Sacoș Sârbesc”.

86 Vezi supra, nota 65.

87 Iertof, sat com. Vrani, Jud. C.S., cf. I. Iordan, op.cit., p. 159.

88 Vezi supra, nota 18.

89 “iarna ca la platin”, este poate o transcriere fonetică a expresiei germane “Wie in Blat”, ca la carte - în sensul de iarnă temeinică, iarnă grea. Nu este poate exclusă nici varianta - a-și lua plata, a-și primi pedeapsa, având același înțeles.

90 Probabil “cel ce scrie” numele pe crucea decedaților.

91 “Balsamum Copaivae”, preparat farmaceutic uleios folosit ca medicament extern împotriva durerilor fizice, cf. D.L.R. I/1, 1913, p. 462, dar utilizat în trecut și ca dezinfectant pentru tratarea infecției căilor urinare, cf. M. Zettkin și al., Wörterbuch der Medizin, Berlin, 1964, p. 102, vezi C. Diaconovich, op.cit., I, p. 378 și R. Weinberger, op.cit., p. 80-81, care îl recomandă pentru boli genitale, blenoragii, etc.

92 “Tu si legonm”, probabil Tussilago, (Tussilago farfara L.) denumită popular Podbeal, plantă folosită în stare proaspătă ca dezinfectant pe tăieturi și abcese, cf. V. Butură, op.cit., p. 191 și ca expectorant contra tusei, cf. Ludwig Kroeber, Das Neuzeitliche Kräuterbuch, Hippocrates-Verlag, Stuttgart-Leipzig, 1934, p. 180. Vezi și R. Weinberger, op.cit., p. 200, care îl recomandă pentru catare, blenoragii, etc.

93 “ai gi lila”, respectiv “aiu (sau usturoiul) de lila”, este fie usturoiul comun (Allium sativum L.), fie cel sălbatic (Allium rotundum L.), ambele din familia Liliaceelor, frecvent folosite în medicina populară, se aplică pe buboaie, la indigestii, contra tusei, a băătăurilor, etc., cf. V. Butură, op.cit., p. 26 și 244, R. Weinberger, op.cit., p. 88, îl numește “Bulbus Alii”, dar menționează și un “Bulbus Scilae”, (Scilla Maritima L.), ambele din fam. Liliacee, în care mai intră și “Die lichte Aloë”(?), Ibidem, p. 30-31, folosită pentru blenoragii, febră, etc. Este foarte posibil ca cele trei medicamente incluse sub notele 91, 92 și 93 să se constituie într-o rețetă unitară.

94 “scumpina”, poate fi “Syringa Vulgaris”, cf. N. Tiktin, op.cit., III, p. 1397, respectiv liliac sau jorgovan, din florile căruia se extrage uleiul eteric folosit în parfumerie și care are multiple folosințe în medicina populară, cf. V. Butură, op.cit., p. 134, dar decoctia acestuia nu e “vătămătoare” cum scrie cronicarul. De aceea este posibilă varianta “scumpie” (Rhus cotinus), cf. H. Tiktin, op.cit., III, p. 1397, vezi și Iuliu Prodan, Flora mică ilustrată a României, ed. II, Cluj, 1939, p. 314 sau și mai sigur: Scumpia, respectiv Oțetarul (Cotinus corygria scop.), arbust al cărui decoct de rămurele se folosea ca dezinfectant, cf. V. Butură, op.cit., p. 212.

95 “cunicele”, cunyele sau cuișoare (Caryophyllus Aromaticus), cf. H. Tiktin, op.cit., I, p. 450 și V. Butură, op.cit., p. 83.

96 “rotche”, roțcă sau ridiche (Raphanus sativus), cf. D.L.R., IX, p. 567, era folosită ca leac obișnuit împotriva tusei, cf. V. Butură, op.cit., p. 198.

97 “Seoferu gaistu” vine probabil de la “Seifen geist” (Spiritus saponatus), medicament folosit în contuzii, hematoame, lucașii, entorse, etc., cf. A. Weinberger, op.cit., p. 406.

98 poticher, apotecer, Apotheker sau farmacist, cf. Noul Atlas Lingvistic Român, (N.A.L.R.), Banat, I, 1980, 145/24.

99 Vezi supra, nota 17.

100 Pentru “buczu”, H. Tiktin, op.cit., I, p. 248, dă sub denumirea de Bucsaiu, Bucsău echivalentul Typha Latifolia, care corespunde papurei, cf. I. Prodan, op.cit., p. 16 și era folosită în medicina populară, cf. V. Butură, op.cit., p. 177. Întrucât însă cronicarul preia majoritatea denumirilor de plante medicinale, prin intermediul farma-

ciștilor, din l. germană, credem că aici este mai probabilă varianta “Buchs” sau Wilder Buchs (Arbutus uva ursi L.) folosită mai ales în vindecarea bolilor de rinichi, vezică și boli de nervi, cf. A.P. Dinand, op.cit., p. 29. Planta a fost mult folosită în trecut contra diareei și a bolilor aparatului urinar, apărând în tratatul lui Adam Lonicerus, Kreuterbuch încă din 1557, cf. Balthasar Ehrhart, Vollstandiges Kreuter-Buch, in Verl. Joseph Wolssische Buchhandl. Augsburg 1783, p. 71, care constituie de altfel ultima ediție a lui Lonicerus. În lucrarea lui R. Weinberger, op.cit., p. 84-85, nu apar decât denumiri legate de Benzöc, (Benzöeharz, Resina Benzöei, Asa dulcis), prafuri (Benzöepulver) extrase din lemnul unui arbore (Styrax Benzoin Driand), din Sumatra și Borneo, folosite în bronșite, laringite, catare bronșitice, etc. fără a se potrivi contextul din cronică.

101 “Vinu Cafei lefelu”, reprezintă tot o transcriere fonetică a unui termen medical și se poate referi fie la uleiul brun care se extrage din cafea, cu denumirea de Cafeon, frecvent utilizat pe atunci în frigurile tifoide, cf. C. Diaconovich, op.cit., I, 1896, p. 660, sau poate fi vorba de Vinum Chinae Sulfuricum, extras din “Coajă de china”, de fapt “Quina”, nume dat copacului care conține Chinina (Chinchona Cuprea), folosit atât pentru combaterea febrei cât și ca întăritor pentru anemie, cf. C. Diaconovich, op.cit., I, p. 809, vezi și B. Ehrhart, op.cit., p. 148-149. Nu putem exclude nici varianta transcrierii lui “Verdünnte chlorkupfer”, folosit în sifilis, epilepsie, rahitism, etc. cf. A. Weinberger, op.cit., p. 136.

102 Vezi supra, nota 91.

103 “tripâlu” de la germ. “tripper”, blenoragie sau gonoree, cf. Meyers Neues Lexicon, (M.N.L.), VIII, Leipzig, 1964, p. 152; vezi și I.A. Candrea, Folclorul medical român comparat, Ed. Casa Școalelor, București, 1944, p. 222.

104 Ocaua pentru materii uscate, avea probabil valoarea semnalată în Banat încă din sec. XVIII, de 2 funți 1/4, adică 1,260 kg., cf. N. Stoicescu, op.cit., p. 281. Mai este cunoscută măsura de lemn cu care se lua vama la cazanele de ȕuică, deci pentru lichide, având 1,650 l, cf. V. Șerban și Colab., Glosar dialectual cu specială privire la Banat, (G.D.), specimen III, Universit. Tim., 1981, p. 18.

105 Bucățile de grăsime de porc din care se stoarce untura, cf. D.L.R., II/2, fasc. 1, p. 51.

106 “funt” sau Pfund, aici probabil “Apotheker Pfund” sau Pfund de farmacie, având 0,420045 kg; se mai folosea și mărimea vieneză, “Wiener Pfund”, de 0,560060 kg, cf. L. Wagner, op.cit., p. 14 și N. Stoicescu, op.cit., p. 282 și 293.

107 “laugenu”, din germ. “Lauge” este Hidroxidul de natriu (NaOH) sau soda caustică, cf. M.N.L., V, 1964, p. 298, vezi și Dicționar de neologisme (D.N.), ed. III, Buc., 1978, p. 1002.

108 Vezi supra, nota 17.

109 Pentru “olbă”, echivalența ar fi sticlă, clondir, cf. V. Șerban, S. Drincu și Colab., G.D., spec. IV, Univ. Tim., 1982, p. 85. fără specificarea mărimii. Din compararea rețetelor casnice actuale de săpun, cu cea din manuscris rezultă că olba, deși

are o etimologie provenind din Halbă/Halbe, jumătate, cf. D.N., p.5 13, avea aici o capacitate de cca. 1 l, (0,935 l).

110 pecingine sau cur-de-găină, nume populare date mai multor boli contagioase, cf. I.A. Candrea, op.cit., p. 223 și 384.

111 Este vorba probabil de rețeta unei alifii răcoritoare.

112 Vezi supra, nota 28.

113 “Spermancet”, spermanțet sau spermaceti, cf. H. Tiktin, op.cit., III, p. 1469, este echivalentul stearinei, vezi DEX, p. 890. Aici credem însă că e vorba de “substanța grasă, obținută din craniul de balenă, cașalot, sau delfin, folosită în cosmetică”, cf. DEX, p. 882 și D.N., p. 1010. Vezi și A. Weinberger sub “Sperma ceti” (Cetaceum), op.cit., p. 112, care menționează folosirea sa în emulsie cu gălbenuș de ou în prepararea rețetelor cosmetice.

114 Se referă tot la cuișoare, vezi supra, nota 95, folosite aici pentru aromă.

115 Probabil gălbenuș de ou, vezi și supra, nota 113.

116 Ulei de migdale, cf. D.L.R., VI/2a, p. 81. Vezi și A. Weinberger, sub “Oleum Amygdalarum” sau “Emulsio Olei Amigdalorum”, op.cit., p. 305 și 152-153.

117 Vezi supra, nota 15.

118 Este vorba de o luare în arendă sau pentru cosit în parte.

THE “METEOROLOGICAL CHRONICLE” OF THE LUNGU FAMILY FROM BERLIȘTE 1861 - 1891

Summary

The paper deals with hand-written notes on an 1858 printed calendar, concerning meteorological observations recorded between 1861-1891. These notes can be considered as a real meteorological chronicle of the climate evolution during the 2nd half of the 19th century in Banat.

O IPOTEZĂ PRIVIND ACTIVITATEA ZUGRAVULUI STAN ÎN BANATUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Catalogul Colecției de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei, amintește între zugravii care-au lucrat în Banat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și numele lui STAN, căruia i se atribuie două icoane provenite din biserica românească din Banloc, cu teme Feceioara Maria îndrumătoare și Isus învățător¹. În același context se mai menționează că identificarea celor două icoane menționate mai sus s-a făcut prin compararea lor stilistică cu “o icoană semnată Stan zugrav, existentă în Colecția Vicariatului Ortodox Sârb din Timișoara”².

Verificând materialul iconografic al colecției la care s-a făcut referire, n-am depistat nici o icoană care să poarte semnătura de Stan, în schimb, un grup de câteva piese ale acestei colecții releva o certă unitate stilistică cu icoanele de la Banloc. Este vorba de un grup de piese, provenite din iconostasul vechii biserici sârbești de la Ofenița, localitate aflată de altfel în imediata apropiere a Banlocului³, constând în: crucea de iconostas cu moleniile (INV.689)⁴, ușile împărătești (INV.690), o icoană cu tema Sf.Dimitrie (INV.697), o icoană a Sf.Gheorghe (INV.700), unsprezece icoane ale apostolilor (INV.701-711), o icoană a Feceioarei Maria cu pruncul de tip Heleusa (INV.694), respectiv icoana Isus Pantocrator (INV.695).

Pentru clarificarea problemei privind prezența unui zugrav cu numele Stan în zona noastră, ne referim în continuare la una dintre piesele ansamblului de la Ofenița și anume la cele două uși împărătești. Sculptate în lemn, în méplat, cu o bogată decorație vegetală supusă echilibrului geometric al liniilor sinuoase în formă de opturi, acoperite cu foiță de aur, ele se înscriu stilistic în aria de influență a sculpturii brâncovenești, deosebindu-se de exuberantele uși împărătești de tip baroc, caracteristice mai ales perioadei de după jumătatea secolului al XVIII-lea⁵.

Pictura acestora este așezată în șase casete dreptunghiulare, câte trei pe fiecare volet. În registrul superior a fost ilustrată tema Bunavestire iar în celelalte casete, reprezentați cei patru evangheliști. Pe voletul stâng jos, pe cadrul icoanei cu imaginea evanghelistului Luca se poate observa, cu oarecare dificultate, sculptat în grosimea

lemnului numele de Stan. Subliniem faptul că numele este înscris pe cadrul de lemn, deci pe partea sculptată a ușii și nu pe pictura propriu-zisă. Acest detaliu, până acum insuficient evidențiat, constituie după opinia noastră cheia problemei și a reprezentat sursa confuziei privind personalitatea ipoteticului zugrav Stan. Concluzia simplă care se impune este după opinia noastră aceea conform căreia numita "semnătură" a zugravului Stan, nu este de fapt decât semnătura meșterului sculptor în lemn, realizator al acestui minunat exemplar de sculptură de cea mai bună tradiție brâncovenească⁶.

Este cunoscut faptul că înclinația spre decorativism, specifică stilului brâncovenesesc, a determinat între altele și o dezvoltare fără precedent a meșteșugului sculpturii în piatră și lemn. Din păcate numele meșterilor a rămas în marea lor majoritate în anonimat. Este drept că se cunosc azi doi dintre meșterii desigur dintre cei mai importanți ai epocii, în persoanele pietrarilor Vucasin Caragea de la Hurezi sau Lupu Saratan, din zona Buzăului, dar dintre meșterii sculptori în lemn nu cunoaștem nici unul, probabil și din cauza rarității operelor care au ajuns până la noi⁷.

Cu atât mai importantă se relevă a fi semnătura de pe ușile împărătești de la Ofsești, indiciu al existenței în primele decenii ale secolului al XVIII-lea a unui sculptor în lemn, format în ambianța artei brâncovenești, cu numele de Stan. Este posibil ca alături de zugravii de formație brâncovenească atestați în Banat, să fi venit aici și meșteri sculptori, contribuind și ei la difuzarea stilului specific decorativ din Țara Românească, dincolo de hotarele acesteia.

În această ipoteză, care relevă existența unui meșter cu numele Stan - sculptor în lemn și nu zugrav - se impune stabilirea paternității grupului de icoane din bisericile amintite de la Banloc, respectiv Ofsești.

Alături de icoanele atribuite lui Stan, din biserica de la Banloc se mai păstrează și două icoane împărătești cu temele Fecioara Maria cu pruncul pe tron, respectiv Deesis, ultima semnată Nedelcu Popovici și datată 1741⁸. Existența acestei semnături ar putea duce la concluzia că lucrările de la Banloc și prin analogie stilistică, cele de la Ofsești au fost realizate de acest binecunoscut zugrav. O analiză mai atentă a ansamblului din cele două biserici dovedește însă prezența a cel puțin două maniere de lucru, foarte apropiate, dar nu identice și implicit a doi sau chiar trei meșteri zugravi, între care unul este în mod cert, Nedelcu Popovici.

Înclinăm să-i atribuim acestuia din urmă, exceptând icoanele certe de la Banloc, cel puțin două dintre icoanele de la Ofsești, mai precis cele reprezentându-i pe sfinții militari Gheorghe și Dumitru⁹. Regăsim aici stilul său inconfundabil, caracterizat printr-o puternică înclinație spre decorativism, prin prețiozitatea desenului și a cromaticii, dar în special prin interpretarea absolut personală a figurilor personajelor, a căror expresie este încărcată de severitate și tristețe în același timp.

Celelalte piese de la Banloc și Ofsești, respectiv amintitele icoane nesemnate de la Banloc (atribuite lui Stan), alături de ușile împărătești și apostolii de la Ofsești, alcătuiesc la rândul-le un grup stilistic unitar, cu nuanțe diferite față de lucrările lui Nedelcu Popovici. Personajele acestora sunt construite după o schemă

compozițională specifică - cu trupuri disproporționate față de mărimea capului, iar figurile sunt toate ovale, ochii încercănați iar carnația cu ocră, cu ușoare valorații tonale. Spre deosebire de personajele lui Nedelcu Popovici, acestea din urmă au expresia fețelor mai senină, lipsită de severitate, net diferită de ale acestuia. Mai relevantă decât schema compozițională sau chiar decât stilistica figurilor este redactarea cu totul specifică a volumelor respectiv a vestimentației prin variante ale cercului, în special elipse, puternic accentuate prin tonuri ale culorii de bază sau albului, rezultând suprafețe vibrante optic, ce sugerează corporalitatea personajelor, imprimându-le în același timp și un anume dinamism. În aceeași manieră sunt redată și faldurile tunicii, surprinse în mișcare illogică, menținută în limitele unui geometrism specific picturii primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. Identificarea acestui grup de icoane poate fi urmărită până la modul de redare a fundalurilor, la fel împărțite în două registre - cel superior albastru verde, ocupând trei sferturi din economia icoanei, cel inferior redat cu roșu englez, cu valorații tonale.

Urmărind activitatea lui Nedelcu Popovici, atestat cu certitudine la Banloc, până în anii 1741-1743, date la care a fost realizată pictura celor două biserici - Banloc și Ofsenița, se poate constata că acest binecunoscut zugrav n-a lucrat niciodată singur ci întotdeauna în echipă, în special împreună cu zugravii Șerban Popovici și Gheorghe Ranite, pe o arie geografică extrem de întinsă, incluzând practic întreg teritoriul Banatului istoric. Îl întâlnim astfel într-un interval relativ scurt de timp, aproximativ un deceniu, după 1732 până în 1742, la Lipova (1732?)¹⁰, Vrăcevsnița (Banatul sârbesc, 1737)¹¹, Banloc (1741), între 1740-1742, în zonele limitrofe ale Banatului, anume pe teritoriul Ungariei de azi, la Ostrogoni, Sînandrei și Srpški Kuvín¹², iar în 1743, din nou în Banat, la Ofsenița.

Faptul că acești trei zugravi au lucrat în echipă, arareori toți trei, de obicei Nedelcu Popovici împreună cu Șerban Popovici sau Nedelcu Popovici împreună cu Gheorghe Ranite, a avut drept rezultat, explicabil de altfel, un stil de lucru extrem de asemănător, adesea greu de diferențiat, în ciuda existenței la ficcare dintre aceștia a câtorva nuanțe de interpretare a temelor strict personale. S-a ajuns astfel la un moment dat la situația, ca cel puțin Șerban și Nedelcu Popovici să fie confundați și identificați drept o singură persoană cu numele de Nedelcu Șerban Popovici, confuzie clarificată abia după descoperirea și publicarea unor icoane provenite din biserica sârbească de la Ostrov, unde au apărut distinct două nume de zugrav, lămurind existența a două personalități diferite¹³.

În cazul pe care-l analizăm, al icoanelor de la Banloc și Ofsenița cea mai apropiată paralelă stilistică se poate stabili însă cu câteva icoane din friza apostolilor, aflate în bisericile din sudul Ungariei, amintite mai sus, care au putut fi cu certitudine atribuite zugravilor Nedelcu Popovici și Gheorghe Ranite mulțumită unuia dintre rarele documente păstrate din epocă, anume protocolul încheiat cu ocazia finalizării iconostasului bisericii din Sînandrei, care menționează numele lui Nedelcu și Gheorghe, zugravi din Banat¹⁴. Asemănarea icoanelor noastre cu cele din sudul

Ungariei începe de la stilistica figurilor, practic identice și poate fi urmărită până la modul de construcție al volumelor, cu acele geometrii specifice, derivate ale cercului, pe care le menționam drept definitorii ale stilului icoanelor din bisericile bănățene.

Pe baza acestei identități stilistice considerăm că autorii icoanelor în discuție au fost zugravii Nedelcu Popovici și Gheorghe Ranite fără însă să putem stabili cu certitudine contribuția fiecăruia. Înclinăm totuși să-i atribuim lui Gheorghe Ranite cele două icoane de la Banloc până acum considerate ca realizate de zugravul Stan, icoanele cu imaginile apostolilor de la Ofsenița precum și pictura ușilor împărătești ale aceleiași biserici, piese care prin stilistica lor unitară crează un ansamblu redactat în manieră ușor diferită de cea a lucrărilor lui Nedelcu Popovici.

Se impune, după opinia noastră o rectificare în ce privește prezența unui zugrav Stan la cele două biserici discutate și accentuăm asupra faptului că, cel puțin deocamdată un atare nume nu este atestat la vreo biserică din Banatul istoric. Excepție face o semnalare documentară, pe un caiet de modele de zugrav a cărui paternitate se află încă sub semnul întrebării, care însă a fost atribuit unui zugrav Stan pe baza unei notații care menționează că "acest izvod iaste lui Stan zugrav, iul.1734"¹⁵. Aceste două semnalări ale unui Stan, care-ar sugera prezența unui zugrav omonim în zona noastră sunt mai degrabă rezultate ale unor interpretări greșite a informației documentare.

Revenind la realizatorii ansamblului celor două biserici, trebuie să remarcăm faptul că pe câtă vreme zugravul Nedelcu și-a semnat cel puțin o parte a lucrărilor (la Banloc), Gheorghe Ranite a preferat să rămână în anonim. Datorită stilului său de lucru foarte asemănător cu cel al lui Nedelcu Popovici și-n absența oricărei semnături prezentă și activitatea sa pe teritoriul Banatului ar fi fost foarte greu, dacă nu chiar imposibil de depistat. Și totuși existența sa ca zugrav în zona noastră, înțelegând aici întreg teritoriul Banatului, a putut fi relevată grație a două informații documentare extrem de prețioase. Prima sursă de informație, în ordine cronologică o reprezintă protocolul bisericii sârbești din Sânandrei (Ungaria de sud), din 1742, la care s-a făcut referire în rândurile anterioare, unde zugravul este amintit doar cu prenumele de Gheorghe, element insuficient pentru identificarea sa, în absența celui de-al doilea document de care aminteam. Acesta este în fapt o scrisoare datând din anul 1754¹⁶, din care cunoaștem numele lui Gheorghe Ranite, având astfel posibilitatea de-al identifica cu unul din membrii familiei de zugravi Hranita din Țara Românească, desigur frate al lui Grigore Ranite, activ și el în Banat până către jumătatea secolului al XVIII-lea.

În concluzie deci, piesele păstrate de la Banloc și Ofsenița se adaugă celor realizate în deceniul cinci al secolului al XVIII-lea de două nume importante în arta Banatului, între care, cel al lui Nedelcu Popovici a devenit binecunoscut și reprezentativ pentru spiritul artistic în zona Banatului. Deși mai puțin cunoscut în literatura de specialitate, numele lui Gheorghe Ranite, completează cunoștințele noastre privind prezența zugravilor generației postbrâncovenești în această parte a țării. Acest puțin

cunoscut zugrav Gheorghe, colaborator al lui Nedelcu Popovici este autor al icoanelor de la Banloc atribuite până acum ipoteticului zugrav Stan, și după opinia noastră a unei părți din iconostasul bisericii sârbești de la Ofsenița. Aceste lucrări vin în completarea puținelor mărturii privind activitatea de zugrav desfășurată în zona Banatului cel puțin până după atestarea sa din 1754.

Oricât de puțin cunoscută, personalitatea unor meșteri zugravi precum Gheorghe Ranite, confirmă odată în plus prezența în provinciile din vestul țării, Transilvania și Banat, a uneia dintre sursele de dezvoltare artistică, respectiv cea legată de aria de influență a artei postbrâncovenesti, care, exercitată alături de altele venite dinspre mediul artistic ucrainian sau occidental, au avut drept rezultat, vizibil în special după jumătatea secolului al XVIII-lea, conturarea unei configurații artistice cu note specifice acestei zone, cu accente ușor diferite în mediul românesc sau sârbesc, unitar însă în ansamblu sau, fiind în esență rezultat al acelorași influențe eterogene, grefate pe fondul artistic local.

Varianța în limba franceză a lucrării cu titlul - HYPOTHESE CONCERNANT L'ACTIVITE DU ZOUGRAVE STAN DANS LE BANAT DU XVIIIe SIECLE - va apare în volumul Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti, Novi Sad, 1994, vol. 27

12 octombrie 1994

DORINA PÂRVULESCU
MUZEUL BANATULUI
P-ța Huniade Nr. 1
1900 Timișoara
ROMÂNIA

1. Icoanele se află în colecția de artă religioasă a Mitropoliei Banatului din Timișoara, la numerele de inventar 4608, 4609.
Bibl. I.B. Muresianu, Catalogul, p. 34, cat. 15; p. 40, cat. 100; Umetnicko, p. 40.
2. I.B. Muresianu, Catalogul, p. 40.
3. Tradiția menționează ca dată a construirii bisericii anul 1743.
Bibl. Răspuns la chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Banatului, arh. 718, mss.
4. Inscripția de donator de la baza crucii iconostasului din Ofenița, menționează de asemenea data de 5. oct. 1743, desigur de finalizare a lucrărilor de pictură, confirmând informația transmisă de tradiție.
Bibl. Umetnicko, p. 28, cat. 12
5. Bibl. Florentina Dumitrescu, Observații asupra stilului brâncovenesc. Decorația iconostasului, în S.C.I.A., seria A.P., tom 15, I, 1968, p. 25-40.
6. I.B. Muresianu, Catalogul, p. 76.
7. Ștefan Ionescu, Epoca brâncovenească, 1981, p. 200.
8. Icoanele se află în Colecția de artă religioasă a Mitropoliei Banatului la numerele de inventar 4592, 4593.
Bibl. I.B. Muresianu, Catalogul, p. 34, cat. 14; p. 40, cat. 101.
9. Umetnicko, p. 28, cat. 14, 15.
10. Viorel Tigu, Zugravul Nedelcu Popovici, B.M.I. XL, 2, 1971, p. 68.
11. Leposava Selmic, Srpsko zidno slikarstvo XVIII veka (Artiști sârbi de pictură murală din secolul al XVIII-lea), Novi Sad, 1987, foto 6-9, pisania bisericii din Vrachevsnit.
12. Dinko Davidov, Spomenici Budimske Eparhije (Album comemorativ al Eparhiei Buda), Beograd, 1990, p. 60.
13. Olivera Milanovici, Iz slikarstva i primenjene umetnosti Vojvodine (Din pictura si arta aplicată a Voivodinei), Gradja, II, 1958, p. 132.
14. Protocolul din biserica sârbească din Sînandrei (Ungaria de sud), menționează: “(în) 1742 sept. a 30 a zi s-a terminat lucrul la icoanele (de iconostas)... zugravii lor (fiind) Gheorghe și Nedelcu din partea Banatului”.
Bibl. Dinko Davidov, Spomenici, p. 60.
15. Caietul de modele se află în Colecția de artă a Muzeului Banatului, la numărul de inventar 1366.
Bibl. Annemarie Podlipny, Caietul de modele al lui Stan zugravul, R.M., 2, 1971; Dorina Pârvolescu, Un caiet de modele aparținând unui zugrav din secolul al XVIII-lea, A.T., tom II, 1992, p. 127-136.
16. Documentul menționat, din 1754, este unul dintre puținele și cu atât mai prețioasele informații privind existența unei adevărate “asociații” de meșteri zugravi în Banat. În fapt este o scrisoare de protest , o “jalbă”, pe care cinci zugravi, români și sârbi - Șerban Popovici, Nedelcu Popovici, Gheorghe Ranite, Luca Jivoinovici și Achim

Fig.1 GHEORGHE RANITE(?), Isus învățător, 1741, Biserica din Banloc (Timiș)

Fig.2 GHEORGHE RANITE(?), Sfântul evanghelist Matci, 1743, Biserica sârbească din Ofenița (Timiș), detaliu al ușii împărățești

Fig. 3 GHEORGHE RANITE(?), Sfântul apostol Ioan, 1743, Biserica sârbească din Ofsenița

Fig. 4 NEDELCU POPOVICI și GHEORGHE RANITE, Sfântul apostol Petru, 1742, Biserica sârbească din Sînaandrei (Ungaria de sud), detaliu din friza apostolilor

Iovanovici - adresată forurilor bisericești, protestând împotriva dreptului acordat unor zugravi peregrini de a prelua comenzi de pictură. Cei cinci zugravi se considerau printre cei “autorizați” să preia marea majoritate a comenzilor, ceea ce însemna că se numărau printre cei mai cunoscuți și apreciați meșteri din zonă, fapt ce parțial se verifică. Astfel numai zugravul Nedelcu Popovici ne este atestat la aproximativ 20 de biserici din zonă, fiind unul dintre cei mai prolifici meșteri din epocă.

Bibl. Dinko Davidov, Ikone zografa Temisvarske i Aradske eparhije, Z.L.Y., 17, Novi Sad, 1981, p. 125 (Icoane ale zugravilor din eparhia Timișoarei și Aradului); Idem, Ikone, p. 34.

LISTA ABREVIERILOR

Cataloge de colecții sau de expoziții temporare

Dinko Davidov, Ikone srpskih zografa XVIII veka, Beograd, 1977 (Catalogul colecției de icoane a Muzeului Matica Srpska Novi Sad) - Ikone

I.B. Muresianu, Catalogul Colecției de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului, 1973 - Catalogul

Catalog de expoziție, Umetnicko blago srba u Rumuniju (Valori ale artei sârbilor în România), Beograd, Novi-Sad, 1991 - Umetnicko

Periodice

Ars Transsilvaniae, Cluj-Napoca
Buletinul Monumentelor istorice
Gradja za projcavanje spomenika
kulture Voivodine (Materials for
the study of cultural monuments of
Voivodina), Novi Sad, Yugoslavia
Revista Muzeelor
Studii și cercetări de istoria artelor
Seria Artă Plastică
Zbornik za likovne umetnosti
(Recherches sur l'art), Novi Sad,
Yugoslavia

A.T.
B.M.I.
Gradja

R.M.
S.C.I.A.

Z.L.Y.

LISTA ILUSTRAȚILOR

1. GHEORGHE RANITE(?), Isus învățător, 1741, Biserica din Banloc (Timiș)
2. GHEORGHE RANITE(?), Sfântul evanghelist Matei, 1743, Biserica sârbească din Ofsenița (Timiș), detaliu al ușii împărătești
3. GHEORGHE RANITE(?), Sfântul apostol Ioan, 1743, Biserica sârbească din Ofsenița
4. NEDELCU POPOVICI și GHEORGHE RANITE, Sfântul apostol Petru, 1742, Biserica sârbească din Sînandrei (Ungaria de sud), detaliu din friza apostolilor

RESUMÉ

A partir du nom STAN, inscrit sur un des volets de la porte royale de l'église serbe d'Ofsenita (Banat), on a attribué deux icônes non signées, d'une autre église du Banat - de Banloc - vraiment peintes d'une manière presque identique, à un certain zougrave STAN, qui aurait travaillé dans notre province, le cinquième décennie du XVIIIe siècle.

Quant à l'inscription STAN, d'Ofsenita, qui se trouve sur le cadre sculpté de la porte, pas sur l'image peinte, on peut conclure qu'elle est pratiquée par le maître sculpteur en bois nommé Stan et non par le zougrave omonime.

Par contre, les icônes de ces deux églises peuvent être comparées du point de vue stylistiques avec quelques pièces d'iconostase qui se trouvent à Sinandrei (Hongrie du Sud), où on connaît les auteurs, les zougraves "Gheorghe et Nedelcu du vieux Banat". Tandis que Nedelcu Popovici est certainement attesté à Banloc grâce à son signature sur une icône, la présence de Gheorghe, peut être relevé seulement après les traits stylistique individualisés de ses œuvres.

L'ensemble des pièces de Banloc et Ofsenita réalisé dans la première moitié du XVIIIe siècle, vient de compléter nos informations assez pauvres, sur l'activité du zougrave Gheorghe; bien qu'il est peu connu, on peut l'identifier, comme un des fils du zougrave Hranite, maître de l'époque de Brâncoveanu dans les Pays Roumains.

O MATRICE SIGILARĂ A GENERALULUI GHEORGHE MAGHERU

Într-o colecție particulară, aparținând familiei Magheru, am avut plăcerea de a identifica o deosebită piesă sigilografică. Este vorba de o matrice sigilară ce a aparținut fruntașului revoluționar Gheorghe Magheru (Fig. 1).

Matricea este confecționată din argint, este octogonală neregulată, putându-se încadra într-un dreptunghi de 24 x 20 mm¹. Are cele opt laturi profilate ornamental și prezintă o tijă filetată, aplicată prin lipire, pe care se înșuruba mânerul matricei (care în cazul de față lipsește).

Reprezentarea de pe fața matricei este realizată prin gravare, identificându-se blazonul generalului, care se descrie astfel² : în centru este un scut azuriu, triunghiular, incluzând un braț în armură ce ține o sabie încovoiată, cu garda închisă. Scutul e așezat pe un postament trapezoidal (cu laturile neparalele arcuite către interior), fiind încadrat de două personaje umane ce privesc spre dreapta, primul ținând o halebardă în poziție oblică, iar cel de-al doilea, pășind, are o sulită ținută în poziție verticală. Scutul e timbrat (în cimier) de un bărbat nud³, reprezentat pe trei sferturi și privind spre dreapta. Acesta ține în mâna dreaptă o ramură, iar în mâna stângă un sceptru. Pe cap are o coroană murală cu trei turnuri. Postamentul este flancat în dreapta de o acvilă cu aripile semideschise, ce ține în cioc o coroană de lauri; în stânga e un leu rampant ținând în membrele superioare un steag tricolor, acvilat. Pe drapel apar pe verticală culorile albastru, violet, albastru⁴. Între ramura ținută de bărbatul de pe scut și coroana de lauri din ciocul acvilei este un corn al abundenței ce echilibrează compoziția.

Întreaga compoziție este plasată sub un mantou de purpură, căptușit cu hermină, strâns cu ciucuri și prins într-o coroană murală cu trei turnuri. Jos, sub postament, apare numele posesorului: G. MAGHIEROU⁵, înscris prin poansonare. Toată compoziția este încadrată de două chenare octogonale, ce urmăresc conturul matricei.

Starea de conservare este bună, însă prezintă urmele unor mici lovituri accidentale, ce nu afectează partea gravată.

O piesă sigilografică aproape similară se află în colecția Muzeului de Istorie a

României⁶. Totuși piesa de față are mici deosebiri în redarea compoziției, fiind clar că a fost realizată de un alt gravor. Deosebiri mari apar la reprezentarea cornului abundenței (la piesa descrisă de noi e mai schematic reprezentat) și la mantoul de purpură unde avem patru cute, față de două câte apar pe piesa păstrată la București. Deosebiri apar și la culorile de pe steag. Deasemenca și ortografierea numelui este diferită. Astfel la piesa de la Muzeul de Istorie a României el apare sub forma G. MAGHIERU, iar la piesa de față G. MAGHIEROU.

Nu știm dacă matricea a fost folosită efectiv, probabil singurul element care ne-ar putea ajuta în acest sens ar fi corespondența și actele generalului care ar păstra sigiliile aplicate de acesta. Înclinăm să credem că piesa de față, datorită atât ortografierii numelui (ale cărui inițiale sunt ușor ajustate, operația nemai fiind continuată și la restul literelor), cât și a culorilor de pe steag (cu totul altele decât cele ce apar pe piesa de la București) nu a mai fost folosită (sau a fost puțin folosită), posesorul comandându-și o altă matrice care să respecte și cele două elemente. Aceasta poate explica și lipsa mânerului.

Lucrarea de față⁷ nu are pretenția de a prezenta o matrice sigilară neapărat inedită, căci piesa păstrată la București, cu care este aproape identică, a fost descrisă în mai multe rânduri⁸, și nici de a da o interpretare heraldică, ci vrea să semnaleze în sine existența piesei, cunoscută până acum doar într-un cerc foarte restrâns.

3 octombrie 1994

RAOUL ȘEPTILICI

TIMIȘOARA

Student al Facultății de Istorie Timișoara

NOTE:

1. Matricea prezintă două laturi de 15 mm, două de 11 mm și patru de 6 mm.
2. Descrierea blazonului este făcută după piesa de față. Neconcordanța dintre descrierea noastră și cea făcută de alți autori trebuie să aibă în vedere existența a două matrici sigilare, asemănătoare, dar nu identice. Deoarece nu am văzut cealaltă matrice decât în reproduceri foto, nu putem susține că reprezentările de pe ele ar fi similare.
3. Atât Maria Dogaru, cât și Emil Dumitrescu, care descriu cealaltă matrice sigilară, susțin că ar apărea reprezentat un personaj feminin. Vezi nota 8.
4. Același Emil Dumitrescu susține că apar pe steag culorile roșu, aur, azur. Vezi nota 8.

Fig.1

5. Generalul Gheorghe Magheru își ortografia numele de familie Maghieru și nu Magheru.
6. Piesă descrisă de mai mulți autori. Vezi nota 8.
7. Această lucrare, dar într-o altă formă am prezentat-o în 25 februarie 1994 la Muzeul de Istorie din Arad, în cadrul unui colocviu științific.
8. Matricea sigilară aflată în patrimoniul Muzeului de Istorie a României a fost descrisă în următoarele lucrări:
Maria Dogaru, Sigiile, mărturii ale trecutului istoric, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 255-256.
Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, Revoluția română din 1848 reflectată în documente de metal, București, Editura militară, 1988, p. 88-91.
Emil Dumitrescu, Sigiliul generalului Gheorghe Magheru, în *Revista Muzeelor și Monumentelor, Muzee*, Nr. 3 din 1977, p. 21.

UN SCEAU DU GENERAL GHEORGHE MAGHERU

Résumé

Dans une collection privée j'ai identifié un sceau qui avait appartenu au révolutionnaire roumain de 1848, le général Gheorghe Magheru. Le sceau, qui a une forme octogonale irrégulière, représente le blason du général dont le centre signifie un bouclier d'azur triangulaire qui inclut un bras en armure tenant une épée courbe.

Le bouclier est situé sur un socle encadré par deux personnages. Au-dessus du bouclier il y a un personnage qui porte une couronne murale. Il tient une branche d'olivier dans une main, et dans l'autre un sceptre. Dans le côté droit du socle il y a une aigle qui tient dans son bec une couronne de lauriers. À gauche il y a un lion dont les membres supérieures portent un drapeau. Entre la couronne et les lauriers il y a un corne d'abondance. Toute la composition est placée sous un manteau en pourpre, doublé d'hermine et serré d'une couronne murale. Sous le socle est inscrit le nom du possesseur, G. MAGHIERU. Il y a encore dans la collection du Musée d'Histoire Nationale de la Roumanie un sceau qui avait appartenu à la même personnalité, et qu'il présente des différences en ce qui concerne le dessin et l'orthographe du nom.: G. MAGHIERU. Le sceau a été décrit aussi par d'autres auteurs (Maria Dogaru, Emil Dumitrescu).

LUGOJUL ȘI ANUL REVOLUȚIONAR 1848

Moment de răscruce în istoria poporului nostru, Revoluția de la 1848 a demonstrat caracterul unitar al Țelurilor politice ale românilor de pe ambii versanți ai Carpaților. Este important să precizăm că acest eveniment, petrecut în Țările Române, nu a fost un fenomen singular, ci s-a înscris în atmosfera revoluționară generală, care a cuprins Europa în acel an furtunos. Masele populare din Banat au situat în centrul luptei lor desființarea privilegiilor feudale, emanciparea și împrăștierea țăranilor, dobândirea independenței politice și, bineînțeles, realizarea unității naționale.

Afirmat în Transilvania și Banatul secolului al XVIII-lea, conceptul de națiune primise noi cote valorice prin acțiunile politice și culturale din prima jumătate a veacului precedent. Istoriografia noastră a reluat, cu diverse ocazii, examinarea acestor manifestări românești, corelându-le cu cele europene¹. Revoluția de la 1848 motivează, prin amploarea sa gradul pe care îl atinsese, conștiința națională în contextul epocii. Desigur, într-o istorie a doctrinelor luminate și romantice românești se poate remarca trăsătura specifică, spiritul militant, virtualele idei vehiculate de reprezentanții școlilor noastre literar-culturale. După ce fusese subliniat de societatea secolului al XVIII-lea, idealul luminării se va transforma, la mijlocul secolului al XIX-lea, în idealul unității naționale. În aceste împrejurări, Lugojul devenise un important centru politic; fiind reședința comitatului Caraș, el a putut atrage masele, cu ocazia diferitelor manifestări, pe coordonatele vieții economice, unde se înregistrase o puternică dezvoltare, ceea ce a dus cu sine formarea unei burghezii românești. O statistică asupra acestor ani consemnează numărul de comercianți și meseriași care, în marea lor majoritate, erau de origine română². Mentalitatea era în strânsă legătură cu activitatea bisericii și a reprezentanților ei. Nu trebuie neglijat faptul că burghezia bănățeană românească realizase contactul cu spiritualitatea timpului prin protecția și rolul prelaților lugojeni.

Odată cu sosirea lui E. Murgu în Banat, putem vorbi de începerea unei noi faze a revoluției pașoptiste. Prin lupta sa pentru unitatea poporului român, cât și prin programul său de împărțire a pământurilor domeniiale, el ridica revendicările bănățenilor la aceeași dimensiune cu a celor mai avansați revoluționari, câștigând ast-

fel încrederea țăranilor de aici. Programul prezentat pe Câmpul Libertății din Lugoj va fi adoptat în unanimitate, iar planurile de acțiune se regăsesc în contactele nemijlocite dintre toți fruntașii poporului român. E. Murgu se îndreaptă spre Academia Mihăileană din Iași, unde va presta o prodigioasă activitate cultural-politică, contribuind astfel la maturizarea generației de la 1848.

La jumătatea anului 1834, la propunerea Eforiei școalelor, E. Murgu pleacă spre Moldova. Tot aici se găsea și prietenul său Damaschin Bojincă. Deși depune un interes deosebit, E. Murgu nu găsește terenul favorabil pentru a-și aplica principiile sale și pleacă spre București. Aici, în vara anului 1836, se întâlnește cu George Barițiu și Timotei Cipariu, cărora le relatează situația din Moldova. Tot aici se înfiripă și relațiile lui E. Murgu cu N. Bălcescu și C.A. Rosetti, care i-au fost elevi la lecțiile particulare. Cunoaște apoi pe Dimitrie Filipescu și I.A. Vaillant, cu care pune bazele mișcării revoluționare descoperite în 1840. La această mișcare participă și N. Bălcescu, D. Macedonșki, Cezar Bolliac, Marin Serghiescu și Constantin Telegescu³.

Sosirea celor trei moldoveni la Lugoj s-a petrecut "cu mult înainte de 15 iunie". Emisarii moldoveni, până la săvârșirea revoluției, se preocupau de lărgirea și aprofundarea legăturilor cu românii din această parte de țară. Ei au ținut conferințe aici, în fața comunității românești din Banat, fiind apreciați de localnici în mod deosebit, ba chiar A. Russo s-a bucurat de o puternică afecțiune din partea maselor bănățene⁴.

Evenimentul de la Lugoj a prilejuit românilor bănățeni și moldoveni să realizeze un fructuos schimb de idei și să adopte modalități comune de acțiune. Faptul că acești pibegi nutreau convingeri politice avansate atrage atenția autorităților maghiare, fiind calificați "fugari instigatori", deoarece urmăreau propagarea daco-românismului. Sesizarea acestor intenții a fost făcută de ziarul "Pesti Hirlap", care, între altele, arăta că geneza unor asemenea concepții trebuie descoperită în "ideile bucureștene"⁵. Între timp, datorită presiunilor exercitate asupra bănățenilor de către autoritățile vremii, s-a hotărât expulzarea celor trei moldoveni din această provincie, fapt ce a stârnit nemulțumirea lui E. Murgu, care consideră acest gest ca "o înrăurire dureroasă asupra publicului de aici"⁶. Plecarea a avut loc la 2 iulie 1848, așa cum arăta același oficios maghiar, socotindu-se că în absența acestora bănățenii vor adopta mai multă moderație politică. În scopul realizării unor legături cu Banatul, revoluționarii munteni nutreau un interes deosebit. Astfel, N. Bălcescu trimitea lui E. Murgu și altor bănățeni "Constituția". De asemenea, în această privință este semnificativă o scrisoare din Pesta a lui E. Murgu către N. Bălcescu, prin care arăta că a luat cunoștință cu "programa și alte acte din care am putut vedea că ați izbutit a apuca cârma țării și că libertatea a triumfat"⁷.

Un interes deosebit pentru evenimentele din Țara Românească dovedea și Ștefan Berceanu, protopopul unit din Lugoj, care avea relații strânse cu muntenii. Documentele vremii arătau că la acesta soseau adesea "indivizi" din Țara Românească, văzuți "vagabondind" prin Lugoj, dar care, în realitate, instigau "pe sub mână poporul"⁸.

Odată cu ocuparea Bucureștiului de către trupele otomane și căderea guvernului

revoluționar a început și emigrarea a numeroși revoluționari spre Transilvania. În rândul acestora se aflau: N. Bălcescu, C. Bolliac, D. Bolintineanu, A.C. Golescu “și alții”, printre care Ioasaf Zuagoveanu, Alecu Zane și Gr. Ipătescu. Toți aceștia, după ce au scăpat de captivitatea turcească, pe la Orșova, au trecut în Banat, prin Lugoj, stabilindu-se la Sibiu⁹. Drumul de la Orșova la Lugoj traversa o provincie cu populație românească, pribegii având posibilitatea să cunoască sentimentele acestora și să afle, totodată, că era nemulțumită de atitudinea guvernului maghiar față de aspirațiile ei naționale.

Stabilirea lui E. Murgu la Lugoj, în anul 1842, a antrenat viața politică a românilor de aici. Consfăturile secrete cu reprezentanții Constantin Alexandrovici, primarul orașului, prin intermediul căruia a reușit să coaleză în jurul său un nucleu de revoluționari români, ceea ce l-a determinat pe meseriașul lugojean Mihai Bonțilă, să declare că Alexandrovici ar fi membru al unui partid înființat de Murgu. De asemenea, relațiile cu maistorii: George Marcu, Paul Secoșan, Nicolae Ilca, Dimitrie Popovița au deschis posibilitatea rezolvării problemelor orășenești. Fără a se limita la Lugoj, cu toate că acesta reprezenta centrul viitoarei revoluții românești din Banat, E. Murgu și-a întins legăturile asupra întregii provincii. Poziția dobândită prin ținuta culturală din deceniile trei și patru, identificată cu activitatea desfășurată în București și Iași, prilejuise apariția unui cerc de revoluționari, din care făceau parte cei mai de seamă slujitori ai condeului, ai școlii ori ai bisericii.

Chiar și o înșiruire întâmplătoare nu va putea omite numele lui Vasile Fogarași, președinte al tribunalului comitatens, Gheorghe și Alexandru Atanasievici, funcționari importanți în ierarhia comitatensă, Ioan Marcu, protopop al Lugojului, Ștefan Ioanovici-Ioanescu, notar al orașului, despre care “Gazeta de Transilvania” consemna în mod elogios: “Un așa învăpăiat naționalist și patriot, cât zelul și fierberea amoare a domniei sale patriotico-națională parcă nu se poate descrie”; Maxim Pascu, inspectorul școlilor române din Banat și deputat în Dietă și ale altora¹⁰.

Dimensiunile social-politice ale evenimentului au fost amplu evidențiate în scrierile istorice consacrate acestui capitol. Fără a emite pretenția unei introspecții exhaustive, vom releva, în baza bibliografiei existente, care să întregască astfel natura documentară a acestora, aspectele cu însemnătate politico-națională, care și-au avut continuitatea în planul poziției românești adoptate de ideologii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Documente revelatoare pentru atitudinea revoluționară a lui E. Murgu au fost depistate în ultimii ani în arhivele din Viena care atestă legăturile strânse ale acestuia cu lugojenii, în vederea răspândirii ideii originii latine a poporului român, vechimea și continuitatea sa. La început, deși se comportă liniștit “în cercuri mici de prieteni, foarte demni de încredere, vorbea despre originea romană a românilor, că aceștia sunt locuitorii vechi ai țării și dacă ei (...) ar fi uniți, ar fi și stăpânii țării lor”. Rolul conducător al revoluției de la 1848 în Banat, deținut de E. Murgu, a fost consemnat chiar în ziua sosirii sale la Lugoj, într-o cronică a jurnalului zilnic, ținut de Ordinul călugărilor minoriți din localitate, și care atestă că: “De la Pesta a sosit patriarhul

românilor, cu numele Murgu, care înainte de asta, cu trei ani, în lanțuri, a fost trimis ca deținut la Pesta. Acum însă, prin noul minister, a fost eliberat din temniță”¹¹.

Corelarea activității revoluționare din toate provinciile românești este recunoscută în succesiunea evenimentelor din cursul întregului deceniu al cincilea. Începând cu iarna anului 1847, demersurile efectuate în scopul răspândirii ideii de origine romană a românilor sau a celeia de cei mai vechi locuitori ai țării sunt deslușite și în raporturile politice ale lugojenilor. Revoluționarul E. Murgu discutasă cu protopopul unit al Lugojului, Ștefan Berceanu, aspectele pregătirii viitoarei revoluții; în acest sens el a propagat ideile mișcării românești în rândurile țăranilor din comunele învecinate Lugojului. Aceasta reprezenta un prim pas în direcția conștientizării dezideratelor, a comunității de interese românești. Desigur, în același context fusese demonstrat, cu argumente convingătoare, caracterul antifeudal al acțiunilor revoluționare ce trebuiau să urmeze. O vădită tendință spre realizarea unității poporului român se făcuse cunoscută prin personalitatea lui E. Murgu. Acesta vorbea răspicat despre continuitatea românilor în spațiul dacic: “Românii - scris el - erau din totdeauna stabiliți în Dacia Traiana” și adăuga în continuare că ei “nu au emigrat, ci au rămas în continuare, până în zilele noastre, chiar dacă au fost numiți de diferite popoare vlasi, blaci și Dumnezeu mai știe cum”. El considera națiunea română ca o unitate de necontestat. Se poate afirma că pentru cărturarul bănățean conștiința națională era categorică la români “căci în Moldova și Valahia nu există în definitiv nici un român care să nu știe ce este”, iar “numele de român conferă acestora o lumină strălucitoare, împlinește și încheie caracterul esențial al naționalității”. Pentru E. Murgu “acest vestitor de libertate valahă”, pe care G. Barițiu l-a numit “unul din puținele talente extraordinare și caractere ca de bronz”¹², viitorul națiunii, unitatea ei politică au rămas idealuri scumpe până în ultimele clipe ale vieții sale.

Ecoul acțiunii lui E. Murgu împotriva știrbirii drepturilor legitime ale românilor bănățeni a răzbătut și în paginile “Convorbirilor literare”, care nu tăgăduiau să consemneze: “De Daco-România nu se temeau, însă, numai ungurii, ci și rușii și sașii. Sașii nu ne denunțau numai literaricește, ci și oficial, printr-un memoriu (...) reușiseră (...) a face pe Austria să creadă și rale și mai mari, că anume, între românii din principate și comuniști, și alți radicali francezi, exista o alianță”¹³. După opinia cercetătoarei Cornelia Bodea, bazată pe raportul lui Iorgovan către ministrul de interne, E. Murgu a intenționat dislocarea Banatului de Ungaria, în scopul creării unui stat românesc independent, ca o premisă a unirii viitoare cu celelalte provincii. Între altele, cercetătoarea respectivă se bazează și pe scrisoarea pe care învățătorul Miescu din Lugoj i-o adresează lui G. Barițiu, la 22 ianuarie 1846, scriindu-i despre Murgu: “Iară în câtu-i despre D. Murgu cererea dânsului e dus la Pesta, omul nu au făcut nimic. Starea românilor pretutindene e ticăloasă (...). I-or fost scormit oameni răi c-ar fi zis că Banatul nu-i țară ungurească ci românească ...”¹⁴. De altfel, toți istoricii contemporani evenimentelor au subliniat necesitatea “Independenței Banatului”, au arătat că în contextul ivit de lipsa libertăților, idealurile vor fi realizate prin egalitatea și unitatea tuturor românilor¹⁵.

Majoritatea scrierilor românești din epocă dobândiseră faima prin conținutul lor. Problematika politică abordată și care se prezenta sub forma unui “reflex al disputelor pe teme religioase, școlare și politice dintre ierarhia sârbă și mișcarea națională românească”¹⁶ s-a desfășurat sub forma unor polemici. Literatura istorică a consemnat, de asemenea, polemicile lui Petru Maior cu Kopitar, și ale lui D. Bojincă cu Sava Tököly. Desigur, chestiunile principale care preocupaseră pe autorii acestora erau argumentarea cu noi dovezi a originii noastre române. Ideea de limbă, ca necesară garanție a existenței naționale, a fost dezvoltată mai larg de către E. Murgu, în lucrările căruia s-a demonstrat latinitatea limbii române și puternica viabilitate a elementului latin¹⁷. Din studiul întreprins asupra structurii limbii se deslușesc mutațiile, de o incontestabilă valoare teoretică; la rândul lor ele au impus ideile dominante ale ideologiei revoluționare. Geneza conștiinței de neam, originalitatea spiritualității românești o descoperim în străduința lui E. Murgu de a defini profilul psihic al națiunii române¹⁸.

În același sens s-a înscris și acțiunea protopopului Ioan Marcu din Lugoj, care, după exemplul altor reprezentanți ai bisericii românești din Lipova și Arad, a scos cărțile “slavone” din biserică “singur de voia sa”, demonstrând aceleași rațiuni în câmpul literaturii¹⁹. Ne referim, astfel, la tendințele de emancipare de sub ierarhia sârbească, la înțelegerea necesității înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin.

Populațiile existente în Ungaria nu s-au deosebit numai prin limbă ci și prin apartenența lor religioasă. Deosebiriile dintre catolici, luterani, calvini, ortodocși, greco-catolici (uniți) a avut o importanță considerabilă în cursul procesului de formare a conștiinței naționale. Cunoscut este faptul că naționalitățile nu erau așezate una lângă alta, așa după cum era cazul, mai mult sau mai puțin, în restul Europei, ci ele viețuiau într-un cadru statal diferit. Populația ungară și-a păstrat, parțial, privilegiile medievale, iar în cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea unele grupe de populații și-au imprimat autonomia lor. În acest context facem referire la autonomia croaților, autonomia teritorială a sașilor și a secuilor ardeleni, la autonomia internă a orașelor libere regești, care, de obicei, erau germane, la autonomia internă a bisericii ortodoxe sârbești, extinsă și asupra teritoriului bănățean. Aceste privilegii cauzaseră puternice impulsuri și în mișcarea de afirmare a ideii naționale la români.

În planul istoriei Banatului fenomenul e resimțit prin însăși evoluția acțiunilor pașoptiste. La 28 aprilie 1848, prin dispoziția episcopului Ștefan Popovici din Vârșet, se convoca preoțimea lugojeană la sediul protopopiatului în data de 6/18 mai; scopul întrunirii era acela de a numi din rândul preoților cei cinci delegați (reprezentanți ai protopopiatului), care trebuiau să aleagă, la rândul lor, deputații din partea episcopiei de Vârșet pentru congresul național ce urma să se desfășoare la Carlovitz, în data de 15/27 mai. Motivația acestui congres era mai mult națională decât bisericească²⁰. Hotărârea principală a adunării a fost alegerea unei deputații din Lugoj, Timișoara, Arad și Lipova, care să se deplaseze la Pesta spre “a mijloci, în puterea noilor legi, un congres curat românesc în care întreaga națiune prin alegânzii săi deputați să se consulte pentru alegerea unui mitropolit român și trebile noastre din lăuntru scolastice

bisericești”²¹. Această hotărâre a fost o reacție la chemarea patriarhului sârb Rajacic de a convoca congresul de la Carlovitz. În cursul tergiversărilor pe marginea alegerii orașului în care să aibă loc întrunirea (Vârșeț sau Timișoara) se ivise posibilitatea convocării unei prime adunări a românilor bănățeni. Pentru ziua de 3/15 mai 1848 fuseseră convocați la Lugoj toți reprezentanții comunelor pentru a alege noua congregație comitatensă. Eftimie Murgu nu participase la această adunare²². Pentru relevarea adevărului, istoricul I.D. Suciu a confruntat atât darea de seamă, apărută în “Gazeta de Transilvania”²³, cât și alte două izvoare descoperite: primul, al lui Partenie Gruiescu, participant la adunare, iar al doilea un izvor maghiar, anume protocolul ședințelor adunării comitatense²⁴. Adunarea de la Lugoj, din primele zile ale lunii mai 1848, și-a dobândit necesitatea, mai cu seamă, prin sprijinul autorităților comitatense. “Sprijinul se datora nu vreunei simpatii deosebite pentru dezideratele românilor, ci și comunității de interese. Autorităților maghiare le convenea refuzul românilor de a merge la congresul de la Carlovitz. În acest fel, cele două popoare puteau fi învrăjbite și dominate”²⁵. Adunarea își afirmase importanța prin convingerile expuse asupra problemei bisericești (separarea de ierarhia sârbească - organizarea ierarhiei române), dar și prin evidențierea drepturilor poporului român în cadrul Imperiului habsburgic. De altfel, petițiile au confirmat trezirea națională, îndreptățita atenție dată problematicii ideii de libertate.

Sosirea lui E. Murgu la Lugoj, în iunie 1848, fusese consemnată într-un jurnal zilnic, care aparținea Ordinului călugărilor minoriși din oraș” “...Către orele șapte, seara, au sosit cu călăreții, a fost întâmpinat și în sunetul muzicei a fost purtat în tot orașul. Românii au desprins caii de la trăsura dânsului și oamenii au tras căruța. Cătră popor a vorbit în limba română și maghiară, propunând rezoluții. Dar să nu crezi, iubite cetitor, că acela ar fi fost patriarh, ci numai avocat, iubit foarte mult de poporul românesc”²⁶. Acesta era un semn al entuziasmului politic cu care oamenii locului au întâmpinat pe E. Murgu, fapt ce ne confirmă că Lugojul a reprezentat din toate timpurile o “veche cetate de românism”²⁷.

Pentru cunoașterea consecvenței revoluționare a lui E. Murgu grăitoare sunt și declarațiile autorităților comitatense din Caraș, cu privire la rolul hotărâtor pe care acesta l-a jucat în influențarea politică a maselor de români. Vicecomitele Kiss András scria într-un raport că ideile lui Murgu sunt “pline de fantezii”, că ele se concentraseră în vederea eliberării românilor, în scopul formării unui stat românesc; cel de-al doilea vicecomite din Caraș, Kristofor Jakabffy, informa guvernul asupra tacticii adoptate de revoluționari: “Intenția și scopul lui Murgu, cunoscute acum de toată lumea, este ruperea Banatului de la patria ungară și unirea lui cu Ardealul, Moldova și Valahia”, adăugând că fruntașul revoluționar “urmărește constituirea unui stat românesc puternic”²⁸.

După ce a vizitat Caransebeșul, urmărind coalizarea tuturor forțelor politice din Banat, E. Murgu s-a reîntors la Lugoj și a lansat un manifest prin care convoca adunarea de la 15/27 iunie 1848: “Fraților români bănățeni! (...) Am găsit de cuvenință de a ne aduna în orașul Lugoj spre a ne sfătui împreună despre mijloacele

trebuitoare pentru asigurarea țării (...). Pentru aceia dar alerg a chema pre toate comunitățile și pre toți patrioții acestei țări a Banatului să aibă dragoste a veni spre a ne sfătui cu toții în treaba aceasta”²⁹.

Marca întrunire de la Lugoj din 15/27 iunie a revendicat obiectivele democratice care pledaseră pentru interesul maselor populare din Banat. În cadrul acestei adunări, hotărârile mai importante vizau recunoașterea limbii române ca limbă de comandă în armată și ca limbă oficială³⁰ în Banat, independența bisericii române, subliniind totodată, necesitatea întăririi conștiinței naționale a populației din această parte românească. Formarea gărzii naționale, alegerea lui E. Murgu în calitate de mare căpitan al armatei bănățene, proclamarea revoluționarului ca președinte al adunării au fost câteva din marile realizări ale poporului adunat pe Câmpul Libertății din Lugoj. Desigur, că în toată desfășurarea furtunoasă a evenimentelor din 1848-1849, un mare merit revine cuvântărilor străbătute de credințe în pace și frățietate. Alături de E. Murgu au luat cuvântul mai mulți revoluționari, dând și ei curs ideii de autonomie a Banatului, idee potrivit căreia poporul român, fiind majoritar, avea dreptul a impune o administrație proprie³¹. Numai prin îndepărtarea preocupărilor confesionale și înlocuirea lor cu cele de ordin politico-național, care își solicitau înțaietatea cuvenită, a fost cu puțință realizarea înfrățirii românești, a unirii, “în cuget și simțiri”; în istoria poporului român această mentalitate s-a înscris ca o permanență, ca o pagină luminoasă în afirmarea națiunii.

Cele două adunări desfășurate la Lugoj, prima la 4/16 mai și a doua la 15/27 iunie 1848, au constituit momentele-cheie ale revoluției din Banat. Orașul, în acele zile, avea un aspect de sărbătoare și entuziasm național. “Gazeta de Transilvania” consemna caracterul solemn al manifestărilor festive, care au creat cadrul de desfășurare al adunării, făcând cunoscute până și amănuntele legate de iluminarea și împodobirea orașului. Este știut că prima adunare s-a aflat sub directa organizare a unui comitet alcătuit din personalități ale timpului: Emanuil Gojdu, Nicolae Tincu-Velia, Ignatie Vuia, Vasile Fogarași, Axentie Bojinca³². Ecoul acestor adunări, organizate în reședința comitatului, fusese resimțit și în satele din zona Lugojului, cu deosebire la Herendești, Visag, Duleu, Făget, Găvojdia, unde mișcările s-au intensificat, ca urmare a nemulțumirilor țărănești. Cu toate că au fost desființate privilegiile feudale, starea de pauperitate și privațiuni își avea continuitate în lipsa de pământ, ca și în menținerea dependențelor economice față de nobilime.

Revoluționarii au cutureierat satele bănățene pentru a ridica masele la luptă. Este edificator că în urma unei asemenea acțiuni, pe câmpia de la Lugoj, s-au adunat în jur de 10.000 de oameni³³; cu acea ocazie ei și-au exprimat acordul asupra întregului program revoluționar, și au solicitat recunoașterea limbii române ca limbă oficială în întreg Banatul, numindu-l pe E. Murgu în fruntea armatei populare sau exprimându-și convingerea cu privire la necesitatea independenței bisericii ortodoxe române, împiedicată în manifestările ei de episcopii sârbi de la Vârșeț și Timișoara. Țărănimea bănățeană, participantă la Revoluția de la 1848, nu a renunțat la lupta

pentru realizarea dezideratelor românești; chiar și după zădărnicierea planurilor avute cu ocazia întrunirii de la Lugoj; ea a continuat, în toamna anului revoluționar, să se ridice împotriva prestațiilor exagerate, fixate de autorități, pentru ca mai apoi să refuze înrolarea în armata maghiară.

Influența pozitivă asupra mișcării revoluționare a maselor, exercitată de fruntași politici români lugoieni, s-a vădit din nou cu prilejul răsvăririlor celor 6.000 de țărani din satele învecinate cu Lugojul și Făgetul, care au amenințat liniștea și ordinea regimului statal maghiar din acea vreme și când același vicecomite, Jakabffy, se exprima că autoritățile au trecut prin mari dificultăți și au înfruntat “ ... mișcarea care putea să devină nefastă pentru această regiune”³⁴.

Evenimentele de la Lugoj au scos la iveală voința maselor de a lupta pentru înfăptuirea propriilor deziderate și pentru traducerea în viață a programului revoluției. Totodată, acest mare eveniment revoluționar a contribuit la dezvoltarea și întărirea conștiinței naționale a poporului, care a dat dovadă de o puternică forță de luptă și a manifestat tendințe hotărâte pentru cucerirea unei vieți naționale independente, spre a se uni cu românii din Moldova, Transilvania și Țara Românească.

Starea de spirit a revoluționarilor a determinat autoritățile comitatense să ceară sprijinul armat al guvernului pentru reprimarea răzvrătirilor, pentru menținerea ordinii. S-a încercat, mai întâi, împiedicarea sosirii lui E. Murgu la Lugoj, mai apoi suspendarea activității unor preoți. Dar și prin acțiunea episcopilor sârbi s-a trecut la o contraofensivă. Bunăoară, dintr-o adresă a Consistoriului episcopiei din Vârșeț către Ioan Marcu, protopopul Lugojului, aflăm de suspendarea preotului revoluționar Dimitrie Teodori, ca și de atitudinea curajoasă a acestuia: “Cu mare neplăcere a procetit acest consistorium scrisoarea Pre bineîncuviințării D-tale datată 11 martie a.c. unde preotul Dimitrie Teodori paroh de acolo (Lugoj - n.n.), de notar consistorial ați îndrăznit a-l recomanda, necăutând la pre’nalta poruncă (subl. n.) a Sfințeniei Sale D-lui Patriarh a nostru datată 28 septembrie și a consistoriului acestuia datată la 8 octombrie la voi slobozită, unde toți preoții, carii cu slujitorii rebelianta învinovățitoare relații au fost, de la dobânditele beneficiuri, de la chiamarea și beneficiul sau au a se redica și ca nevrednici de acelea a se declara. Deci din pricina că Domnia ta a întârziat a împlini acea înaltă poruncă, consistoriul acesta poruncește ca pre zisul Teodori de loc (imediat - n.n.) de chiamare și benefici să-l suspendez, despre ce relația dumitale cât mai curând se așteaptă. Iară ce se atinge de cealaltă preoție, Domnia Ta vei avea după poruncă, supt 16 martie a.c. data afară, a te purta”. De asemenea, la 19 octombrie 1850, preotul D. Teodori este citat spre a se prezenta la judecata consistoriului, pe 2 noiembrie. Însă, prin intervenția energică a lugoienilor, o petiție înaintată Ministerului Cultelor din Viena, semnată de mai mulți intelectuali, comercianți, meseriași și țărani din Lugoj - D. Teodori este restabilit în drepturile sale. De relevat că același consistoriu din Vârșeț, printr-un act emis în 13 aprilie 1850, urmărirea îndepărtarea din slujbă și a celorlalți preoți are au sprijinit revoluția, în primul rând fiind vizați cei rânduiți de vicarul episcopesc Ignatie Vuia:

“fețele acelea care (...) or câștigat bunătatea parohiei de la răsbelescul eparhialnicul administrator Vuia, or fie în ce învinovățită deprindere sau stare cu revoltanta stăpânire au fi fost amestecate, de la dregătoria, precum și de la viețuita bunătate a parohiei a le opri”³⁵.

Mai târziu, însuși E. Murgu va face referire asupra intervențiilor contra-revoluționare. În studiul său *Über Das Serben Congress Memorandum* (Despre memorandumul congresului sârbesc), apărut la Pesta în 1856, el acuza guvernul ungar că în 1848 “nu a șovăit să comită sacrilegiul de a se atinge de sfințenia unei hotărâri populare”³⁶; cu siguranță că E. Murgu se referea la adunarea de la Lugoj, unde ideile filozofice și politice s-au afirmat în întregă lor plenitudine.

Trebuie subliniată alăturarea revoluționarilor români din Banat la mediul social-național al epocii, pentru că în acest mod se invederează aria preocupărilor, cunoașterea statutelor, conceptelor politice și culturale ale epocii. Nu fără urmări se înregistrează intensificarea legăturilor culturale; astfel, nu putem omite dorința cunoașterii reciproce a provinciilor românești. Convingătoare se dezvăluie complexitatea interferențelor politice, inițiativele fiind menite a deschide afirmarea pașoptistă. Contactele fertile ale romanticii noștri le găsim grevate în mișcarea revoluționară, prin colaborarea ardelenilor cu bănățenii și mai apoi a acestora cu muntenii și moldovenii. Prezența lui Al. Russo, Manolache Costache Epureanu sau Lascăr Rosetti pe Câmpul Libertății din Lugoj, ca emisari ai românilor moldoveni, era menită să întruchipeze unitatea caracterului național. La Lugoj, revoluționarii moldoveni se consfătuiseră cu E. Murgu întru lămurirea esenței fenomenelor, insistând asupra unei activități în favoarea drepturilor românilor din această provincie. Se încearcă o înțelegere cu Lajos Kossuth, în vederea realizării unei mișcări comune împotriva Imperiului habsburgic. Prezența lor la Lugoj a fost comentată și în ziarul pestan “*Pesti Hirlap*”, care îi considera drept “fugari și instigatori pentru idei bucureștene, dacice”, ceea ce demonstrează că autoritățile maghiare fuseseră alarmate de starea de spirit creată³⁷.

Legăturile bănățenilor cu provinciile românești sunt revelatoare prin participarea directă la activitatea revoluționară din Muntenia și Transilvania. Prin corespondența lui E. Murgu cu N. Bălcescu suntem încredințați nu numai asupra unității de idealuri, ci și asupra exercitării ajutoarelor și îndemnurilor încurajatoare: “M-am bucurat din inimă văzând programa și alte acte din care am putut vedea că ați izbutit a apuca cârma țării și că libertatea a triumfat în țară (...). Cea dintâi grijă să vă fie fraților, arma! Armată cât mai în grabă căutați să aveți - ca să puteți cel puțin cea dintâi năvală să o întâmpinați cu bună ispravă; apoi de aci încolo va fi grija noastră și mai pre urmă grija Europei”³⁸. Din aceeași scrisoare aflăm de mijlocitorul acestei corespondențe, precum și de alianța preconizată de E. Murgu: “Prin încrezutul meu, d. Vasile Maniu, te rog scrie-mi cele de cuviință și eu din parte-mi voi căuta să pregătesc adunarea spre a păși la o alianță cu Moldoromânia. Bine este dar să ne înțelegem: și d-voastră bine ar fi să autorizați pre cineva spre a trata în numele țării, că nu-i bine să stăm izolați”³⁹.

Bănăţeanul Vasile Maniu participase intens la viaţa politică, activitatea sa fiind călăuzită de interesele majore ale naţiunii române. El a aderat cu entuziasm la idealurile lui N. Bălcescu, acţionând într-un mod fericit pentru împletirea tuturor forţelor din Imperiul habsburgic, ridicate la lupta împotriva acestei stăpâniri. De altfel, atmosfera din Muntenia era prielnică unei integrări rapide, dovadă şi numărul mare de intelectuali ardeleni şi bănăţeni care au trecut munţii: Ioan Puşcariu, Petru Maniu, Elisei Armei (Iuniu Armatu), Aron Pumnul, Alecsandru Bătrâneau, Al. Papiu-Ilarian, Ioan Codru-Drăguşanu, Varlaam Bărâncescu. Pe Vasile Maniu l-am întâlnit ca ofiţer de legătură al lui N. Bălcescu, el participa efectiv la momentele centrale ale luptei, la Islaz şi Bucureşti. Prin faptul că Banatul a fost anexat Ungariei încă din anii 1778-1779, populaţia din această provincie era obligată a-şi reprezenta interesele în forurile legislative pestane. Ca urmare, E. Murgu, ajuns deputat al românimii bănăţene în parlamentul maghiar, avea să prezinte, la 26 august 1848, un proiect de lege care propunea organizarea bisericească a românilor, autonomia religioasă, convocarea unui sinod român pentru alegerea conducătorilor bisericii din rândul acestora; E. Murgu a atras atenţia dietei asupra pericolului creat prin perpetuarea ierarhiei sârbeşti: “... deci cine domneşte peste români? O ierarhie sârbă, cu elemente străine şi asupra acestei ierarhii periculoase sunt nevoit a atrage atenţia dietei”⁴⁰. Reprezentantul românilor a pledat pentru libertatea religioasă, în virtutea căreia poporul poate dispune în privinţa treburilor bisericeşti, fiind convins că mulţimea “are dreptate a orândui o conducere bisericească provizorie (...), în care are încredere şi de la care se poate aştepta că în scurt timp va restabili liniştea (...). Iar conducerea bisericească provizorie ar fi dat dispoziţii numai până când - după încetarea tulburărilor - s-ar fi putut purcede prin sinod la alegerea mitropolitului”⁴¹. Cu siguranţă, în optica sa, Banatul reprezenta o provincie de mare importanţă, o cheie politică în afirmarea drepturilor românilor de pretutindeni. În septembrie 1848, adresându-i-se lui C-tin Udria⁴², E. Murgu a afirmat perspectivele deschise de posibilitatea folosirii limbii române la magistratură şi în conducerea comitatului, “ba chiar şi protocolul să se poarte româneşte”, specificând că “proiectul de lege s-a dat în dietă şi avem nădejde bună”⁴³. Deşi supus discuţiei parlamentului, reluat în 17 noiembrie 1848, proiectul de lege a rămas, în cele din urmă, fără rezolvare.

Istoria a arătat că revoluţia a impus lupta deschisă, iar confruntarea de idei nu a făcut decât să întărească aspectul democratic al programului politic. Năzuinţele românilor izvorau din propriile nevoi de dezvoltare, iar ideologia fusese stimulată de luptă; principiile noi exprimate au stimulat conştientizarea maselor în raporturile sociale şi naţionale. Revoluţia burghezo-democratică, cu toate neîmplinirile ei, a dat un nou sens evoluţiei umane a societăţii româneşti. În conjunctura amintită, Lugojul îşi are meritul său în revoluţia română; el confirmă emanciparea noastră spirituală, cunoscută în Europa timpului.

Complexa personalitate a marelui tribun de la 1848 a influenţat atât poporul, cât şi pe oamenii politici şi pe cărturarii epocii. O descriere, în manieră populară, a evenimentelor anului 1848, în care eroul este Eftimie Murgu, ne-o redă poetul Ambrozie

Jurma din Bata (localitate în apropierea Lugojului - n.n.). Lăsând la o parte naivitățile de ordin literar, din această cronică ritmată, ne putem face, totuși, o imagine asupra întregii atmosfere care se instaurase la Lugoj, cu prilejul desfășurării celor două adunări din 1848. Redăm un fragment din textul acestei producții populare: CÂNTAREA LUI EFTIMIE MURGU. De la Pesta ne-au venit/ Bună veste ne-au sosit/ O veste cu bucurie/ Murgu scapă din robie/ Cu o frumoasă trufie/ Vrednic este de semnat/ Cât popor s-a adunat/ Pentru Murgu au rugat/ Steaguri albe au ridicat/ La ministeriu au plecat/ Câtă țara fu afară/ Cu un glas mare strigară/ Ministerium să trăiască/ Pe Murgu să slobozească/ Că el șade fără vină/ Să iese afar'la lumină/ Că mulți după el suspină/ (...) Minte ta cea strălucită/ Cu coroana aurită/ Gândul tău cel prețuit/ Ca steagul de aurit/ Asta are doftorie! (doctorat - n.n.) "Jus"-u și filozofie!!/ (...) Capu în sus a ridicat/ și orație le-a dat/ Că în limba românească/ Tuturor să mulțamească/ Ministeriul să trăiască/ Mulți ani să stăpânească!⁴⁴

Despre această Cântare ..., închinată marelui tribun bănățean, scriitorul Mihail Gașpar relatează următoarele: "... la tot cazul, nu este cap de operă această poezie, dar este o manifestare duiosă a sufletului poporului românesc"⁴⁵.

decembrie 1994

GHEORGHE LUCHESCU
INSPECTORATUL de CULTURĂ TIMIȘ
Bulevardul Revoluției
Timișoara
ROMÂNIA

NOTE

1. David Prodan, Supplex Libellus Valachorum, Buc., 1967; vezi Alexandru Duțu, Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea, (1700-1821), Buc., 1968; vezi Pompiliu Teodor, Evoluția gândirii istorice românești, Cluj, 1970; vezi Lucian Blaga, Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea, Buc., 1966.
2. Eftimie Murgu, Scrieri, Ediție îngrijită cu o introducere și note de I.D. Suci, Buc., 1969, p. 25-26.
3. I.D. Suci, Revoluția de la 1848-1849 în Banat, Buc., 1968, p. 88-89.
4. Idem, p. 156.
5. Cornelia Bodea, Lupta românilor pentru unitate națională 1834-1849, Buc., 1967, p. 138.
6. I.D. Suci, op. cit., p. 165.
7. Eftimie Murgu, op. cit., p. 451-452; vezi I.D. Suci, op. cit., p. 156.

8. I.D. Suci, op. cit., p. 189.
9. Horia Nestorescu-Bălcești, Harta drumurilor lui N. Bălcescu în Transilvania și Ungaria, în Studia et acta musei N. Bălcescu, IV, 1976, p. 16; N. Bălcescu, Opere, IV, p. 116; S. Dragomir, N. Bălcescu, p. 8-11.
10. I.D. Suci, op. cit., p. 60-61.
11. Vezi DGAS, Buc., colecția microfilme Austria, rola XXIV/01, cadrele 50, 51, 53-55; vezi Biblioteca Universității din Cluj, manuscrise necatalogate. Scrisoarea datată: Vârșeț, 11/23 iunie 1848; vezi și Arhiva Protopopiatului român Lugoj, Protocolul de circulare, nr. 6, 1848, 20 IV.
12. Dan Berindei, în Magazin istoric, IV, 1970, nr. 7, p. 5-6.
13. I. Maiorescu, în Convorbiri literare, XXXII, 1849, 16/28 I, p. 436.
14. Vezi Biblioteca Academiei Române, mss, 1004, fila 102.
15. Ioan Boroș, Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49 desfășurate în Lugoj, Lugoj, 1927, p. 12.
16. N. Bocșan, Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly, în Banatica, II, 1973, p. 367.
17. Vezi Wiederlegung oder Abhandlung, welche unter dem Titel vorkommt: Erweis, das die Wallachen nicht Römischer abkunft sind, und diess nicht aus ihrer Italienisch-Slavischen sprache folgt. Mit mehreren grunden vermehrt, und in die Wallachische sprache übersetzt durch S.T. in Ofen 1827, und Beweis, Dass die Wallachen der Römer unbezweifelte nachkommlinge sind; wozu mehrere zweckmassige kürze abhandlungen; eindlich eine, Anmerkung, uber die in dem anhang vorkommende antikritik desselben S.T. beygefügt Werden, verfasst, Von E. Murgu, Ofen, gedruckt mit königl und Universitäts-schriften, 1830. (Combaterea disertației, apărută sub titlul: Dovada că românii nu sunt de obârșie romană și acest lucru nu reiese din limba lor italiano-slavă. Completată cu mai multe argumentări și tradusă în limba română de S.T., Buda, 1827 și Dovada că românii sunt urmașii de necontestat ai romanilor; în care scop se adaugă câteva disertații adecvate; în fine, Observație privind anticritica aceluiași S.T., cuprinsă în anexa redactată de E. Murgu, Buda, imprimat cu tiparul publicațiilor universitare regale ungare, 1830.). După ediția românească a lui I.D. Suci, intitulată Eftimie Murgu, Scrieri, Buc., 1969, 97-403, ediție care cuprinde ultima excelentă biografie dedicată lui Eftimie Murgu, alături de care, într-un mod științific elevat, fuseseră tipărite, atât principala operă a cărturarului bănățean, cât și o parte din corespondență.
18. Camil Mureșan, George Em. Marica, Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania, Buc., 1968, p. 52.
19. I.D. Suci, Nicolae Tincu-Velia, Buc., 1945, p. 271, unde este publicată corespondența lui Nicolae Tincu-Velia cu G. Barițiu; în scrisoarea din 8/20 iulie 1847 au fost discutate acțiunile naționale ale bănățenilor, precum și problemele filologice, între altele, remarcându-se ideea protopopului Marcu: "Auzit-ai ce se făcu în Lugoj? Protopopul nou, Marco, după exemplul altora (Arad, Lipova) scoase cărțile

- slovene din biserica Lugojului singur de voia sa". Vezi originalul la Biblioteca Academiei Române, fond G. Barițiu, ms. 1003.
20. I.D. Suci, Revoluția de la 1848-1849 din Banat, Buc., 1968, p. 59.
21. Vezi Arhivele Statului, Tms., fond Prefectura Severin, procesul verbal nr. 384, vol. I.
22. Idem, p. 59.
23. Vezi Gazeta de Transilvania, 1848, nr. 40, 17.V, p. 166-167, unde a fost publicată darea de seamă privitoare la adunarea comitatensă amintită.
24. I.D. Suci, op. cit., p. 59.
25. Idem, p. 61.
26. Ioan Boroș, op. cit., p. 11.
27. Eftimie Murgu, op. cit., p. 459-471.
28. Dan Berindei, Un militant pentru unitatea de stat a românilor - Eftimie Murgu, în Magazin istoric, IV, 1970, nr. 7, p. 6.
29. Eftimie Murgu, op. cit., p. 444-445.
30. În cadrul marii adunări populare de la Lugoj, E. Murgu a adoptat tactica revoluționară, care a determinat ca cei întruniți să destituie pe cei doi episcopi: Pantelimon Jivcović de la Timișoara și Ștefan Popovici de la Vârșet, decretând astfel autonomia bisericii ortodoxe române din Banat și reînființează Mitropolia română a Banatului. "Până la alegerea noului mitropolit, adunarea delegă pe protopopul Dimitrie Petrovici-Stoicescu să îndeplinească funcția de vicar general al Mitropoliei Banatului, iar pe protopopul Ignatie Vuia acela de vicar al Episcopiei de Vârșet". Vezi I.D. Suci, Monografia Mitropoliei Banatului, Tms., 1977, p. 159-160.
31. Teodor V. Pacățian, Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară, vol. I, Sibiu, 1902, p. 349; dintre discursuri s-a remarcat și cel al lui Vasile Brediceanu, tatăl lui Coriolan Brediceanu; apud Caius Brediceanu, Amintiri din viața mea, Lugoj, 1936, p. 10; vezi și I.D. Suci, op. cit., p. 108.
32. Vezi Gazeta de Transilvania, 1848, nr. 40, 17.V, p. 167; pentru detalii vezi același periodic, nr. 29, 53, 54, 70, 71, 73 din 1848; de fapt gazeta lui G. Barițiu își făcuse o obișnuință din publicarea dezideratelor politice și bisericești ale românilor bănățeni, în acest mod acțiunile fiind popularizate în rândul tuturor românilor.
33. I.D. Suci, op. cit., p. 105.
34. I.D. Suci, Revoluția de la 1848-1849 în Banat, Buc., 1968, p. 179, 181, 183, 198.
35. Vezi Arhiva Parohiei ortodoxe române din Lugoj, circulara din 27 ianuarie 1841, 14 decembrie 1845, 7 ianuarie 1846; vezi Drapelul, VI, 1906, nr. 10, p. 1-2; idem, nr. 27, p. 2; Petru Olde, Andrei Saguna către protopopul Marcu al Lugojului, în AnB., 1930, nr. 4, fasc. 7, p. 127-130; vezi Registrul-circulare 25 noiembrie; vezi I.D. Suci, Monografia..., p. 212.
36. Vezi Dan Berindei, art. cit., p. 7.
37. Vezi Pesti Hirlep, 1848, 22.VI, p. 1-2.

38. Eftimie Murgu, op. cit., p. 451-453; vezi scrisoarea lui Eftimie Murgu către Nicolae Bălcescu, datată Pesta, 8/20 iulie 1848.
39. Idem, p. 453.
40. Vezi discursul rostit în dietă, la 26 august 1848, în Eftimie Murgu, op. cit., p. 459-471.
41. Eftimie Murgu, op. cit., p. 468.
42. Constantin Udria (1811-1902), maestru în Lugoj, prieten al lui Eftimie Murgu, membru în comitetul revoluționar; el a subvenționat cheltuielile necesitate de cea de-a doua adunare populară din Lugoj; primar al orașului Lugoj în timpul revoluției de la 1848. În timpul luptei de separare ierarhică a militat activ pentru emanciparea Bisericii ortodoxe române din Banat. Și-a cheltuit toată averea în scopuri filantropice.
43. Vezi a doua scrisoare către Constantin Udria, în Eftimie Murgu, op. cit., p. 479; I. Boroș, Două scrisori autografe ale lui Eftimie Murgu adresate primarului de pe vremuri al Lugoșului, Constantin Udria și o scrisoare a lui Simion Brancovan, în Semenicul, 1930, nr. 12, decembrie, p. 12-13.
44. Mircea Teleguț, Două cântări din epoca adunărilor de la 1848 la Lugoj, în Orizont, XX, 1969, nr. 1, p. 93-95.
45. Mihail Gașpar, Calendarul românului, Caransebeș, 1911.

LE LUGOSCH ET L'ANNÉE RÉVOLUTIONNAIRE 1848

D'après ce qu'il s'ensuit du titre, cet ouvrage présente le rôle et le lieu que le Lugosch a eus dans le développement des événements révolutionnaires de l'année 1848 en Banat. L'état d'esprit révolutionnaire qui a caractérisé la ville de sur le Timis dans toute cette époque - souligne l'auteur - a contribué au développement et au renforcement de la conscience nationale des Roumains de Banat : ils ont décidément manifesté leur volonté pour obtenir une vie nationale indépendante afin de réussir à se réunir avec leurs frères de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie.

A la fin on tire la conclusion que la Révolution de 1848-1849, malgré tous ses défauts, a donné un nouveau sens à l'évolution humaine de la société roumaine. Dans cette conjoncture-là, le Lugosch a son mérite dans la révolution roumaine. Bien sûr, on ne peut pas finir sans y évoquer la grande personnalité de Eftimie Murgu qui a influencé tant le peuple que les gens politiques et les érudits de l'époque.

ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE CĂTRE EMIGRANȚII ARDELENI ȘI BĂNĂȚENI DIN S.U.A ÎN VEDEREA CONS- 'TITUIRII UNEI LEGIUNI ROMÂNE

Izbucnirea primei mari conflagrații mondiale în vara anului 1914, a găsit un mare număr de români ardeleni și bănățeni în Statele Unite ale Americii. Ei emigraseră aici începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Succesele materiale au făcut ca, în anii anteriori războiului, migrația spre continentul nord-american să devină un fenomen de masă¹.

O statistică oficială întocmită de către autoritățile monarhiei dunărene în anul 1910, prezenta pe comitate numărul emigranților din acel an. Din cele 25.237 persoane plecate în America, aproape 10.000 erau de naționalitate română. Din datele statisticii rezulta că din cele trei comitate ale Banatului (Timis, Torontal și Caraș - Severin) emigraseră un număr de 2208 români.²

O bună parte a celor plecați s-au stabilit în Canada. Acolo ei erau atrași de faptul că li se oferea pământ gratuit, având posibilitatea totodată de a întemeia ferme după modelul american. Unii au început să crească animale. Marea majoritate însă au ajuns muncitori în întreprinderile americane. Deși un procent însemnat din venituri erau destinat familiilor care se zbăteau în greutățile vieții de zi cu zi, mulți, reușind să obțină cetățenia americană și-au pus bazele unor gospodării proprii. Viața lor se concentra în afară de fabrici în jurul bisericilor zidite prin contribuțiile personale. Tradițiile românești erau păstrate prin câteva zeci de societăți de ajutor și cultură precum și mai multe periodice. Dintre publicații se distingeau gazetele: "America" (apărută în septembrie 1906), "Românul" (decembrie 1905), "Tribuna", "Santinela", "Progresul", "Transilvania", "Romania" iar dintre societățile de ajutor și cultură: "Carol I" (Elwood City), "Albina" (New Castle) "Doina", "Steaua română", "Lumina poporului" (Indianapolis), "Leul" (Salem), "Carpatina", "Împăratul Traian", "Carmen Sylva", "Luceafărul" (Cleveland), "Drapelul Român", "Plugarul român" (Youngstown), "Biruința" (Warren), "Uniunea română și transilvană" (Alliance), "Gloria" (Weirton), "Santinela română" (Fort Weyne). Prin intermediul acestora ei urmăreau cu atenție derularea evenimentelor politice din Europa. Asasinarea principelui moștenitor,

arhiducele Franz Ferdinand, nota ultimativă adresată statului sârb precum și lanțul de declarații de război le-a stimulat sentimentele naționale. Combinațiile politice, perspectiva intrării României în război și odată cu aceasta posibilitatea îndeplinirii idealului național – unirea tuturor românilor într-un singur stat, își făcea loc tot mai limpede în mintea și inima lor.

“Poate cât de curând , mai curând de cât ne închipuim, România va fi chemată să aducă la îndeplinire năzuința noastră, dezrobirea întregului neam românesc”³ sublinia într-un articol una dintre gazetele menționate mai sus.

Ca și în timpul războaielor balcanice, începând cu luna august 1914, pe adresa Ministerului Afacerilor Străine din București au început să soscască scrisori prin care semnatarii se ofereau a veni în țară pentru a sluji în împrejurările critice care se anunțau. În cuprinsul lor erau relatate greutățile pe care le aveau de întâmpinat.

Într-adevăr, România nu dispunea la acea dată de reprezentanțe diplomatice în orașele americane. Lipsa acestora îi împiedica pe cetățenii proveniți din vechiul regat să obțină vizarea pașapoartelor iar românii ardeleni și bănățeni majoritari, neavând documente românești, intrau alături de germani, austrieci, maghiari etc. în rândul persoanelor, care, datorită măsurilor luate de guvernul american, nu puteau călători spre Europa.⁴

Și unii și alții cereau să se găsească o soluție care să le permită realizarea dorințelor. Guvernul român nu a putut onora aceste cereri în cursul anului 1914. În cel următor, pe această temă au avut loc mai multe consultări cu reprezentanții Franței și Angliei care activau la București. În perioada neutralității problema nu a depășit însă stadiul discuțiilor.

Între timp, diplomația vieneză a început prin reprezentanțele sale locale o intensă activitate de propagandă pentru înapoierea cetățenilor lor, în vederea prestării serviciului militar conform jurământului depus față de împărat.

Dr. Ludwig Ernő, șeful Consulatului austro-ungar la Cleveland făcuse o călătorie în Ungaria tocmai la începutul izbucnirii ostilităților militare. Întors la postul său, a convocat pe administratorul bisericii românești locale la o întrunire. Cu acest prilej el a comunicat: “Numai acum m-am întors din țară. Spiritul războinic al armatei noastre este splendid. Guvernul va face în curând reforme radicale. Ungaria va ieși ca renăscută din acest război. Votul universal se va introduce în scurt timp. Marile proprietăți se vor împărți. Greșelile față de naționalitatea română s-au recunoscut. Dispozițiunile Legii Appony care loveau în autonomia bisericilor și școlilor românești s-au revocat deja. Între România și Ungaria s-a făcut cea mai frumoasă apropiere. De altcum cred că știți, România a fost totdeauna aliata noastră. Noi vom da României Basarabia dacă rămâne în neutralitate iar în caz că prinde arma alături de noi îi vom da și Bucovina iar Austria se va lărgește spre Rusia. Mi-a fost mai mare dragul să privesc la Arad, plecarea regimentelor românești. Li s-au dat steaguri și muzici românești. Steagul românesc persecutat până ieri, astăzi fâlfâie pe toate clădirile publice chiar și în capitala țării. Cred că vor înceta acum și micile

neînțelegeri, ce s-au ivit aici în America, mai cu seamă de la venirea lui Appony și vom munci și noi cu aceeași însuflețire și bună înțelegere ca și cei de acasă. Numai astfel ne vom putea impune americanilor care formează o putere cumpănitoare în cursul acestui război. Guvernul va fi recunoscător și va răsplăti jertfa fiecăruia. Trădătorii însă vor fi răsplătiți după merit”.⁵

La acest apel, reprezentantul bisericii românești a răspuns ca “nu are nici dreptul și nici puterea de a impune nici unui preot și nici unui mirean nici un fel de conlucrare cu oficiile consulare austro-ungare. Eu însumi sunt contra. Poporul nostru din America e hotărât, la orice poruncă sau chemare a guvernului maghiar să răspundă cu nu! Ne-am gândit la suferințele familiilor noastre de acasă. Guvernul e în stare nu numai să le persecute ci chear să le stârpească. Dar fie orice ar fi, rămânem până la sfârșit pe lângă hotărârea aceasta.”⁶ La acest răspuns hotărât diplomatul austro-ungar a replicat pe un ton amenințător: “Te asigur că n-o să vă fie bine” iar întrevederea a luat sfârșit. Îndemnuri asemănătoare celui făcut de consulul menționat au fost adresate preoților români aflați în S.U.A. și de către reprezentanții bisericii românești din Transilvania și Banat. Astfel, la 30 iulie/12 august 1914, mitropolitul Ioan Mețianu într-o circulară intitulată “Către frații din America” nota printre altele: “În presupunerea, că și dintre poporeni noștri aflători în America vor fi unii înrolați la miliție și nu vor fi știind, că sunt chemați la steagurile lor, vă îndatoroz pe voi iubiților preoți, a le spune și a le publica acestea în biserici, de pe amvon, sfătuindu-i pârîntește a se reîntoarce cât mai degrabă acasă în patrie și a se prezenta la steagurile lor, chiar și aceea, care cu vătămarea datorințelor militare au plecat în străinătate, fiind considerați aici acasă dezertori, pentru ca Majestatea Sa prin preaînalta rezoluțiune din 2 mai 1913 a dat amnistie tuturor și astfel n-au să se teamă de nici o pedeapsă”.⁷

La aceste îndemnuri, gazeta “America” arăta într-un articol intitulat “Războiul, împăratul și românii” că războiul “este al împăratului și nu al românilor” și cerea cititorilor săi să nu dea curs cererilor. La întrebarea cum trebuie să răspundă românii transilvăneni revista menționată nota în numărul din 6 august că “noi trebuie să-i urmăm pe frații noștri din Ungaria în toate acțiunile lor în afară de aceea de a lua armele împotriva României, ceea ce ar fi o nelegiuire să o facem de bună voie, căci ce ne facem noi dacă azi-măine vine apelul - la arme române pentru neam, moșie și lege”.⁸

Peste puțin timp, cel mai de seamă periodic românesc din S.U.A. - lansa un vibrant apel în care se sublinia că deja venise vremea “ca noi să ne scuturăm din toropeala în care am căzut până astăzi. Europa este în flăcări și oricum o să iasă războiul, oricine va fi învingătorul, schimbări mari se vor face pe harta Europei. Se poate ca mâine sau chiar azi să sosească vremea ca să contribuim cu bunurile noastre, cu sângele nostru, la înfăptuirea idealului național.”⁹ Apelul era însoțit de deschiderea unei subscripții pentru constituirea unui fond purtând numele de “Fondul național” destinat ajutorării “românilor din Transilvania lovită de război”.

Acțiunile întreprinse de guvernul român erau urmărite cu multă atenție. Vestea

neutralității, anunțurile și apoi dezmințirile referitoare la intrarea în război, neutralitatea până la capăt iar uneori alăturarea la Puterile Centrale erau știri care exagerau unele informații sau speculații pe marginea acțiunilor diplomatice sau militare ale guvernului sau opiniei publice române. Unele ziare publicau articole denigratoare la adresa României. În unele ea apare ca traficând neutralitatea și căutând să înșele când pe unii când pe alții. Aceste luări de poziții au pus la grea încercare nerăbdarea emigranților români în legătură cu viitorul fraților lor din Transilvania.

Aflat în acel timp în S.U.A., Aurel Bunesu fost director al ziarului "Triumful" din București a publicat mai multe articole prin care s-a străduit să întărească convingerea că așteptarea va fi încununată de succes, prin intrarea României în războiul împotriva Austro-Ungariei și pentru eliberarea Transilvaniei.¹⁰ În același timp, el îndemna pe românii americani la unitate și la părăsirea disensiunilor.¹¹

Treptat diferendele de opinii și conflictele dintre coloniile românești au fost depășite și începând cu primăvara anului 1915 se constată o înviorare a activității patriotice a românilor americani. Știrile referitoare la activitatea deschisă și hotărâtă a "Ligii culturale pentru unitatea tuturor românilor" a fost primită cu entuziasm. Cu prilejul unor întruniri organizate la: Elwood City, New Castle, Salem, Indianapolis, Cleveland au fost adoptate moțiuni și s-au expediat telegrame prin care românii transilvăneni se solidarizau cu acțiunea întreprinsă de Liga culturală și felicitau pe neobosiții săi conducători.

Un eveniment important care a polarizat atenția a fost Congresul românilor de peste hotare stabiliți în țară. Convocat la București în ziua de 15 martie 1915, din inițiativa unor refugiați de peste Carpați el și-a propus să dezbată căile de realizare nu numai a eliberării provinciilor aflate sub dominație străină ci și unirea românilor într-un singur stat național unitar. "E bine să se audă și cuvântul nostru, al românilor de peste hotare aflați în țară, cuvânt ferit de oricăre influențe potrivnice intereselor neamului"¹² sublinia apelul lansat în vederea convocării întrunirii.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm, în fața unui număr mare de participanți, dintre care mulți în costume naționale, întruniți atât în sală cât și în grădina Ateneului au luat cuvântul mai mulți fruntași ai românilor ardeleni, bănățeni și bucovineni. În încheiere, în urma expunerilor făcute atât la Ateneu cât și în sala "Dacia" s-a adoptat o moțiune. În ea se sublinia că participanții se declarau solidari cu lupta începută de fruntașii români de pretutindeni pentru a grăbi intrarea în acțiune a României împotriva Austro-Ungariei și totodată însărcinau pe fruntașii lor să sprijine și să continue lupta prin toate mijloacele posibile.¹³ Congresul a avut un ecou deosebit. Din zeci de localități au fost expediate scrisori și telegrame de adevărate. Din lecturarea lor rezulta atașamentul poporului român la ideea centrală a dezbatărilor, aceea de a lucra fără preget la realizarea idealului național. Printre sutele de telegrame sosite pe adresa Congresului, mărturiile vremii rețin și pe cele expediate din orașele americane Elwood City, Indianapolis, New Castle.¹⁴

După cum am văzut, începând cu primăvara anului 1915 tentativele de acțiune

comună și de părăsire a disensiunilor au făcut primii pași concreți. S-a pus cu tot mai multă acuitate problema convocării unui congres național al românilor americani, ca organism central, în care să fie reprezentate toate forțele active în lupta care se întrededa pentru sprijinirea idealului național. Protopopul Podea a lansat un prim apel către toate societățile și organizațiile românești din S.U.A. ca "în anul 1916 să se lucreze din toată puterea și cu toată râvna pentru unirea tuturor românilor americani într-un singur mănunchi".¹⁵

Intrarea României în război alături de Antanta, care promisese satisfacerea dezideratului unirii Transilvaniei cu România a fost întâmpinată de către majoritatea românilor din America cu entuziasm.¹⁶

Autoritățile de la Viena și Budapesta au urmărit cu atenție atitudinea românilor de peste ocean. La 3/17 februarie 1917 un reprezentant al Ministerului de Interne maghiar făcea cunoscut premierului Tisza Istvan - într-o notă confidențială - că potrivit unui raport al ambasadei din Washington "cea mai mare parte a presei românești are o atitudine potrivnică monarhiei". În fruntea acțiunilor erau preoții și românii transilvăneni. Au fost semnalate și acțiuni de loialitate mai ales la consulatul de la Philadelphia. În mai multe localități au fost declanșate acțiuni de strângere de ajutoare pentru Crucea Roșie din România. În încheiere nota sublinia ca în ziarul "Românul" din 22 oct. 1916 apăruse un apel prin care era convocată la Cleveland o întrunire. Chemarea era semnată în numele "Comitetului Național Român" de Damian Buleia-președinte, Ilie Pop-preot iar din partea Asociației "Augustina" de președinții Vasile Farca (originar din Sanicolau Mare) și Crăciun Cincu.¹⁷

La 3 februarie 1917, S.U.A. au rupt relațiile diplomatice cu Germania iar la 6 aprilie i-au declarat război ca răspuns la declanșarea de către aceasta a războiului submarin total. Secretarul de stat Robert Lansing a declarat cu acest prilej că intrarea țării sale în război nu a fost decât deznodământul unui proces mai îndelungat. Actul era inevitabil. Mai târziu, la 7 decembrie 1917, a fost declarat război și Austro-Ungariei. Zarva produsă de izolaționismul american timp de mai mulți ani încetase. Primii militari americani care au sosit pe front în Europa au fost aviatorii în număr de 129, care au debarcat la Saint Nazaire, în ziua de 5 iunie 1917 împreună cu aparatele lor de zbor.¹⁸ Ei au fost urmați de alte unități. La 20 iunie 1917 ziarul "Evenimentul" care apărea la Iași preluând o corespondență din Lyon datată 20 iunie 1917 nota că potrivit unui interviu luat generalului de brigada Sinest primele trupe americane "au sosit cu bine în Franța. Ele au fost protejate de un crucișător și un șir de distrugătoare. Oamenii se vor odihni câteva zile după care se vor duce într-un lagăr de instrucție, urmând ca în scurt timp să ocupe poziții pe câmpul de luptă".¹⁹

Sesizând ponderea economică, militară și implicit politică pe care o jucau S.U.A. în război, guvernul român prin intermediul aliaților și-a îndreptat eforturile în direcția strângerii legăturilor cu puternicul stat de peste Atlantic. Treptat au fost întreprinse acțiuni pentru lămurirea opiniei publice nord-americane privind natura și justetea pozițiilor românești în vederea câștigării sprijinului său în această direcție. Pentru aceasta

se impunea însă, în primul rând asigurarea unei reprezentări oficiale a României la Washington. Ministrul american la București, Charles Vopicka, abordase în mai multe rânduri chestiunea necesității deschiderii unei reprezentanțe românești. În luna decembrie 1915 el reușise chiar să obțină din partea ministrului de externe Emil Porumbaru promisiunea, întărită de ministrul de finanțe, Emil Costinescu, ca în viitorul buget să fie înscrise și sumele necesare deschiderii unei legații la Washington.²⁰

Începuturile de organizare a propagandei românești s-au lovit în a doua jumătate a anului 1916 de multe obstacole. Campania armatei române, prezentată tendențios sau înțeleasă greșit de unele organe de presă, nu era de natură să creeze despre România o impresie favorabilă. Sacrificiile poporului român, condițiile în care lupta, nu erau cunoscute marelui public american și de aici o nemerită apreciere a rolului jucat de România în 1916.

Copleșită de un adversar superior în efective și tehnică de luptă, nepriijinită conform înțelegerilor, armata română a fost nevoită să se retragă, abandonând o parte însemnată a teritoriului național inclusiv capitala. Ignorând cauzele reale ale succeselor Puterilor Centrale, un șir de personalități străine s-au găsit să pună la îndoială valoarea contribuției militare a României. În același timp, propaganda ostilă, desfășurată de către adversarii săi în țările neutre s-a intensificat. Oamenii politici români erau arătați, ca unii "ce știau să împartă Europa, dar nu-și cunoșteau țara lor".²¹

Bun cunoscător al situației și în același timp inițiat în problemele diplomatice, corespondentul militar american de pe frontul românesc, Stanley Washburn scria senatorului Elihn Root la 15/28 august 1917: "Am considerat din totdeauna, după cum știți că Aliații au o mare obligație morală față de România și în limitele foartei strâmtei mele sfere de influență, am insistat întotdeauna să scot în evidență această obligație".²² Câteva zile mai târziu, într-un lung raport către secretarul de stat american, după multe constatări, tot el făcea și următoarele aprecieri: "În toată această perioadă, când nefericiții de români purtau această luptă fără speranță, sfatul era aproape singurul ajutor pe care-l aveau la dispoziție... Ca o țară să fi fost vreodată, prin forța împrejurărilor și influențelor externe, forțată să intre în război, uitată și părăsită într-o astfel de situație primejdioasă, nu am mai întâlnit niciodată în paginile istoriei".²³

Luând exemplul altor state europene, care desfășurau o intensă propagandă pe continentul american, oficialitățile românești au început tatonările pentru înființarea unei legații. În primăvara anului 1917, o misiune formată din preoții: Vasile Lucaciu, Ioan Mota și prof. Vasile Stoica, toți refugiați din Transilvania au luat drumul Washingtonului. Ea a primit denumirea semnificativă de "Misiunea Patriotică Națională". Deși i s-a dat un caracter neoficial, se bucura de asentimentul primului ministru Ion I.C. Brătianu și a ministrului de interne Alexandru Constantinescu. Membrii săi primiseră scrisori de recomandare din partea lui Andrews, însărcinatul cu afaceri al S.U.A. la Iași, către Departamentul de Stat și din partea ministrului Franței la Iași, Saint Aulaire către ambasadurul francez la Washington, Jussrand. Scopul misiunii celor trei ardeleni era de a propaga ideea unirii Transilvaniei cu România și de

a sprijini organizarea unei unități de voluntari ardeleni, bănățeni și bucovineni. Vasile Stoica, nota în memoriile sale că obiectivele urmărite erau "propaganda pentru cauza Transilvaniei" și întrucât ar fi fost cu puțință, organizarea unei unități de voluntari români transilvăneni pentru frontul francez, această unitate având să facă parte din armata franceză sau americană dar păstrându-și caracterul său românesc".²⁴ În timpul trecerii prin Rusia, delegația a făcut un scurt popas la Darnița. Cu acest prilej, voluntarii adunați aici, le-a înmănat un exemplar din Declarația adoptată în ziua de 13/26 aprilie 1917 precum și o scrisoare apel semnată în numele a peste 1600 de voluntari, adresată românilor imigranți în S.U.A. Conașionalii lor erau îndemnați să se înscrie în număr cât mai mare în rândurile armatei române. "Și voi, toți câți aveți brațul sănătos și inima și mai sănătoasă, să urmați până la unul chemarea ce vi se face! Cu miile să intrați în Legiunea Română Americană și să alergați pe frontul nobilei Franțe! Voi să dați de acolo, din apus, noi de dincoace, din răsărit, izbitori de moarte... și înaintând voi de acolo, noi de aici, să ne întâlnim, acoperiți de glorie, pe pământul Ardealului nostru sfânt".²⁵

La 26 iunie delegația română a ajuns la destinație. Presa românească a făcut o prezentare elogioasă celor trei membri ai săi.²⁶ La 2 iulie, prin intermediul lui J.J. Jusserand ea a fost primită de secretarul Departamentului de Stat, Robert Lansing. De reținut că timpul convorbirilor a fost arborat drapelul României pe clădirea Ministerului de externe american. În zilele următoare, delegații ardeleni au fost primiți și de către William Phillipe, primul adjunct al Secretarului de Stat cu care ocazie s-a discutat înființarea unei unități de voluntari români. Pentru examinarea detaliată a acestei probleme, misiunea a fost îndrumată la ministrul de război Newton Baker, cu care s-au purtat convorbiri în zilele de 6-7 iulie. Legat de formarea unei unități românești în America planul prevedea următoarele puncte:

1. Alcătuirea unei unități de români ardeleni și bănățeni voluntari care nu erau cetățeni ai S.U.A. (cei care dobândiseră cetățenia se puteau înrola potrivit legii numai în armata americană);
2. Încadrarea acestora în armata americană, purtând însă numele de "batalionul românesc" sau "brigada românească", după cum ar fi de mare numărul voluntarilor;
3. Ofițerii vor fi americani sau se va putea cere guvernului român, un număr de ofițeri transilvăneni avându-se în vedere că toți românii din S.U.A. erau de origine din Transilvania și Banat;
4. Subofițerii vor fi români, foști gradați în armata unde și-au făcut serviciul militar sau subofițeri formați deja în armata americană;
5. Limba de comandă va fi cea engleză, cea de instrucție de asemenea, întrebându-se însă și cea română în caz de nevoie;
6. Cheltuielile cu echiparea, traiul și transportul vor fi suportate de S.U.A.;
7. O înțelegere cu statul român urma a stabili și celelalte amănunte.

După consultări cu statul major, Beker a declinat propunerea, motivând că obiectivul guvernului american era acela de a respecta cu strictețe principiul creării unei armate americane unitare cu scopul de a intensifica procesul de contopire a diferitelor grupuri de emigranți într-o mare și unitară națiune americană.²⁷ În încheierea motivației, N. Beker nu a exclus totuși posibilitatea ca ulterior guvernul să-și recon-

sidere eventual punctul de vedere în această problemă. Un alt obstacol ce se ridica în calea creării unei brigăzi românești îl constituia transportul trupelor peste ocean.²⁸

Secretarul de stat american propunea totodată ca membrii misiunii române să-și aducă contribuția la cauza aliaților prin a îndemna românii a se înrola în armata americană. În baza acestor îndemnuri și a proclamației lansate de către președintele Woodrow Wilson mulți emigranți români s-au angajat ca voluntari în unitățile americane. La Youngstown, încă din vara anului 1917, în urma activității desfășurate de frații Negulescu (Paul și Gogu, primul profesor iar cel de-al doilea senator) a protopopului Ioan Podea și Rudi Nan s-a constituit o companie de voluntari. Devenită bateria 122 mortiere de tranșee ea s-a distins în luptele din Franța. Alți 900 de români se aflau în Divizia 37 Ohio. Circa 2000 de solicitanți, ale căror cereri erau în curs de soluționare s-au grăbit să treacă în Canada, unde s-au înrolat apoi ca voluntari în unitățile canadiene care luptau sub drapel britanic.²⁹

În Petiția Episcopiei Române Ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord către președintele Woodrow Wilson se sublinia într-un aliniat "Românii aleargă sub steagul Statelor Unite" că "Un nou soare a început să strălucească în curând după catastrofa României. Un nou prilej de a ne manifesta dorul nostru arzător ni s-a dat când Statele Unite au declarat război Germaniei, iar mai târziu și Austro-Ungariei. Voinicii noștri au părăsit lucrul de fabrică și au alergat sub steagul cu dungi și cu stele care pentru noi însemna mai mult ca pentru ori și cine pe lume. La prima chemare tinerii noștri au răspuns mai presus de orice așteptare, prezentându-se în cete mari la stațiunile de asentare cerând să fie înrolați îndată și trimiși cât mai în grabă pe câmpul de luptă. În unele centre, cum a fost bunăoară Youngstown, Ohio - românii au format companii întregi de voluntari. Colonia românească din acest centru industrial a dat armatei Statelor Unite nu mai puțin de 117 voluntari toți voinici ca brazilii și alți 32 recruți în puterea legii militare obligatorii. Tot cam la fel s-au purtat tinerii noștri peste tot așa că cu drept și mândrie putem spune: dintre toate naționalitățile emigrate în America, românii au dat cei mai mulți soldați armatei Statelor Unite, în proporție cu numărul lor".³⁰

Primul batalion românesc a debarcat în Franța în septembrie 1917. La cererea voluntarilor, președintele S.U.A. permisesese purtarea uniformei și a tricolorului românesc. Era o recunoaștere a cauzei naționale românești, pentru care acești patrioți se jertfeau pe frontul de vest. Fruntașul bănățean Sever Bocu, sosit în Franța la finele anului, consemnând integrarea batalionului în dispozitivul francez de luptă, evidenția unitatea de acțiune a românilor de pretutindeni. "Acest element viguros și sănătos, ramură a neamului nostru din Ardeal - nota el - vine să aducă contribuția supremă, a vieții sale, pentru idealul național." Participant activ la constituirea primului corp de voluntari în Rusia, în încheiere el consemna "deși pe fronturi deosebite, pe mai toți ne mână același ideal mare și sfânt, idealul României mari și unite".³¹

Cu prilejul sosirii voluntarilor români pe frontul francez ziarul "România" care apărea la Iași nota "Frontul românesc se prelungește astfel pe pământul binecuvântat al

Franței. Fiecare strop de sânge viteaz, împlântat în brazda lui Jofre, va rodi deopotrivă în câmpiile Ardealului sau Bucovinei, după cum minunile și jertfele de la Mărășești, înseamnă totodată victorie și triumf în Flandra, pe Carso sau la Verdun”.³²

Apreciind aportul adus în lupte, în vara anului 1932 guvernul român a decorat 132 de români din America, între care căpitanul A.S. Dillon și locotenentul Ciobanu V. Mihail.³³

Dar să ne întoarcem în America. La începutul lunii august, delegația română a prezentat ambasadorului francez din capitala americană o propunere similară cu cea adresată cercurilor americane. Potrivit acesteia, voluntarii români urmau a fi folosiți în luptele de pe frontul de vest constituții în: legiuni românești. Ajunși în Franța ei urmau să fie echipați pe cheltuiala guvernului francez și comandați de ofițeri francezi.³⁴

În discuțiile purtate cu J.J. Jusserand, delegații români l-au asigurat că “s-au făcut aranjamente la Iași, ca englezii să se însărcineze cu transportul iar francezii cu echipamentul și instructorii pentru legiunea transilvană ce va sosi în Franța”.³⁵

Din convorbirile purtate pe această temă cu cercurile oficiale americane, diplomatul francez a constatat rețineri în realizarea acestui proiect. Secretarul de stat nord-american i-a făcut cunoscut că va invita membrii misiunii române să intre în legătură cu compatrioții lor și pe baza rezultatelor obținute va aviza în chestiunea constituirii legiunilor românești. La mijlocul lunii august, Jusserand a ajuns la concluzia că acțiunea este irealizabilă în acel moment. În lunile următoare proiectul va fi reanalizat atât de către secretarul de stat cât și de președintele Woodrow Wilson dar nici de această dată el nu a putut fi soluționat .

Treptat, relațiile româno-americane au intrat pe un făgaș nou. Misiunile militare care între timp au vizitat România s-au întors cu cele mai bune impresii. Eroismul ostașilor români în luptele de la porțile Moldovei din vara anului 1917 au impresionat plăcut opinia publică nord-americană.

În dimineața zilei de 21 iunie 1917 a sosit la Iași o primă delegație militară americană alcătuită din 9 ofițeri superiori în frunte cu Hugh Scott șeful Marelui Stat Major. După ce au fost primiți la regele Ferdinand și regina Maria, membrii misiunii au trecut în revistă 2 regimente românești din care unul constituit din voluntari proveniți din prizonierii din Rusia. În după masa aceleași zile, în clădirea Teatrului Național, Parlamentul României s-a întrunit pentru a saluta înalții oaspeți. În cadrul recepției care a avut loc, au luat cuvântul primul ministru Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, E. Porumbaru, I. Mănescu. În încheiere șeful delegației, generalul Hugh Scott a făcut cunoscut celor prezenți că S.U.A. va fi alături de aliați până la capătul războiului. A recunoscut lipsurile grele în tehnica de luptă ale armatei române și a promis că “va insista din toate puterile pentru ca cererile formulate să fie onorate”.³⁶

La începutul lunii septembrie în capitala Moldovei a sosit o nouă misiune americană. Ea se compunea din 36 membri și avea în frunte pe colonelul Anderson. Era prezent și Charles I. Wopicka, fostul ministru plenipotențiar al S.U.A. la București, expulzat de armata germană după ocuparea orașului. Misiunea era însoțită de 28 cadre

medicale membre ale Crucii roșii americane. Ch.I. Wopicka a vizitat frontul ruso-român. Cu această ocazie el a ținut un înflăcărat discurs ostașilor, cerând să nu cedeze în fața adversarilor. La sfârșitul lunii o parte a membrilor misiunii s-au întors în America pentru a expedia ajutoarele solicitate iar membrii Crucii roșii s-au stabilit la Roman unde au organizat un spital pentru îngrijirea răniților sosiți de pe front.³⁷ Peste câteva luni, colonelul Anderson a făcut cunoscut unui grup de parlamentari români că națiunea română poate fi încredințată de sprijinul deplin al S.U.A. "Președintele Wilson și cu el America întreagă - a precizat el - vrea ca și în Europa de mâine toate popoarele, fie ele oricât de mici, să fie deplin stăpâne pe soarta lor. America nu va depune armele din mână până nu va fi câștigat garanțiile trebuincioase".³⁸

La începutul lunii decembrie 1917, autoritățile americane au solicitat lui Vasile Stoica, singurul membru al misiunii care mai rămăsese acolo (preotul Ioan Mota după ce reușise să editeze timp de două luni de zile ziarul "Libertatea", plecase în septembrie la Iași iar colegul său Vasile Lucaciu fusese solicitat la Paris) noi lămuriri referitoare la participarea românilor din America la război. La 31 decembrie 1917 el a redactat în acest sens un memoriu. După ce prezenta aspecte ale activității desfășurate de către "Misiunea Patriotică Română" el sublinia faptul că majoritatea regimentelor austro-ungare compuse din români trimise în Galiția, în Serbia și mai târziu în Italia la fel ca și regimentele cehe, s-au predat rușilor, sârbilor, italienilor. Numărul românilor transilvăneni, prizonieri în Rusia, era în aprilie 1917 mai mare de 100.000 iar cel al celor care se predaseră sârbilor și italienilor de aproape 15.000. După intrarea S.U.A. în război, circa 5000 de români imigranți în America se înrolaseră în unitățile militare americane.

Declarația de război adresată de S.U.A. Austro-Ungariei a produs cea mai profundă satisfacție în rândurile lor. Numărul acestor voluntari ar fi desigur și mai mare dacă ar fi putut fi concentrați într-o unitate specială, fără a fi răspândiți printre militari de altă origine. În continuare era trecut în revistă istoricul primului corp de voluntari români constituit la Darnița. Era subliniat apoi faptul că românii transilvăneni prizonieri în Italia sau capturați de sârbi și transportați în Italia și Franța erau gata și ei pentru a lupta pentru libertatea și dezrobirea națiunii române. În încheiere, autorul conchidea ca românii transilvăneni "sunt gata de orice sacrificiu, în toate țările aliate și, mai ales în America, care i-a făcut să simtă adevăratele binefaceri ale libertății".³⁹ Memoriului îi era atașată o copie a proclamației manifest redactată de voluntarii români la Darnița în ziua de 13/26 aprilie 1917.

Rolul militar dar mai ales politic și economic al S.U.A. în tabăra Antantei impunea prezența unui reprezentant diplomatic al României în această țară. Tatonările, întreprinse de guvernul român pe lângă oficialitățile americane au găsit înțelegere, astfel că la 6 august 1917 Consiliul de miniștri a decis înființarea Legației României la Washington.

La 1 ianuarie 1918 dr. Constantin Angelescu titularul noii reprezentanțe a sosit pe teritoriul american, iar la 15 ianuarie a fost primit la Casa Albă pentru

prezentarea scrisorilor de acreditare. El era însoțit de N.H. Lahovary secretar, Alexandru Rubin atașat special, maiorul Teiușan atașat militar. Lor li s-a alăturat și Vasile Stoica. Pentru ca vocea românească să fie auzită pe întregul teritoriu al republicii americane, noul ambasador a cerut să fie autorizat a numi consuli onorari în cele mai de seamă orașe americane. În multe centre urbane s-au desfășurat mitinguri la care au fost prezente mii de persoane. Alături de oratorii români, în multe cazuri la tribune urcau personalități americane (ex. Bily Sunday, prof.univ. Wells etc.) La mitingul organizat la Chicago de exemplu au asistat mai multe mii de persoane. La sfârșitul acestuia, circa 3000 de români au organizat un marș prin oraș purtând drapele românești și americane. "Acești români sunt în stare de orice sacrificii, dacă se știe a-i organiza și dirija", nota diplomatul român profund impresionat de dovezile lor de patriotism.⁴⁰ În presă au început să apară articole favorabile "cauzei românești". Personalități ale vieții politice își manifestau simpatia cu lupta pentru unitate a poporului român. Printre acestea, Th. Roosevelt fostul președinte, care în ianuarie 1918 declara că prețuiește mult poporul român și suferă din cauza nenorocirilor sale: "Nu flatez pe nimeni - nota el - pe voi românii vă iubesc pentru că totdeauna v-ați bătut pentru libertate și unitate".⁴¹

Propaganda românească începe să prindă astfel teren.

Dar, odată cu venirea la putere a guvernului condus de către Alexandru Marghiloman încetează orice sprijin financiar. Mai mult la 24 martie/6 aprilie 1918 Constantin Angelescu este rechemat în țară motivându-se că "misiunea a luat sfârșit"⁴². El încearcă să-și continue activitatea neoficial, dar trebuie să renunțe curând. Vasile Stoica rămâne însă în continuare în America și-și continuă activitatea sprijinit de alți fruntași ai românilor printre care prof. univ. Mrazec și deputatul N.Lupu.

La inițiativa prof. Herbert Ad. Miller de la Oberlin College ei s-au întrunit pentru a analiza situația în condițiile când România a fost silită să încheie pace. Cu acest prilej a fost ales un comitet și s-a redactat un manifest care schița țelurile organizației în vederea întrunirii unui congres românesc. În baza acestui program la 5 iulie, la Youngstown s-au întrunit reprezentanții majorității organizațiilor românești. Întrunirea a reliefat necesitatea unirii societăților românești într-un singur grup politic care să vorbească și să acționeze în numele întregii națiuni române ca și necesitatea unei colaborări strânse cu cehoslovacii, iugoslavii, polonezii și italienii. A fost ales un Comitet Executiv alcătuit din cei mai cunoscuți fruntași români. Noua organizație a primit numele de "Liga Națională Română din America". Ea reunea reprezentanții a 182 organizații și parohii. Vasile Stoica a fost ales în funcția de președinte.

Scopurile noii organizații erau:

1. Să propage și să întrețină printre românii americani spiritul desăvârșitei loialități față de S.U.A.
2. Să ajute la progresul lor cultural.
3. Să-i informeze pe americani despre viața și aspirațiile națiunii române și să-i informeze pe români despre viața și idealurile americane.

4. Să pună la dispoziția S.U.A. și a aliaților toate forțele și resursele pe care le au românii în această țară ori în țările aliate.⁴³

Dar cel mai stringent deziderat pe care și-l propunea era să constituie cât mai curând posibil, cu sprijinul guvernului american, o unitate recrutată dintre românii fără cetățenie de aici care urma a fi pusă la dispoziția aliaților spre a lupta pentru eliberarea Transilvaniei. Aproximându-se numărul românilor din America la 180.000 se spera că cel puțin 10.000 să se înscrie ca voluntari. Într-adevăr în perioada iulie-octombrie 1918 au fost reluate eforturile pentru constituirea legiunii române. La începutul lui noiembrie ele au fost încununate cu succes. La 6 noiembrie publicațiile românești din S.U.A. înserau o telegramă care făcea cunoscut că președintele Wilson a aprobat înființarea unei unități militare românești. Ziarul "America" nota cu acest prilej că "acum nimic nu-i mai poate împiedica pe români să-și formeze legiunea mult dorită".⁴⁴ Urma să fie ales locul de instrucție. În scurt timp a fost inaugurată lista de onoare. Ea era urmată apoi de lungi liste cu zeci de nume.⁴⁵

Din păcate era prea târziu. Peste numai câteva zile prin semnarea armistițiului franco-german războiul încetase.

Deși nu a putut fi dus la îndeplinire acest proiect, susținut cu multă ardoare de reprezentanții români, activitatea desfășurată pentru înfăptuirea sa, a constituit o măturie elocventă a aspirațiilor românilor către unitatea națională, lucru de mare însemnătate pentru întărirea pozițiilor politice ale României. "Stăruințele noastre pentru înființarea unei legiuni - arată Vasile Stoica în memoriile sale - au avut însă un foarte important efect: cercurile guvernului din Washington s-au convins că hotărârea noastră, a transilvănenilor de a fi uniți cu frații din Regat, este sinceră și profundă".⁴⁶

Într-adevăr la 6 noiembrie 1918, guvernul S.U.A. a adresat guvernului român prin intermediul secretarului de stat Robert Lansing, un important mesaj de recunoaștere a legitimității unirii românilor. "Guvernul S.U.A. - făcea cunoscut mesajul - are o simpatie profundă față de spiritul de unitate națională și aspirațiile românilor de pretutindeni și nu va neglija ca, la timpul potrivit, să-și exercite influența pentru ca drepturile politice și teritoriale juste ale poporului român să fie obținute și asigurate împotriva oricărei agresiuni externe".⁴⁷

VASILE DUDAȘ
MUZEUL BANATULUI
Str. Huniade nr. 1
Timișoara - 1900
ROMÂNIA

1. Emigrația românească în S.U.A. își are începuturile în jurul anului 1890. Marea ei majoritate a pornit din Ardeal și Banat aproximativ la zece ani după primele contingente maghiare și germane care au atras atenția prin succesele lor materiale. Sosită în perioada de formare a industriei nord-americane, mai ales în jurul marilor lacuri, emigrația română s-a îndreptat firește către aceste centre cu nevoie de brațe de muncă și cu o salarizare mai bună. Telegraful român, LIX, nr. 4 din 13/26 ianuarie 1911
2. Ștefan Meleş, Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII - XX, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 70
3. Nicolae Iorga, România contemporană, Buc. 1932, p. 162
4. Fl. Constantiniu, Ion Stanciu, Sprijinul și lupta românilor din străinătate pentru cauza unității românești (1914-1918), R.I., tom 29, nr. 12/1976, p. 73
5. Petiția Episcopiei române ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord către Președintele Woodrow Wilson, Youngstown (lucrarea a fost tipărită în limba engleză și română), p. 5-6
6. Ibidem
7. Românul, IV, nr. 172 din 5/18 august 1914
8. America, IX, nr. din 6 august 1914
9. Idem, din 9 septembrie 1914
10. Idem, nr. din 17 septembrie 1914, nr. din 28 februarie februarie 1915
11. Idem, nr. 20 septembrie 1914
12. Congresul românilor de peste hotare aflați în țară, Buc., 1915, 6-7
13. Simion C Mândrescu, În serviciul unității noastre naționale (Omagiu din partea societății Frăția românească "Trălia", președintelui ei de onoare, Buc., f.a., p. 54
14. Congresul românilor de peste hotare... p.127
15. America, X, nr. din 12 septembrie 1915
16. Universul (America și intrarea României în război), XXXIV, nr. 231 din 21 aug/4 sept. 1916; America, XII, nr. 29 din 12 aprilie 1917
17. Arh. Statului București, Colecția microfilme, Ungaria, nr. 74, c. 36-37
18. Mircea N. Popa, Primul război mondial 1914-1918, Ed. științifică și enciclopedică, Buc., 1979, p. 348-351
19. Evenimentul, XXV, nr. 112, din 20 iunie 1917
20. Ion Stanciu, Aspecte ale relațiilor române-americe în anii neutralității României (1914-1916), în Studii și materiale de istorie modernă, vol. VI, Buc., 1979, p. 141
21. Constantin Kirilescu, Istoria Războiului pentru întregirea României 1916-1919, Ed. a III-a, Ed. Casei școalelor, Buc 1923, p. 293
22. Arh. Statului București, Colecția microfilme, S.U.A., r. 681, c. 40-41
23. Idem, Colecția xerox, S.U.A., pachet 33, act 1
24. Vasile Stoica, În America pentru cauza românească, Buc., 1926, p. 7: Ideea

- organizării unei legiuni a românilor americani nu a fost adusă în S.U.A. de Misiunea Patriotică Națională. La 5 martie 1917, la Washington au fost organizate o serie de festivități, legate de inaugurarea unui nou mandat al președintelui W. Wilson. Cu acest prilej, protopopul Ioan Podea, în calitate de reprezentant al bisericii și al Comitetului Național Român, însoțit și de Rudi Nan, delegatul Ligii Societăților Române, în urma discuțiilor purtate de reprezentanșii cehilor, slovacilor, sârbilor și croaților au hotărât constituirea unei unități combatante care urma să lupte alături de legiunea acestora; G.Neamțu, Legiunea românilor americani 1917-1918, în Relațiile româno-americane în timpurile moderne (Romania-american relations in modern times), Volum editat de Gh. I Florescu pentru al II-lea Congres internațional de studii românești. Cuvânt înainte de Al. Zub, Iași, Ed. Univ., Alexandru Ioan Cuza, 1993, p. 143-144
25. Libertatea (Cleveland), XVI, nr. 1 din 2 august 1917
26. America ("Zile mari, oaspeți aleși"), XII, nr. 52 din 1 iulie 1917
27. Chiar Constituția americană nu permitea organizarea și instruirea de trupe neamericane pe teritoriul republicii. Cu toate acestea, mai târziu, la 9 iulie 1918 la străduința câtorva senatori, ca rezultat al intensei propagande duse de Th. G. Masaryc, Congresul a votat o lege pentru organizarea "Legiunii slave" dar nici guvernul și nici M. St. M. al armatei nu s-au conformat acestei hotărâri.
28. Vasile Stoica, op. cit., p. 9
29. Fl. Constantiniu, Ion Stanciu, op. cit., p. 1875; Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928, vol. I, Cultura națională, Buc., 1920, p. 135; Ilie Pârvulescu consemna faptul că până la 14 iunie 1917 se înscriseră 24 voluntari în Allianc, 20 în Salem, 18 în Cleveland, 108 în East Youngstown și 202 în Youngstown (Ohio). Ilie Pârvu, Voluntarii români din America, f.a., p. 6; Titus Podea consemna că la început pe frontul american din Franța au existat aproximativ 6000 de voluntari, numărul celor ce se înscriseră până în finalul războiului fiind apreciat la 17.000 dr. Titus Podea, Transilvania, Buc., 1936, p. 117. Potrivit unor surse până la sfârșitul ostilităților militare pe frontul francez în unitățile americane au fost înrolați 38.000 soldați de naționalitate română. Din aceștia 11.000 au căzut pe câmpul de lupte, Arh. Statului București, Colecția microfilme, Polonia, r. 16, c. 348.
30. Petiția Episcopiei..., p. 8
31. S. Bocu, Armata voluntarilor ardeleni din America pe frontul francez, în România Mare, I, nr. 8 din 7 sep. 1917.
32. Corneliu Moldovan, Românii pe frontul francez, în România, I nr. 233, din 5 oct. 1917.
33. Gazeta voluntarilor, VII, nr. 10 din 1 iunie 1917.
34. Arh. St. Buc., Colecția microfilme, Franța, r. 90, c. 347. O prezentare detaliată a proiectului propus de misiunea română vezi la G. Neamțu, op. cit., p. 148-149; Într-adevăr, în iunie 1917, Saint Aulaire, în calitate de ministru al Franței la Iași solicitase guvernului francez, influențat probabil și de atmosfera entuziastă creată de sosirea primului detașament de voluntari din Rusia, să sprijine demersurile celor

- trei reprezentanți ai românilor în America de Nord.
35. Membrii misiunii române nu aveau însă de unde să cunoască poziția cercurilor oficiale franceze în acel moment. Într-o telegramă cifrată (nr. 240-243), datată 6 iulie, reprezentantul Franței la Iași era informat că Ministerul de război francez considera ca “din punct de vedere militar, i se părea lipsit de interes din cauza dificultăților pe care le-ar prezenta transportul în Franța al contingentelor de această natură reunite în America. Într-adevăr, sarcina Statelor Unite, singura care și-ar putea asuma această sarcină, a luat deja toate dispozițiile pentru a-și folosi disponibilitățile de transport ale forțelor americane și nu ar putea să fie vorba de a-și modifica ordinul stabilit pentru aceasta, nici să întârzie cu o singură zi sosirea în Franța a trupelor S.U.A., în beneficiul unei unități care ar urma să fie creată și a cărei valoare este problematică. Cum, pe de altă parte, din punct de vedere politic, nu exista un interes esențial în prezența unei forțe transilvănene pe frontul francez, sunt de acord cu Ministrul de război că nu este cazul pentru moment să acordăm asistență ofițerilor francezi și părintelui Lucaciu în acțiunea lui de recrutare. Vă rog deci să vă mărginiți a arăta misiunii transilvane o simpatie exclusiv morală”. Credem că acest text a fost expedit de Ministerul de externe francez și reprezentantului său la Washington. Arh. Historiques Militaires Vincennes, Ministère de la Guerre Etat Major de l'Arme, teleg. nr. 240-243
36. Evenimentul, XXV, nr. 139 din 22 iunie 1917
37. Evenimentul, XXV, nr. 175 din 5 septembrie; nr. 191 din 26 septembrie; nr. 195 din 30 septembrie 1917; România, nr. 209 din 7 septembrie 1917
38. România nouă, II, nr. 34 din 1 martie 1918
39. Arh. Statului București, Colecția microfilme, S.U.A., r. 564, c. 425-428
40. La Roumanie, din 24 ianuarie 1918
41. Ibidem
42. Monitorul oficial, din 28 martie/10 aprilie 1918
43. Arh. Statului București, Colecția microfilme, S.U.A., r. 572, c. 300-304
44. America, XIII, nr. din 6 noiembrie 1918
45. Idem, din 8 și 9 noiembrie 1918
46. Vasile Stoica, op. cit., p. 41
47. Arh. Statului București, Colecția microfilme, S.U.A., r. 633, c. 756

DIE TÄTIGKEIT DER SIEBENBÜRGER- UND BANATER AUSSIEDLER IN DER VEREINIGTEN STAATEN VON AMERIKA ZUR BEGRÜNDUNG EINER RUMÄNI-SCHEN LEGION

Zusammenfassung

Als der erste Weltkrieg im Sommer des Jahres 1914 ausgebrochen ist, befanden sich viele rumänische Aussiedler aus dem Banat und aus Siebenbürgen in den Vereinigten Staaten von America.

Die Arbeit erörtert die Bemühungen dieser Ansiedler (umgefahr 200.000 Leute) und der Rumänischen Nationalen Mission, gebildet aus Vasile Lucaciu, Ioan Mota und Vasile Stoica, eine rumänische Legion zu gründen, die an der Seite der Alliierten gegen die Zentralmächte kämpfen sollte.

In der Arbeit werden auch die rumänisch-amerikanischen Beziehungen in den Jahren des ersten Weltkrieges gestreift.

MOMENTE DIN ACTIVITĂȚILE REGIMENTULUI 5 VÂNĂTORI DIN GARNIZOANA TIMIȘOARA ÎN CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIA DIN EST, ÎN PERIOADA 22 Iunie 1941 - 3 Martie 1942

1. După mai mult de o jumătate de secol, prin intermediul acestei lucrări sunt readuse în actualitate unele momente mai importante din activitățile REGIMENTULUI 5 VÂNĂTORI (R.5 V.) din garnizoana Timișoara, în cel de al doilea război mondial, campania din est, perioada : 22 iunie 1941 - 3 martie 1942.

De menționat că abundența datelor a impus o redare concentrată precum și segmentarea tratării, la un interval de timp limitat (de la data întării în război și până la 3 martie 1942, când Regimentul 5 Vânători, în urma pierderilor suferite și succesiunea luptelor, a fost reorganizat în două batalioane, din cele 3 cât a avut la plecare spre zona de operații).

2. Lucrarea reprezintă un modest omagiu adus peste decenii, unei generații de sacrificiu, cu numeroși eroi a căror nume și fapte de arme s-au pierdut în negura timpului, unii poate fără a mai avea morminte și fără cel mai simplu semn de omagiere a sacrificiului lor suprem.

3. Studiarea sistematică a Jurnalelor de operații, categorie de documente militare de excepțională importanță, prin conținutul informațiilor consemnate atât la nivelul Marilor Unități (în cazul de față ARMATA 4-a și DIVIZIA 1-a INFANTERIE) cât și a R.5 V., apare de cert interes. Aportul adus de Jurnalele de operații este substanțial, pentru o temeinică documentare și formarea unei imagini cât mai veridice asupra diverselor activități care s-au efectuat în zona de operații precum și a unor situații care au evoluat în condiții specifice. Abundența datelor consemnate de diversele Comandamente (M.U.) precum și de la R.5 V., cronologic, clar, concis (uneori prea sumare) și exact, provenind chiar din vâltoarea evenimentelor de către participanți direct implicați la desfășurarea acestora, permite o dimensionare în timp și spațiu a eforturilor depuse, respectiv a desfășurării unor lupte, fapt notabil.

Corelarea diverselor consemnări făcute de ARMATA IV-a (A.IV R.), DIVIZIA

1 INFANTERIE (D.I.Inf.), și R.5 V., în Jurnalele de operații, ne permit reliefarea dimensiunii efortului militar și logistic, unele particularități la nivel operativ-tactic, situația și condițiile în care D.I Inf. și R.5 V., din garnizoana Timișoara, au fost aduse în zona de operații și utilizate în confruntări.

4. De precizat că “în ziua de 20 VI, ora 20, Domnul General N. Ciupercă, comandantul ARMATEI IV-a (ROMÂNĂ) a convocat pe Comandanții CORPURILOR 3 și 5 ARMATĂ și le-a transmis următoarele” (extras) : ¹

“ a) Începând din acest moment ne găsim în stare de alarmă / stare de război /.

Să se ia toate măsurile în legătură cu această situație : aplicarea regulamentelor în ce privește marșul, staționarea și lupta. Dispozitivul mai strâns. Economie de vieți omenești și o mai mare economie de muniții.

b) De duminică 22 VI 1941, ora 0, începe starea de război. Duminică se atacă la nord. Dacă Rușii trag, se trage și cu artileria noastră, însă nu în sate ci în obiective precise.

c) Pregătirea incursiunilor : (...)

e) ARMATA IV-a face inițial defensivă, ulterior ofensivă” (...) ²

Potrivit Decretului nr. 1798 din 21 iunie 1941, art. 1, s-a mobilizat “întreaga armată de uscat, aer și marină” ³, cu precizarea făcută la art. 2, conform căreia (...) prima zi de mobilizare începe în noaptea de 21/22 iunie 1941, la orele 24” ⁴. Concomitent a fost publicat și Raportul nr. 830 din 21 iunie 1941 al Ministerului Apărării Naționale, General de Corp de Armată Adjutant IOSIF IACOBICI ⁵ precum și PROCLAMAȚIA către ȚARĂ a Domnului General Ion Antonescu, Conducătorul Statului Român și Președintele Consiliului de Miniștri ⁶. În aceeași zi / 21 iunie 1941 / prin Decretul nr. 1799 al Președenției Consiliului de Miniștri, este numit potrivit art. 1, D-I Prof. Mihai A. Antonescu în funcția și de Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, cu precizarea de la Art. II că pe timpul absenței Conducătorului Statului, de a exercita atribuțiile Guvernului ⁷.

5. ARMATA IV-a ROMÂNĂ / având la începerea confruntărilor indicativul DACIA ⁸ / a primit de la M.St.M., la 22 VI 1941, ora 3,30 ordinul nr. 109/21 VI 1941, în care se menționează (extras) (...) “În ziua de 22 iunie, ora 0, va începe starea de război între România și U.R.S.S.” (...) ⁹.

În aceeași zi / 22 iunie 1941 / la ora 16 Armata IV-a Română a primit ordinul 0120/41-strict secret-, semnat de Comandantul de Căpetenie al Frontului Românesc, Generalul Antonescu /, care a fost adresat la COMANDAMENTUL ARMATEI 11 GERMANE și la MARELE CARTIER GENERAL ROMÂN /, în care se menționează între altele (extras) : (...) “Nici o palmă de pământ românesc nu trebuie cedată inamicului” (...) ¹⁰.

6. În garnizoana Timișoara, la 22 iunie 1941, Comandantul DIVIZIEI 1-a INFANTERIE, General E. Bârzotescu a transmis ordinul telegrafic nr. 25.016 către regimentele din compunerea Diviziei și la toate unitățile și serviciile din garnizoană. În ordin s-a precizat: (...) “În conformitate cu ordinul no. 289013 din 21 iunie 1941

al M.St.M., se face cunoscut că starea de război între România și Rusia începe la 22 iunie 1941, ora 0. Stop. Trupele vor fi înștiințate cu începere de la această oră. Stop. Veghiați cu atenție asupra ordinii interne, realizând măsurile stabilite” (...) ¹¹.

Regimentul 5 Vânători din garnizoana Timișoara a consemnat în Registrul istoric la 22 iunie 1941: (...) “România intră în război alături de Germani, contra Rusiei, pentru desrobirea Basarabiei și Bucovinei. Armata este mobilizată cu începere de la 21 VI 1941, ora 24, conf. I.D. nr. 1798. La orele 10, ofițerii, subofițerii și trupa sunt adunați în curtea cazărmlui R(egele) F(erdinand) I unde ascultă la radio Proclamația către Țară și Ord. de Zi către Armată ale D-ului General Ion Antonescu. Proclamația către Țară și Ord. de Zi sunt primite cu urale de ofițerii, subofițerii și trupa. La orele 11, toți ofițerii, subofițerii și trupa îngenunchie pe locul unde se găseau, ridicând rugi fierbinți pentru victorie. Conform Ord(inului) M.St.M., nr. 289013 se iau măsuri de veghe și siguranță” (...) ¹².

La 26 iunie 1941, Regimentul 5 Vânători a menționat: (...) “Întreg regimentul ia parte la tragerea de demonstrare cu minele anti-car Md. M.A.N., la poligonul Pădurea Verde, unde asistă D-I General Dragalina, comandantul Corp(ului) 6 Armată și D-I General Bârzotescu, comandantul Div(iziei) 1-a Infanterie” ¹³. În ziua de 29 iunie 1941, s-a consemnat: (...) “O săptămână de la intrarea României în război, în care scop are loc în curtea Reg. 1 Art(ilerie) un serviciu religios pentru odihna celor căzuți pe front. Iau parte toate unitățile din garnizoană” (...) ¹⁴.

7. În ziua de 3 iulie 1941, ora 8, ARMATA IV-a ROMÂNĂ, Statul Major, Secția 3-a, nr. 33810, având P(unctul) de C(omandă) la Ghidiceni, a emis Ordinul de operații nr. 4 / trecerea prin surprindere a Prutului -Harta 1:200.000 și 1:100.000 / ordin semnat de comandantul ARMATEI IV-a, General de Corp de Armată N. Ciupercă și Șeful de Stat Major, General N. Pălăgeanu /, în care s-a menționat (extras): (...) “II. ARMATA IV va trece Prutul prin surprindere în ziua și ora care se va fixa ulterior. Efortul pe timpul trecerii în zona Fălciu” (...) ¹⁵.

La 17 iulie 1941, s-a consemnat : (...) “Potrivit ordinului M(arelu) C(artier) G(eneral) nr. 499 din 17 VII, ora 0,30, se comunică: 1. Divizia 72 Germană ajunsese cu un Detașament la liziera Chișinăului și cu parte din grosul forțelor pe înălțimile vest oraș, în seara de 16 VII. În aceeași zi, Divizia Blindată Română a depășit Chișinăul manevrându-l pe la est. Orașul Chișinău va fi probabil curățit în noaptea de 16/17 VII sau în dimineața de 17 iulie” (...) ¹⁶.

La Timișoara, în ziua de 18 iulie 1941 “în urma comunicatului oficial prin care se anunța ocuparea Chișinăului, Regimentul (5 Vânători) arborează la toate 3 cazărmlile Drapelul Național, împreună cu cel German și Italian, afișând și placarde cu: “NICI O BRAZDĂ ROMÂNEASCĂ NU SE UITĂ” (...) ¹⁷.

Garnizoana Timișoara, 19 iulie 1941: (...) “Reg. 2 Roșiori pleacă pe front. O delegație din R.5 V., compusă din Col. Petculescu Eustațiu, Lt.Col. Dumitrescu Gh., Locot. Bozan Gh. și Locot. Zamfirescu Marin, se duc la gară la orele 9,15, pentru a ura Reg. 2 Roșiori succes și a le arăta toată dragostea camaraderească a Reg. 5 Vânători”.

“La ora 12, toți ofițerii și subofițerii regimentului iau parte la parastasul oficial în Catedrala Josefîn, pentru odihna sufletelor Reginei Maria și Regelui Ferdinand I.”

“Soțiile ofițerilor fac chetă pentru frații desrobiți din Basarabia și Bucovina”¹⁸.

În ziua următoare (Timișoara, 20 iulie 1941) “se serbează Te-Deum în Catedrala din Josefîn pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei. Ia parte o companie cu muzica și Drapelul, ofițerii și subofițerii Regimentului (5 Vânători). După Te-Deum, D-1 General Bârzotescu Emil (Emanoil) ține o cuvântare în care arată vitejia ostașului român, apoi urmează defilarea. După serbare, urmează marca(n)tă manifestare națională”¹⁹.

Tot la 20 iulie 1941, DIVIZIA 1-a INFANTERIE din garnizoana Timișoara a menționat în Registrul istoric: (...) “La ora 11, are loc un Te-Deum la Catedrala română ortodoxă din Josefîn pentru comemorarea ocupării Cernăuțului și Chișinăului. La acest Te-Deum asistă toți ofițerii și subofițerii din garnizoană și o companie de onoare din Regimentul 5 Vânători. La ora 12,30, în fața Catedralei ortodoxe române de pe Boulevardul Ferdinand, are loc o mare manifestație românească pentru comemorarea ocupării Cernăuțului și Chișinăului, Deviza tuturor vorbitorilor și manifestanților este: “NICI O BRAZDĂ ROMÂNEASCĂ NU SE UITĂ”. Manifestația a durat până la orele 14,15. La orele 18, are loc o a doua manifestație în fața Teatrului Național, unde din nou se aduc elogii armatelor desrobitoare ale Bucovinei și Basarabiei” (...)”²⁰.

8. La 24 iulie 1941, “Domnul General N. Tătăranu, Subșeful M.C.G., a sosit la Cartierul ARMATEI IV-a (ROMÂNE). Cu această ocazie D-sa a arătat că forțele Armatei IV-a vor continua operațiunile și la est de Nistru, precizând și măsurile ce trebuiesc luate de Armata IV-a pentru trecerea Nistrului”²¹. A menționat că “direcția principală de înaintare a Armatei IV-a (va fi): Tighina-Razdelnaia”. S-a mai precizat: (...) “Totul perfect camuflat, exemplu cum au procedat Rușii în operațiunile de până acum” (...)”²².

ARMATA IV-a, Stat Major, Secția 3-a /nr. 35950/, C.G. CHIȘINĂU, a emis la 2 august 1941, Instrucțiunea operativă nr. 2, semnată de Comandantul ARMATEI IV-a, General de Corp de Armată N. Ciupercă, prin care s-a stabilit scopul operațiunilor: (...) “ARMATA IV-a va trece Nistrul între Vadul lui Vodă - Tighina și va continua ofensiva spre est, în direcția generală KOL Katarzi pentru a zdrobi rezistența inamicului din poziția fortificată și a duce apoi grosul pe înălțimile vest valea Cuczurgan între Wiktorowka și Parezija. Ulterior operațiunile se vor continua cu grosul spre est iar un grup secundar trecând Nistrul la sud de Cioburei va curăți regiunea dintre Nistrul inferior și Limanul Hadzirbey” (...)”²³. Prin Instrucțiunea operativă nr. 3 /emisă de ARMATA IV-a, Stat Major, Secția 3-a, la 6 august 1941, C(artierul) G(eneral) Chișinău, nr. 36.433, Harta 1:500.000 /, la cap. II s-a stabilit: (...) “ARMATA IV-a are misiunea să urmărească și să bată definitiv inamicul dintre Nistrul inferior și Limanul Tiligulski și să pună stăpânire cât mai curând pe Odessa” (...)”²⁴.

9. În garnizoana Timișoara, la 15 august 1941, conform ordinului No. 4141/-1941, “o delegație de ofițeri compusă din Lt.Col. Dumitrescu Gh(eorghe), Maior Marin Emilian, Cpt. Ignat Gh. și Locot. Cichindeleanu Viorel se duc la Biserica din

Josefin, unde s-a oficiat un Te-Deum pentru pomenirea Eroilor Marinei, căzuți în campaniile 1877-1878, 1913, 1916-1919.”

“Conform ord(inului) Corp(ului) de Armată No. 12.222/941, o Comisie compusă din Lt.Col. Stanciu Ștefan, Ajutorul șef de Corp (regiment), căpitan Minciunescu Ioan, Locot. Procopovici Emil și Slt. Zlevoncă însoțiți de Plot. Adjut. Pinteș Nicolae, Plot. Tulba Vasile și Spita Toma, se deplasează la Stamora-Moravița, pentru primirea și repartizarea la corpuri a voluntarilor români din fostul Banat Jugoslav, care vor să lupte pe frontul de est” (...) ²⁵.

În conformitate cu ord(inul) No. 6700 din 3 sept. 1941 al Marelui Cartier General, DIVIZIA 1-a INFANTERIE mobilizează pe data de 6 sept. 1941, cu efective totale, după Tabele Mo. 1. Toate trupele, formațiunile de serviciu, părțile sedentare organice, prevăzute în tabelele Mo. B. lit. a - inclusiv unitățile de instrucție și marș precum și corpurile de garnizoană. Unitățile în subordine, vor întrebuința toate mijloacele ce vor crede, astfel ca în ziua de 11 sept. 1941, dimineața, mobilizarea să fie gata” ²⁶. În aceeași zi (3 septembrie 1941) R.5 V., a consemnat: (...) “Conform ord(inului) Div(iziei) 1 Inf, nr. 12045-/1941, regimentul mobilizează cu începere din ziua de 6 IX 1941, ofițerii și subofițerii de la vatră. (Între) 3 IX - 17 IX regimentul mobilizează și pleacă în zona de operații pe 4 eșaloane” (...) ²⁷. S-a mai menționat (tot la aceeași dată) că: (...) “Muzica Reg. 5 Vânători (cu) o delegație compusă din Col. Petculescu, Lt.Col. Dumitrescu, Cpt. Moruzi, Cpt. Călniceanu și Lt. Cichindeleanu, la orele 16,10 se află în gara Fabric, pentru a primi primul transport de răniți de pe frontul de răsărit” (...) ²⁸.

Divizia 1-a Infanterie (Timișoara, la 9 septembrie 1941), a consemnat: (...) “În conformitate cu ordinul No. 6734 din 9 sept. 1941 al Marelui Cartier General, Eșalonul II, Secția VI, acest comandament a primit programările de transport al unităților și formațiunilor de serviciu din subordine” (...) ²⁹. Programul de transport al Diviziei 1-a Infanterie, a prevăzut pentru Regimentul 5 Vânători următoarele = data plecării : 14 septembrie 1941, ora 2,38; locul unde debarcă : Kăușani; 6 garnituri; data sosirii : 19 septembrie 1941, ora 7,05. ³⁰. În ziua de 25 sept. 1941, transporturile Diviziei 1-a Infanterie s-au terminat ³¹.

10. Reține atenția Raportul nr. 39134 din 10 IX 941, înaintat de Comandantul ARMATEI IV-a ROMÂNE, General de Corp de Armată N. Ciupercă, la COMANDAMENTUL DE CĂPETENIE AL ARMATEI. Între probleme menționate se arată posibilitatea întreruperii “pentru mai multe zile a podului de la Tighina, agravată mai ales de inundarea luncei Nistrului” ³² precum și aprecierea că (...) “bătălia de la Odes(s)a va lua caracterul unei acțiuni sistematice, bazată pe lovituri succesive puternice, care vor găsi din ce în ce mai multă rezistență și deci vor cere pentru a se evita pierderi inutile, o minuțioasă pregătire” (...) ³³.

De remarcat că în raport de evoluția confruntărilor din zonă, au fost necesare eforturi susținute, care au solicitat din plin trupele noastre. Caracterul operațiunilor, având o notă pronunțat ofensivă precum și sistemul de apărare adoptat de partea

adversă bazat pe o rețea de fortificații judicios amplasate în raport de particularitățile terenului, a impus un consum sporit de muniție, în special de artilerie, generând prin aceasta unele dificultăți de aprovizionare, în situații specifice. Astfel la 14 septembrie 1941 s-a menționat că: (...) “după două zile de atac, artileria a fost pusă în situația de a nu mai avea decât circa 3/4-1 U.F. și nici o posibilitate de alimentare în ritmul necesitat de consumul determinat de caracterul operațiunilor. Aprovizionarea nu s-a putut face deoarece legătura cu spatele a fost tăiată de apele Nistrului care s-au ridicat atât de mult încât au rupt podurile la rând, începând cu cel de la Criuleni și terminând cu cel de la Corenaz-Iosea. Cu toate eforturile depuse spre a se asigura cel puțin permanența trecerii de la Tighina a fost imposibil să fie menținut podul. În această situație, spre a nu se stânjeni operațiunile, s-a recurs la mijloace improvizate de trecere: muniția a fost trecută peste Nistru cu bărci cu vâsle sau cu motor. Aceste mijloace însă nu au putut satisface nevoile consumului de luptă, fapt care a pus Armata în situația de a rămâne la finele și chiar în cursul celei de a treia zile de luptă, fără nici un proiectil de artilerie” (...) ³⁴.

În Ordinul de Zi nr. 27 din 16 IX 1941 /nr. 39719/, Comandantul ARMATEI IV-a ROMÂNE, General de Corp de Armată Adjutant I. Iacobici, a menționat (extras): (...) “Ca rezultat al atacurilor victorioase duse la centrul Armatei în zilele de 12, 13, 14 și 15 septembrie 1941, Armata a obținut un succes foarte însemnat, cauzând inamicului pierderi foarte grele, făcându-se peste 3000 prizonieri și capturând mai mult material” (...) ³⁵. Se mai precizează că: (...) “Trebuie să ne așteptăm că inamicul sprijinit de organizațiuni tari, va mai face eforturi pentru a ne bara drumul spre Odessa” (...) ³⁶.

La 17 septembrie 1941, ARMATA IV-a a consemnat: (...) “I. La ora 16, pe aeroportul Baden / Transnistria/ au aterizat Domnii Mareșal I. Antonescu, Comandantul de Căpetenie al Armatei și general Al. Ioanițiu, Șeful Marelui Cartier General, veniți să facă obișnuita vizită a frontului. După aterizare, Generalul Ioanițiu din nebagare de seamă s-a apropiat prea mult de elice, care l-a lovit în cap. Lovitura a fost atât de puternică încât generalul Ioanițiu a fost trântit la pământ cu capul spart. Medicii veniți în grabă la locul accidentului au făcut eforturi uriașe spre al readuce în simțire, însă toate încercările au fost zadarnice. După circa 45 minute, timp în care nu și-a recăpătat cunoștința, s-a stins din viață cel ce a fost Șeful Marelui Cartier General, General Al. Ioanițiu. La orele 17,20, un avion transportând rămășițele sale pământești, a decolat sburând spre Tighina.

II. Atacul asupra Odessei a reînceput” (...) ³⁷.

În ziua de 20 septembrie 1941, Regimentul 5 Vânători a consemnat: (...) “La orele 13, comanda regimentului sosește în gara Mireni, unde la orele 14,45 primește ordin de la Div(izia) 1 Inf(anterie) pentru debarcare. Tot în această gară primim ordin prin cpt. Sitaru Aurică - ofițerul delegat al Diviziei - sectorul în care Reg(imentul) 5 V(ânători) cantonează și anume: Cobusca Nouă - Cobusca Veche - Salcia - Petricani și Chirești. La orele 15, începe debarcarea comenzii Reg-ului și

deplasarea spre zona de staționare / Cobusca Nouă /” 38.

La 22 septembrie 1941 “cu sosirea eșalonului V, Regimentul 5 Vtori (Vânători) are următoarea ordine de bătae:

I. Comanda regimentului

Cdt.(comandant) Reg(iment) : Colonel Eustațiu Petculescu

Cdt. Secund : Lt.Col. Dumitrescu Gheorghe

Ajutor șef Corp : Lt.Col. Stanciu Ștefan

Of(îter) informator : Cpt. Călniceanu Aurel

Of(îter) adjutant : Lt. Bozan Gheorghe

Of(îter) cu gazele : Cpt. Moruzi Gheorghe

Of(îter) de legătură : Slt. rez. Sentomeșan Pavel

II. Plotonul de transmisiuni regimentar (...) 39

În aceeași zi / 22 septembrie 1941/ s-a menționat: (...) “Divizia 1-a. Se va pune în marș în ziua/seara/ de 22 sept., pe două coloane, pentru a ajunge în dimineața de 25 sept. în zona Catargi - Simitovka - Ieremjevka - Kutilovo, în trei etape, în măsură a interveni la ordin spre est sau sud” (...)40.

De remarcat precizarea făcută de ARMATA IV-a ROMÂNĂ /extras/ (...) “în timpul atacurilor între 12 și 22 septembrie 1941, Armata se afla în ceeace privește situația spatelui său, într-o situație foarte dificilă prin întreruperea tuturor podurilor peste Nistru, prin inundații excepțional de grave. Situația aceasta a avut fără îndoială asupra comandamentelor o influență dăunătoare, deși nemărturisită. Astăzi criza aceasta a trecut” (...)41. Tot în ziua de 22 septembrie 1941, s-a consemnat: (...) “I. În această zi situația stângei Armatei a luat o turnură foarte interesantă. O debarcare la est de CORPUL 5 ARMATĂ și un atac brusc în sectorul DIVIZIEI 13-a a făcut ca întreg CORPUL 5 ARMATĂ să fie silit a ceda mult teren într-un timp relativ scurt” (...)42.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a, nr. 224 din 24 septembrie 1941, ora 11, s-a menționat (extras): (...)

“ 1. CORPUL 5 ARMATĂ

În noaptea de 21/22 septembrie, începând de la ora 0,45 inamicul a debarcat la Grigorievka și Cebanca / între limanurile Bol și M1. Adjalikski / după o pregătire de artilerie de pe vase de 30 minute. În dimineața zilei, inamicul a atacat puternic dreapta Diviziei 13-a reușind să pătrundă până către ora 11, până la nord Gildendorf-nord Sofhozilicevka. Până la aceeași oră, inamicul pătrunsese între Limanurile Adjalikski, până la linia Stardia Dafinowka- Buldinka. Încercările de debarcare ale inamicului între Limanul M1. Adjolschi și Tiligulski n-au reușit. Ultimele informațiuni arată că inamicul continuă atacul cu care de luptă pe direcția Gildendorf-Kubanca și că în zona Grigorievka ar fi debarcat și mijloace auto” (...) “ Armata IV-a a ordonat C(orpului) 5 A(rmată) că poate ceda până la linia Kubanca. Hut Petrowschi, Bujalic, Mescianca, dacă este forțat de inamic.

2. CORPUL 1 ARMATĂ

"Inamicul a contraatacat odată în timpul nopții și de 2 ori în dimineața zilei, trupele Diviziei 8, în zona sud Dalnic. Contraatacurile date cu forțe slabe au fost oprite" (...) ⁴³.

În ziua de 24 septembrie 1941, s-a consemnat (extras):

"(...) Atacul Odesei a fost oprit. Motivul : LIPSA DE MUNIȚIUNI. Justificarea lipsei de munițiuni se vede din Nota No. 300328 care a fost predată de Domnul General Iacobici, Șeful Marelui Cartier General și Comandantul Armatei IV-a, Domnului General Hauffe, Șeful Misiunii Militare Germane în România (...)". Față de cele semnalate "Misiunea Militară Germană arată opinia forurilor competente germane, care nu-și însușește părerea Marelui Cartier General Român. Față de cele cuprinse în adresa Misiunii Militare Germane nr. 0397-/1941, Domnul General Iacobici a redactat la 6 X 1941" ⁴⁴ răspunsul / nr. 301418 din 6 X 1941 /, în care după ce mulțumește pentru intervenția făcută "(...) pentru urgentarea sprijinului cerut în problema fabricației munițiilor" ⁴⁵, precizează în continuare: "(...) în ceea ce privește însă comparația care s-a făcut între consumul Armatei Germane și Române, îmi permit a sublinia că pregătirea temeinică pentru război a Armatei Germane din toate punctele de vedere, care a creiat un instrument de o deosebită putere de pătrundere, nu permite a se aplica date statistice germane, armatei române, fără a neglija stările reale. Încă îmi permit să adaug, relativ la criza de muniție de artilerie grea, faptul că Armata română a contribuit cu plăcere cu o bună parte a artileriei sale grele la operațiunile ARMATEI 11-a GERMANĂ, consumând o cantitate considerabilă de munițiuni, 5 U.F.T.L. 105/936 și 61/2 U.F. 150/930 pentru fiecare gură de foc (...) " ⁴⁶.

La 25 septembrie 1941, ora 8,20 "s-a primit de la M.C.G. ordinul No. 6761, de mai jos: Se pun la dispoziția ARMATEI IV-a / Harta 1:500.000 /:

a) Divizia 1-a Inf(anterie) în zona Kol. Slavianos Bakai-Hut Semplovî, Severinova, Andreiievka, în dimineața de 26 septembrie, după 4 etape de marș. P.C. Kol.Bo. Bujalîk.

b) Divizia 2 Inf. (...)

c) Divizia 18-a Inf. (...)

d) CORPUL 6 ARMATĂ în Tiraspol. Trebuie să debarce la Tighina în ziua de 25 septembrie (...) " ⁴⁷.

Conform Raportului operativ nr. 242 din 28 IX 1941, ora 12, al ARMATEI IV-a / semnat D(in) O(rdin) de Șeful de Stat Major, General N. Tătăranu -, nr. 300701 /, rezultă că: "(...) Divizia 1 Inf. se găsește în zona: Pavlinka - Vasilievka - gara Krimidovka - Lonsaki (...) " ⁴⁸.

La 28 septembrie 1941, Regimentul 5 Vânători a consemnat: "(...) La orele 11,30, Reg-ul, mai puțin Bat(alionul) III, primește ordin să se deplaseze în direcția Bujalîk, unde în cursul marșului vor sosi autocamioane care vor transporta Reg-tul la cota 58 est Dufinovka, unde va întâi Gruparea Lt.Col. Constantinescu din Reg(imen-tul) 25 Inf(anterie). La orele 15, primele elemente ale Bat(alionului) II sunt debarcate

la liziera nord Bujalîk, urmând ca de aici să-și urmeze marșul pe jos până la cota 58. Luându-se contact cu Lt.Col. Constantinescu se procedează la recunoașterea pozițiilor de către Col. Petculescu, Cdtul R.5 V.” (...) ⁴⁹.

În Raportul operativ nr. 247 din 29 IX 1941, ora 24, al ARMATEI IV-a / semnat de comandantul Armatei, General de Corp de Armată Adjutant I. Iacobici - nr. 300.835-/, se precizează: (...) “Divizia 1 (Infanterie): Artileria / exceptând Regt. 38 Art/ înlocuiește artileria Diviziei 13 în cursul acestei nopți” (...) ⁵⁰.

De remarcat că adversarul a dispus în zonă de o apărare temeinic organizată, folosind forțe importante, bine dotate cu armament automat, artilerie și aruncătoare de toate calibrele, asigurând în anumite situații un remarcabil debit de foc, fapt care a generat confruntări violente, uneori ripostele fiind neașteptat de puternice. La 29 septembrie, deși în faza inițială a atacului executat de unitate cu eforturi sporite, iar în poziția Batalionului I/R.5 V., au fost înregistrate unele progrese, la un moment dat în partea dreaptă a dispozitivului la orele 11,30 adversarul a dat o ripostă neașteptat de puternică. Violența acestei acțiuni a produs o defecțiune în poziția Batalionului II/R.5 V., care a generat panică între ostașii neobișnuiți cu asemenea situații critice. A avut loc o retragere dezordonată a acestui batalion, urmată de măsurile necesare pentru remedierea dispozitivului în sector și stăvilirea acestui contraatac violent. Regimentul 5 Vânători a avut pierderi importante ⁵¹.

Astfel s-au consemnat:

“ Pierderi =

a) Ofițeri :

Morți : 2 = Sublt. activ NANTA SAVU din comp(ania) 6-a

Sublt.rez. SAVAN GHEORGHE din comp(ania) 5-a

Răniți : 8 ofițeri; dispăruți : 1; șoc nervos = 1.

b) Subofițeri :

Morți : 1 = Serg. Maj. BADEA TEODOR, comp(ania) 2-a

Răniți = 3.

c) Trupă :

Morți : Bat(alionul) I = 21; Bat. II = 28; Comp.Com. = 1.

Răniți : Bat. I = 31; Bat(alionul) II = 122.

Dispăruți : Bat. I = 31; Bat. III = 44. “ ⁵².

Potrivit ordinului primit la orele 19,30, regimentul a fost adunat și deplasat spre Bujalîk, unde a rămas până la 30 septembrie 1941 ⁵³.

În Raportul operativ nr. 248 din 30 IX 1941, ora 12, al ARMATEI IV-a, s-a menționat (extras): (...) “Divizia 1(-a) a înlocuit în cursul nopții parte din artileria Diviziei 13-a cu Regt. 1 Art. și a luat comanda sectorului” (...) ⁵⁴. În aceeași zi, în Raportul operativ nr. 250 din 30 IX 1941, ora 24, din activitățile CORPULUI 5 ARMATĂ și a Diviziilor din subordine, ARMATA IV-a a menționat la pct. b: “Divizia 1 : nici un eveniment important” (...) ⁵⁵.

În urma aprobării principale a MEMORIULUI OPERATIV, ARMATA IV-a

ROMÂNĂ a transmis Corpurilor de Armată din subordine, DIRECTIVA Nr. 300.882/1941, pentru studiul reluării atacului asupra Odessei / Harta 1:500.000 / - semnată de Comandantul Armatei IV-a, General de Corp de Armată Adj. I. Iacobici /-pentru comandamentele: Corpului 1 Armată; Corpului 3 Armată; Corpului 4 Armată; Corpului 6 Armată; Corpului 11 Armată / (...) ⁵⁶.

În ziua de 30 sept. 1941, ora 1,05, R.5 V., a primit Ordinul special nr. 118, în baza căruia a dat la orele 2,10 Ordin special / Harta rusă 1:100.000 / (extras): (...) "I. Trupele noastre în contact cu inamicul pe linia 1 1/2 km sud Kubanka.- 1 km sud H. Petrovsky - Malul de est al Văii Cernaia - 1,8 km nord Novodofinka - 1 km sud-vest Cebanka. II. Bat(alionul) I/ (R.) 5 V. / Marin Emilian/ se va deplasa imediat la primirea prezentului ordin la Meschtschanca - Aljschanka în măsură să intervină în sectorul dintre cele două limanuri sau pe direcția Meschanka - Bujalic / Sverdlovo /. Va organiza un centru de rezistență în zona 2,5 km s.v-Metschanda care să bareze direcția: creasta vest Buldinka- colțul nord- Sverdlovo- /Bujalic /. III. Hrana și muniția se va aproviziona prin grija lui STOLNIC- Div(izia) 13. Cdt. VOLGA- Colonel /ss./ Petculescu. Tot conform ord. special nr. 118- restul Reg-tului se deplasează cu începere de la orele 19 la Vasilievka, unde împreună cu Bat(alionul) III rămâne rezerva Corpului de Armată" ⁵⁷.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 251 din 1 X 1941, ora 12, s-a consemnat (extras): (...) "Divizia 1 Inf., a respins în cursul nopții o incursiune inamică executată dealungul căii ferate. În dimineața zilei, aviația inamică a mitraliat în două rânduri trupele Diviziei 1 Inf(anterie)" (...) ⁵⁸.

La 1 octombrie 1941, R.5 V., a menționat că la "orele 1 din noapte regimentul sosește în Vasilievka unde intră în cantonament. În cursul zilei, Bat(alionul) III lucrează la organizarea terenului, după ord(inul) C(ORPULUI) 5 A(RMATĂ), iar Bat(alionul) II, Comp(ania) Comandă, C(ompania de) Pionieri și Comp(ania) Arm(ament) Greu Regtar (Regimentar) își reorganizează plotoanele și întocmesc situațiile de pierderi. Bat(alionul) I organizează poziția de la sud-est Meschanko după ordinele Div(iziei) 13 I(nfanterie)" ⁵⁹.

Divizia 1-a Infanterie a consemnat la 1 octombrie 1941: (...) "6,30 - 8,30. Avioane inamice au sburat deasupra sectorului MURES, mitraliind unele unități. În tot cursul zilei acțiuni de Branduri și bombardament de ambele părți. Pierderi: un ofițer de rezervă rănit; trupă 2 soldați răniți, 1 cal omorât" ⁶⁰.

În ziua de 2 octombrie 1941, în cadrul R.5 V., s-a efectuat "instrucția de disciplinare și instrucția tehnică a grupei. Se continuă cu căutarea și strângerea materialului lăsat pe câmpul de luptă" ⁶¹.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 256 din 2 X 1941, ora 24, referitor la DIVIZIA 1-a INFANTERIE din subordinea CORPULUI 5 ARMATĂ, s-a menționat (extras): (...) "schimb de focuri în tot cursul zilei" (...) ⁶².

La 3 octombrie 1941, R.5 V., a efectuat "instrucție, lucrări de organizarea terenului în jurul cotei 52" (...) ⁶³. La această dată "Lt. Georgescu Ștefan și Slt.

Nicolae Ștefan se prezintă la regiment fiind veniți din R(egimentul) 5 Grăniceri. Bat(alionul) I / (Regimentul) 5 V., intră sub ordinele Detaș(amentului) Lt.Col. Constantinescu din R(egimentul) 25 I(nfanterie) și intră pe poziție la cota 58- schimbând Bat(alionul) II din R. 25 I.” ⁶⁴.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 257 din 3 X 941, ora 11, cap. I, CORPUL 5 ARMATĂ, s-a menționat: (...) “În cursul nopții inamicul a încercat un atac la stânga Diviziei 1, a fost respins. La inamic vie activitate pentru organizarea terenului” (...) ⁶⁵.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 259 din 3 X 941, ora 24, s-a precizat între alte aspecte: (...) “Divizia 1 : În cursul zilei nimic important” (...) ⁶⁶.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 262 din 4 X 941, ora 21, cap. 1, CORPUL 5 ARMATĂ, s-a menționat: (...) “Inamicul a executat trageri cu artileria grea și de câmp și a acționat intens cu aruncătoarele în întreg sectorul Diviziei 1 și în special zona căii ferate” (...) ⁶⁷.

La 4 octombrie 1941, în sectorul R.5 V., “se continuă cu lucrările de organizarea terenului” ⁶⁸. Pentru 5 octombrie 1941, s-a consemnat: (...) “lucrări de organizarea terenului. Bat(alionul) I pe poziție. Compania Cercetare la dispoziția Detaș(amentului) FARAON / Reg(imentul) 25 Inf(anterie)” ⁶⁹. Situația s-a menținut neschimbată între 6 - 9 oct. 1941.

La 5 octombrie 1941, ARMATA IV-a a menționat referitor la activitățile CORPULUI 5 ARMATĂ / Raport operativ nr. 264 din 5 X 1941, ora 21 - Hărțile 1:100.000 și 1:50.000 - editura Armatei /: (...) “Divizia 1 : Recunoașterile trimise în cursul nopții s-au oprit în contact cu rezistențe inamice situate pe linia generală: cota 51,4 - drumul de care ce pleacă de la această cotă spre est - podul de C.F. de la 2 1/2 km nord de Gildendorf - cota 65,5. Recunoașterea trimisă spre podul de C.F. a fost contraatacată de o companie de marinari și respinsă spre nord. Între 7-13, artileria grea inamică a executat contrabaterie la vest de C.F.” (...) ⁷⁰.

În ziua de 6 octombrie 1941, s-a consemnat în Raportul operativ nr. 266 din 6 X 941, ora 24, de către ARMATA IV-a: (...) “Divizia 1 (-a Infanterie). A executat în noaptea de 5/6 octombrie recunoașteri care au confirmat rezistența inamică pe aliniamentul: cota 51,4 - podul 2 1/2 km nord-est Gildendorf - cota 65,5. Recunoașterea trimisă spre cota 51,4 s-a menținut în contact cu inamicul, pe această linie, cu tot focul destul de puternic al inamicului ⁷¹. În cursul zilei, pe tot frontul Diviziei 1, schimburi de focuri de infanterie și artilerie” ⁷².

Reține atenția INSTRUCȚIUNEA OPERATIVĂ SPECIALĂ nr. 4 / semnată de Comandantul ARMATEI IV-a ROMÂNE, General de Corp de Armată Adjutant I. IACOBICI /-”pentru comandanții CORPURILOR 5 și 6 A(RMATĂ)- Harta 1:400.000 - specială -” ⁷³. Aceasta a menționat (extrase): (...) “1. Ofensiva contra ODESSEI se va relua către mijlocul lunii octombrie 1941, printr-un atac simultan pornit din sectoarele C(CORPULUI) 5 A(RMATĂ) și Brig(ăzii) 3 Mixt. Fort(ificații). Astfel: a) CORPUL 5 ARMATĂ cu Diviziile 1, 4 și 13 atacă pe direcția generală : Blagodatnoie - Odes(s)a,

pentru a bate forțele inamice din față și a pune stăpânire mai întâi pe înălțimile dintre Solanoe Priiski și Krijanowika. Efort pe direcția Bujalic - Odessa" (...) ⁷⁴.

În ziua de 8 octombrie 1941, în pozițiile Diviziei 1 Infanterie s-a remarcat: (...) "schimb rar de focuri de infanterie, branduri și artilerie. Artileria grea inamică a tras cu intermitență în tot cursul zilei în zona gara Kremidowka" / Raport operativ al ARMATEI IV-a, nr. 270 din 8 X 1941, ora 24 / ⁷⁵.

La 9 octombrie 1941, s-a consemnat (extras): (...) "Divizia 1-a (Infanterie) : Recunoașterile ofensive ale Diviziei 1-a au stabilit că rezistența se află tot pe aliniamentul cota 51,4 - podul C.F. 2,5 km nord-est Gildendorf - cota 65,5. S-a constatat că inamicul împinge în cursul zilei elemente înaintate în fața acestei poziții, pe care însă noaptea le retrage. De aceea noaptea recunoașterile noastre pătrund până în poziția de rezistență inamică iar ziua sunt contraatacate" / Raport operativ al ARMATEI IV-a, înaintat MARELUI CARTIER GENERAL - nr. 272 din 9 X 1941, ora 12 / ⁷⁶.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 273 din 9 X 1941, ora 20, înaintat la PREȘEDENȚIA CONSILIULUI DE MINISTRI se menționează (extras): (...) "1. CORPUL 5 ARMATĂ. Până la ora 15, schimb de focuri de infanterie și artilerie (...). La ora 16, Divizia 1-a a început executarea unei recunoașteri în forță, un batalion, pentru verificarea situației. Batalionul a depășit cu 500 m elementele de contact și a fost oprit cu focuri puternice" (...) ⁷⁷.

În ziua de 10 octombrie 1941, R.5 V., a consemnat executarea de "lucrări de organizarea terenului și instrucție. Bat(alionul) I conform ordinului MUREȘ / Div(izia) 1 Inf(anterie) / nr. 26603 este schimbat de pe poziție de la cota 58 cu altă unitate de la STOLNIC / Div(izia) 15 Inf(anterie) / " ⁷⁸. În aceeași zi / 10 X 1941 /, în pozițiile DIVIZIEI 1-a INFANTERIE au avut loc "acțiuni de artilerie și aruncătoare" (...) / Raport operativ al ARMATEI IV-a nr. 277 din 10 X 1941, ora 24 / ⁷⁹.

La 11 octombrie 1941, în pozițiile R.5 V., au fost efectuate "lucrări de organizarea terenului și instrucție. Batal(ionul) I cantonează în Buldinka ⁸⁰. În această zi / 11 oct. 1941 /, în cadrul CORPULUI 5 ARMATĂ s-a menționat: (...) "Pe frontul Diviziilor din linia I-a schimb de focuri de infanterie și artilerie" (...) / Raport operativ al ARMATEI IV-a nr. 280 din 11 X 1941, ora 24 / ⁸¹.

În ziua de 12 oct. 1941, s-a consemnat: "conform ordinului Div(iziei) 1 Inf(anterie) nr. 26710 din 11 X 941, Reg. 5 Vtori în cursul nopții de 12/13 oct., urmează să schimbe din poziție R(egimentul) 85 Inf." (...) ⁸². În ziua de 13 oct. 1941, la orele 3,30, R.5 V., a schimbat de pe poziție unitatea indicată și a dispus măsurile necesare prin ordinul de operații dat ⁸³.

ARMATA IV-a a menționat în Raportul de operații nr. 287 din 14 X 1941, ora 12, înaintat la PREȘEDENȚIA CONSILIULUI DE MINISTRI și MARELE CARTIER GENERAL / Raport semnat de Șeful de Stat Major al A.4 R., General N. Tătăranu / (...) "În cursul nopții de 13/14 octombrie, toate Marile Unități au executat incursiuni pe întregul front. În toate aceste recunoașteri, inamicul a reacționat cu foc" (...) ⁸⁴.

Regimentul 5 Vânători a consemnat la 14 oct. 1941: (...) "Pe poziția, Colhozul 4 km sud gara Kremidovka. În timpul zilei și nopții de 14 X se execută recunoașteri ofensive pentru a determina forța și dispozitivul inamicului. Plotonul Locot. GEORGESCU ȘTEFAN se distinge în mod deosebit, fapt pentru care ofițerul este propus să fie decorat cu Ord. Mihai Viteazul cl. III iar ostașii din Plotonul său sunt decorați de Regt.(Regiment) cu Medalia "Bărbăție și Credință" cl. III" 85.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 288 din 14 X 1941, ora 20, s-a menționat (extras): (...) "În după amiaza zilei de 14 octombrie, pe frontul Armatei, activitatea de ambele părți s-a manifestat printr-un schimb de focuri cu toate categoriile de armament. În general activitatea de foc a inamicului a fost ceva mai vie decât în zilele precedente, în special pe frontul Diviziei 13 și 6. Artileria noastră a acționat eficace asupra obiectivelor identificate / baterii și cazemate /. De asemenea artileria grea a bombardat cu observare aeriană cheiurile portului Odessa, unde erau semnalate vase și aglomerări de trupe, trăsură și materiale. Către amiază 6 - 7 vase de război au fost observate în larg la sud-est de limanul Bol - Adjalik. Artileria acestor vase a bombardat cu intermitență de la mare distanță trupele aflate la est de limanul Bol - Adjalik" 86. În aceeași zi, în Raportul operativ nr. 289 din 14 X 1941, ora 2, ARMATA IV-a a menționat (extras): (...) "S-a remarcat o activitate deosebită de artilerie grea, deasemenea în portul Odes(s)a și pe mare inamicul a desfășurat o activitate neobișnuită. În cursul după-amiezii, 6 - 7 vase de război, unele de cel mai mare tonaj, au manevrat în apele Odes(s)ei, în special în fața CORPULUI 5 ARMATĂ. Artileria acestor vase a tras intermitent în toată după amiaza asupra trupelor CORPULUI 5 ARMATĂ aflate la est de Limanul Bol - Adjaliski" 87.

La 15 octombrie 1941, R.5 V., a consemnat: (...) "Pe poziție. Inamicul bombardează foarte violent cu artileria și branduri poziția noastră" 88.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 290 din 15 X 1941, ora 12, s-a menționat: (...) "În cursul nopții de 14/15 octombrie, toate recunoașterile noastre au fost primite cu focuri puternice de infanterie și artilerie. Inamicul este foarte vigilent și reacționează imediat" (...) 89.

În zorii zilei de 16 X 1941, ARMATA IV-a a consemnat că: (...) "de la toate Corpurile de Armată se primește știrea că incursiunile făcute în a doua jumătate a nopții, au întâmpinat foarte slabe rezistențe pe alocuri, în rest neîntâlnind inamic" (...) 90.

La 16 octombrie 1941, R.5 V., a menționat că: (...) "la orele 7,30, se pornește ofensiva contra inamicului. Inamicul s-a retras în cursul nopții spre Odes(s)a. În înaintarea noastră nu întâmpinăm rezistență. Înaintarea noastră se face cu multă prudență din cauza câmpului minat" (...) "Odes(s)a este ocupată de Armata Română cu începere de la orele 16" 91.

Divizia 1-a Infanterie a precizat la 16 X 1941, ora 10,30: (...) "La această oră, Divizia a ocupat cu unitățile sale obiectivele ordonate de CORPUL 5 ARMATĂ" (...) 92.

S-a consemnat de ARMATA IV-a că: (...) "pe drum, vestigiile luptelor se văd pretutindeni : arme, tunuri, proiectile, bombe de avion, rețele etc., părăsite în grabă" (...) 93.

11. De remarcat, ORDINUL DE ZI nr. 6 din 15 X 1941, dat la Cartierul General al DIVIZIEI 1-a INFANTERIE, aflat la Simionovka și semnat de Comandantul acestei Mari Unități, Generalul Em. Bârzotescu ⁹⁴ prin care s-a făcut citarea prin Ordin de Zi a unităților și subunităților din Reg-tul 5 Vânători, "care s-au distins în timpul operațiilor pe câmpul de luptă" ⁹⁵. În continuare sunt redată extrase din acest ORDIN DE ZI, (care se referă la R.5 V.):

(...) 1/ Batalionul II din Regimentul 5 Vânători pentru spiritul de agresivitate, de care a dat dovadă în ziua de 14 octombrie și în cursul nopții de 14/15 octombrie a.c., trimițând recunoașteri ofensive, acțiuni pentru a hărțui pe inamic și a-i stabili precis rezistențele sale.

2/ Batalionul III din Regimentul 5 Vânători, tot pentru spiritul de agresivitate de care a dat dovadă în noaptea de 13/14 octombrie a.c., în ziua de 14 octombrie și în noaptea de 14/15 octombrie a.c., când prin incursiunile trimise a putut să stabilească prezența inamicului cât și a armelor automate din fața sa.

3/ Compania din Regimentul 5 Vânători care a organizat o recunoaștere ofensivă, de tăria unui pluton, compus din 23 oameni, sub comanda Locot. GEORGESCU ȘTEFAN pe direcția între calea ferată și șosea, cu misiunea să pună stăpânire pe înălțimea ocupată de Ruși.

4/ Plotonul Locot. GEORGESCU ȘTEFAN din Compania 6-a, care în cursul zilei de 14 octombrie a.c., sub protecția artileriei a putut să înainteze înaintea avanposturilor circa 1000 m., respingând cu focul plotonului său cât și artileriei, inamicul ce se găsea pe creastă și pe care a ocupat-o pe la orele 13. La orele 16, sub un puternic bombardament de artilerie, branduri și arme automate, trase de la colțul pădurii de pe șosea și de la podul C.F., plotonul a fost fixat la teren (...).

7/ Patrula Sergentului Timșoiu din Compania 12 din Regimentul 5 Vânători, care s-a oferit voluntar încă de la plecarea regimentului din Vasilevka, cu soldații din Compania 9-a, a depășit liniile avanposturilor inamice infiltrându-se spre inamic în direcția cotei 65,5, după care a pornit la acțiune. Din incursiunea executată sub comanda Serg. Timșoiu s-a constatat că marginea pădurii este minată iar interiorul pădurii este defrișat de inamic pentru a se putea bate cu armele automate.

8/ Patrula Sergentului Ciolan Gh., din Compania 11-a a Regimentului 5 Vânători, care în ziua de 14 octombrie a reușit să se strecoare în poziția inamică, capturând 4 cabluri telefonice, stabilind totodată existența inamicului și a unei grupe de mitraliere în fața batalionului.

9/ Patrula Caporalului Bera Alexandru din Compania 5-a a Regimentului 5 Vânători care în ziua de 14 oct. 1941 a pătruns circa 800 m., înaintea avanposturilor inamice, unde deși a fost oprită de foc puternic de arme automate și branduri, a rămas fixată la teren până la căderea serii, reușind prin aceasta să stabilească prezența inamicului și a armelor automate din fața sa" (...) ⁹⁶.

12. După terminarea la 16 octombrie 1941 a Bătăliei de la ODESSA, s-a consemnat că "ARMATA IV-a (ROMÂNĂ) intră într-o nouă fază:

- O parte din M(arile) U(nităţi) şi anume : Diviziile 1, 2, 4 şi 18 rămân ca trupe de ocupaţie în Transnistria şi Ucraina pe lângă Brigăzile 1 şi 9 Cavalerie care sunt deja dizlocate în zonele de ocupaţie (...).

- Grosul Armatei : CORPURILE 1, 3, 4, 5 şi 11, împreună cu DIVIZIILE 3, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 21, Gardă, Grăniceri şi Brigada 7 Cavalerie, urmează a se înapoia în ţară” (...) ⁹⁷.

ARMATA IV-a a dat ordinul nr. 302328 din 16 X 1941, ora 20, / semnat D.O. de Şeful de Stat Major, General N. Tătăranu /, adresat CORPULUI 5 ARMATĂ, prin care la 17 octombrie s-a dispus efectuarea de regrupări şi deplasări de Mari Unităţi. Pentru DIVIZIA 1 INFANTERIE a fost stabilită regruparea “în zona Simanovka - Blagodatnos - Col. Kubanka- / Harta 1:500.000 / “ ⁹⁸.

ARMATA IV-a a mai precizat că (...) “ocuparea definitivă a ODESSEI se face de către DIVIZIA 10, al cărei comandant - General GLOGOJANU - a fost numit comandant militar al oraşului” (...) ⁹⁹.

La 17 octombrie 1941, R.5 V., “se pune în marş cu începere de la orele 8, la Blagodatnaia, conform ordinului de operaţii al Div(iziei) 1 Inf(anterie)” (...) ¹⁰⁰.

Conform ordinului CORPULUI 5 ARMATĂ nr. 13721/941 ¹⁰¹, DIVIZIA 1-a INFANTERIE s-a deplasat “cu începere din dimineaţa zilei de 18 octombrie 1941, pe coloane de arme separate, în direcţia generală Diamanovka - Vozsifjesk” ¹⁰².

În ziua de 18 X 1941, R.5 V., se pune în marş la orele 8 “spre Capitanka, conform ord. de operaţii al Div. 1 Inf. nr. 115” (...) ¹⁰³. La 19 X 1941, R.5 V., continuă marşul pe direcţia : Kapitanka - Vladislavka, conf. ord. de marş nr. 2” (...) ¹⁰⁴. În ziua de 20 X 1941, regimentul staţionează în Vladislavka “se execută program administrativ” ¹⁰⁵. La 21 octombrie 1941 “Preotul Regului botează un număr de 16 copii din acest sat” ¹⁰⁶.

În ziua de 22 octombrie 1941, ARMATA IV-a prin Ordinul nr. 302783 din 22 X 1941, ora 0,50 / semnat D.O. de Şeful de Stat Major, General N. Tătăranu / a dispus CORPULUI 6 ARMATĂ, trecerea Bugului. ¹⁰⁷

La 23 X 1941, orele 7, R.5 V., “se pune în marş”, conform ord. de operaţii No. 17-/ No.26988-P.C. Bjerozonka/- pe baza căruia a fost dat Ordinul de marş No. 1620 privind continuarea deplasării ¹⁰⁸. (...) “La orele 14,30, Bat(alionul) II/ (R) 5 Vtori trece Bugul pe podul de campanie. La orele 18,30, Reg-tul ajunge la Racova unde cantonează în cursul nopţii” ¹⁰⁹.

În ziua de 23 octombrie 1941, ARMATA IV-a a transmis CORPULUI VI ARMATĂ “care va ocupa zona dintre Bug şi Nipru” ¹¹⁰, un ordin potrivit căruia (...) “CORPUL VI ARMATĂ, întărit cu o Escadră de legătură are misiunea:

- Să facă siguranţa în zona sa de acţiune;

- Să împiedice şi să respingă încercările de debarcare pe litoralul Limanului Niprului. Zona de acţiune : Limita de demarcaţie, de nord-vest a teritoriului de ocupat în Ucraina, nu este fixată însă nu va depăşi Umen-ul. În interiorul acestei zone, trupele vor primi obiective de păzit” (...) ¹¹¹.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 302 din 24 X 1941, ora 23, s-a

menționat la cap. III (extras): (...) "CORPUL 6 ARMATĂ a continuat mișcările în vederea realizării dispozitivului de ocupație" (...) ¹¹².

În zilele de 24 și 25 X 1941, R.5 V., a avut repaus precum și efectuarea de program administrativ ¹¹³. La 26 X 1941, ora 7, R.5 V., a "plecat din Racova spre Solonoje ¹¹⁴, conform ord. de operații al Div. 1 nr. 20" ¹¹⁵. La 28 X 1941 a fost "zi de repaus în satul Vojsjatskoje" ¹¹⁶ (pentru R.5 V.).

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 307 din 29 X 1941, ora 20, cap. II, CORPUL 6 ARMATĂ se menționează (extras): (...) "1. Divizia 1-a a rămas și la 29 X 1941 în repaus, trupa și animalele fiind foarte obosite din cauza drumurilor desfundate de ploii. Divizia 1-a are urgentă nevoie a i se completa bocancii, foile de cort și mașinile auto. Din cauza lipsei de bocanci, 150 oameni au fost opriți la Vosniesjensch / pe Bug /" ¹¹⁷.

La orele 6,30, în ziua de 30 octombrie 1941, R.5 V., s-a pus în marș spre Novi-Bug, conf. ord. de operații al Div. 1 nr. 27074 ¹¹⁸. În ziua de 31 oct. 1941, R.5 V., a avut "zi de repaus. Se execută spălătul rufelor și curățatul căruțelor" ¹¹⁹.

În Raportul operativ al ARMATEI IV-a nr. 309 din 31 X 1941, ora 20, s-a menționat (extras): (...) "CORPUL 6 ARMATĂ. În seara de 31 X 1941, se găsea astfel : 1. Divizia 1 Infanterie: în zona Novi-Bug / 100 km nord Cherson /-Uljianovca / 10 km s.e. Novi-Bug / toate pe harta România și Ucraina de Sud" (...) ¹²⁰.

În ziua de 1 noiembrie 1941, ARMATA IV-a a consemnat: (...) "I. Cu începere de la 1 noiembrie 1941, CORPUL 2 și 6 ARMATĂ trec sub ordinele ARMATEI 3, conform ordinului M.C.G. nr. 8260 din 1 XI 1941. Urmare la ordinul Armatei nr. 302910 punctul 5, trupele de ocupație dintre Nistru și Nipru trec sub ordinele ARMATEI 3-a, care a primit în acest sens ordinul nr. 8260" ¹²¹.

La 1 noiembrie 1941, R.5 V., a executat marșul "pe un drum complet desfundat. La orele 10, începe o ploaie cu ghiață, care ține până la orele 13. Drumul devine din ce în ce mai anevoios, caii treg din greu. Din loc în loc se văd căzând din cauza greutății. La orele 13, ploaia încetează. La orele 18, Regtul intră în Cazanka, unde cantonează în cursul nopții" ¹²². În ziua de 2 noiembrie 1941 "zi de repaus în Cazanka. La orele 11, se face un parastas pentru pomenirea Eroilor Regtului (Regimentului) 5 Vânători căzuți în lupta pentru cucerirea Odes(s)ei. După parastas urmează citirea Ordinului de Zi cu ofițerii, subof(ițerii) și trupa decorați, apoi se fac fotografiile cu întreg Regt. Este o zi foarte frumoasă" ¹²³.

La 3 noiembrie 1941, R.5 V., se pune în marș la orele 7 "conform ordinului de operație al div. 1 Inf. nr. 271112" (...) ¹²⁴.

În ziua de 4 noiembrie 1941 "la orele 13,30, Reg-tul intră în Krivoi-Rog iar la orele 14,00, defilează în fața D-lui General Bârzotescu, C-dtul Div.1 și D-lui General Petrescu T., comandant secund" (...) ¹²⁵. La 5 noiembrie 1941, R.5 V., a consemnat: (...) "zi de repaus. Se execută program administrativ, curățitul efectelor, aranjatul căruțelor" ¹²⁶. Aceste activități au fost continuate și în ziua următoare / 6 XI 1941 / ¹²⁷. La 7 noiembrie 1941, "regimentul se pune în marș" (...) ¹²⁸. La 8 noiembrie 1941, "zi

de repaus și pregătire pentru etapa următoare”¹²⁹. În ziua de 9 noiembrie 1941, ora 7, regimentul “se pune în marș pentru ca în cursul nopții de 9/10 XI să cantoneze în satul Kruscheoka”¹³⁰. La 10 noiembrie 1941, zi de repaus¹³¹. În ziua de 11 XI 1941, Regimentul 5 Vânători se pune în mișcare începând de la orele 6¹³². La 12 noiembrie 1941 “cu începere de la orele 8, Reg-tul se pune în marș spre direcția Nikopolj” (...) “La ora 10,30 regimentul intră în Nikopolj, unde urmează să-și ia cantonamentul de iarnă” (...) ¹³³.

La 13 noiembrie 1941, orele 11, “Batalionul III (din R.5 V.) își reia marșul pentru a ajunge în zona Hortitza, unde urmează a-și lua în primire cantonamentul de iarnă” (...) ¹³⁴.

În ziua de 14 XI 1941 “Comp. cercetare și Comp. 3-a își instalează posturile la podurile de cale ferată și punctele indicate” (...) ¹³⁵. La 15 noiembrie 1941 “Bat(alionul) III continuă marșul spre Hortitza” (...) ¹³⁶. În ziua de 16 noiembrie 1941, R.5 V., a consemnat: D-nul General Bârzotescu, însoțit de Col. Tetrat comandantul R. 38 Art., medic Lt.Col. Opriș, Maior Capră, Inted.Cpt. Rădulescu și referentul Neferu, sosesc la Nikopolj, la orele 13,45 pentru a inspecta regimentul și a se interesa de nevoile și lipsurile lui pe timpul iernii. Batal. III ajunge la Hortitza unde își reia cantonamentul de iarnă” ¹³⁷. La 17 XI 1941, orele 7 “Domnul General Bârzotescu E. cu suita și împreună cu colonelul Petculescu E., maior Marin E. și căpitan Simu V., pleacă spre Hanganetz și Hortitza pentru a inspecta Compania 3-a și Batal(ionul) III de modul cum s-a instalat în cantonament” ¹³⁸. La 18 XI 1941 s-a menționat “Instrucție” ¹³⁹. De la 19 noiembrie 1941 până la 30 XI 1941 “se execută instrucția practică în teren, patrulări și gărzi. Serviciul aprovizionării continuă cu aducerea furajelor pentru facerea depozitelor de iarnă” ¹⁴⁰. De la “1 la 6 decembrie 1941, se continuă cu instrucția practică în teren, patrulări și gărzi. Serviciul aprovizionării, continuă cu aducerea furajelor pentru facerea depozitelor de iarnă” ¹⁴¹.

R.5 V., a consemnat la 10 decembrie 1941: “Regimentul execută o acțiune de curățire în delta Niprului, după cum urmează:

- Batal(ionul) II execută acțiunea de curățire de la Nikopolj spre est până la Kapilovka.

- Comp(ania) 1-a de la Kut spre Kapilovka.

În această acțiune, regimentul are următoarele pierderi din cauza exploziei unei mine: 3 morți, 8 răniți, din care 4 grav iar 4 ușor răniți” ¹⁴².

În ziua de 12 decembrie 1941 “are loc înmormântarea celor 3 soldați morți din cauza minei: Sold. LUCOAE ION, Sold. DEMINESCU VICHENTIE și Sold. FRIGL ION. Soldații sunt înmormântați în curtea Bisericii din Nikopolj. La ceremonia funebă iau parte și o delegație de ofițeri Germani” ¹⁴³.

La 17 decembrie 1941, “Divizionul I/ (R.) 38 Art., iese de sub comanda Detașamentului de Siguranță Nr. 2 / R.5 V. / și conform ordinului Div. 1 Inf. nr. 27533 din 10 XII 1941 se deplasează la Mariopol” ¹⁴⁴.

Între “7 decembrie - 17 decembrie, se execută program de instrucție: individ,

grupă, ploton, companie” 145.

* În ziua de 22 XII 1941, ora 12, Domnul General Comandant (al) Div. 1 Inf. împreună cu D-I col. Paraschivescu și alți ofițeri au sosit “la regiment în vizită înainte de plecare în concediu. La orele 22,30, pleacă trenul cu permisionarii Reg-tului din gara Nikopolj, conform ordinului CARPAȚI No. 18329/941. În primul lot pleacă 257 trupă, 14 subofițeri și 13 ofițeri. Durata concediului : 15 zile stat acasă”¹⁴⁶.

La 23 decembrie 1941, orele 16, a avut loc Serbarea Pomului de Crăciun “dată de ostașii Reg. 5 Vtori în sala cinematografului Fabricii de tuburi, la care iau parte și ostașii Germani. După serbare se distribuie daruri soldaților.”¹⁴⁷. La 24 decembrie 1941, orele 17, a avut loc pentru ofițeri “Serbarea Pomului de Crăciun în Palatul administrației fabricii de tuburi”¹⁴⁸, la care “au luat parte ofițerii Germani de la vamă și populația Ucrainiană”¹⁴⁹. În ziua de 25 decembrie 1941 a avut loc o “masă comună cu toți ofițerii Germani din Nikopolj”¹⁵⁰.

În ziua de 1 ianuarie 1942, Regimentul 5 Vânători a consemnat “În conformitate cu ordinul Div(iziei) 1 Inf(anterie) transmis telefonic, s-a dispus regimentului a se deplasa de la Nikopolj la Krivoi-Rog, cu comanda regimentului și 2 Batalioane / II și III / iar Bat(alionul) I rămâne mai departe ca trupă de ocupație, cu Comp(ania) 1-a (la) Apostolova, Comp(ania) 3-a Manganez, 1 plot(on) mitr(aliere) în Nikopolj cu comanda Bat(alionului)”¹⁵¹.

La 2 ianuarie 1942, “Batal(ionul) II + Comp. Cdă + Comp. Pionieri se îmbarcă și pleacă la orele 22 spre Krivoi-Rog”¹⁵², sosind în ziua următoare la ora 3 la destinație, unde “cantonează la Grupul de recunoaștere Divizionar”¹⁵³.

La 8 ianuarie 1942, conform ordinului CORPULUI 6 ARMATĂ “se suspendă concediile până la noi ordine. Cei aflați în concediu seria I-a rămân până la expirare, fără a fi chemați”¹⁵⁴. La 9 ianuarie 1942 “Regimentul primește ordin telefonic pentru a se deplasa la Nikopolj și a-și relua vechea misiune ca trupe de ocupație”¹⁵⁵. Între 10-12 I 1942 “regimentul se află în curs de deplasare în vechiul sector”¹⁵⁶.

În ziua de 13 ianuarie 1942, Regimentul 5 Vânători a primit ordin de a se deplasa “în zona Zaporoje - Sinelnicovo, întrucât Divizia 1 Infanterie”¹⁵⁷ va intra sub ordinele Corpului German¹⁵⁸. La 14 ianuarie 1942 “regimentul începe deplasarea cu trenul spre Hortitza pe eșaloane”¹⁵⁹. La 22 ianuarie 1942 “Batal(ionul) III se deplasează la Solnemkova. Bat(alionul) II continuă marșul pe jos până la Sofiewka pe un ger și viscol năpraznic din care cauză Batal(ionul) are 4 ofițeri + 11 subofițeri și 434 trupă cu degerături, din care 4 ofițeri și 87 trupă este (sunt) evacuați în spital la Dnejeopetrowsk” (...) ¹⁶⁰. În ziua de 23 ianuarie 1942, R5 V., “primește ordin a se deplasa cu trenul spre Losowaya unde trupele Germane au lupte grele” (...) ¹⁶¹. La 24 ianuarie 1942 “Batal(ionul) I se îmbarcă în Zaporosceje formând al doilea eșalon al Reg-tului”¹⁶², la 25 ianuarie 1942 “Batal(ionul) II se îmbarcă la Sofiewka formând al 3-lea eșalon al Reg-tului”¹⁶³, la 26 ianuarie 1942 “se îmbarcă comanda Reg-tului + Comp(ania) Armament Greu și Comp(ania) Cdă, tr(enurile) de luptă și regimentar”¹⁶⁴ iar la 27 ianuarie 1942 “ultimul eșalon compus din Comp(ania) Pionieri și Comp(ania)

Cercetare se îmbarcă în gara Zaporoschje cu aceeași destinație”¹⁶⁵. În aceeași zi / 27 ianuarie 1942 / “la orele 22, se primește ordinul de operație nr. 3- Nr. 28086-/fila-17-/- Bat(alionul) III intră sub ordinele Diviz(iei) 298 Germane /” (...) ¹⁶⁶.

Între 27 - 31 ianuarie 1942, R.5 V., “se găsește în curs de deplasare în marșuri forțate pentru a ocupa și apăra sectorul dat” ¹⁶⁷. Reține atenția consemnarea făcută: (...) “să se cunoască de toți acei care vor citi acest istoric că Regimentul 5 Vânători a executat în tot cursul lunii ianuarie 1942, marșuri extrem de grele pe ger și viscol cum numai în Rusia poate exista și cărora Reg. 5 Vânători le-a rezistat cu îndârjire și o voință demnă de admirat de toată lumea, reușind să ajungă pe poziție în timpul ordonat” ¹⁶⁸.

La 1 februarie 1942 “Regtul / mai puțin Bat(alionul) III / își definitivează poziția în sectorul afectat, făcând mai multe schimbări în dispozitiv, conform schițelor, pe baza ordinelor superioare” ¹⁶⁹.

De remarcat consemnarea făcută de R.5 V., pentru data de 31 ianuarie 1942, privitor la acțiunea Companiei a 2-a, care se afla în poziție la gara Kamoilowka și care a fost atacată. Inamicul a venit cu trenul de la Posowaya. Compania “rezistă cu dârzenie și în urma contraatacului dat de Bat(alionul) II și sprijinit de acțiunea Bat(alionului) III, după lupte grele, gara Kamoilowka rămâne în mâinile noastre. Pentru eroismul de care a dat dovadă trupa Reg-tului 5 Vânători, Diviz(ia) 1 Inf(anterie) dă Ordinul de Zi nr. 55” ¹⁷⁰. În acest ordin de zi se arată că după îndeplinirea misiunii “de pază și siguranță între Bug și Nipru, Diviz(iei) 1 Inf(anterie) i se încredințează o nouă misiune operativă” ¹⁷¹, grea și foarte importantă, aceia de a opri înaintarea inamicului “în spațiul liber al trupelor germane” ¹⁷². Se remarcă eforturile depuse, în condițiile “gerurilor și viscoalelor năpraznice” ¹⁷³, mărșăluind sute de kilometri pentru a ajunge “cât mai repede posibil” ¹⁷⁴ în sectorul de luptă atribuit. Din primele zile “subunități ale Regimentului 5 Vânători și anume Comp(ania) 2-a și Batalionul II s-au încărcat de glorie. Compania 2-a sub comanda Slt. C. Rădulescu având misiunea de a apăra gara și localitatea Kamoilowka a fost împresurată în ziua de 1 februarie de puternice și numeroase forțe” ¹⁷⁵. Subunitatea a rezistat “cu dârzenie extraordinarei presiuni de încercuire dușmane. Din inițiativa Reg-tului 5 Vânători și Bat(alionului) II / (R.) 5 V., Comp(aniile) 5-a și a 7-a, comandate respectiv de cpt. Ignat Gheorghe și Locotenentul Gherghel Olimpiu, intervin cu toată energia și iscusința, desfășurând de la soldat până la comandant o capacitate războinică egalată numai de bravii camarazi germani. După o înverșunată și neegală luptă, dusă în spirit eroic de neprecupețită jertfă patriotică, cercul și focul de fier dușman este sfărmat și inamicul numeros pus pe fugă. Gara și localitatea Kamoilowka rămân mai departe în mâinile române. Astfel Compania 2-a și-a îndeplinit greaua misiune de a apăra și menține cu orice preț poziția ocupată. Pentru eroica lor faptă, Locot. Gherghel Olimpiu și Slt. Rădulescu C., ca o dreaptă și binemerită recompensă, au fost onorați de Comandamentul German cu decorația “Crucea de Fier”. Sunt propuși pentru aceeași decorație zece soldați” (...) ¹⁷⁶. La 3-4 februarie 1942, “Bat(alionul) I/ Comp(aniile) 1 + 3 și plot. mitr. + secția 81,4 mm / primește ordin să atace satul Samoilkovka în legătură cu Reg(imentul) 85 Inf(anterie). După lupte grele date de Reg. 85

Inf. satul Samoilovka nu poate fi luat”¹⁷⁷. Batalionul I/ R.5 V., împreună cu R.85 Inf., se retrag la Nikolaevka¹⁷⁸.

În ziua de 7 februarie 1942, “pe baza ordinului de contraatac nr. 12/No. 281122/942, Batalion(ul) Maior Marin / Comp. 1 + 3 + 2 plot. mitr. + 1 secție 81,4 mm / intră în compunerea Grupării Colonel Balosin, care are ordin să atace Kristopofka și Samoilovka. Atacul s-a desfășurat conf. dării de seamă” (...) ¹⁷⁹. S-a menționat că: (...) “Dispozitivul a fost împins în ordine, deși a întâmpinat greutăți enorme atât din cauza zăpezii ce pe alocurea ajungea peste 1 m cât și a focurilor inamice ce apăreau din diferite locuri. La orele 12, s-a deбуșat la atac de pe baza reală, căutând a întoarce diferite rezistențe ce se opuneau pentru cucerirea satului Samoilovka pe la vest și nord. Cu toată rezistența dărză, mult superioară din partea inamicului, apreciată la cel puțin 1 Batalion + 1 Comp. mitralieră și foarte multe Branduri de diferite calibre, Batalionul a reușit să ocupe partea de vest și nord a satului Samoilovka, cu toate pierderile ce a avut, organizând apărare pe toată această parte a satului. De notat este că acțiunea Bat. I/ (R.) 5 Vtori a fost mereu observată și susținută de regiment prin diferite patrulare puternice ce s-au trimis din Comp. Cercetare și Comp. 2-a ce erau sub comanda Maiorului Bernescu cât și a patrulelor trimise de Comp. 5-a și a 7-a de sub comanda Maiorului Drăgan. Toate aceste patrulare au ținut într-o încordare puternică forțele inamice ce se găseau în regiunea Wassynkova - Grigoriewka - Andriewka, pentru a nu se îndrepta contra Bat(alionului) Maior Marin Emilian. Acestea au ușurat în bună parte greutățile întâmpinate de Bat(alionul) I. Lupte grele a întâmpinat Batalionul pe străzile din Samoilovka” (...) ¹⁸⁰. Fiind amenințat cu încercuirea, la ordinul Diviziei 1-a Inf., transmis prin comandantul de regiment, Bat. I/ R.5 V., a fost retras ¹⁸¹. S-a remarcat “cu acest prilej curajul, priceperea și voința ofițerilor din Bat(alionul) I și anume : Maiorul Marin Emilian, cpt. Popiți Grigore, Locot. rez. Ciupagea Nicolae, Slt. Văcărescu S., Slt.rez. Cojocărescu C-tin, Slt. Perianu Ionel, Slt. Nicolae Ștefan, Slt. Harbus Emanoil, Slt. rez. Nicolaescu Ioan, Slt. rez. Dimian Mihai, Slt. rez. Spătaru C-tin, Slt. rez. Papici C-tin, Slt. rez. Bozgan Gh. Dintre aceștia căzând mort Slt. rez. NICOLAESCU IOAN și răniți cpt. POPIȚI GRIGORE, Lt. rez. CIUPAGEA NICOLAE și Slt. rez. VĂCĂRESCU SIMION cu un număr de 45 răniți / soldați / și 18 morți ce au putut fi ridicați iar din cei dați dispăruți cea mai mare parte au rămas fie morți, fie grav răniți prin zăpadă pe străzile satului Samoilovka iar din cauza întunericului nopții nu au mai putut fi găsiți” ¹⁸². S-a mai consemnat de către comandantul Regimentului 5 Vânători, Colonel E. Petculescu, că: (...) “Măsura ce am luat de a trimite din Comp(ania de) Cercetare de a mai salva din răniți a fost infructuoasă, căci au fost întâmpinați cu foc de inamic” ¹⁸³. A remarcat “în mod deosebit pe Slt. Stoica Aurelian, ofițer cu transmisiunile a Reg. 5 Vânători, care a reușit să ajungă cu aparatul G în satul Samoilovka, la dispoziția Maiorului Marin Emilian, de unde prin el, am putut lua legătura. Curajul acestui ofițer care iese din comunul celor mulți, o releviez și rog Divizia a fi citat în mod special - desigur Reg-tul având grija a-l propune pentru meritele sale. N-aș putea neglija grija,

priceperea și munca depusă de Lt.Col. Dumitrescu Gh., cât și Maiorul Bernescu Traian, care încontinuu au aprovizionat Bat. I cu munițiuni și acționat prin patrulare în direcția satelor de la nord de Samoilovka pentru a ușura acțiunea Bat(alionului) I și a avea înflorire la timp. Pentru meritele excepționale ale fiecărui ofițer sau soldat ce au luat parte la această acțiune, Reg-tul va înainta tabele propunând a fi decorați în raport cu meritele fiecăruia. Tot cu acest prilej am remarcat Plot. Major Mitrică Mihai care din lipsă de medic la Batal(ionul) I s-a distins prin munca, curajul și voința de a îngriji și pansa răniții, evacuându-i în același timp. Acest Plot. Major sanitar a adus servicii sub acest raport încât trebuie să fie reliefate. Nu trebuie neglijate oboseala la care a fost supus acest Batalion în eforturile ce le-a făcut și cu prilejul zilelor de 5 și 6 februarie în misiunea sa. De asemenea dacă se ține seamă de faptul că majoritatea din acești soldați de altfel și tot Reg-tul aveau degerături pe diferite părți ale corpului cât și pe membre, mai cu seamă la mâini, se va aprecia valoarea meritelor ofițerilor și trupelor acestui Batalion. Prin voința lor, prin curajul lor și prin eforturile lor s-a ajuns la cucerirea satului Samoilovka iar părăsirea satului ca și părăsirea celor morți și răniți s-a făcut tocmai la momentul oportun, din contră ar fi fost cu toții condamnați pieirii. Comand. Reg. 5 Vânători, Colonel/ss/ E.Petculescu” 184.

În ziua de 8 februarie 1942, “Batal(ionul) III (din R.5 V.) iese de sub ordinele Diviziei Germane intrând sub ordinele Reg. 5 Vânători, unde sosește la P.C. la orele 12 și primește ordin de a ocupa sectorul între Owreg și Qwreg - Schirokoy împiedecând înaintarea inamicului. Pentru modul cum a acționat sub ordinele Comandamentului German, Batal(ionul) primește următorul Ordin de mulțumire de la Reg(imentul) 196 German:

Reg. 196 Infanterie
I-a F.P. No. 18982 A

Reg. Gefst.
8 II 1942

Ordin al Regimentului

Batal. III al Reg. 5 Vtori iese azi din unitatea mea și intră iarăși sub comanda Diviz. 1 Inf.

În luptele de apărare din 28 I 1942 până azi, mai cu seamă la contra-atacul asupra gării Kamolovkov și Wisthicowka și la mai multe patrulări și incursiuni în direcția Concearov, a dovedit Batal. III o purtare excelentă, vitejie distinsă și mult elan.

Pentru acestea exprim Batalionului recunoștința mea și urez Batalionului cât și Comandantului, mult succes și noroc de soldat în luptele care mai urmează.

Comandt. Reg. 196 Infanterie
Lt. Colonel /ss/ Ewringmann “ 185.

În ziua de 10 februarie 1942 a avut loc “înmormântarea Slt. rez. Erou NICO-LAESCU IOAN și a 4 soldați căzuți în luptele din ziua de 7 II 1942 de la Samoilovka” (...) 186.

La 11 februarie, potrivit ordinului primit, Regimentul MARAMUREȘ / R.5 V.

/ a dat ordinul de operații nr. 5905 care a stabilit misiunea de îndeplinit atât în faza I-a "pentru a fixa inamicul" ¹⁸⁷ din poziția precizată cât și în faza II-a privind cucerirea satului Samoïlovka ¹⁸⁸.

În ziua de 12 februarie 1942, "pe baza ordinului de contraatac No. 5905, Batal. II (R.5 V.) atacă satul Samoïlovka, care până la orele 17 este ocupat de către Batal. II/ R.5 V. / Compania 11 cpt. Săndescu și Comp. 10 Lt. Voitinovici. În această luptă cad răniți cpt. Jivănescu și Slt. rez. Balosin" ¹⁸⁹. În ziua de 13 februarie 1942, s-a consemnat că: (...) "la orele 18,30, Samoïlovka este ocupată pentru a 3-a oară de Reg. 5 Vânători" (...) ¹⁹⁰.

La 14 februarie 1942, s-a menționat: (...) "În urma luptelor ce au avut loc în cursul zilelor de 12 și 13 a mai rămas neocupat satul Dumitrievka, situat la 1 km S.E. Samoïlovka, unde MINIȘUL / R. 93 Inf. / atacă de la sud spre nord iar Comp. 9-a și Comp. Cercetare din R.5 V., atacă de la sud-vest spre nord-vest. La orele 19 și satul Dumitrievka este ocupat de trupele noastre" ¹⁹¹.

În ziua de 16 februarie 1942, "la ora 13, Bat(alioanele) II și III pornesc la atac pentru cucerirea satului Galzarova Hf. Karlowy. În timpul atacului apare pe calea ferată un tren blindat care stânjenește mult înaintarea noastră. După o manevră iscusită a Bat(alionului) III care caută să taie retragerea inamicului, care văzându-și amenințată retragerea, rupe lupta și se retrage spre Losowaya, după care batalioanele își reiau înaintarea respingând celelalte rezistențe întâlnite în cale și la orele 17 satul Gortzarova și Gara Sf. Hartwy sunt în mâinile noastre. În această luptă cade rănit Slt. rez. Popescu Ștefan și 40 ostași iar 3 morți" ¹⁹².

La 17 februarie 1942 "în cursul nopții, inamicul încearcă să se strecoare pe valea est Warwarowka, cu 10 soldați și 112 partizani, cu scopul de a cădea în spatele Batalioanelor pentru a ataca și produce panică în timp ce pe la vest Domanka înainta un Batalion inamic pentru a învâli satul pe la sud-vest" ¹⁹³. Mișcările inamicului au fost remarcate și în scurt timp prin riposta dată, acesta a fost respins ¹⁹⁴.

Între 18 februarie - 20 februarie 1942: "Lupte grele se dau pentru cucerirea Losowayei" ¹⁹⁵.

În ziua de 21 februarie 1942, Regimentul 5 Vânători a consemnat: (...) "De data aceasta mai mult ca oricând Reg. 5 Vânători a dat maximum ce s-a mai putut da, îndeplinindu-și misiunea de rezistență pe Damocka și înălțimile dintre Damocka și Karlowy cu un inamic de 4 companii infanterie și 8-10 escadroane de cavalerie, cu un foarte bogat armament sprijinit de aproximativ un divizion artilerie și circa 5 - 6 cure de luptă, cu flancurile descoperite prin retragerea R. 93 Inf., spre dreapta și flancul stâng deasemenea descoperit prin golul descoperit de peste 2 km lăsat de trupele Germane, fără nici o legătură cu Divizia, a trebuit să se replieze, deși această deselestare nu s-a putut face decât printr-un nou atac dat de Bat(alionul) II/ R.5 V., care ne-a dat posibilitatea să retragem și bateria de artilerie și să executăm o luptă în retragere până în regiunea satelor Mihailovka și apoi Mariuseor" (...) ¹⁹⁶. Au fost produse "pierderi foarte mari inamicului, după însăși declarațiile prizonierilor" (...) ¹⁹⁷.

Între 23 - 25 februarie 1942, R.5 V., stă pe poziție cu 2 Bat(alioane) iar cu unul cantonat în WasilieŃka ca rezervă de regiment și destinat a schimba unul din batalioanele care se află pe poziție la cotele 163,3 și 167,9. În cursul acestor zile au loc dese ciocniri între trupele noastre și inamic. Toate încercările de a străpunge linia noastră a(u) fost respinse. În ziua de 23 II 1942, inamicul încearcă să cucerească cota 167,9 dar este respins cu pierderi grele. În această luptă cade rănit Lt. Procopovici Emil. În cursul zilei de 24 II 1942, inamicul repetă atacul pentru cucerirea cotei 167,9, fiind din nou respins cu pierderi grele. Lupta grea o duce Comp(ania) 11-a de sub comanda căpitanului Săndescu Clement, care cade mort străpuns de gloanțele inamice pe cota 167,9" (...) 198.

În ziua de 27 februarie 1942, R.5 V., a consemnat: (...) "În urma acțiunii din 25/26 II 1942, Divizia 1 Infanterie dă următoarele Ordine de Zi:

Ordin de Zi nr. 67

din 26 februarie 1942

În acțiunea din noaptea de 25/26 februarie 1942, Regimentul 5 Vânători a rămas pe poziție cu toate că a avut un flanc descoperit printr-o acțiune a inamicului la Reg-tul 93 Infanterie. Felicit pe comandantul Regimentului 5 Vânători, pe ofițerii Reg-tului pentru atitudinea adoptată și îi dau de exemplu pe întreaga divizie. Oricare ar fi presiunea inamicului, fiecare rămâne la postul lui, fiind grija unităților din urmă și a eșaloanelor superioare să rezolve chestiunea. Unitățile neatacate pe front, pot interveni în sprijinul sectoarelor vecine.

Comandantul Diviziei 1-a Infanterie

General /ss./ Em. Bârzotescu" (...) 199.

Între 28 februarie - 2 martie 1942 s-a menționat: (...) "Regimentul se menține pe poziție la cota 163,3. Inamicul încearcă recunoașteri ofensive puternice pe care regimentul le respinge. Este demn(ă) de admirat rezistența ostașilor regimentului, care stau zi și noapte pe ger și viscol" 200 pe pozițiile de apărare stabilite.

La 3 martie 1942, Regimentul 5 Vânători a consemnat: "În urma pierderilor suferite de regiment și în conformitate cu Ordinul Diviz(iei) 1-a Inf(anterie) No. 28324 din 27 II c., regimentul se organizează pe două batalioane" (...) 201.

Drumul de luptă al Regimentului 5 Vânători a continuat, acestei unități fiindu-i încredințate noi misiuni, care au însemnat alte lupte, activități, eforturi, fapte de arme și sacrificii 202.

VALERIU GIURAN

Institutul de Chimie

Timișoara, 1900

ROMÂNIA

2 iulie 1994

NOTE

1. Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Stat Major (în continuare : A.M.Ap.N., M.St.M.), fond 4, dos. nr. 206, f. 78.
2. Ibidem.
3. Decret Nr. 1798, dat în București la 21 iunie 1941, publicat în Monitorul Oficial, P.I, Anul CIX, nr. 145, duminică 22 iunie 1941, p. 3594.
4. Ibidem.
5. Raport Nr. 830 din 21 iunie 1941, publicat în Monitorul Oficial, P. I, Anul CIX, nr. 145, din 22 iunie 1941, p. 3594.
6. Monitorul Oficial, P. I, Anul CIX, nr. 145, duminică 22 iunie 1941, p. 3584.
7. Monitorul Oficial, P. I, Anul CIX, nr. 145, din 22 iunie 1941, p. 3594.
8. A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4, dos. nr. 206, f. 2.
9. Ibidem, f. 82.
10. Ibidem, f. 96-97.
11. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 190-191.
12. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 3, f. 197.
13. Ibidem.
14. Ibidem.
15. Ibidem, fond 4, dos. nr. 207, f. 56-58.
16. Ibidem, f. 162.
17. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 3, f. 198.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
20. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 195.
21. Ibidem, fond 4, dos. nr. 208, f. 1-7.
22. Ibidem.
23. Ibidem, f. 63-68.
24. Ibidem, f. 102-109.
25. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 3, f. 199.
26. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 1.
27. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 3, f. 199-contrapagină.
28. Ibidem.
29. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 1.
30. Ibidem.
31. Ibidem, f. 2.
32. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 14.
33. Ibidem.
34. Ibidem, f. 41.
35. Ibidem, f. 53.
36. Ibidem.
37. Ibidem, f. 55.

38. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 18.
39. Ibidem, f. 18-23.
40. Ibidem, f. 23.
41. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 141.
42. Ibidem, f. 83.
43. Ibidem.
44. Ibidem, f. 99-100.
45. Ibidem.
46. Ibidem.
47. Ibidem, f. 101.
48. Ibidem, f. 121.
49. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 34.
50. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 129-131.
51. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 38.
52. Ibidem.
53. Ibidem.
54. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 136-138.
55. Ibidem, f. 139-140.
56. Ibidem, f. 145-153.
57. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 38-39.
58. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 156-157.
59. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 39.
60. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 12.
61. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 39-40.
62. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 163.
63. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 40.
64. Ibidem.
65. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 172.
66. Ibidem, f. 174-176.
67. Ibidem, f. 181-185.
68. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 40.
69. Ibidem.
70. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 189-193.
71. Ibidem.
72. Ibidem, f. 194-197.
73. Ibidem, f. 208-209.
74. Ibidem.
75. Ibidem, f. 211-213.
76. Ibidem, f. 217-219.
77. Ibidem, f. 219-221.
78. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 40.
79. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 234-236.

80. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 40.
81. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 239.
82. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 40.
83. Ibidem, f. 44.
84. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 254-255.
85. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 46.
86. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 256.
87. Ibidem, f. 256.
88. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 41.
89. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 259.
90. Ibidem, f. 263.
91. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 47.
92. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 27.
93. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 269.
94. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 23-24.
95. Ibidem.
96. Ibidem.
97. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 273.
98. Ibidem, f. 272.
99. Ibidem, f. 271.
100. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 47.
101. Ibidem, fond 506, dos. nr. 35, f. 28.
102. Ibidem.
103. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 47.
104. Ibidem, f. 50.
105. Ibidem.
106. Ibidem.
107. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 294.
108. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 53.
109. Ibidem, f. 54.
110. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 295-298.
111. Ibidem.
112. Ibidem, f. 303.
113. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 55.
114. Ibidem.
115. Ibidem, f. 56.
116. Ibidem, f. 58.
117. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 311-312.
118. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 58.
119. Ibidem, f. 61.
120. Ibidem, fond 4, dos. nr. 209, f. 214-215.
121. Ibidem, f. 321.

122. Ibidem, fond 1119, dos. nr. 6, f. 62.
123. Ibidem.
124. Ibidem, f. 63.
125. Ibidem, f. 67.
126. Ibidem.
127. Ibidem.
128. Ibidem.
129. Ibidem, f. 69.
130. Ibidem, f. 70.
131. Ibidem, f. 71.
132. Ibidem.
133. Ibidem, f. 72.
134. Ibidem, f. 73.
135. Ibidem.
136. Ibidem.
137. Ibidem, f. 73-74.
138. Ibidem, f. 74.
139. Ibidem.
140. Ibidem.
141. Ibidem, f. 75.
142. Ibidem.
143. Ibidem.
144. Ibidem.
145. Ibidem.
146. Ibidem.
147. Ibidem.
148. Ibidem, f. 75-76.
149. Ibidem.
150. Ibidem, f. 76.
151. Ibidem.
152. Ibidem.
153. Ibidem.
154. Ibidem.
155. Ibidem.
156. Ibidem.
157. Ibidem.
158. Ibidem.
159. Ibidem.
160. Ibidem, f. 77.
161. Ibidem.
162. Ibidem.
163. Ibidem.

164. Ibidem.
165. Ibidem.
166. Ibidem. f. 77-79.
167. Ibidem. f. 79.
168. Ibidem.
169. Ibidem. f. 80.
170. Ibidem. f. 79-80.
171. Ibidem.
172. Ibidem.
173. Ibidem.
174. Ibidem.
175. Ibidem.
176. Ibidem.
177. Ibidem. f. 80.
178. Ibidem.
179. Ibidem. f. 79-82.
180. Ibidem.
181. Ibidem.
182. Ibidem.
183. Ibidem.
184. Ibidem.
185. Ibidem. f. 82-83.
186. Ibidem. f. 83.
187. Ibidem.
188. Ibidem.
189. Ibidem. f. 85.
190. Ibidem.
191. Ibidem.
192. Ibidem. f. 87-88.
193. Ibidem. f. 90.
194. Ibidem.
195. Ibidem.
196. Ibidem. f. 92.
197. Ibidem.
198. Ibidem. f. 92-93.
199. Ibidem. f. 94.
200. Ibidem.
201. Ibidem.
202. Ibidem. f. 94-95.

**MOMENTS SUR LES ACTIVITES DE REGIMENT 5 CHASSEUR
DE LA GARNISON DE TIMISOARA, PENDANT LA DEUXIEME
GUERRE MONDIALE, LA CAMPAGNE DE L'EST, LA PERIODE:
22 JUIN 1941 - 3 MARS 1942**

R é s u m é

On fait une presentation synthétique et chronologique de principaux activités qui ont été effectués par le Regiment 5 Chasseurs de la garnison de Timisoara, pendant la deuxième guerre mondiale, la campagne de l'est, le 22 juin 1941 - 3 mars 1942.

Ont été examiné les documents militaires (les Journaux des opérations de la IV-ème Armée Roumaine, de la première Division d'infanterie et du Regiment 5 Chasseurs).

Sont présentés des aspects généraux, la situation operative - stratégique et operative - tactique, l'évolution des luttes, des faites d'armes, des Héros, des pertes.

La presentation est segmentée, a partir du 22 juin 1941 à 3 mars 1942, date de reorganisation du regiment en 2 batalions par conséquence des pertes (a l'arrivé dans la zone d'operations le regiment a été organisé en 3 batalions).

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI JUDEȚENE TIMIȘ-TORONTAL A FRONTULUI PLUGARILOR ÎN PERIOADA 1944-1946

Înființat la începutul deceniului al patrulea, Frontul Plugarilor a adoptat un program și o ideologie de stânga, având legături destul de strânse cu Partidul Comunist din România, precum și cu celelalte organizații politice aflate sub controlul comuniștilor¹. Printre principalele acțiuni politice ale Frontului Plugarilor menționăm acordurile antifasciste realizate la Băcia, în septembrie 1935, cu MADOSZ-ul², ca și cel din decembrie 1935, de la Tebea, cu Partidul Socialist (C.Popovici) și cu Blocul Democratic³.

După 23 August 1944, Frontul Plugarilor s-a angajat, alături de PCR, în lupta pentru obținerea puterii politice, la 6 martie 1945 liderul acestuia, Petru Groza, devenind premierul primului guvern pro-sovietic al României. Deși au apărut numeroase lucrări care au analizat activitatea Frontului Plugarilor în anii postbelici, datorită cenzurii comuniste, acestea nu au exprimat în întregime adevărul istoric⁴. Din această cauză, lucrarea de față își propune să analizeze obiectiv activitatea organizației județene Timiș-Torontal a Frontului Plugarilor, pe baza arhivei acestei grupări politice, arhivă ce se află în cadrul Filialei Arhivelor Statului din Timișoara.

În privința popularității organizației Frontului Plugarilor în județul Timiș-Torontal, un document al conducerii județene, elaborat în 7 noiembrie 1944, sublinia că "Frontul Plugarilor este o organizație fără nici o popularitate în Banat, neexistând nici o legătură de dinainte de 23 August 1944". Documentul evidenția în continuare că această stare de lucruri se datora regimului politic dictatorial din trecut, precum și slabei legături dintre conducerea organizației județene și conducerea centrală⁵. Pe fondul acestei crize organizatorice, la conferința județeană desfășurată la 31 decembrie 1944 la Timișoara, s-a pus problema organizării F.P. la nivelul satelor, precum și a modului de atragere a țăranilor în cadrul organizației. Astfel, se arăta că în fruntea organizației ar trebui ales un țăran care are multe rude, ce urmau să-l voteze⁶.

Cu toate măsurile luate, la nivel județean și central, pentru întărirea organizației, numărul celor care au aderat la această formațiune politică în ultima parte a anului

1944 a fost destul de mic. La nivelul mai multor localități au fost formate comitete de acțiune. Astfel, în localitatea Ghilad comitetul cuprindea 10 membri; la Sânnicolau-Mare: 6 membri; Gătaia: 9 membri; Jebel: 6 membri; Vinga: 4 membri; Hitiaș: 5 membri etc.. La nivelul organizației exista și un alt tip de organizare, cunoscut sub numele de “legătură”. Fiecare “legătură” era alcătuită din unul până la trei membri. Astfel de “legături” erau întâlnite în localitățile Bucovăț, Murani, Rudna, Gad, Cenad, Saravale, Gelu, Utvin, Ciacova, Variaș, Cerneteaz etc.⁷. La 29 decembrie 1944, 21 de localități rurale din județ (din 247 comune existente la acea dată) aveau în fruntea lor primari care aparțineau F.P.⁸ Încă din 1944, în lupta pentru cucerirea puterii politice, organizația județeană Timiș-Torontal a F.P. a utilizat mijloace violente. Astfel, în localitatea Ghilad, liderii F.P. i-au îmbătat pe soldații ruși prezenți în localitate și i-au trimis să-i bată pe învățător, primar și șeful postului de jandarmi, pe motiv că sunt “fasciști”. În încheierea raportului respectiv, președintele local al FP își arăta satisfacția “că acești oameni au fost bătuți”⁹.

Documentele emise de către FP în toamna anului 1944 s-au referit și la relațiile existente între armata română și cea sovietică la acel moment. Se arăta în acest sens că trupele române cercetau, înainte de a intra într-o localitate, dacă acolo erau prezente unități militare sovietice, și intrau în comuna respectivă doar dacă noii aliați nu erau prezenți¹⁰.

Întărirea organizației județene a constituit unul dintre obiectivele principale ale acesteia în cursul anului 1945. La 18 septembrie, în cadrul ședinței comitetului executiv, Petru Groza era îngrijorat de situația organizației în județele Timiș-Torontal și Arad. Cu această ocazie, liderul partidului sublinia că și în Ardealul de Nord, F.P. se confrunta cu o serie de dificultăți, arătând că în cazul unor alegeri acesta nu va obține nici 5% din voturi¹¹. În privința condițiilor de înscriere în organizație, putea să devină membru orice țărăn, indiferent de avere, cu condiția de a nu fi fost fascist înainte de 23 August 1944¹².

O chestiune sensibilă a constituit-o problema intrării în F.P. a membrilor PCR. În acest sens, în iunie 1945, în ajunul formării comitetului județean al organizației, a fost pusă întrebarea: “Voim să avem un partid plugăresc comunist cu celule țărănești pe sate și orașe, sau o organizație de masă plugărească?”¹³. Aceeași întrebare a fost pusă și în timpul desfășurării congresului pe țară, când o serie de participanți s-au pronunțat împotriva pătrunderii comuniștilor în formațiunea politică condusă de Petru Groza. Acesta sublinia însă că, “în Front avem tot interesul să avem buni comuniști, cu condiția să nu se descopere”¹⁴.

Numeric, în mai 1945, în județul Timiș-Torontal existau 6.243 de membri. În plasele Buziaș, plasa Centrală, Recaș, Ciacova, Comloș, Deta, Giulvăz, Periam, Sânnicolau-Mare, Vinga existau comitete de plasă. Existau organizații comunale în 169 de localități, comunele neorganizate fiind locuite în majoritatea lor de populație maghiară. La acea dată au intrat în organizație 25 de învățători, 4 preoți, 12 ingineri agronomi, 5 notari¹⁵, precum și 688 de femei, organizații feminine fiind constituite în 57 de

comune. În mai 1945 nu exista un comitet regional al F.P.¹⁶.

La 18 septembrie 1945, în ședința comitetului executiv județean s-a declarat "organizația s-a extins în lărgime, fără a pătrunde însă în adâncime"¹⁷. Pe lângă comitetul județean a luat ființă, în vara anului 1945, un comitet cultural compus din învățătorii și preoții membri ai F.P., care aveau menirea de a-i atrage în munca de educare culturală a satelor pe toți intelectualii¹⁸.

În septembrie 1945 existau 10.320 țărani înscrși în F.P., în octombrie numărul membrilor organizației a ajuns la 13.779. Dintre aceștia, 1787 erau în plasa Centrală, 727 în plasa Buziaș, 908 în plasa Ciacova, 767 în plasa Deta, 480 în plasa Gătaia, 398 în plasa Giulvăz, 1145 în plasa Jimbolia, 496 în plasa Lipova, 1436 în plasa Sânnicolau-Mare și 104 în plasa Vinga¹⁹. În noiembrie 1945, numărul membrilor F.P. a ajuns la 14.502 iar în decembrie 1945, la 14.579 de membri²⁰. În condițiile în care F.P. a devenit formațiune de guvernământ, existau la sfârșitul anului 1945 162 de primari aparținând acestei grupări politice²¹.

Deși față de anul 1944 organizația a cunoscut o creștere numerică evidentă, documentele elaborate de către conducerea județeană evidențiau că, în plan organizatoric, FP se confrunta cu probleme deosebit de grave. Astfel se arăta, la sfârșitul anului 1945, că țărănimea din satele bănățene refuza să se înscrie în Front, datorită prezenței în cadrul organizației a comuniștilor. O altă cauză ce împiedica sporirea prestigiului acestei formațiuni politice de stânga o constituia stângismul prea exagerat al organizației, datorat prezenței în fruntea ei a unor țărani săraci, fără priză în comunele respective, o parte dintre ei cu un trecut sau prezent pătat din punct de vedere moral²². Printre actele de corupție comise în decursul anului 1945 de către lideri locali ai FP, amintim pe cele din localitățile Beba Veche²³, Săcălaz²⁴, Beregsău-Mare, Vinga²⁵. Se mai evidenția că mulți s-au înscris în FP pentru satisfacerea unor interese personale²⁶. Organizația se mai confrunta, în același timp, cu lipsa activiștilor, precum și cu imaturitatea lor politică²⁷. De asemenea, organizația județeană condanna inactivitatea comitetelor de plasă și comunale din județ (erau criticate comitetele din plasa Centrală²⁸, plasa Vinga²⁹, Sânnicolau-Mare³⁰, Lipova³¹ etc.). Existau și neînțelegeri între membri ai conducerii, la nivelul unor organizații (Sârbova³²).

În fața acestei situații s-a hotărât reorganizarea comitetelor de plasă și locale ale F.P., acțiune ce a și început în ultima parte a anului 1945³³.

În privința organizațiilor de tineret și de femei ale F.P., activitatea lor la nivelul anului 1945 a fost apreciată de către factorii de conducere județeană ai partidului ca fiind foarte slabă³⁴. Activitatea F.P. s-a desfășurat în acești ani pe baza programului elaborat de către conducerea centrală a formațiunii. Principalele puncte ale programului prevedeau: revizuirea averilor din ultimii 10 ani, instituirea unui impozit progresiv pe avere, scutirea de impozit a țăranilor care aveau până la 4 ha de pământ, realizarea unei reforme silvice, mecanizarea agriculturii, școli primare gratuite, tratament medical gratuit pentru plugarii nevoiași, înființarea de cooperative. În privința

bisericii și a monarhiei, în program se specifica “nimeni să nu se atingă de cele două instituții”. Se arăta cu acest prilej, că regele “era al poporului”³⁵.

Pe planul tacticii politice, F.P. ducea aceeași politică dublă, specifică PCR. Astfel, la 18 septembrie 1945, se sublinia în comitetul executiv al partidului că nu se putea încă păși la naționalizarea mijloacelor de producție. În ceea ce privea relațiile cu burghezia, Petru Groza reliefa cu același prilej că “dacă burghezia capitalistă nu va înțelege vremurile de azi, va fi curățată. Nu există compromisuri”. Discutând despre problema cooperativizării agriculturii, același om politic arăta că aceasta se va realiza în momentul când țărănul va înțelege superioritatea acestui model de organizare³⁶.

Relațiile cu celelalte organizații politice județene de stânga au diferit de la o grupare la alta. În general, relațiile cu organizația județeană PCR au fost normale, comuniștii acordând sprijin F.P.³⁷. Au fost făcute observații la adresa propagandei pe care PCR a desfășurat-o în primii ani posbelici. Astfel un document releva că pe teren au fost trimise echipe nepregătite din punct de vedere politic, multe dintre acestea fiind formate din evrei și maghiari, care nu vorbeau bine românește³⁸. Au existat disensiuni cu Partidul Social Democrat, F.P. acuzând această formațiune politică că înlesnește activitatea în cadrul ei a șvabilor. Aceștia erau considerați de către F.P. ca fiind fasciști³⁹. Neînțelegeri au existat și cu Frontul Antifascist Slav; astfel, în plasa Sănnicolau-Mare, Ciacova, Deta precum și în localitatea Becicherecu Mic, organizația slavă era acuzată de șovinism. Se arăta cu acest prilej că în comunele Tolvădia, Banloc, Soca, Sângeorge, soldații ruși îndrumați de sârbi au arestat notarii din aceste localități⁴⁰.

În problema statutului șvabilor din Banat, F.P. a adoptat o poziție radicală. Astfel, la o consfătuire județeană s-a subliniat că “toți au fost amestecați, nu-i putem separa”. În continuare se arăta că, deoarece fiecare șvab avea în familie un membru ce a manifestat simpatii pro-hitleriste în trecut, ei trebuiau să lucreze și să se reabiliteze în lagărele de muncă din URSS, urmând ca acolo “să se scoată oameni din ei”⁴¹.

După cum este cunoscut, în locul șvabilor trimiși în lagărele de muncă forțată din Siberia, în Banat au fost aduși coloniști din diverse zone ale țării. Documentele emise de către organizația județeană a F.P., precum și de către organizații locale, relevau că doar o parte din coloniști au înțeles să muncească cinstit. În plasa Periam coloniștii au vândut grâul de sămânță, spunând apoi că l-au mâncat veverițele⁴².

Problema rechizițiilor în contul Convenției de Armistițiu s-a aflat în centrul atenției F.P.. Din foarte multe zone ale județului au fost trimise plângeri în legătură cu condițiile deosebit de grele impuse de prevederile armistițiului. Acest lucru este evidențiat de către țărani din plasa Receaș, care mai arătau că orășenii nu contribuiau în aceeași măsură la aplicarea obligațiilor impuse de Convenție⁴³. În plasa Ciacova, locuitorii refuzau categoric a mai preda vitele, trecând chiar la amenințări cu toponul a membrilor comitetelor comunale din Comisia de armistițiu⁴⁴. Aceleași plângeri le întâlnim și în localitatea Chizdia (țărani se plâneau că nu mai pot face față rechizițiilor agricole)⁴⁵, iar în localitatea Crivobara se arăta că “mai bine a fost sub Antonescu și sub nemți ... dar acum, când e la putere guvernul rușilor, ne ia tot, nu ne lasă nici o coadă de vită în bățătură”⁴⁶.

Această situație dificilă pentru țăranul bănățean era recunoscută și de către F.P., care într-un document evidențiază că, datorită rechizițiilor și vânzărilor forțate, "dușmănia țăranilor față de guvernul actual și îndeosebi față de Frontul Plugarilor e de nedescris"⁴⁷.

Începând din martie 1945 s-a trecut la realizarea reformei agrare. Acest proces complex, care a produs frământări majore în lumea satului bănățean, a preocupat și organizația județeană Timiș-Torontal a Frontului Plugarilor. Documentele elaborate pe această temă de către F.P. evidențiau că în aplicarea reformei agrare s-au produs numeroase abuzuri. Cauzele acestor abuzuri, în concepția formațiunii politice a cărei activitate încercăm să o analizăm, se datorau nepriceperii comitetelor de aplicare a reformei, formate în general din țărani săraci, "crescuți pe lângă coarnele plugului, majoritatea chiar analfabeți și care nu sunt în stare să se descurce cu cărțile funduare"⁴⁸, precum și a corupției membrilor acestor comisii⁴⁹. În seria ilegalităților comise de către membrii comisiilor de aplicare a reformei agrare, notăm cazul președintelui F.P. din localitatea Opațița, care i-a amenințat pe localnici că vor fi împrăștiți doar dacă se vor înscrie în F.P.⁵⁰. În fața acestei situații, atât organizațiile locale, cât și cea județeană a FP, cereau înlocuirea din comisii a celor care săvârșeau abuzuri, precum și instituirea unui control sever privind împrăștierea țăranimii. Se mai menționa că, dacă ilegalitățile vor continua, F.P. va pierde din popularitate⁵¹.

În privința reformei agrare credem că este interesant să evidențiem refuzul țăranilor din unele localități aparținătoare plasci Vinga de a primi pământ, deoarece li se luau animalele de tracțiune, iar combustibilul era cumpărat la prețuri foarte mari⁵².

Alături de PCR și de celelalte formațiuni politice de stânga, F.P. s-a lansat într-o campanie de denigrare a forțelor politice anticomuniste. Aceste forțe erau considerate ca reacționare și fasciste. Astfel, în septembrie 1945 se arăta că ofițerii și subofițerii români întorși de pe front erau reacționari⁵³. În ceea ce privește tineretul studios timișorean, se evidențiază că, în majoritatea sa, acesta își bătea joc de ideile de stânga și "bârfea mereu contra aliaților"⁵⁴. S-a cerut de asemenea luarea unor măsuri dure contra celor care manifestau pe față împotriva grupărilor de stânga. În acest sens s-au înscris măsurile luate contra învățătorului din localitatea Sârbova, care a rupt de pe edificiul școlar afișele de propagandă ale F.P.⁵⁵. dar, în același timp, s-a recunoscut că Partidul Național Țărănesc se bucura încă de un prestigiu mare în rândul populației județului Timiș-Torontal⁵⁶.

Și în anul 1946 o problemă majoră a organizației a constatat în atragerea de câți mai mulți membri. În acest sens se propunea încadrarea în F.P. a tuturor plugarilor care dețineau până la 50 ha de pământ⁵⁷. Numeric, organizația cuprindea în martie 1946, 15.147 membri⁵⁸, în iunie 1946, 15.229 membri, fiind încadrați în cadrul ei 130 de intelectuali și 3650 de femei⁵⁹. În septembrie 1946, organizația număra 17.000 de membri⁶⁰, iar la sfârșitul anului erau în plasa Centrală 2.406 membri; plasa Buziaș, 1015 membri; plasa Ciacova, 1092 membri; plasa Gătaia, 1063 membri; plasa Chizătău, 511 membri; plasa Giulvăz, 611 membri; plasa Deta, 1314 membri; plasa Recaş, 1113 membri; plasa Sânnicolau Mare, 2051 membri; plasa Vinga, 1579 membri⁶¹. Rapoartele

elaborate de către conducerea județeană a F.P. relevau însă că o situație exactă din punct de vedere numeric a membrilor organizației nu exista⁶². La fel ca și în 1945, organizația se confrunta cu multe probleme. Astfel, în luna iunie 1946, un document al conducerii județene sublinia că în multe plase președinții organizației sunt incapabili. Aceeași situație era prezentă și la nivel comunal. De aceea, documentul arăta necesitatea înlocuirii imediate din funcții a celor care nu corespundeau cu “oameni care să garanteze obținerea majorității în alegeri”. În privința propagandei lansate de către organizație, se sublinia că ea “s-a mărginit până acum a înșela oamenii, promițându-le doar sare, chibrituri, etc”. Era necesară lămurirea din punct de vedere politic a populației, conchidea documentul⁶³. În același timp, F.P. se confrunta cu imaturitatea politică a activiștilor săi⁶⁴. Se menținea în lumea satului bănățean convingerea că organizația era “ca o remorcă a PCR”⁶⁵. Aceste situații au existat în tot cursul anului 1946⁶⁶.

Organizațiile de tineret și de femei ale F.P. au activat ca și în cursul anului 1945 - foarte slab⁶⁷.

În privința presei de partid, în octombrie 1946, numărul abonaților era considerat mic. Se propunea realizarea pe viitor a cel puțin 500 - 600 de abonamente lunare⁶⁸.

În ceea ce privește legătura cu liderii naționali ai partidului, organizația județeană și-a exprimat nemulțumirea că Petru Groza, deși aflat în ultimul an de trei ori la Timișoara, nu a vizitat sediul partidului său din localitate, nu a discutat cu nici un membru din conducerea județeană și nu s-a interesat de doleanțele țărănimii din județ⁶⁹.

Fricțiunile cu celelalte formațiuni politice de stânga au devenit mai numeroase în anul 1946. Astfel, în localitatea Chevereșul-Mare, președintele Uniunii Populare Maghiare acuza conducerea F.P. că urmărea eliminarea reprezentantului maghiar din Consiliul Politic Local și că nu dorea ca membri UPM să activeze și în F.P.⁷⁰. În localitatea Carani se preciza la 29 august 1946, că numărul membrilor înscrși în F.P. a scăzut datorită secretarului PCR care, sub amenințări, îi determină pe membri F.P. să se înscrie în PCR. Totodată, acesta era acuzat că provoca neînțelegeri în cadrul BPD. Referitor la colaborarea în cadrul BPD-ului, un alt document arăta că aceasta nu este ideală, partidele din Bloc lansându-se într-o cursă, uneori necinstită, pentru câștigarea de noi aderenți⁷¹. Neînțelegeri între membri PCR și cei ai F.P. au existat și în localitatea Hitiaș⁷², Lipova⁷³. Organizația plasei Buziaș a F.P. era nemulțumită că în fruntea comisiei electorale de plasă nu a fost ales un membru al său, deși F.P. era cea mai puternică formațiune politică de stânga⁷⁴. În Jimbolia, PCR era acuzat că nu a acordat sprijin F.P., determinându-i pe maghiarii care erau înscrși în FP să se retragă din organizație și să intre în UPM. De asemenea, UPM-ul era acuzat că practica un șovinism bătător la ochi, iar comuniștii care activau în această organizație nu interveneau să calmeze situația, contribuind chiar la agravarea ei⁷⁵. Organizația Slavă Antifascistă era acuzată, în localitatea Ofsenița că profera amenințări la adresa F.P. și a Partidului Social Democrat și că a înființat o celulă sârbă comunistă⁷⁶. Relațiile cu PSD au cunoscut și în anul 1946 o serie de dificultăți. Astfel, gruparea

social-democratică era acuzată că, pentru a câștiga noi aderenți, ducea o propagandă artificială⁷⁷. În privința PNP-ului, un raport al organizației de plasă Gătaia îl acuza pe președintele PNP-ului din această plasă că l-a caracterizat pe Stalin ca fiind unul dintre cei mai mari dictatori ai omenirii⁷⁸.

Reforma agrară a preocupat F.P. și în anul 1946. Un document al conducerii județene la organizației releva astfel că exista un sentiment de nesiguranță în lumea satului, deoarece nu se acordaseră încă toate titlurile de proprietate. Acest sentiment era întărit și de abuzurile comise în aplicarea reformei, abuzuri ce au compromis legea. Referindu-se apoi la problema șvabilor și cea a coloniștilor, documentul menționa următoarele: "Prin scoaterea șvabilor din drepturi, am pus un element important din producție în nesiguranță. Coloniștii, din punct de vedere al cunoștințelor agricole, sunt inferiori șvabilor, fiind colonizați fără o prealabilă selecție. Între coloniști sunt elemente care distrug bunurile, iar inventarul agricol a fost risipit"⁷⁹. În privința coloniștilor, un alt raport întocmit la 1 noiembrie 1946, de către organizația FP din plasa Centrală, arăta că în localitățile în care au fost instalați coloniști, au izbucnit fricțiuni între macedoneni, ardeleni, bucovineni, fiecare grupare urmărind să ajungă la cârma comunei, pentru a pune mâna pe cele mai bune și complete gospodării⁸⁰.

O atenție deosebită a fost acordată de către conducerea județeană sărbătoririi zilei de 1 Mai 1946, atât în orașul Timișoara cât și la nivelul reședințelor de plasă. În analiza modului în care a fost sărbătorită această zi la Timișoara, se remarcă că au participat cca. 1000 de plugari. Datorită numeroaselor cuvântări ce au fost rostite, precum și a oboselii de pe drum, mulți dintre participanți s-au împrăștiat înainte de terminarea manifestărilor. Cuvântarea președintelui organizației județene a FP nu a corespuns din punct de vedere politic, se arăta în continuare "cu toate că ceea ce trebuia să vorbească i s-a dat în scris"⁸¹. În localitatea Gătaia, la sărbătorirea zilei de 1 Mai, majoritatea participanților au fost maghiari. Cu acest prilej, intelectualii români din localitate au fost nemulțumiți, datorită prezenței doar a drapelelor roșii, cele naționale lipsind. Documentul remarcă în încheiere faptul că președintele FND din comuna Gătaia era "luat în răs de toată localitatea"⁸².

Evenimentul politic major al anului 1946 l-a constituit alegerile parlamentare. Acestui act politic organizația județeană Timiș-Torontal a FP i-a acordat o atenție deosebită.

În primul rând, F.P. a participat la vasta acțiune de epurare a aparatului administrativ, a intelectualilor ce nu nutreau simpatii de stânga. În acest sens, în repetate rânduri s-a evidențiat că o bună parte din intelectuali, ofițeri, factori administrativi se situau de partea reacțiunii⁸³. În fața acestei situații, un document din iulie 1946 arăta necesitatea "culegerii de note informative, anonime sau iscălite, privind toți ofițerii din armată - activi sau rezerviști -, jandarmi, notari, pretori, preoți, episcopi, protopopi, avocați, notari publici, agenți fiscali, administratori financiari, judecători, procurori, magistrați, asupra tuturor oamenilor care ocupă vreun post în Stat și prin atitudinea lor compromis sau dezavuează regimul"⁸⁴. Referindu-se la atitudinea jandarmilor, o

altă notă a organizației F.P. adresată comandantului legiunii de jandarmi, afirma că aceștia nu simpatizau cu noua democrație⁸⁵, propunându-se în consecință transferarea lor disciplinară din Banat într-o altă regiune din țară, ori epurarea lor⁸⁶. Tot privitor la procesul de epurare a elementelor anticomuniste s-a propus și o soluție mai radicală: toți cei ce se opuneau noului regim politic urmau să fie arestați de către reprezentanții stângii, iar apoi să fie predați armatei roșii⁸⁷.

În privința pregătirii propriu-zise a alegerilor s-a hotărât ca afișele electorale să fie scurte, clare, cu limbaj accesibil țăranilor⁸⁸. Punându-se problema dacă F.P. va participa la alegeri pe o listă separată sau pe aceeași listă cu celelalte formațiuni politice de stânga, un document al conducerii centrale a F.P. arăta că "plugarii sunt pentru o listă separată a Frontului Plugarilor în alegeri, dar nu văd cu ochi răi nici o coalitiție a stângii"⁸⁹. După cum se știe, s-a hotărât ca F.P. să meargă în alegeri alături de celelalte partide de stânga. Cu această hotărâre nu au fost de acord toate organizațiile partidului din județul Timiș-Torontal. Astfel, președintele organizației plasei Sănnicolau-Mare, într-o scrisoare trimisă lui Petru Groza se pronunța contra acestei decizii. El susținea că "țăranul nostru nu vrea să audă de comuniști" și critica luarea unor astfel de măsuri fără consultarea întregului partid. În încheierea scrisorii el declara că "niciodată nu vom merge în alegeri pe aceeași listă cu comuniștii. Dacă doriți să câștigați alegerile, ascultați-ne glasul, dacă nu mergeți cu ei"⁹⁰.

Adunările generale ale F.P. din localitățile Nerău, Tomnatec, Teremia-Mare, Cheglevici, desfășurate în martie 1946, au hotărât cu unanimitate de voturi participarea la alegeri pe liste separate⁹¹.

F.P. a utilizat în competiția electorală aceleași mijloace violente folosite de către comuniști contra adversarilor politici. Astfel, în rapoartele de activitate încheiate la 1 noiembrie 1946, de către organizațiile din localitățile Clopodia și Teremia Mare, se relatează că au fost distruse circa 1000 de afișe ale opoziției⁹². În plasa Periam și-au desfășurat activitatea echipe mixte, formate din comuniști și plugari, ce aveau menirea să distrugă afișele maniste și să-i atace pe membri opoziției. Un raport de activitate întocmit de către o astfel de echipă, nota: "Am prinși pe cinci maniști și i-am bătut. Așa că acum suntem liniștiți"⁹³. Acțiuni similare s-au desfășurat și în localitatea Gătaia: "Am făcut cu tineretul din Gătaia un contra-afișaj, deoarece de la un timp apăruse prea mulți "ochi" pe ziduri și pereți"⁹⁴. La Bazoș, membri F.P. au atacat o adunare național-țăranistă⁹⁵. În localitatea Urseni, membrii opoziției au fost subliniați cu roșu pe listele electorale, pentru ca, ulterior, să fie scoși de pe aceste liste. Descoperirea acestor fapte a creat o stare de tensiune în comună⁹⁶. În ziua alegerilor, în Bencecul de Sus, F.P. a distribuit clandestin material de propagandă⁹⁷, iar la intrarea în localitatea Deta a fost instalat un post de supraveghere pentru identificarea persoanelor ce intrau în localitate⁹⁸. Au fost luate, în același timp, măsuri pentru supravegherea coloniștilor prezenți în județul Timiș-Torontal⁹⁹.

Cu toate acestea, rezultatul votului nu a fost mulțumitor pentru organizația județeană Timiș-Torontal a F.P.. Astfel, în plasa Buziaș, raportul din 30 noiembrie

1946, care analiza rezultatul alegerilor, arăta că F.P. nu a ieșit bine în alegeri fiindcă “majoritatea frontiştilor au votat cu opoziția”¹⁰⁰. În plasa Deta se evidenția că a fost acordată o prea mare încredere membrilor FP, care apoi au trădat. În această plasă reacțiunea a fost foarte puternică, în localitățile Denta, Opațița, Banloc¹⁰¹. Aceeași situație o întâlnim în plasele Jimbolia¹⁰², Recaș¹⁰³. Raportul din plasa Chizătau relatează despre “nereușita în alegeri”¹⁰⁴, F.P. aici dovedindu-se inexistent¹⁰⁵. Și în plasa Gătaia activitatea F.P. în timpul alegerilor a fost foarte slabă. Astfel, în localitatea Șoșdea, din 74 membri ai coaliției BPD, doar 14 au votat de partea ei¹⁰⁶. În plasa Vinga, 70% din alegători au votat de partea opoziției. În Vinga, 90% dintre bulgari au votat cu opoziția¹⁰⁷.

În documentele elaborate după alegeri se arăta că s-a avut o prea mare încredere în membrii organizației. Era criticat faptul că rapoartele întocmite înainte de alegeri nu conțineau date reale despre situația organizațiilor¹⁰⁸. Ca măsuri pentru remedierea situației se propunea verificarea membrilor organizației, eliminarea celor indezirabili, întărirea disciplinei de partid, preschimbarea carnetelor de partid, lichidarea datoriilor financiare ale organizației (pentru aceasta impunându-se și plata cotizațiilor la timp, ceea ce până atunci nu se realizase)¹⁰⁹. Pentru ieșirea din criză a organizației s-a propus ca în funcții de conducere să fie numiți intelectuali, iar la sate să se activeze cât se poate de independent față de PCR.

În privința mișcării de stânga, era necesară, în concepția organizației județene a FP, realizarea unei coeziuni ideologice a acestora¹¹⁰.

Luând ființă în deceniul al patrulea în Transilvania, având în fruntea sa un om politic a cărui principală trăsătură era oportunismul politic, FP, la 23 August 1944, nu a avut nici o aderență în rândul populației din județul Timiș-Torontal. Având o ideologie și un program de stânga, FP a devenit o formațiune politică dependentă de PCR. Acest fapt a fost remarcat de către populația rurală din acest județ, fiind una din cauzele care a determinat neîncrederea țăranilor în acest partid. Majoritatea celor înscrși în FP erau țărani săraci, sau cu un comportament moral pus sub semnul întrebării. Așa se explică și numeroasele abuzuri săvârșite de către liderii locali ai FP, puși în diverse funcții de răspundere.

Pentru atragerea țăranimii, și FP a întrebuințat o serie de metode de propagandă demagogice, una dintre acestea fiind și cea de respectare și recunoaștere a rolului bisericii și monarhiei, ca instituții fundamentale ale statului român.

Referindu-se la problemele complexe cu care se confrunta județul în acei ani, FP a scos în evidență situația grea cu care se confrunta țăranimea, datorită rechizițiilor în contul Convenției de Armistițiu, precum și a consecințelor negative ale colonizărilor care au avut loc în Banat după război.

În lupta pentru cucerirea puterii politice, FP a întrebuințat o tactică dură. Limbajul a fost violent (specific comuniștilor), membrii organizației au distrus afișele electorale național-țăraniste, liberale și social-democrate (aripa Titel Petrescu), au spart adunările electorale ale grupărilor politice amintite mai sus. În același timp, FP a participat la

ampla acțiune de epurare a tuturor funcționarilor din administrația locală, ofițerilor și subofițerilor din Ministerul de Interne și Ministerul Apărării Naționale, precum și a intelectualilor anticomuniști. Toate aceste măsuri nu au dus la obținerea unei victorii reale la alegerile din noiembrie 1946 a coaliției din care făcea parte și Frontul Plugarilor. La nivelul organizației județene s-a produs o gravă defecțiune, fenomen ce a însemnat de fapt respingerea de către majoritatea populației județului a unui sistem politic totalitar de stângă. Astfel, o mare parte din membrii FP și-au dat votul pentru PNT.

Acest fapt dovedește că FP, cu toate eforturile făcute, nu a reușit, în perioada 1944-1946, să se impună în fruntea vieții politice românești prin metode democratice.

20 mai 1994

VASILE RĂMNEANȚU
MUZEUL BANATULUI
Str. Huniade nr. 1
Timișoara - 1900
ROMÂNIA

NOTE

1 I. Scurtu, Din viața politică a României (1926-1947), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 350.

2 Ibidem, p. 351.

3 Gh.I. Ioniță, Antifascismul consecvent și de masă al poporului român, în RevIst., 7, 1975.

4 Vezi în acest sens Valea Mircea, Organizația Frontului Plugarilor în etapa revoluției popular-democratice din România (I-II), în Sargeția, 14, 1979, p. 549-560; 16-17, 1982-1983, p. 491-500; I. Chișu, A. Pantea, Din activitatea Frontului Plugarilor în Țara Oasului (1944-1947), în Crisia, 10, 1980, p. 273-287.

5 Filiala Arhivelor Statului Timiș, Fond Organizația Frontului Plugarilor Timiș-Torontal, d. 1/1944, f. 1.

6 Ibidem, f. 2.

7 Ibidem, f. 1.

8 Ibidem, f. 83.

9 Ibidem, f. 4.

10 Ibidem, f. 2.

11 Ibidem, d. 3/1945, f. 2.

12 Ibidem, f. 291.

13 Ibidem, f. 197.

14 Ibidem, f. 220.

- 15 Ibidem, f. 109.
- 16 Ibidem, f. 113.
- 17 Ibidem, f. 224.
- 18 Ibidem, f. 121.
- 19 Ibidem, d. 4/1945, f. 104-105.
- 20 Ibidem, f. 106.
- 21 Ibidem, f. 100.
- 22 Ibidem, d. 5/1945, f. 136.
- 23 Ibidem, d. 8/1945, f. 156.
- 24 Ibidem, d. 3/1945, f. 205.
- 25 Ibidem, d. 5/1945, f. 73.
- 26 Ibidem, f. 107-108; 110.
- 27 Ibidem, d. 3/1945, f. 210.
- 28 Ibidem, f. 121.
- 29 Ibidem, f. 204.
- 30 Ibidem, f. 205.
- 31 Ibidem, f. 160.
- 32 Ibidem, d. 7/1945, f. 55.
- 33 Ibidem, d. 5/1945, f. 40.
- 34 Ibidem, d. 3/1945, f. 229-230.
- 35 Ibidem, d. 5/1945, f. 11.
- 36 Ibidem, d. 3/1945, f. 6, 33.
- 37 Ibidem, f. 220.
- 38 Ibidem, d. 3/1945, f. 197.
- 39 Ibidem, d. 7/1945, f. 194.
- 40 Ibidem, d. 3/1945, f. 195; 204-205.
- 41 Ibidem, f. 68.
- 42 Ibidem, f. 136.
- 43 Ibidem, f. 115.
- 44 Ibidem, d. 4/1945, f. 50.
- 45 Ibidem, d. 7/1945, f. 106.
- 46 Ibidem, d. 8/1945, f. 64.
- 47 Idem.
- 48 Ibidem, d. 4/1945, f. 200.
- 49 Ibidem, d. 3/1945, f. 170.
- 50 Ibidem, d. 6/1945, f. 9.
- 51 Ibidem, d. 3/1945, f. 125.
- 52 Ibidem, f. 196.
- 53 Ibidem, f. 213.
- 54 Ibidem, d. 5/1945, f. 65-66.
- 55 Ibidem, f. 7.

- 56 Ibidem, d. 7/1945, f. 56.
- 57 Ibidem, d. 3/1946, f. 140.
- 58 Ibidem, d. 20/1946, f. 103.
- 59 Ibidem, f. 109.
- 60 Ibidem, d. 19/1946, f. 50.
- 61 Ibidem, f. 67.
- 62 Ibidem, f. 179.
- 63 Ibidem, d. 19/1946, f. 3.
- 64 Ibidem, f. 15.
- 65 Idem.
- 66 Ibidem, f. 63.
- 67 Ibidem, f. 50, 66.
- 68 Ibidem, d. 19/1946, f. 8.
- 69 Ibidem, d. 20/1946, f. 99.
- 70 Ibidem, d. 24/1946, f. 1.
- 71 Ibidem, d. 21/1946, f. 117.
- 72 Ibidem, d. 24/1946, f. 3.
- 73 Ibidem, d. 22/1946, f. 265.
- 74 Ibidem, d. 24/1946, f. 8.
- 75 Ibidem, d. 22/1946, f. 80.
- 76 Ibidem, f. 49.
- 77 Ibidem, d. 19/1946, f. 35.
- 78 Ibidem, d. 24/1946, f. 170.
- 79 Ibidem, d. 21/1946, f. 116-117.
- 80 Ibidem, d. 24/1946, f. 42.
- 81 Ibidem, d. 23/1946, f. 10.
- 82 Ibidem, d. 24/1946, f. 139.
- 83 Ibidem, d. 19/1946, f. 48.
- 84 Ibidem, d. 21/1946, f. 67.
- 85 Ibidem, f. 112.
- 86 Ibidem, d. 19/1946, f. 36.
- 87 Ibidem, d. 20/1946, f. 124.
- 88 Ibidem, d. 21/1946, f. 39.
- 89 Ibidem, d. 19/1946, f. 35.
- 90 Ibidem, d. 25/1946, f. 50.
- 91 Ibidem, f. 113, 117, 123, 156.
- 92 Ibidem, d. 19/1946, f. 64.
- 93 Ibidem, d. 22/1946, f. 309.
- 94 Ibidem, d. 20/1946, f. 120.
- 95 Ibidem, d. 25/1946, f. 15.
- 96 Ibidem, d. 24/1946, f. 30.

- 97 Ibidem, d. 25/1946, f. 9.
98 Ibidem, d. 22/1946, f. 22.
99 Ibidem, d. 20/1946, f. 141.
100 Ibidem, f. 158.
101 Ibidem, f. 173.
102 Idem.
103 Ibidem, f. 158.
104 Ibidem, f. 173.
105 Ibidem, f. 158.
106 Idem.
107 Idem.
108 Ibidem, f. 173.
109 Ibidem, d. 20/1946, f. 179.
110 Idem.

L'ACTIVITÉ DE L'ORGANISATION DISTRICTUALE TIMIS-TORONTAL DU FRONT DES AGRICULTEURS DANS L'EPOQUE 1944 - 1946

Résumé

Fondé au début de la quatrième décennie, le Front des Agriculteurs a adopté un programme et une idéologie de gauche, ayant des liaisons assez étroites avec le Parti Communiste de Roumanie et avec les autres organisations politiques trouvées sous le contrôle des communistes. Dans l'époque d'entre les guerres, le Front des Agriculteurs a pris part aux actions de réaliser une coalition antifasciste, actions qui n'ont pas enregistré des résultats remarquables.

Après le 23 Août 1944, le Front des Agriculteurs a déployé son activité dans le cadre de la coalition des formations politiques de gauche, laquelle s'est trouvée sous le contrôle total du Parti Communiste Roumain.

Au 6 mars 1945 le lider du Front des Agriculteurs, Petru Groza, est devenu le chef du premier gouvernement pro-soviétique de l'histoire de Roumanie.

Dans le District Timis-Torontal, au 23 Août 1944, cette formation politique n'a jouit d'aucune popularité. Avant les élections parlementaires

du novembre 1946, le Front des Agriculteurs avait cca. 17.000 de membres: La plupart d'eux était des paysans pauvres, sans aucun prestige dans leurs localités natales, avec un passé ou un présent moralement compromis. Arrivés dans d'importantes fonctions administratives, ils faisaient de nombreux abus, ce qui menait à la diminuation de la popularité de ce groupement politique.

Pour attirer les paysans de sa part, le Front des Agriculteurs a employé des moyens démagogiques - il a dit qu'il respectera l'inviolabilité de l'église et de la monarchie, qu'il ne procédera pas à la nationalisation des principaux moyens de production.

Dans sa lutte pour la conquête du pouvoir politique, le Front des Agriculteurs soumis à l'influence des communistes, a recouru moyens violents. Il a participé à l'ample action d'épuration de tous les civiles et militaires anticomunistes qui avaient des fonctions dirigeantes, il a agressé physiquement les membres de l'opposition, il a attaqué les assemblées politiques des partis démocratiques, il a détruit leurs affiches électorales.

L'organisation départementale Timis-Torontal du Front des Agriculteurs n'a pas été unitaire dans ces actions. Ainsi, dans quelques localités, les membres du parti ont-ils décidé de ne pas participer aux élections sur les mêmes listes que les communistes.

Les élections parlementaires du novembre 1946 ont marqué l'échec du Front des Agriculteurs dans les districts Timis-Torontal. Dans le département de Ciacova, le département Central, la plupart des membres du Front des Agriculteurs a élu le PNT et les autres formations politiques de l'opposition anticomunistes. Cette défection enregistrée à cette occasion reflète, en fait, le repoussement de la population pour le programme de gauche de ce parti.

L'archiv du parti sur laquelle nous avons fait cet étude, découvre aussi d'autres aspects de la vie socio-politique des premières années d'après la guerre: l'occupation soviétique du pays, les déportation des Schwabes en Sibérie, le chauvinisme de quelques formations politiques des minorités nationales de Roumanie, les dures conditions imposées par la Convention d'Armistice signée à Moscou en septembre 1944 et qui étaient subies, en grand partie, par les paysans.

Tous ces aspects mettent en évidence une époque tragique de l'histoire contemporaine de Roumanie.

**ISTORIA CULTURII,
ISTORIOGRAFIE,
MUZEOLOGIE,
VARIA**

CENTENAR
SIGISMUND
ORMÓS

(1894 - 1994)

SIGISMUND ORMÓS

(1813 - 1894)

*Un veac de la moartea ilustrului om de cultură timișorean,
ctitor al Muzeului Banatului.*

ORMOS SIGISMUND : DER SÜDUNGARISCHE HISTORISCHE VEREIN IN TEMESWAR UND DAS MUSEUMSWESEN IM BANAT (1872-1919)

Die großen antiken Kunstsammlungen, Vorläufer der heutigen Museen, waren bei den Griechen und Römern mehr als bloße Schatzsammlungen, sie dienten vielmehr als öffentliche Bildungseinrichtungen. Weiterhin waren diese Schatzsammlungen auch ein Bestandteil der geschichtlichen Herrschaftsabfolge, mit dem Zweck historische Kontinuität und politische Macht zu legitimieren und zu dokumentieren. Nach der Renaissance und in der Folge des XIX-en Jahrhunderts dienten die musealen Einrichtungen immer mehr der Dokumentierung des Einheits - und Nationalbewusstseins eines Landes oder Volkes.

In Europa breiteten sich die großen, namhaften Sammlungen in Folge der Ideen der Renaissance aus. Die Sammler waren Kaiser, Könige, Herzöge und Bischöfe, also Adelige; erst mit Beginn des XVIII-en Jahrhunderts schlossen sich den Sammlern auch bürgerliche Privatpersonen an. Die renaissancezeitlichen Sammlungen sind ausnahmslos als geschlossene Privatbesitze zu betrachten und nur im Zuge des XVIII. Jahrhunderts, unter dem aufklärerischen Gedankengut begannen diese Sammlungen dem Staatseigentum zuzugehören und der Öffentlichkeit zugänglich gemacht zu werden.

Im heutigen Rumänien wurden die ersten großen Sammlungen Ende des XVIII Jahrhunderts durch den Baron Samuel Bruckental (1721-1803) in Hermannstadt, beziehungsweise durch den siebenbürgischen Bischof Graf Ignac Batthány (1741-1798) in Weissenburg gegründet. Im Banat hatte die lange türkische Besatzung dazu geführt, daß dieses Gebiet hinter den gesamteuropäischen Wirtschafts- und Kulturentwicklungstendenzen zurückblieb. Diese Tatsache konnte auch in dem ersten Jahrhundert nach der Befreiung des Banats nicht nachgeholt werden. Trotzdem ist das Interesse an der geschichtlichen Vergangenheit dieser Provinz, schon in den ersten Jahrzehnten der österreichischen Militärverwaltung des Banats, in mehreren Abhandlungen vorhanden. In Marsigli's Werk: *Description du Danube, contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et psihiques*. Hag. 1747., sind erstmals Daten über römische Siedlungen aus dem Banat überliefert.

Über die römischen Inschriften von Herkulesbad informiert uns Pascalis Carypholius im Jahre 1737 und dann Grisselini im Jahre 1780.

Grisselini berichtet auch über die ersten archäologischen Ausgrabungen organisiert vom General Andreas Hamilton (1669-1738) im Jahre 1736 im Herkulesbad. Die Funde, Inschriften, Urnen usw. wurden nach Wien befördert.

Am Anfang des XIX. Jahrhunderts haben wir die ersten Nachrichten über eine archäologische Sammlung im Banat, dem rumänischen Gelehrten Nicolae Stoica de Hateg (1751-1832) gehörend. Stoica selbst hatte in der Mehadias Gegend mehrere Ausgrabungen durchgeführt und seine Sammlung Interessenten zugänglich gemacht.

Der erste amtliche Versuch den historischen Nachlaß aufzulisten und zu schützen datiert auf das Jahr 1854, als die Wiener Kaiserlich-Königliche Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, Konservatoren für die Woiwodschaft Serbien und das Temescher Banat ernannte.

Als erster Konservator für Banat wurde der damalige Domherr von Temeswar, der spätere Bischof von Tschanad, Bonnaz Alexander (1812-1889) ernannt. Im Jahre 1856 machte Bonnaz einen Rapport über die Lage der Schloßruinen in Werschetz und über den Turm von Tschakowa. Im nächsten Jahr fertigte der kommandierende General von Banat, Graf Coronini (1795-1880) eine Reihe von Fotografien über die Hofkirche von Curtea de Arges, und aufgrund der ungewöhnlichen Dürrezeit, über die aus der Donau zum Vorschein gekommenen Teile der Trajansbrücke bei Turnu Severin an, und stellte die Dokumentation der oben genannten Wiener Kommission zur Verfügung.

Im ersten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts entwickelte sich Temeswar immer mehr zu einem wichtigen Handels- und Beamtenzentrum mit einem zahlreichen Bildungsbürgertum. In dieser Zeit entstanden einige wichtige Vereine und Institutionen die zur Bildung des Bürgertums beitragen sollten; z.B.: "Die Erste Temeswarer Leihbibliothek", gegründet im Jahre 1815 von Joseph Klapka (1756-1817); Der "Verein für Praktische Heilkunde", gegründet im Jahre 1827 von temeswarer Ärzten wie Dr. Gheorghe Ciocirlean und Dr. David Wachtel (1807-1872); der "Temesi Kaszino" gegründet im Jahre 1837 von Sava Vukovics. Trotz positiver Entwicklung war das Wunschziel der vormärzlichen temeswarer Reformkräfte, die Gründung einer Universität, nicht gelungen.

Nach der Revolution von 1848-49, sind im Zuge der stürmischen Industrialisierung Banats, gefolgt von großen Eisenbahnlinienbauten und Flußkanalisierungen viele archäologische Funde ans Tageslicht gekommen, sind aber durch Mangel an Fachkräften und Institutionen zerstört und verlorengegangen. Nur der spätere Bürgermeister von Weisskirchen, Leonhard Böhm (1833-1924) versuchte durch Sammeln einen Bruchteil der gelegentlichen Funde zu retten.

Unter solchen Voraussetzungen begann sich in den fünfziger Jahren Sigismund Ormos (1813-1894), der sich aus der Politik zurückgezogen hatte und als Privatmann in Busiasch lebte, für banater Archäologie zu interessieren.

Sigismund Ormos, wurde am 20 Februar 1813 in Pecica, in einer aus Nordungarn stammenden Adelsfamilie geboren. Der Vater, Jozsef Ormos bekleidete das bescheidene Amt eines Geschworenen bei der Komitatsbehörde in Arad. Da die nicht alzu betuchte Familie mehrere Kinder hatte, wurde der 10 Jahre alte Sigismund ins heutige Sacosu Turcesc gebracht, wo sein Onkel András Ormos als Stuhlrichter lebte. Von hier aus besuchte Ormos das Piaristen-Gymnasium in Temeswar wo er so gut deutsch lernte, daß er später in Seghedin Schwierigkeiten mit Ungarisch hatte. Nach zwei Jahren in Seghedin folgten im Jahre 1831-32 juristische Kurse in Groswarden, dann zwei Jahre Praxis in einer Anwaltskanzlei in Temeswar.

Im Jahre 1834 wurde der junge Ormos als Juniorabgeordneter des Komitats Temesch für ein Jahr nach Bratislava geschickt, wo er enge Kontakte zu den liberalen Politikern des ungarischen Vormärzes, wie Ferenc Kőlcsey und Miklos Wesselényi, pflegte. Da er mit anderen Jugendlichen einen nicht genehmigten Verein gegründet hatte, wurde er von den Behörden vom Juraexamen ausgeschlossen. Zwischen den Jahren 1835 und 1841 arbeitete Ormos als Vizenotar beim Komitat Temesch, dann wurde er Stuhlrichter im Kreis Rekasch, später im Jahre 1846 wurde er in Busiasch eingesetzt. Schon in diesen Jahren arbeitete Ormos bei mehreren literarischen Zeitschriften in Pest, Bratislava und Klausenburg. Während der Revolution bekleidete Ormos das Amt eines Oberstuhlrichters und war Abgeordneter des Kreises Rittberg im Parlament. Aufgrund dessen wurde er im Jahre 1849 verhaftet und zu fünf Jahre Gefängnis verurteilt.

Nach vorzeitiger Entlassung im Jahre 1850, lebte und arbeitete er als Schriftsteller in Buziasch und nach dem Jahre 1857 begann er die ersten Studienreisen in Österreich, Deutschland und Italien. Diese Reisen dienten hauptsächlich zur Erweiterung seiner Kenntnisse über die Kunst und Kultur des Abendlandes. Im Jahre 1859 weilte er in Italien wo er mehrere wertvolle Gemälde kaufte, 15 von diesen schenkte er dem ungarischen Nationalmuseum. In Italien wurde Ormos bewußt wie weit seine Heimat von der europäischen Kultur entfernt war, und wie wichtig die Arbeit zur Erhaltung und Sammlung von Kulturgütern ist.

Aus Italien zurückgekehrt faßte er seine Reiseimpressionen in ein sechshändiges Werk zusammen; dafür wurde er von der ungarischen Akademie am Ende des Jahres 1861 mit der Mitgliedschaft geehrt. In seinem Antrittsvortrag bezog sich Ormos auf die Werke des deutschen Malers, Peter von Cornelius (1783-1867); diese Abhandlung wurde später in Berlin in deutscher Sprache veröffentlicht. Die zweite Studienreise nach Italien wurde vorzeitig abgebrochen, da Ormos in September 1867 zum Vizegespann des Komitats Temesch ernannt wurde. Einer kurzen Zeit im Jahre 1869 folgte eine bis zu seiner Pensionierung im Jahre 1889 andauernde langjährige und erfolgreiche Karriere als Obergespann des Komitats Temesch.

Schon nach der ersten Italienreise begann Ormos neben Kunstgegenständen auch Münzen und andere archäologische Objekte zu sammeln. In dieser Zeit galt sein Interesse den archäologischen Funden im Banat. So forderte er im Jahre 1863 in einem Zeitungsartikel mehr Aufmerksamkeit für die Erhaltung der archäologischen Funde.

Zwei Jahre später, im Jahre 1865 zeigte ein Briefwechsel mit Romer Florian (1815-1889), daß Ormos sich für die Erhaltung der römischen Straßen und Fundorte einsetzte.

Die Idee einer Vereinsgründung könnte von Romer kommen, der in diesem Jahr in Győr/Raab einen Verein für Geschichte und Archäologie organisierte und eine Fachzeitschrift redigierte. Ausschlaggebend für eine Museumsgründung, war aber ein Besuch Ormos des Salzburger historischen Museums im Jahre 1868. Zu diesem Anlaß notierte er in sein Tagebuch: "Das Museum kann seine Existenz einem Bürgerlichen verdanken. Der städtische Beamte Sietz hatte die aus Salzburger Gegend stammenden Sammlungen mit großem Eifer in diesem schönen Museum zusammengetragen."

Nach 1869, als Obergespann des Komitats Temesch, konnte Ormos seine Sammeltätigkeiten im archäologischen und numismatischen Bereich viel effizienter durchführen. Schließlich wußte jeder Beamte im Komitat Bescheid vom grossen Interesse welches Ormos an diesen Funden zeigte. Im Jahre 1871 wurde Ormos als korrespondierendes Mitglied in die archäologische Kommission der Ungarischen Akademie gewählt. Noch in diesem Jahr hatte Ormos angekündigt, daß er einen historischen und archäologischen Verein mit Sitz in Temeswar gründen wolle. Von Romer Florian besorgte er Statuten, und nach einer guten Vorbereitungskampagne in budapester und temeswarer Zeitungen, wurde am 15 Juni 1872 ein Vorbereitungskomitee bestehend aus Ormos, Jenő Szentklaray und Peter Despinits ins Leben gerufen. Die Satzungen wurden von Szentklaray ausgearbeitet, und beinhalteten die Zwecke des Vereins. Hierüber scheint es eine Meinungsverschiedenheit bei der Orientierung zwischen Szentklaray und Ormos gegeben zu haben. Szentklaray wollte eine begrenzte Mitgliederzahl, bestehend aus Fachleuten, Ormos hingegen eine auch für Laien zugängliche.

In seiner Eröffnungsansprache vom 7 September 1872 skizzierte Ormos die Umrisse des Vereins dessen Ziel "Eine praktische Forschungsarbeit durchzuführen und in unserer Gegend aufkommende archäologische Funde zu retten sein mußte. Diese Ziele wurden noch einmal im Jahre 1874 von Ormos angesprochen und in den folgenden Sätzen vertieft: "Wir wollen nicht mehr leisten als Mommsen, unser Ziel kann nicht sein, neue Theorien zu entwickeln. Wir müssen die in unserer Gegend aufkommenden historischen Funde sammeln und für nachkommende Generationen zu retten."

Ormos wollte von Anfang an einen wissenschaftlichen Verein, ohne jeglichen politischen Einfluß. Gerade im Banat war dies sehr wichtig, da dort die Menschen durch verschiedene Volkszugehörigkeiten und Glauben bereits von Geburt an getrennt waren. Der Verein sollte nach Ormos Meinung deshalb ohne den Zwang der offiziellen Politik, und nur auf Grund der freiwilligen Zugehörigkeit funktionieren. Räumlich, wollte der Verein das gesamte ehemalige Banat umfassen. Schwerpunktmässig hatte der Verein die in archäologischen Funden reiche Donaugegend ins Auge gefaßt.

Aber schon am Anfang dehnte sich der Verein durch einige sehr aktive Mitglieder, wie Anton Bolesznay aus Orsova und Leonard Böhm aus Weißkirchen,

seine Sammel- und Forschungsgebiete über das Banat, nach Rumänien beziehungsweise nach Serbien hinaus.

Wenn wir annehmen, daß jedes Museum eine zweifache Geschichte besitzt, eine private seit wann es existiert, welche Bestände es hat, wie diese Bestände zusammengekommen sind, wie sie präsentiert werden, und welche Aufgabe das Museum hat, und eine zweite, die die Geschichte des Museums präsentiert, dann versuchen wir hier nur die private Geschichte des Temeswarer Museums zu skizzieren. Schon am Anfang sollten wir feststellen, daß neben dem im Jahre 1872 gegründeten "Südungarischen Historischen und Archäologischen Verein", im Jahre 1879 der "Südungarische Museumsverein" gegründet wurde.

Der erste Verein sollte die Forschungs- und Sammelarbeit vorantreiben, der Zweite die nötigen finanziellen Mittel für einen späteren Museumsbau aufstreiben. Die zwei Vereine sind im Jahre 1885 unter dem Namen der "Südungarische Historische- und Archäologische Museumsverein" zusammengefaßt worden.

Der im Jahre 1872 gegründete "Südungarische Historische und Archäologische Verein" hatte schon in den ersten Jahren versucht Ihre Kollektionen für das Publikum zugänglich zu machen. Bei anfänglichen finanziellen Schwierigkeiten war es jedoch nicht einfach die entsprechenden Räumlichkeiten zu finden. Trotzdem gelang es mit Hilfe des Bischofes Bonnaz bereits im Jahre 1874 die vorhandenen Sammlungen in einen Raum der Bischöflichen Residenz unterzubringen. Die Betreuung der Sammlungen hatte der bekannte Münzensammler Despinits übernommen. Im Jahre 1876 fanden die anwachsenden Kollektionen eine neue Bleibe im Komitatshaus, wo in den folgenden Jahren bescheidene zwei Räume für die Besucher zugänglich geworden waren. Nach den ersten schweren Jahren des Vereinslebens, war dies ein schönes Erlebnis, aber Ormos wollte mehr. Er träumte von einem selbständigen Institut, von einem richtigen Museum. Deshalb hatte er im Jahre 1879 einen Museumsverein ins Leben gerufen. Das ins Auge gefaßte Ziel zu erreichen war schwierig, in den Jahren 1881 und 1883 hatte Ormos zwei Spendenaufrufe gestartet und so gelang es ihm bis zum Ende des Jahres 1883 eine Summe vom 23.655 Forint für Museumszwecke zu sammeln. Am Anfang wollte Ormos den an der Lonovicsstrase liegenden Komitatshausflügel, das sogenannte Wellauer Haus, für das Museumgebäude umbauen. Das Haus hatte das Komitat bereits im Jahre 1880 dem zukünftigen Museum überlassen. Schnell wurde aber erkannt, daß dieses Gebäude nicht langfristig für einen Museumssitz geeignet war. Mit hartnäckiger Arbeit konnte Ormos im Jahre 1886 einen neuen Komitatsbeschluß erreichen, dieser hatte für das Museum einen Neubau vorgesehen.

Das neue Museumsgebäude wurde im Jahre 1888 nach einem Entwurf des temeswarer Gewerbeschullehrers Jacob Klein gebaut, und war schon im Oktober des nächsten Jahres bezugsfertig. Das Gebäude steht noch heute, ist im neodeutschen Renaissancestil gebaut, auf der Frontseite ist eine schöne Minervastatue aus Terracota, und in orawitzauer marmorkartuschen waren die Namen von : Winckelmann, Titus Livius, Herodot, Bonfini, Mommsen, Ferenc Pulszky und Miklos Istvánfy eingemeißelt.

Die innenorganisatorischen Arbeiten waren schnell erledigt, die ausgestellten Objekte wurden in 16 Gruppen unterteilt und das Museum wurde ab dem 17. November 1889 einmal die Woche, Sonntags zwischen 10-12 Uhr für das Publikum geöffnet. Eine offizielle Eröffnung, mit einem großen Festtag und der Beteiligung aller Museen aus Ungarn war für den 22. Mai 1890 vorgesehen. Wegen organisatorischen und später wegen personellen Schwierigkeiten mußte die Eröffnungsfeier mehrmals verschoben werden, und konnte erst am 29. August 1891 anlässlich der ersten Südungarischen Industrie- und Agrarschau feierlich stattfinden.

Die in den nächsten Jahrzehnten schnell wachsenden Kollektionen zeigten, daß dieses schöne Museumsgebäude für eine moderne Stadt wie Temeswar zu klein war. Deshalb wurde bereits im Jahre 1902, nach einem entsprechenden Komitatsbeschluß ein großartiger Kulturpalastbau geplant. Nach diesem Beschluß sollte das neue Kulturzentrum auf den Platz der heutigen Rumänisch-orthodoxen Kathedrale stehen. Die Bauarbeiten sollten im Jahre 1913 beginnen, wurden aber wegen des Balkankrieges verschoben, und das für den Bau vorhandene Kapital, 700.000 Kronen, wurde während des I. Weltkrieges in Kriegsanleihen gesteckt und sind so verlorengegangen.

DIE MITGLIEDERSCHAFT

In den ersten Jahrzehnten des Vereinslebens war eines der meistdiskutierten Probleme die Mitgliedschaftsfrage. Noch vor der Vereinsgründung rechnete Ormos mit der aktiven Unterstützung des Tschenader Bischofs Alexander Bonnaz, und mit der Mitarbeit der den verschiedenen Religionsgemeinschaften zugehörenden zahlreichen Geistlichen. In der Tat zählte der Verein im Jahre 1872 neun Gründer und 80 Mitglieder. Zum Vereinskapital hatten die Gründungsmitglieder, der Bischof Alexander Bonnaz 3.000, die Königliche Freistadt Temeswar 5.000 und die Baronin Ifigenia Gyika 1.500 Forint beigesteuert.

In der Zeitspanne von 1872 bis 1919 waren die meisten Mitglieder kirchliche Würdenträger, Lehrer, Rechtsanwälte, Journalisten und Beamte. Zahlenmäßig war die Zahl der Adligen immer klein, eine Tatsache die von Ormos immer wieder bemängelt wurde. Aber bei größeren Spendenaktionen, wie bei der Beschaffung der Mittel für den Museumsbau im Jahre 1881-1883, stammten die größten Beiträge von den adeligen banater Großbesitzern Sina, Csekolics und Gerove.

Zahlenmäßig stabilisierte sich die Mitgliedschaft am Ende des XIX. Jahrhunderts auf 180-190 Personen, die meisten zu den Komitaten Temesch und Torontal gehörend. Von den aktiven, also den arbeitenden Mitgliedern, waren die meisten Geistliche, Lehrer und Rechtsanwälte wie: Jenő Szentklaray, Ferenc Varga (Priester aus Györök), Antal Bolesznay (Orschowa), Petru Despinitz, Johan N. Preyer, Ortway Tivadar aus Temeswar, Frigyes Pesty aus Budapest, Ivanyi István aus Neutra und Leonhard Böhm aus Weiskirchen. Am Ende des Jahres 1872 traten dem Verein einige griechisch-katholische Würdenträger aus Lugosch mit dem Bischof Olteanu an

der Spitze bei. Bis 1919 gehörten dem Verein zahlreiche Vertreter der rumänischen Intellektuellen des Banats wie zum Beispiel, Dr. Alexandru Coda, Gheorghe Traila, Ioan Dobran, Petru Opris, Pavel Rotariu, Gheorghe Ardelean, Emil Micu, Emanuel Gojdu, Dr. Josif Petrus, Juliu Stancea an.

Entsprechend positiv entwickelten sich die Beziehungen zu den Vertretern anderer ethnischen und Religiösen Gemeinschaften des Banats. Zu den Vereinmitgliedern zählten auch der temeschwarer Rabbiner Dr. Mor Löwy und dessen Nachfolger Dr. Jakob Singer. Beiden hatten mit mehreren wissenschaftlichen Beiträgen zu den Vereinssitzungen beigetragen. Der Verein verfolgte mit gleicher Aufmerksamkeit die Geschichte der im Banat lebenden Volksgruppen. Schwerpunktmäßig wurde das römische Erbe Banats behandelt. Die meisten Studien und Abhandlungen die im Vereinsheft "Történelmi és Régészeti Értésítő" ("TRET") zwischen 1873 und 1917 erschienen, spiegelten diese Tatsache wieder.

Neben dem römischen Erbe, wurde auch die Geschichte der Dakern in einigen Abhandlungen von Peter Despinits, Anton Edelspacher, Juliu Stancea und Téglás Gábor behandelt. Die in "TRET" publizierten Studien brachten neue, interessante Kenntnisse über diese Zeit. Verhältnismässig wenig hatte man sich mit der Geschichte der banater Serben beschäftigt. Nur einige Abhandlungen von Gyula Dudás und György Számek behandelten diese Problematik. In den Vereinsheften hatte der spätere budapester Universitätsprofessor Dr. Géza Cirbusz (1853-1920), die ersten ethnographischen Abhandlungen über das Volksleben der banater Rumänen, Bulgaren, Schwaben und Kraschowaner veröffentlicht.

DER VEREIN UND DIE BANATER SCHWABEN

Die banater Schwaben, waren schon an der Gründung des Vereins im erheblichen Maße beteiligt. Zwischen 1872 und 1876 war der Verfasser der ersten temeswarer Monographie, Johann Nepomuk Preyer, der erste Stellvertretende des neugegründeten Vereins. Gerade in der Anfangsperiode des Vereins leitete Preyer aufgrund Ormos häufiger Abwesenheit die Monatsitzungen, kümmerte sich um einen provisorischen Raum für die Vereinsteilnahme an einer internationalen Begegnung, anlässlich des Kongresses für Frühgeschichte, in Budapest im Jahre 1876.

Neben dieser organisatorischen Arbeit, entfaltete Preyer auch eine intensive wissenschaftliche Tätigkeit. Auf der ersten Jahresversammlung des Vereins, am 15 Mai 1873, hielt Preyer einen der ersten wissenschaftlichen Beiträge des neugegründeten Vereins mit dem Titel: "Der Zustand der Juden im Banat im achzenten Jahrhundert". Den nächsten Vortrag mit dem Titel "Skizzen über die nordamerikanische Revolution" hielt Preyer am 17 April 1875. Neben diesen Vorlesungen, bereicherte Preyer die Sammlungen des Museums mit einer Karte Banats aus dem Jahre 1739, und der Gedenkmünze des Ärzte- und Naturwissenschaftlerkongresses welches im Jahre 1843 in Temeswar tagte.

Neben Preyer gehörte der Weißkirchener Gelehrte Leonhard Böhm von Anfang an zu den Mitgliedern des Vereins. Auch wenn diese Mitgliedschaft für einige Jahren ruhte, war Böhm mit zwanzig Abhandlungen bis zum ersten Weltkrieg in "TRET" vertreten. Ein sehr aktives Mitglied des Vereins war der Gründer des Werschetzer Museums, Felix Milleker. Neben zahlreichen in "TRET" publizierten Abhandlungen, war Milleker derjenige, der vom temeswarer Verein beauftragt, erfolgreiche Ausgrabungen in Vatina, Uljma, Vlakjovac, Ritisevo, Pavlis und Dubovac durchführte, und dadurch die bronzezeitliche banatische Archäologie begründete.

Der Verein rekrutierte nicht nur Mitarbeiter aus den deutschsprachigen Akademikerkreisen sondern förderte auch Forschungen über die deutsche Besiedlung des Banats. Dieser Forschungsbereich bekam nach der im Jahre 1893 erfolgten Veröffentlichung Dr. Ludwig Barotis (Grünns) Dokumentensammlung noch mehr Gewicht.

Barotis "Adattár Délmagyarország XVIII század történetéhez" (Datensammlung zur Geschichte Südungarns im 18. Jh.), ist heute noch ein Standardwerk der Forschung des Banats im XVIII Jahrhundert. Auch wenn heute nicht alle mit einigen Aussagen des Vereinsmitgliedes Dr. Jenő Szentkláray einverstanden sind, sind seine Bücher wie z.B. "Száz év Délmagyarország újabb történetéből" und "Mercy kormányzata a Temesi Bánságban" für die Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Banats im XVIII Jahrhundert wichtig.

Zwischen 1893 und 1919 wurde der temeswarer Museumsverein von Dr. István Berkeszi, Lehrer am Piaristen-Gymnasium geleitet. Er hatte die Museumsammlungen den modernen wissenschaftlichen Kriterien nach geordnet und inventariert. Berkeszi war aber nicht nur ein hervorragender Administrator, sondern er veröffentlichte auch hunderte von Berichten und Abhandlungen im Vereinsheft. Sein Hauptwerk "A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom története", veröffentlicht im Jahre 1900, gehört immer noch zu den Standardwerken zu diesem Thema.

Für die Geschichte der Banater Schwaben sind die vom Museumsverein veröffentlichten Hefte besonders wichtig. Aber für heutige und zukünftige Forschungen sind die Sammlungen die der Verein zusammenhortete viel wichtiger. Von Anfang an versuchte der Verein neben archäologischen Funden auch andere Gegenstände der banater Geschichte zu sammeln.

Die Auflistung der gesamten Sammlung würde die Abhandlung überlasten. Versuchen wir deshalb lediglich die für banaterschwäbische Geschichte besonders wichtigen zu erwähnen.

Beginnen wir unsere Auflistung mit der mehr als 600 Stücke umfassenden Siegel- oder Stempelsammlung. Sie umfaßt eine breite Palette von temeswarer städtischen Siegeln, banater Zunftsiegeln, Siegel von verschiedenen wirtschaftlichen, geselligen und wissenschaftlichen Vereinigungen, und die sehr wertvollen Siegel der Dorfgemeinden des ehemaligen Komitats Temesch und Torontal.

Der erste Hinweis zu dieser ungewöhnlichen Sammlung datiert aus dem Jahre 1876, als der ehemalige lugoscher Realschullehrer István Iványi, eine Abhandlung über die Siegel von 76 Dorfgemeinden des Komitats Temesch und Torontal verfaßte.

Wir wissen nicht warum diese Abhandlung nicht im Vereinsheft veröffentlicht wurde. Unsere Nachforschungen im Museumsarchiv und im Ormos Fond brachten nichts näheres über Iványis Manuskript ans Tageslicht.

Iványis Abhandlung hatte dazu geführt, daß Ormos, der erkannt hatte wie wichtig Siegel für die Geschichte waren, noch im selben Jahr veranlaßte alle behördlichen Siegel des Komitats Temesch zu sammeln. In den darauffolgenden Jahren wurden in den Museumsheften einige Abhandlungen von Samuel Odor und Sándor Részö Ensel (1833-1889) veröffentlicht. Im Jahre 1893 übernahm das Museum 396 Siegel vom Komitatsarchiv. Die Sammlung wurde am 17 Mai 1902 um 66 Siegel erweitert. Der Donator war der Stadtrat von Temeswar und die Sammlung beinhaltete den sehr wertvollen Siegel des raizischen Stadtrates aus dem Jahre 1719, und den des deutschen Magistrats aus dem Jahre 1718; beide verschwanden nach 1919 leider spurlos.

Eine andere Sammlung die zahlreiche Überlieferungen über das Wirtschaftsleben des Banats enthält, ist die umfangreiche Zunftsammlung. Diese Kollektion umfaßt über einhundert Gegenstände wie Privilegien, Zunftbriefe, Wanderbücher, Siegel, Zunftladen, Hauszeichen und Handwerkprodukte. Die Geschichte dieser Sammlung begann im Jahre 1874, als das Vereinsmitglied Ferenc Varga, katholischer Priester aus Györök, bei einer Vereinsversammlung einen Vortrag über die Banater Zünfte hielt. Im Jahre 1879 forderte der Szentanaer Priester József Ambrus die Vereinaufsicht auf, sich um die banater Zunftgeschichte zu kümmern und die Zunftgegenstände zu sammeln. Der größte Teil der heutigen Sammlung gelang durch die Bemühungen des Bürgermeisters Carl Telbisz in den Besitz des Museums; er gewann im Jahre 1901 die temeswarer Innungen für eine Übergabe.

Am Anfang unseres Jahrhunderts begann der temeswarer Museumsverein zwei neue Abteilungen aufzubauen. Mit starker staatlichen Unterstützung gelang es der neuen Kunstgewerbe-Abteilung viele wertvolle Handwerkszeugnisse des Banats zu ergattern. Gleichzeitig wurden die ersten Volkskunsterzeugnisse für die geplante, neue ethnographische Abteilung gekauft. Gleichzeitig versuchte Berkeszi die von Ormos gestiftete Kunstabteilung durch das Erwerben von Werken von Künstlern wie Adolf Humborg (1847), Anselm Wagner (1766-1806), Daniel Constantin und Stephan Jäger (1877-1962), zu bereichern.

DIE VERBINDUNGEN DES VEREINS ZU ANDEREN INSTITUTIONEN

Der Südungarische Historische und Archäologische Museumsverein war ein welttoffenes Institut. Der Gründer des Vereins, Sigismund Ormos, versuchte gute wissenschaftliche Beziehungen zu Fachvereinen im In- und Ausland zu knüpfen. Zu diesem Zweck machte Ormos mehrere Reisen in benachbarte Gebiete und ins Ausland. Im Jahre 1870 fuhr Ormos nach Belgrad, besuchte das dortige Museum und ergänzte seine Sammlung durch römische Münzen. August 1879 unternahm Ormos

eine mehrtägige Reise nach Rumänien. Schon vorher hatte er Kontakte zu D.A. Sturdza, mittelalterliche Münzfunde betreffend. Jetzt konnte sich Ormos auch mit A.T.Laurian, D.Papazoglu und Mihail Kogalniceanu treffen und ihre Sammlungen zu studieren. Diesem Besuch folgte Jahre später ein Gegenbesuch Gheorghe Baritius nach Temeswar, und die Entwicklung eines Publikationsaustausches zwischen der Rumänischen Akademie und dem Temeschwarer Museum.

Im Jahre 1872 besuchte Ormos während einer Italienreise die Ausgrabungen von Pompeji und machte die Bekanntschaft des Direktors des Archäologischen Museums Neapel, Giuseppe Fiorelli (1828-1896), der später Ehrenmitglied des Temeswarer Museumsvereins wurde. Von einem anderen Ehrenmitglied, von Luigi Palma die Cesnola (1832-1904), der im Jahre 1869 die Ausgrabungen in Zypern leitete, stammt eine sehr wertvolle Zypernkollektion des banater Museums. Und wenn wir schon bei exotischen Sammlungen sind, sollten wir auch das Ehrenmitglied Maximilian Herz (1856-1919) erwähnen: Der gebürtige Temeswarer war der Gründer des Arabischen Nationalmuseums in Kairo; er bescherte das temeswarer Museum mit einer schönen alt-ägyptischen Kollektion.

Ormos hatte sehr gute Beziehungen zu Fachleuten aus Wien, Budapest, Klausenburg, Dimrich und Hermanstadt. Ormos und der Südungarische Historische und Archäologische Museumsverein hatten aktiv bei der Gründung der Museumsvereine in Dimrich, Arad und Seghedin mitgewirkt. Die temeswarer Vereinsgründung im Jahre 1872 hatte positive Wirkungen auf andere Museumsvereine im südungarischen Raum. Nach temeswarer Beispiel entstand die von Karl Spand im Jahre 1877 gegründete, und ab 1882 im Rathaus ausgestellte, erste museale Sammlung in Weiskirchen. Noch älter ist das lugoscher Diozäsen Museum aus dem Jahre 1872. Im Jahre 1905 wurde in Lugosch auch ein Komitatsmuseum gegründet. Seit 1883 existiert ein Museumsverein in Zombor, seit 1894 in Werschetz und seit 1903 in Grossbetschkerek. Das letzte Museum vor dem ersten Weltkrieg wurde im Jahre 1909 in Herkulesbad gegründet.

Der Gründer des banater Museumslebens Sigismund Ormos starb am 17 November 1894 in Temeswar. Bereits am 1 Mai 1889 machte Ormos seine letztwillige Verfügung und schenkte dem Museum 215 wertvolle Gemälde, Hunderte von Büchern, zahlreiche römische Funde und verkaufte zum Vorzugspreis von 4.500 Kronen seine 9.645 Münzen zählende numismatische Sammlung. Dies ist nur ein Teil der Ormos Sammlungen aus dem Besitz des temeswarer Museums. Bis kurz vor seinem Tode diente Ormos mit verschiedenen Schenkungen dem temeswarer Museum.

Ormos Grab wurde auch nach dem zweite Weltkrieg nach einem entsprechenden Stadtratsbeschluß als temeswarer Ehrengrab gepflegt. Am Anfang der achziger Jahre, konnte ein leitender Beamter der Wohnraumbewirtschaftungsamtes (ICRAL) durch einen willkürlichen Akt das Grab "erwerben", Leiche und Inschrift entfernen, und zum eigenen Familiengrab umwandeln. Eine kleine Gruppe von Museologen und Journalisten konnten das Unrecht nicht verhindern. So ist der größte Mäzen von

Temeswar, hundert Jahre nach seinem Tod von öffentlichen Behörden ohne letzte Ruhestätte und ohne letzte Ehrerbietung gelassen worden. Seine großzügigen Gaben werden jährlich von Tausenden von Menschen bewundert.

AUSWAHLBIBLIOGRAPHIE

Kakucs, Lajos: Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872-1918. (Einige Archivauskünfte über die während der Zeit 1872-1918 im Banat vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen). Banatica. Reșița 1977.

Kakucs, Lajos: Câteva aspecte ale activității societății medicilor și naturaliștilor reflectate în Congresele ținute în Banat. (Einige Aspekte der Tätigkeit der Gesellschaft der Ärzte und Naturwissenschaftler im Spiegel der im Banat abgehaltenen Kongresse). Tibiscus-Stiinte naturale, Temeswar 1979.

Kakucs, Lajos: Legăturile Societății de istorie și arheologie din Timișoara cu Academia Română din București. (Die Beziehung der "Gesellschaft für Geschichte und Archäologie" aus Temeswar mit der Rumänischen Akademie aus Bukarest). Tibiscus Istorie, Temeswar 1978.

Patzner, Istvan: Id. Ormós Zsigmond emlékezete. TRET, 4/1895.

Temeswarer Museumsarchiv, Fond 1872-1918.

Temeswarer Staatarchiv, Fond Sigismund Ormos.

Dr. LAJOS KAKUCS
MAINZ

ORMÓS ZSIGMOND și SOCIETATEA DE ȘTIINȚELE NATURALE DIN TIMIȘOARA

Printr-o autorizație ministerială din 21.02.1874 Societatea de Științele Naturii își începe în mod oficial activitatea. La 25 martie 1874 cu ocazia ședinței de constituire a conducerii, Ormós Zsigmond, în calitate de prefect, a fost ales președintele noului executiv. Motivând hotărârea sa prin preocupările sale multiple, el renunță la exercitarea acestei funcții. Devine însă membru ordinar cotizant și rămâne în continuare susținătorul entuziasmului care a generat înființarea acestei societăți.

Conform statutului Societatea își are sediul în orașul Timișoara, având ca scop “cultivarea și răspândirea tuturor domeniilor științelor naturii în general și cercetarea condițiilor naturale (ale Banatului n.n.) în special. În acest scop ține ședințe de specialitate și conferințe de popularizare, organizează excursii în grup, înființează în limita posibilităților sale materiale, un muzeu de științele naturale și o bibliotecă de specialitate și intră în legătură cu alte societăți similare”.

După primii ani de căutări, în noiembrie 1876 Dr. Kuhn Lajos, profesor de liceu, a fost însărcinat cu deținerea funcției de secretar științific. În decursul a mai bine de patru ani de secretariat al săi a devenit sufletul și apostolul neobosit al Societății. Adevăratul fondator al muzeului a fost el. Conferințele sale sunt memorabile, redacția Caietelor de Științe Naturale e exemplară. A fost susținut și a colaborat îndeaproape cu Ormós Zsigmond, care printre primii donează o piele de pisică sălbatică (Loc. Liebling, între vii, masc. Leg. Walter János, la 20.10.1877) muzeului Societății. În anul următor tot prin intermediul lui Ormós muzeul se îmbogățește cu mai multe exemplare din specia Tortrix Pilleriana, un dăunător înverșunat al viței de vie, din zona Biserica Albă. La îndemnul său mulți din cercul său de prieteni și vânători fac donații sau devin membrii Societății.

Începând din 1880, după plecarea lui Dr. Kuhn Lajos, Czirbusz Géza, profesor la piariști, preia preocupările de secretar al Societății. Colaborările sale cu Ormós

Zsigmond au fost intense, deoarece Societatea dezvoltându-se cu rapiditate își planificase mai multe acțiuni de amploare, care fără susținerea și sprijinul prefecturii nu se puteau concepe. Astfel, s-a propus construirea unui muzeu ornitologic și, separat, un muzeu etnografic. Aceste deziderate nu s-au putut realiza din cauza penuriei financiare, deși donațiile au fost substanțiale, fiind păstrate de Ormós.

În 1881 Ormós Zsigmond a fost ales președintele comisiei muzeale, o comisie de specialitate care a analizat proiecte, a corelat interesele primăriei orașului și a prefecturii județului privind repartizarea, sau într-o eventualitate optimă, construirea unui spațiu adecvat Complexului Muzeal, din păcate cu rezultate neînsemnate. La 27.10.1881, prin intermediul său orașul donează 20 Ft (de 5 ori abonamentul anual) Societății și intră în rândul membrilor fondatori ai bibliotecii științifice.

În 1882 în urma unui fenomen ceresc petrecut la 3 februarie, și anume căderi masive de meteoriți, custodele muzeului este înștiințat și invitat pe domeniile de la Cralovăț unde Themák Ede împreună cu Ormós Zsigmond jr. colectează resturi de meteoriți și chestionează localnicii despre fenomenul observat și interpretat de către ei.

Tot printre evenimentele anului 1882 este de reținut vizita și expunerea la 2 aprilie a Dr. Holub Emil, membru de onoare al Societății încă din 1881, explorator al Africii. La prânz era invitatul lui Ormós Zsigmond. La invitația acestuia și inițiativa Societății va fi și o a doua ocazie când cercetătorul de renume mondial revine la Timișoara, în 1887. Pe lângă succesul răsunător al expunerilor sale se remarcă donațiile sale substanțiale către Societate cuprinzând piese naturalistice și etnografice africane, precum și lucrările și cărțile sale tipărite și câteva manuscrise din jurnalul său african. În acest an orașul donează pentru dezvoltarea bibliotecii 50 Ft pe care Societatea îi oferă Dr-lui Holub împreună cu cei 400 Ft, proveniți din încasările expunerii, pentru cercetările sale ulterioare. În această perioadă Ormós Zsigmond era în continuare președintele comisiei muzeale și era însărcinat cu păstrarea sumelor adunate din donații pentru construirea Muzeului de Șt.Naturii, până la momentul potrivit. Reamintim aici, că în urma expunerilor și a demonstrațiilor practice în cadrul Societății "la Timișoara până și în cercurile conducătoare interesul față de minunile electricității s-a generalizat și a devenit atât de intens, încât acest interes a ajuns la modă. Consecința importantă și memorabilă a acestui interes general a fost aplicarea practică a electricității la Timișoara, în vreme ce alte orașe europene de-abia începea să se vorbească de ea. Astfel la Timișoara există rețea telefonică de la începutul anului 1882, iar din 1884 iluminarea orașului se face cu curentul electric, premergând în felul acesta nu numai orașele patriei, dar și tuturor orașelor continentului european" - consemnează cronicarul epocii. Fără o participare activă a lui Ormós Zsigmond această premieră nu s-ar fi putut realiza!

În octombrie 1883 s-a înființat Asociația Muzeelor (în sudul Ungariei), care avea menirea, printre altele, și construirea unui edificiu comun tuturor preocupărilor muzeale. La înființare, din donații publice s-au strâns 20000 Ft, la care orașul a adăgat 5000 Ft, iar județul Timiș, respectiv prefectura, condusă de Ormós Zsigmond,

400 Ft și în plus o clădire din proprietatea prefecturii, casa Wellaur. Printre donatorii cei mai de seamă se cuvine să amintim pe episcopul Bonnáz Sándor cu 3000 Ft, pe văduva baronului Sima Simon cu 1500 Ft, pe Gorove István cu 1000 Ft, ș.a. Înaintea înființării asociației, propusă și susținută de Societate, Ormós Zsigmond, în 27 ianuarie, în fruntea unei comisii discută fuzionarea Societății de Științele Naturii cu Societatea de Istorie și Arheologie precum și cu Asociația Gospodarilor și Asociația Inginerilor și Constructorilor, din păcate fără rezultate remarcabile.

Anul 1883 este și anul aniversării a 70 de ani ai săi și jubileul celor 50 de ani de funcționar public. În cadrul Societății la ședința din 20 februarie se formează o comisie condus de Marx Antal, consilier regal și președintele în exercițiu al Societății pentru a transmite omagiile cuvenite. În această perioadă Ormós Zsigmond apare pe listele de membrii a Societății, ca membru ordinar, membru al Ordinii Lipót, membru al Academiei, prefectul orașului liber regesc Timișoara și al județului Timiș.

Tot în acest an, în sala mare a prefecturii, la invitația specială a lui Ormós Zsigmond și la inițiativa Societății, ține un discurs memorabil Faragó Ödön, director vamal al marinei chineze, despre "China și poporul său". Veniturile încasărilor, 52,14 Ft au revenit integral muzeului și bibliotecii Societății.

A urmat un an de vârf, 1884, cu tentă marcantă a sărbătoririi celei de-a X-a aniversări a funcționării Societății. Ca invitat de onoare și Ormós Zsigmond a luat parte la ședința din 4 mai. S-a editat cu această ocazie un volum memorial. Printre rezultatele demne de amintit remarcăm: înființarea a 26 stații de observații fitocenologice (dintre care 3 cu personal neplătit), înființarea unui laborator de analize microscopice și analize chimice (pentru analiza produselor alimentare ce se introduceau în oraș și se comercializau pe piețe; efectuau analize fără remunerare), s-a propus de către Dr. Kuhn Lajos înființarea unei rețele de stații de observații ornitologice și a unei comisii ornitologice (pentru evaluarea rezultatelor; din lipsă de specialiști nu s-a materializat), ș.a. Biblioteca de specialitate conținea 241 lucrări, totalizând 408 volume (în valoare de 400 Ft). Societatea se afla în relații de schimb și corespondență cu 22 de alte societăți și de reviste de specialitate. (Din cauza înmulțirii pieselor muzeale biblioteca a fost transferată într-un alt local. De altfel atât muzeul cât și biblioteca în anul aniversării au primit o subvenție din partea municipiului). Muzeul de Științele Naturii se mândrea cu colecții de ouă de păsări, cu păsări și animale împăiate, cu colecție de insecte, de fluturi, de cochilii de melci, de esențe lemnoase, de ierbare voluminoase, piese osoase preistorice, meteoriți, minerale, preparate umede, anomalii, piei și trofee, și multe altele. (Valoarea totală a colecțiilor era 600 Ft. Până la data respectivă s-a publicat doar repertoarul botanic a celor 1016 plante presate și s-a propus publicarea tuturor colecțiilor).

Dintre evenimentele ce au urmat, de mare însemnătate a fost participarea Societății la cea de-a 23-a adunare itinerantă a medicilor și naturaliștilor. Adunarea și-a început lucrările la Buziaș la 22.08.1886 și a continuat la Timișoara (24-26.08). Numărul membrilor participanți a fost 200. Președintele acestei întruniri a fost Ormós

Zsigmond, care a rostit o grandioasă cuvântare de deschidere și pe care Caietele de Științele Naturale au reprodus-o în întregime. Cu această ocazie Societatea înființează secțiile: medicală și farmaceutică. Apar așadar câteva lucrări de referință despre condițiile igienico-sanitare precum și despre sănătatea publică a orașului Timișoara de atunci.

În decembrie 1887 revine în oraș Dr. Holub Emil, de data aceasta cu familia, fiind oaspetele de onoare al Societății și invitatul lui Ormós Zsigmond. Din încasări Societatea contribuie cu 495 Ft la expedițiile următoare.

După această dată numele lui Ormós nu mai apare pe paginile Caietelor de Științele Naturale. La stingerea sa din viață, Véber Antal publică lucrarea "In memoriam Ormós Zsigmond, protectorul Societății". (1894)

În concluzie: Ormós Zsigmond, seniorul, un om activ de o cultură vastă, de multe ori în virtutea funcției și a relațiilor personale a susținut și a sprijinit preocupările culturale, organizatorice, într-o perioadă romantică, de pionierat a muzeisticii bănățene. Interrelația sa cu Societatea de Științele Naturii a permis formarea și lansarea pe scena culturii timișorene, a câtorva personalități de seamă a perioadei respective. Prin ei Timișoara a putut rivaliza cu orașe ca Budapesta și Viena, având un statut râvnit pentru intensitatea și succesele preocupărilor de organizare și educare a populației în spiritul cunoașterii științelor contemporane.

ANDREI KISS
MUZEUL BANATULUI
Str. Huniade nr. 1
Timișoara - 1900
ROMÂNIA

B I B L I O G R A F I E

TERMÉSZETTUDOMÁNYI FÜZETEK, 1874-1894, TEMESVÁR. (Caietele de Științele Naturale, 1874-1894, Timișoara)

(Prezenta lucrare s-a citit la Sesiunea Omagială Ormós Zsigmond, cu ocazia centenarului stingerii din viață, la Secția de Artă a Muzeului Banatului/TM)

ZSIGMOND ORMÓS UND DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN VEREIN VON TEMESWAR

Zusammenfassung

Als Kreisprefekt nahm er auf einer Sitzung Teil am 25 III 1874 wo er die Gründung eines Naturwissenschaftlichen Vereins vorschlug. Er wurde dann auch Mitglied dieser Gesellschaft (1874-1918). Er hat zusammen mit mehreren Persönlichkeiten der Sekretariat - Dr. Lajos Kuhn, Géza Czirbusz, Ede Themák und anderen - tüchtig mitgewirkt um alle Zweige der Naturwissenschaften volkstümlich zu machen und die Interesse dazu zu fördern. Der Verein konnte durch seine Hilfe berühmte Wissenschaftler und Forscher, unter anderen auch Dr. Emil Holub, den berühmten Afrikaforscher einladen. Durch Schenkungen ermöglichte er die Gründung eines Naturwissenschaftlichen Museums in Temeswar, wozu noch eine Fachbibliothek angeschlossen wurde. In 1883 wirkte er bei der Gründung des Südungarischen Museumsvereins mit. Mit Hilfe des Vereins gelang es ihm die neuesten Entdeckungen im Rahmen der Elektrotechnik bekannt zu machen. Er organisierte das Telephonnetz in Temeswar und führte die elektrische Strassenbeleuchtung ein (1884). Als Vorstand des Ärztevereins welcher in verschiedenen Städten Vorträge hielt (Buziasch, Temeswar 1886) förderte er die Verbesserung des Gesundheits - und krankenverpflegungswesens in Temeswar. Seine Tätigkeit ermöglichte die Entwicklung und das Bekanntwerden des Naturwissenschaftlichen Vereins in allen Wissenschaftlichen und Kulturkreisen. Der Verein hatte einen in ganz Südosteuropa geschätzten Statut, welcher die Förderung der Interesse für organisierung einer wissenschaftlichen und kulturellen Erziehung der Bevölkerung im Sinne der modernsten Kenntnissen ermöglichte.

ORMÓS ZSIGMOND ȘI RELATIILE SALE CU INTELECTUALII VRĂMII

Copil sărac - sau cel puțin de condiție modestă - înfiat de unchiul funcționar public înstărit, Ormós Zsigmond este luat din casa părintească și este crescut într-o atmosferă austeră, fiind destinat carierei administrativ-funcționărești străbătute de tutorele ursuz, puțin comunicativ. Îmbrățișează cariera funcționărească cu implicațiile inerente politice ale începutului de secol, ale anilor mai liniștiți care au urmat războaielor napoleoniene și Congresului de la Viena. Își face studiile la Timișoara, Szeged, Oradea, apoi la Facultatea de Drept din Budapesta și încet se integrează în funcțiile administrative oferite de comitat sau mai târziu de orașul Timișoara.

Sunt anii reformelor. Popoarele din centrul și sud-estul Europei pornesc spre un nou avânt industrial, este epoca de trezire atât din punct de vedere economic cât și cultural a burgheziei, a claselor de mijloc.

"Trezirea" tânărului Ormós se petrece la Dieta de la Bratislava, unde este trimis ca "delegat" al județului Timiș, împreună cu un coleg tânăr, iar rolul celor doi este reprezentativ în comparație cu cel al episcopului Lonovics, adept al politicii oficiale. Nimeni nu se aștepta ca juristul puțin cunoscut chiar și acasă, să ia cuvântul și având darul elocvenței, înflăcărat și neînfricat să iasă din uzanțele lucrărilor, prezentând situația județului și învinovățind administrația exagerat de centralizată precum și partidul de guvernământ, să ceară schimbări, reforme.

Atrage atenția - dar și în sens negativ. Devine cunoscut om politic. După cinci-sprezece ani, pășind pe aceste urme, este în rândul revoluționarilor maghiari și încearcă să schimbe deja faptic situația țării, abandonând ideea reformelor. La 18 octombrie 1849 este arestat și închis în cazărmile timișorene, pentru activitate revoluționară, iar la 10 februarie 1850 i se montează "lanțul pentru totdeauna". Așa știa el atunci, așa își notează în jurnalul pe care a început să-l scrie din 9 octombrie 1849, după ce a fost dus sub escortă militară de la Buziaș la Timișoara, în fața

autorităților militare austriece.¹

Trebuia să amintim aceste evenimente din viața lui pentru a-l înțelege pe omul politic sau intelectualul marcant de mai târziu. Aceste amintiri îl vor însoți pe tot parcursul vieții sale, în tot ceea ce va întreprinde, în aceste timpuri își adună criticii sau dezaprobatorii (este greu de spus dacă a avut dușmani, în sensul folosit azi al cuvântului) și tot acum și aici se sudează prietenii lui Ormós, indiferent de religie sau de naționalitate. Dacă facem un salt în timp, până la data întocmirii ultimului testament, până la 10 august 1894, câteva mișcătoare rânduri ne conving de acest lucru. Aici mulțumește “pentru prețioasa prietenie arătată sincer îndealungul anilor”² prietenului deja mort, dar neuitat, Vukovics Szabbasz. Cu aceleași calde cuvinte îl citează pe Gorove István și pe Murányi Ignác, tovarăși ai idealurilor din tinerețe.

Eliberarea lui din închisoare nu înseamnă și recunoașterea nevinovăției sale. Deși bolnav, retras la casa unchiului de la Buziaș, este urmărit, se fac repetate percheziții în vilă, i se confiscă manuscrisele, îi sunt interzise anumite drepturi politice. În urma unei percheziții efectuate de autoritățile austriece în seara ajunului de Crăciun în 1856, când după câteva ore de “căutări” își vede casa răvășită, i se confiscă iarăși toate manuscrisele și i se ridică actele, Ormós se hotărăște să vândă casa și moșia și pornește în lume, într-un fel de autoexil³. Între 1857-1862 străbate Europa de vest și Italia, dedicându-se istoriei artei, cu precădere studiului artei italiene, dar admiră și școala germană, care începe să atragă artiștii concurând și eclipsând Academia de Artă din Viena.

În timpul călătoriilor sale, la Veneția îl întâlnește pe pictorul academic Szamosy Elek (1826-1888). Acesta a făcut seminarul la Alba-Iulia, apoi a urmat teologia la Pazmaneumul din Viena, unde colecțiile de artă l-au atras definitiv pe tărâmul artei și părăsind cariera ecleziastică s-a înscris la școala particulară a profesorului Karl Heinrich Rahl din Viena. Luptându-se mereu cu probleme financiare, revine în zona Aradului în vederea agonisirii unei sume modeste necesare continuării studiilor în Italia. Lucru ce îi reușește datorită comenzilor de portrete atât de numeroase în secolul al XIX-lea. Este primul îndrumător serios al lui Ormós Zsigmond în arta picturii venețiene. Sincera prietenie legată în acest timp nu încetează decât la moartea pictorului survenită în 1888. Ormós îl ajută toată viața lui și pune mare accent pe părerea prietenului său cu ocazia achizițiilor. Szamosy din 1859 începe să restaureze pentru colecționar și continuă și după întoarcerea lor în țară, la Timișoara, ca invitat în repetate rânduri pe moșia Ormós la Buziaș, la recomandarea prietenului său la Arad sau la Beodra⁴. Chiar spre sfârșitul vieții sale, după ce își stabilește domiciliul la Oradea “învățând tinerei generații abc-ul artei”, el va onora cererile făcute în acest sens de prefectul Timișorii și “revizuire” picturile din colecția orașului și a prefecturii⁵.

La Veneția el a restaurat în 1859 pictura lui Paris Bordone intitulată “Salvator Mundi” (a dublat-o și a întregit-o), opera lui Meldolla A. Schiavone “Sfânta Magdalena în pustiu” (pe această lucrare a făcut studii încercând să afle tainele co-

loritului venețian”)⁶ precum și marea pânză denumită “Aurora”, cumpărată fragmentar tot la Veneția, atribuită renumitei școli din localitate. Toate aceste opere de artă au fost achiziționate de Ormós.

Szamossy Elek lasă 22 de lucrări în colecția Mecena-ului de pe Bega, îl portretizează în repetate rânduri și îi semnalează lucrări ce merită să fie achiziționate pentru colecție. Oricând este binevenit în casa primitoare a lui Ormós fie la Recaș, Timișoara sau la Buziaș. Mărturia legăturilor strânse dintre acești doi bărbați sunt cele 51 de scrisori trimise prietenului său de Szamossy, și care împreună cu o vastă corespondență purtată cu diferiți artiști din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fost donate muzeului nostru în 1911.

Prima donație mai importantă a lui Ormós Zsigmond este făcută în 1859 când sunt trimise Muzeului Național de la Budapesta 14 lucrări de artă. Însă legăturile istoricului de artă cu această instituție datează mai de mult. A lăsat în colecția de istorie veche monezi și alte obiecte arheologice începând din 1853. Face cunoștință cu Pulszky Ferenc (1814-1897), directorul de mai târziu al Muzeului Național Maghiar, pe care îl călăuzesc aceleași principii în privința cercetării istoriei sau în aprecierea valorilor creației artistice ca și pe el. Îl va alege ca membru de onoare în Societatea de Istorie și Arheologie organizată în zona Banatului. Merită amintit faptul că, în 1863 Ormós Zsigmond întocmește ghidul artistic al colecției Esterházy, aflat încă pe atunci în palatul din Viena al ducelui, iar în 1871 Pulszky Ferenc depune serioase eforturi ca această faimoasă colecție să fie cumpărată de statul maghiar, punând astfel bazele Galeriei Naționale și a Muzeului de Artă de mai târziu.

Aproximativ în aceeași perioadă intră în contact cu Ipolyi Arnold (1823-1886), numit ulterior episcop de Oradea, om de vastă cultură, colecționar, care va dona și el toată colecția sa, din cauza unor neînțelegeri la nivel local, nu orașului Oradea cum intenționa să facă, ci Budapestei. Episcopul de Oradea va fi ales membru de onoare al Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara. În cazul lui această funcție nu este doar onorifică, colaborează cu Societatea pe multiple planuri. Printre altele merită amintit ecoul trezit de acțiunea inițiată de el pentru cercetarea istoriei breslelor și a statutelor acestora, pentru descoperirea și adunarea sigiliilor în vederea întocmirii unui “Codex Articulum Cehalium”⁷.

Ca și Ormós și el este adeptul organizării unei rețele de ocrotire a monumentelor din întreaga țară, întocmește în acest sens chiar o evidență topografică. Dorește înființarea unor muzee de provincie, care să se ocupe de istoria specifică zonelor pe care le reprezintă, din această cauză salută cu bucurie intenția bănațenilor de a înființa muzeul din provincia noastră.

O altă legătură a mărinimosului prefect al orașului Timișoara, de această dată cu pictorul Vizkelety Imre (1819-1895) ne este dezvăluită de o scrisoare a artistului datând din timpul șederii sale la Lugoj și adresată lui Ormós. Este o perioadă grea în viața pictorului: pentru că participase la revoluția din 1848/49 este amenințat că își va pierde serviciul în slujba statului, iar el are de întreținut o familie numeroasă și în

această perioadă încearcă să-l ascundă de autoritățile austriece pe fratele său, Béla, fost "honvéd" în revoluția maghiară, care a luptat până la depunerea armelor de către trupele maghiare. Vizkelety Imre își aduce aminte cu regret și mare tristețe de minunatele zile, de după întoarcerea sa de la Viena, petrecute împreună la Timișoara și la moșia de la Recaş, când în tovărășia prietenului și susținătorului său picta în voie, fără griji și purtau lungi discuții serioase despre artă.

Peste 20 de ani, când "în afară de pensia mea modestă și pensula nu mi-au mai rămas nimic", va nota pe lângă aceste regrete și admirația lui nemărginită față de binefăcătorul lui, care l-a ajutat atât de mărinimos în repetate rânduri.

Deși originalele scrisorilor trimise de Vizkelety Imre nu se mai păstrează în arhiva muzeului nostru, aici printre procesele verbale ale ședințelor Societății Muzeului, ținute cu regularitate, am găsit un extras de proces verbal din anul 1889, care anunță o donație făcută de pictor muzeului. Trăind în condiții modeste, totuși, trimite muzeului 5 picturi și câteva obiecte personale ale fraților săi (și aceștia artiști) contribuind astfel la îmbogățirea fondului de valori ale noii instituții. 4 dintre picturile donate sunt diferite lucrări ale unor artiști anonimi, iar a cincea pânză este o contribuție personală a lui Vizkelety la îmbogățirea galeriei de portrete istorice ale prietenului său. Astfel, trimite de la Pécs portretul lui Zrínyi Miklós, legendarul erou al luptelor antiotomane, o copie realizată de el după un portret probabil din secolul al XVIII-lea păstrat la primăria de la Szigetvár. Lăsând la o parte bunele intenții ale autorului trebuie să recunoaștem că celelalte lucrări personale ale lui Vizkelety Imre, în special frumoasele peisaje romantice depășesc mult în valoare această copie.

La această dată, la cererea lui Ormós, pictorul este ales membru de onoare al Societății Muzeale și în revista societății i se publică autobiografia revăzută și corectată de criticul de artă⁸.

Din corespondența lor și din însemnările lui Ormós știm că și el i-a făcut lui Ormós un portret (pe care nu-l cunoaștem, acesta prin hotărâre testamentară a fost lăsat unui nepot după moartea prefectului), precum și fratele său Béla (1825-1864). Acesta îl vizita des pe Ormós în anii de după revoluție la "primitoarea casă de la Buziaș", unde s-a retras. Merită relevat faptul că în 1889, când Vizkelety Imre îi face cadou lui Ormós autoportretul romantic, de tip miniatură al lui Vizkelety Béla, deja mort, istoricul de artă, deși notează pe spatele lucrării cu caracteristica conștiințiozitate toate datele biografice, nu depune la muzeu mica pictură, care a avut o valoare sentimentală pentru el. Abia printr-o donație ulterioară va intra în colecția muzeului.

Pe prefectul de mai târziu îl leagă, din tinerețe o prietenie sinceră de cei patru frați Vizkelety, toți artiști. La data de 24 aprilie 1850 notează cu sarcasm în jurnalul său: "dimineața ne-a trezit zgomotul de lovituri de securi care s-au produs la montarea scândurilor în fața grătilor ușii noastre. Vizkelety Gusztî asemenea acest lucru, în mod just, cu baterea în cuie a capacului de la sicriu"⁹. Deci el a fost coleg de suferință cu tânărul sculptor, ale cărui mici obiecte, sculptate în os, se află în

colecția muzeului nostru.

Relațiile foștilor prizonieri ai vestitelor “Cazemate 14” se mențin amicale și mai târziu. În 1887 Ormós îl amintește pe Guszli ca prefect de Panciova - o zonă în care atât în calitate oficială de prefect al comitatului Timiș, cât și în postură de arheolog amator face dese vizite.

Dacă trecem în revistă artiștii vremii, care l-au portretizat pe acest om de cultură, pe lângă cei doi frați Vizkelety (Imre și Béla) este necesar să îl amintim și pe sculptorul Kugler Pál Ferenc (1836-1875), un alt călăuzitor al lui Ormós Zsigmond în domeniul artelor la începutul anilor 1850. Două portrete sculptate în marmoră (de fapt unul doar basorelief) au fost executate de acesta. Basorelieful aparține și astăzi secției de artă a Muzeului Banatului. Tot la noi se găsește și o guașă de mai mici dimensiuni, mai slab realizată, un portret destul de trist al amatorului de artă, deja cărunt, cu fața brăzdată de liniile descendente ale grijilor. Kugler l-a schițat la Timișoara, în vara anului 1871, cu ocazia unei vizite, deci este o lucrare ulterioară basoreliefului făcut la Roma în 1865 ¹⁰.

Ormós îl aprecia mult pe sculptorul născut în nordul Ungariei, cu studii făcute la Academia de Arte din Viena. În cartea lui “Contribuții la istoria artelor” apărută în 1859 îi prevestește tânărului de 22 de ani un strălucit viitor, punându-l în rând cu cele mai strălucite nume ale academiei vieneze sau germane. Probabil nu este străin nici de faptul, că realizarea marelui basorelief de marmură, destinat holului casei scărilor din palatul prefecturii și care immortaliza vizita împăratului Franz Josef la Timișoara din anul 1872, a fost comandată de către prefectura Timișorii în acel an tocmai lui Kugler. După terminarea lucrărilor replica în gips a lucrării ajunge la muzeu.

Așteptările lui Ormós vis-à-vis de împlinirea artistică a lui Kugler, însă sunt înșelate, artistul moare tânăr, la numai 38 de ani. Ormós păstrează cu sfințenie cele 7 scrisori adresate lui de sculptor în timpul vieții și regretă profund pierderea “mentorului său de la Roma”.

Un mare portret (ulei pe pânză, 155x115 cm) al lui Ormós Zsigmond, reprezentându-l în ținuta de gală a prefectului de Timișoara a fost făcută cadou acestuia la 3 octombrie 1885, de către prefectura orașului cu ocazia împlinirii a 10 ani de activitate în această funcție. Lucrarea strălucită a renumitului artist Vastagh György (1834-1922) a fost destinată sălii de ședințe din clădirea prefecturii. Ea a fost începută la Timișoara și terminată la Budapesta. Ormós însuși a recunoscut că este cel mai reușit portret al său. A fost sincer măgulit de cinstea ce i s-a acordat, atât prin hotărârea conducerii comitatului cât și prin persoana pictorului ales. Îl cunoștea de mai mult timp pe artistul originar din Szeged, fiu al unei dinastii de artiști, care a avut mai multe comenzi prin bisericele din Timișoara. Cele 6 scrisori ale lui Vastagh, adresate portretizatului ne dezvăluie faptul că nu numai realizarea acestei lucrări i-a legat.

Colecționarul a călătorit foarte mult: în Italia, în Ungaria, în Germania, în

România¹¹, în Banat, în Banatul Sârbesc și în Serbia. A stabilit foarte multe contacte culturale oficiale - pentru itinerarea diferitelor expoziții¹² și a legat foarte multe prietenii și cunoștințe.

O dare de seamă lunară a Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara amintește faptul că “Ormós Zsigmond de curând a făcut o călătorie mai lungă în interesul istoriei și al arheologiei în provinciile de la Dunărea de Jos, și în special la București a studiat mai aprofundat secția de arheologie a muzeului, și a recomandat asociația noastră în atenția domnilor Cogolnitscanu (Sic!), ministru de interne și a lui Sturdza (Sic!) ministru de finanțe, care de altfel sunt specialiștii istoriei și ai arheologiei.”¹³

Probabil tot cu ocazia unei călătorii făcute la Roma l-a cunoscut pe pictorul bănățean Nicolae Popescu (1835-1877), în 1865, când acesta își făcea studiile la Academia Sfântul Luca. “După revenirea lui în țară, când se îndeletnicea cu pictarea iconostaselor bisericilor românești din zona Vrsac-ului m-a vizitat de mai multe ori și astfel am câștigat ceva cunoștințe cu privire la condițiile și pregătirea artistică a lui Popescu”¹⁴ - va nota mai târziu Ormós în manuscrisele sale. Deplângea starea pictorului al cărui talent ar merita mai multă apreciere din partea contemporanilor săi. După părerea lui este mult prea puțin ce i se oferă artistului - doar comenzile pentru pictarea icoanelor. Chemarea acestuia este alta, o adevărată artă, ca în Apus. “De numele lui Popescu scriitorii de artă, de lexicoane sau de biografii nu s-au ocupat, artistul, care trăia în condiții modeste nu și-a trimis lucrările la saloane”, “a fost îngust cercul în care a trăit și a lucrat. Dar, în ciuda acestui fapt sunt de părere că Popescu poate să pretindă un loc demn, binemeritat în rândul artiștilor noștri din țară, și din această cauză câte ceva ce am avut ocazia și am reușit să aflăm din viața talentatului artist va fi util să public”¹⁵ consemnează Ormós pe la sfârșitul vieții sale.

Colecționarul cumpără 8 lucrări în ulei și 8 studii de la artist. Câteva lucrări sunt cumpărate pe nevăzute, binefaceri ascunse sub haina comenzilor, fiind vorba de doi oameni mândri. Merită să relatăm întâmplarea anecdotică a plății cheltuielilor de hotel. Familia Popescu s-a întors din regatul român cu speranțe spulberate și fără nici o posibilitate materială. La hotelul din Timișoara, în trecere spre Vrsac, au ajuns în mare dificultate neputând plăti nici cazarea și nici masa. Aflând de situația lor stânjenitoare, Mecena artelor din Banat trimite suma datorată artistului, motivând că este scont pentru o lucrare viitoare. De fapt, nu știa cum să mascheze acest ajutor bănesc atât de umilitor pentru artist. Nu avea intenția recuperării sumei printr-o achiziție forțată. Dar Popescu, îi va trimite peste doi ani de la Vrsac o pictură, dovadă că nici el nu uitase gestul mărinimos și astfel se achita de datoria de onoare.

La moartea sa, survenită în 1877, Ormós insistă foarte mult pe lângă notarul din Reșița, Trifunescu Simion, să facă toate demersurile pentru a recupera operele rămase ale artistului. Dar acestea sunt rapid împărțite printre rude și biserici de țară, unele chiar pierdute. Notarul nu va mai putea aduce la Timișoara decât câteva date biografice pentru plănuitul lexicon al artiștilor din zona Banatului.

Din însemnările - astăzi parțial pierdute - ale lui Ormós Zsigmond, încă în anul 1911, secretarul Societății Muzeale, Berkeszi István a putut afla intenția scriitorului: dorea să adune date și lucrări reprezentative pentru o carte cu caracter documentar, un lexicon al artiștilor plastici din ținutul nostru. În concepția acestuia nu se făcea deosebire dintre un artist cu școala făcută la Viena, cu studii la Roma sau un amator dotat cu talent și învățat doar de merituoși meșteri locali. Valoarea operei prezentate, puterea de convingere a artistului exprimată prin lucrarea sa era asigurarea acestuia în drum spre succes, spre faimă. Cu o clarviziune rar întâlnită descoperă și patronează talente. Adună chiar și lucrările mai stângace și încurajează studiile artiștilor prin prezentarea colecției proprii în fața lor sau prin înlesnirea executării unor copii după valoroasele opere de artă deținute de el. Așa este și cazul ofițerului de carieră, talentat pictor amator Carol Pelz (?-1875), care după câțiva ani de prietenie îi face cadou două peisaje romantice foarte reușite, redată în ulei pe lemn, drept mulțumire pentru favoarea făcută prin oferirea studierii școlii lui Guido Reni și a gravurilor germane din colecția lui Ormós. Acesta la rândul lui va insista să cumpere alte câteva peisaje lucrate în ulei și trei scene de luptă, realizate în acuarelă, care dovedesc într-adevăr talentul de desenator al lui Pelz. Aceste lucrări, completate în decursul anilor cu alte desene de valoare artistică mai mică se află azi în colecția instituției noastre.

Tot în acest capitol trebuie să amintim și de legătura lui Munkácsy Mihály (1844-1900) cu criticul de artă timișorean. Găzduit la Buziaș, descoperit și ajutat de Szamosy Elek, pe urmă artistul deja lansat va trimite 8 scrisori mentorului de odinioară, însoțite de fotografii ale lucrărilor expuse în saloanele din Europa de Vest, peste care semnează, scrie explicații sau mulțumiri. Ține mult la părerea lui Ormós spusă direct, fără ocolișuri, dar nu întotdeauna este mulțumit de critica puțin aspră și observațiile juste făcute în legătură cu greșelile lui de desen atât de evidente în marile sale compoziții. Trei desene-schițe din anii de început și fotografiile amintite formau partea documentară a capitolului rezervat activității lui Munkácsy Mihály în plănuitul lexicon al artei bănățene.

Ieșind din sfera de legături directe ale lui Ormós Zsigmond cu artiștii plastici, ar merita să fie citate și contactele sale cu contemporanii săi iubitori de artă. Trebuie să facem o scurtă referire la colaborarea ce a existat între el și doi oameni de cultură de care se simțea legat cu prietenie. Primul a fost regretatul său colaborator pentru înființarea Societății de Istorie și Arheologie, criticul de artă, dar și omul politic cu o carieră politică foarte asemănătoare cu a lui, Gorove István (1818-1881), iar celălalt, mărinimosul episcop de Cenad, darnicul susținător al culturii din aceste zone Bonnaz Sándor (1812-1889). Spre sfârșitul vieții, la 7 februarie 1891 Ormós nu se sfiește să ceară de la noul episcop, Dessewffy Sándor, “patronarea” serioasă și temeinică a societății muzeale locale”, “pentru atingerea scopurilor filantropice și culturale” ... “așa cum a făcut și înaintașul Domniei Voastre, episcopul de renume, Bonnaz”. Aceste rânduri ale grav bolnavului Ormós, căruia medicul îi interzisese deja efectuarea vizitelor îl vor determina pe Dessewffy - mai puțin darnic și mai puțin

înstărit ca predecesorul său să susțină totuși cauza culturii, iar prin testament să primească muzeul nostru un număr de 10 lucrări din colecția lui, după 1910.

În aceste câteva rânduri nu ne-am propus să trecem în revistă toate contactele lui Ormós Zsigmond (istoric, critic de artă, om politic, publicist, scriitor și Mecena bănățean) cu oamenii de cultură marcanți ai secolului al XIX-lea. Ne-am oprit doar asupra câtorva legături ale sale care au lăsat urmă în dezvoltarea colecției de artă a muzeului nostru, colecție a cărei nucleu a fost constituit din faimoasa donație a fostului prefect al orașului Timișoara, lăsată aproape în întregime publicului din ținutul natal.

4 septembrie 1994

ELENA MIKLOSIK
MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA
Str. Huniade nr. 1
ROMÂNIA

NOTE

1. Ormós Zsigmond, Naplóm (Jurnalul meu), manuscris în arhiva Muzeului Banatului.
2. Testamentul lui Ormós din 10 august 1894, manuscris în arhiva Muzeului Banatului.
3. Ormós Zsigmond, Naplóm.
4. De fapt Szamosy la Arad, Gyula sau Beodra nu mai necesita aceste recomandări, el lucrase aici și înainte având comenzi foarte mari din partea familiilor Zselenszky și Karácsonyi din aceste localități.
5. Pentru sala de ședințe a comitatului a pictat portretul lui Deák Ferenc și a “renovat” picturile vechi ale prefecturii în 1869 - vezi și Berkeszi István, Temesvári művészek (Artisti timișoreni), Timișoara, 1910, p. 98.
6. Ormós Zsigmond, Visszaemlékezések III - Gyűjteményeim (Amintirile III - Colecțiile mele), Timișoara, 1888, p. 60.
7. TRÉT, II, Timișoara, 1879, p. 148.
8. TRÉT, II-III, 1889, p. 82-87.
9. Ormós Zsigmond, Naplóm.
10. Ormós Zsigmond, Visszaemlékezések III - Gyűjteményeim, Timișoara, 1888, p. 219.
11. În urma acestei călătorii va apare în 1880 cartea sa intitulată Utazás Romániába (Călătorie în România).
12. Prima expoziție itinerantă a artiștilor plastici contemporani organizată la Szeged a fost adusă la Timișoara tot de el în anul 1874 și a fost deschisă la Redoute - actualul Teatru de Stat Maghiar și German.
13. Tárca (Proces verbal) în Történelmi és Régészeti Értesítő, V, Timișoara, 1879, p.193.
14. Notele manuscrise ale scriitorului adunate în vederea întocmirii unui lexicon al artiștilor locali bănățeni, plan nerealizat până la urmă. În dosarul însemnărilor și actelor personale ale lui Ormós, în arhiva Muzeului Banatului.
15. Ciorna scrisorii adresată episcopului Dessewffy Sándor, la 7 februarie 1891 - scris tremurat, aproape ilizibil - în dosarul însemnărilor și actelor personale, arhiva muzeului.

ORMÓS ZSIGMOND ET SES CONTACTS AVEC LES INTELLECTUELS DE SON ÉPOQUE

Résumé

Ormós Zsigmond est l'un des plus illustres figures de la région du Banat dans la deuxième part du XIXe siècle.

Révolutionnaire en 1848, après avoir exécuté sa peine, fidèle jusqu'au bout de sa vie aux idées de la Révolution il a quitté son pays en 1857, pour voyager en Allemagne, à Vienne et en Italie. Pendant son séjour à Venise il a rencontré le peintre Szamossy Elek et le sculpteur Kugler Pál Ferenc, tous les deux deviennent ses guides pour l'art italien et amis pour toute sa vie. Il a commencé de collectionner des objets d'art pendant ces voyages.

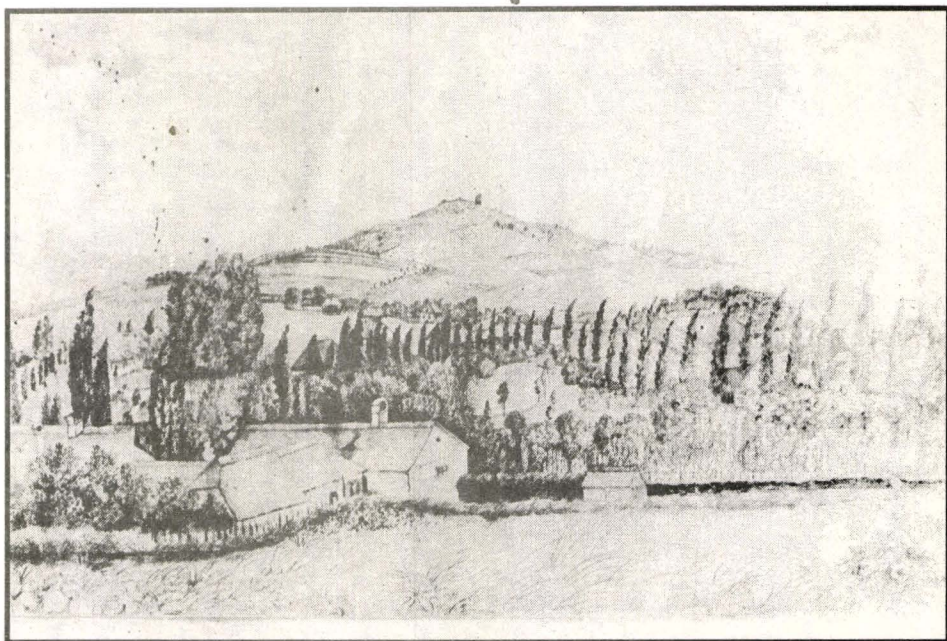
Après le Compromis de 1867 il est revenu dans la vie politique, il est élu préfet du comitat de Timis et après préfet de la ville de Timisoara.

Mais il a été aussi écrivain, critique et historien d'art et collectionneur. Grâce à ses intentions de Mécène et à ses possibilités économiques Ormós a réussi de former une collection d'objets d'art universel de grande valeur et ensuite il a eu la possibilité d'acheter les créations des artistes indigènes (ont été les oeuvres du frères Vizkelety, Szamossy, Carol Pelz ou de l'artiste roumain Nicolae Popescu).

Il a continué à attirer des intellectuels bourgeois, des évêques et la petite noblesse cultivée pour fonder un institut historique (archéologique et d'art) que peut représenter la culture de cette région.

Comme écrivain et intellectuel il s'acquittait de son mission avec un zèle infatigable. Il a mobilisé tous les forces progressistes de la région pour fonder cet institut: le musée.

En 1894 par son testament Ormós Zsigmond a déposé sa fameuse collection pour cet institut en fondant la section d'art du Musée de Banat.

CONSTITUIREA SOCIETĂȚII DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE DIN BANAT

Secolul al XIX-lea a determinat mutații profunde în mentalitatea societății europene, care îndreptându-și atenția spre trecut, și-a descoperit un gust cultural nou, apreciind într-o mai mare măsură monumentul istoric și obiectul cultural, investit cu valoare istorică, artistică sau științifică. Noua atitudine față de monumentele istorice, ca mărturii ale trecutului, și-a găsit expresia în înființarea pretutindeni în Europa, a unor organisme destinate unei mai bune cunoașteri și ocrotiri a acestora.

Prin înființarea "Comisiei Centrale pentru studierea și păstrarea monumentelor" (K.K. Central Commision zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler), la Viena în 1850, care publica din 1856 un *Buletin anual*, condus de Karl Freiherr v. Czoernin și Karl Weiss, activitatea de cercetare, protecție și restaurare a monumentelor s-a extins și în beneficiul Transilvaniei, Banatului și Bucovinei ¹. După 1867, alături de această Comisie Centrală activau Comisia Monumentelor Ungare și Comisia de Arheologie, care prin eforturile unor savanți, au avut ca rezultat o mai eficientă protecție a monumentelor și bunurilor mobile ².

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, diversele lucrări de construcții, canalizări sau construirea căilor ferate, care cunosc o mare amploare, au dezvăluit numeroase vestigii antice, dar în același timp au pus în pericol existența monumentelor istorice. Banatul, provincie deosebit de bogată în monumente, cunoaște aceeași situație. Din anul 1854, pe lângă Comisia Centrală din Viena, exista Comisia pentru salvarea și conservarea monumentelor istorice din Banat, din care făceau parte vicarul Bonnaz Sándor, pentru ținuturile Timiș și Lugoj și proprietarul funciar Karácsonyi László, pentru ținuturile Becicherecul Mare, Novisad și Zombor ³, dar rezultatele activității ei sunt prea puțin cunoscute.

Preocuparea pentru monumentele istorice și, implicit, pentru trecutul istoric al Banatului, a reprezentat o constantă a activității intelectualilor - profesori, preoți, avocați - din Banat în deceniile următoare. Dar era resimțită tot mai mult necesitatea unei instituții specializate, care să asigure condițiile necesare pentru restaurarea, con-

servarea și depozitarea materialului istoric strâns și introducerea lui în circuitul științific și public și care, în același timp, să coordoneze eforturile istoricilor din Banat.

Înființarea la 25 iulie 1872 la Timișoara a Societății de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud (Banat), din inițiativa remarcabilului om de cultură Ormós Zsigmond și a unui grup de pasionați intelectuali, a împlinit un mai vechi deziderat⁴. Această inițiativă nu a fost singulară, ci s-a încadrat în mișcarea culturală a timpului, dominată de ideea organizării societăților științifice. În discursul inaugural pe care l-a rostit în adunarea generală de organizare din 7 septembrie 1872, Ormós așeza noua înființată Societate alături de alte societăți, care își propuneau promovarea științei: Societatea de Științe Naturale, Asociația Muzeului Ardelean, ș.a.⁵ Înființată în 1859, Asociația Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum Egylet) era prima dintre societățile de istorie apărute în Transilvania și Banat în secolul XIX, a căror origine este influențată de ideile iluministe, propice răspândirii cât mai largi a culturii. Asociația patrona la 23 noiembrie 1859 constituirea muzeului, printre fondatori numărându-se A. Șaguna, Al. Șterca-Șuluțiu și Timotei Cipariu (din 1860, membru al secției istorice a Asociației și membru al Comisiei imperiale pentru monumentele istorice)⁶.

Constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat a fost urmată de înființarea la 28 august 1872 la Oradea a Societății de Arheologie și Istorie a comitatului Bihor, a cărei activitate a fost îndrumată de cunoscutul arheolog Rómer Flóris⁷. Alte Societăți de istorie și arheologie s-au înființat ulterior la Deva (1880)⁸, Alba-Iulia (1887)⁹, Baia Mare¹⁰.

Ideea înființării unei societăți de istorie și arheologie a Banatului a fost lansată pentru prima oară de revista lunară a episcopiei Cenadului, *Történelmi Adattár* (*Colecție de date istorice*), redactată de Orthmayer Tivadar și Szentkláray Jenő, în numărul din ianuarie 1872¹¹. Revista își deschidea paginile pentru dezbaterile acestei idei, ce s-a bucurat de o largă audiență. Demersurile inițiale au fost întreprinse de Ormós Zsigmond (1813-1894), personalitate marcantă a vieții politice și culturale din Banat, membru corespondent al Academiei Maghiare din 1861 și prefect al Timișului din 1871¹². Dealtfel, pasiunea și interesul pentru monumente istorice și antichități, care i-au călăuzit întreaga viață și activitate i-au atras aprecieri din partea Dr. Rómer Flóris, profesor universitar și membru al Academiei Maghiare. Într-o scrisoare din 9 iulie 1870, îngrijorat în aceeași măsură de soarta monumentelor, pe care, "în fiecare zi, vandalii, semidocții le distrug și le demolează"¹³, Rómer îi sugera lui Ormós înființarea unui cerc arheologic mai modest, util prin adunarea materialului arheologic destinat unui muzeu, ca etapă premergătoare a înființării unei societăți arheologice¹⁴.

În același spirit - al pasiunii pentru arheologie - erau formulate de către Ormós câteva obiective în *Archaeologiai Értesítő*: încetarea distrugerii ruinelor existente încă, realizarea unor hărți adecvate a locurilor ce prezintă importanță arheologică, pe baza unor măsurători de specialitate, întreprinderea unor cercetări viitoare¹⁵.

În cadrul aceleiași dezbateri în jurul înființării Societății de Istorie și

Arheologie, inițiate de *Történelmi Adattár*, Rómer Flóris publica în *Archaeologiai Értesítő* din 15 martie, un răspuns la scrisoarea unuia din redactorii *Történelmi Adattár*, în care își exprima rezerve legate nu de înființarea societății, ci de existența acesteia. “Avem muzee, asociații profesionale, am început să ne salvăm antichitățile, se fac și săpături, dar ce se întâmplă când lipsesc cunoștințele de arheologie și o conducere hotărâtă? ... unele sunt pe cale de dispariție, iar colecțiile lor ajung în mâinile unor speculanți sau colecționari particulari”¹⁶. Afirmă totodată, că aceste societăți funcționează doar nominal, ele neîmplinindu-și scopul propus: promovarea științei, atragerea maselor, comunicări, prezentarea de obiecte istorice, ci dovedindu-și utilitatea doar prin salvarea antichităților. Întrebându-se oare câți citesc articole la arheologie - deși arheologia a devenit o știință la modă - Rómer își exprima regretul pentru lipsa setei de studiu și pentru faptul că presa preia din articolele de specialitate, doar câteva amănunte picante. Convingerea lui era că pentru o reală promovare a științei sunt necesare două condiții: asigurarea unui “capital” științific și setea de studiu, cercetare¹⁷.

Pentru clarificarea unor probleme referitoare la înființarea Societății de Istorie și Arheologie, în 15 iunie 1872, la ora 16, în casa lui Ormós s-a ținut o consfătuire preliminară mai restrânsă, la care au participat: Rác Athanáz, consilier, Hartl Ferencz, director de gimnaziu, Dr. Vargics Imre, avocat, Dr. Despinics Péter, judecător și Szentkláray Jenő, profesor de gimnaziu superior și redactor al *Történelmi Adattár*. La propunerea lui Ormós, discuțiile s-au centrat în jurul a trei probleme: necesitatea înființării Societății, secțiile ei și modul de înființare. Argumentându-se necesitatea înființării Societății din punct de vedere științific, cultural și patriotic, cei prezenți au opinat pentru înființarea celor două secții - de istorie și arheologie - în cadrul aceleiași societăți, care va purta numele de Societatea de Istorie și Arheologie din Banat și se va constitui într-un mod asemănător altor societăți științifice autohtone și străine. În acest sens s-a declarat constituită fundația Societății de Istorie și Arheologie, Dr. Despinics Péter și Szentkláray Jenő fiind delegați cu elaborarea statutului¹⁸.

Vestea desfășurării acestei consfătuiri, din inițiativa și sub conducerea lui Ormós, preluată de presa locală de limbă maghiară, a fost primită cu interes și în regiunile sudice ale Banatului. Preotul romano-catolic Boleszny Antal din Orșova, într-o scrisoare din 19 iunie 1872, se arăta foarte interesat de înființarea unei asemenea societăți - la Orșova găsim zilnic antichități romane - și îl ruga pe Ormós să-i comunice hotărârile consfătuirii de la Timișoara¹⁹.

În același timp, în comitatul Arad, inclus prin statut în teritoriul de activitate al Societății, s-au manifestat unele tendințe separatiste, unii intelectuali arădeni susținând ideea înființării unei societăți arădene separate. Ca urmare, în numărul din 16 iulie al ziarului *Alföld* a apărut un apel către publicul din Arad, pasionat de istorie și arheologie, chemat să abandoneze separatismul și să opteze pentru Societatea de Istorie și Arheologie pe cale de înființare, ca societate ce-și propunea același scop²⁰. Se argumenta că Timișoara este orașul care întrunește toate condițiile pentru a deveni un

centru științific, datorită poziției sale geografice, datorită bibliotecilor, arhivelor și tipografiilor sale, iar Ormós este singurul, care prin cultura, calitățile și influența sa poate înființa și face cunoscută o societate de istorie și arheologie în Banat²¹. În numărul din 18 iulie 1872 al aceluiași ziar, apărea replica referitoare la Societatea de istorie și arheologie din Arad²².

Depășindu-se dificultățile inerente oricărui început de drum, la 25 iulie 1872, ora 10, personalități ale vieții publice și științifice din Banat s-au reunit în sala mare a prefecturii pentru constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat. Se aflau printre participanți: Ormós Zsigmond, Preyer János, Rácz Athanáz, Varga Ferencz, Dr. Coda Sándor, Dr. Despinics Péter, Miletz János, Kakujai Gyula, Janky Károly, Besenyei Ferencz, Odor Samu, Szentkláray Jenő, ș.a.²³ Motivele adunării, cunoscute de cei prezenți din scrisorile primite în urma întrunirii din 15 iunie, îl reprezenta aprobarea statutului Societății și unele probleme organizatorice, ca alegerea unui președinte și a unui secretar. Într-o atmosferă de mare entuziasm, președintele interimar al Societății a fost ales Ormós Zsigmond, iar pentru funcția de secretar al Societății a fost desemnat Szentkláray Jenő²⁴. Numeroasele scrisori de felicitare, telegrame și anunțuri de înscriere, sosite de pretutindeni, demonstau interesul manifestat și în regiunile învecinate față de înființarea Societății de Istorie și Arheologie din Banat.

Statutul Societății²⁵, elaborat de Dr. Despinics Péter și Szentkláray Jenő, a constituit obiectul unei vii dezbateri. Au fost acceptate articolele 2, 3, 4, 5, 12, 14, 15, 18, 21, 22, 26, 37, 39, articolele 4, 6, 15, 37, 39 au fost completate iar la articolele 20, 30 și 31 s-a renunțat²⁶. Cu demersurile privind aprobarea statutului Societății de către guvernul maghiar, autentificarea procesului-verbal al adunării și rezolvarea eventualelor probleme organizatorice, care apar până la adunarea generală, au fost desemnați Ormós Zsigmond, Szentkláray J., Rácz A., Marx A., Dr. Parlagi M²⁷. S-a prezentat lista nominală a membrilor Societății, dintre care 5 membri, achitând suma minimă de 100 de forinți, au devenit membri fondatori (conform art. 5 din statut, se considerau membri fondatori cei care contribuiau cu un capital minim de 100 fit. - în numerar sau în hârtii de valoare cu dobândă de 5% - pentru promovarea scopurilor Societății)²⁸. Înființarea primei societăți științifice din istoria Banatului a fost salutată cu căldură de redactorii *Történelmi Adattár*, de ziarul *Temesi Lapok*, ambele publicații evidențiind meritul deosebit al lui Ormós în această acțiune²⁹. O biografie a lui Ormós Zsigmond, ca fondator al Societății de Istorie și Arheologie din Banat, apărea în numărul din 25 august 1872 al ziarului *Vasárnapi Ujság* din Pesta³⁰.

Întrucât statutul Societății a fost aprobat de Ministerul de Interne prin adresa nr. 24.886 din 2 august 1872³¹ - cu observația că hotărârile adunării generale privind modificarea statutului, desființarea Societății și eventuala refolosire a averii acesteia, înainte de îndeplinire trebuiau supuse aprobării prealabile a Ministerului - Ormós, în calitate de președinte interimar, publica în 25 august 1872 în *Történelmi Adattár* un anunț privind ținerea unei adunări generale în 7 septembrie 1872, ora 10, cu următoarea ordine de zi: alegerea președintelui și a comitetului, înscrierea membrilor

fondatori și a membrilor cotizanți, formarea unor comisii de lucru cu diferite atribuții³².

Adunarea s-a desfășurat în sala mare a prefecturii, într-o atmosferă entuziastă, cu participarea unui public numeros. În discursul de inaugurare, Ormós motiva necesitatea înființării Societății de Istorie și Arheologie prin situația deosebită a Banatului, bogat în monumente antice, îndeosebi în zona Dunării, distruse însă, datorită “neputinței, ignoranței sau a unei vinovate indifferențe”³³, ori trimise în alte țări. Președintele Ormós se interesa de soarta monumentelor istorice și în calitate de membru colaborator al Comisiei naționale pentru protejarea și conservarea monumentelor istorice, funcție pe care o îndeplinea din luna iulie, împreună cu Szentkláray Jenő³⁴. Tot pentru zona Banatului, în luna august 1872 era desemnat ca membru colaborator al aminiției comisii și Orthmayer (Ortvay) Tivadar³⁵.

În cadrul adunării generale³⁶, Societatea de Istorie și Arheologie din Banat a fost declarată înființată și din punct de vedere juridic, numărând 89 membri³⁷, dintre care 9 membri fondatori³⁸.

Conform art. 1 din statut³⁹, titlul său era Societatea de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud, cu sediul în orașul Timișoara. Înlocuirea termenului de “Banat” din titlul Societății cu cel de “Ungaria de Sud” era considerată oportună din rațiuni de natură politică și patriotică, ca expresie a apartenenței la Ungaria⁴⁰. Pentru prima oară, o societate își propunea drept scop, ca pe întregul teritoriu al Banatului - înțelegând aici, comitatele Timiș, Torontal, Caraș și Arad - “să dezvăluie în limitele posibile trecutul istoric, prezentul și statistica și să urmărească cu atenție lucrările de specialitate, care se referă la aceasta; apoi, să adune prin săpături, donații și, eventual, achiziții, antichitățile străvechi, vechi și medievale, răsfrate în regiune, pentru un muzeu de antichități, care se va înființa; să ocrotească de distrugere totală ruinele de valoare istorică, printr-o supraveghere necesară; să întreprindă săpături în locuri potrivite; în sfârșit, să trezească un interes cât mai larg pentru cultivarea istoriei și arheologiei” (art. 2)⁴¹. Societatea de Istorie și Arheologie înțelegea să realizeze scopul propus prin reunirea specialiștilor și amatorilor, scrierea, publicarea sau conferințierea unor lucrări de istorie, arheologie și statistică, ținerea unor adunări publice, organizarea unor excursii, înființarea unei arhive și biblioteci, studierea monumentelor istorice și a antichităților (art. 3).

Societatea era deschisă tuturor celor pasionați de istorie și arheologie, care se puteau înscrie ca membri, în schimbul unei taxe anuale de 5 ft., pe care se obligau să o plătească timp de trei ani (art. 6). Membrii Societății erau aleși de comitetul de conducere cu majoritate de voturi și primeau diplome, semnate de președinte și secretar, pe care erau datori să le restituie în cazul retragerii din Societate (art. 20). La sfârșitul perioadei de trei ani, dacă un membru al Societății nu-și prezenta demisia scrisă, era considerat în continuare membru, timp de alți trei ani (art. 6).

Prezidenția Societății era reprezentată de un președinte și un vicepreședinte, care conduceau societatea împreună cu comitetul (art. 8). Președintele reprezenta Societatea în fața autorităților, prezida adunările și avea dreptul de a convoca ședințe extraor-

dinare - dacă interesele Societății o reclamau - de a verifica situația financiară, de a semna diplomele membrilor, împreună cu secretarul (art. 9). Unul dintre președinți trebuia să fie rezident în Timișoara (art. 11). Secretarul, conform art. 12 din statut, făcea propuneri în adunările lunare și anuale, urmărirea îndeplinirea hotărârilor, scria procesul-verbal al adunărilor, pe care îl semna împreună cu președintele. Casierul administra averea Societății, fiind dator să prezinte referate lunare despre situația financiară, iar în adunarea generală anuală, un raport financiar detaliat (art. 13). Juristul apăra drepturile Societății (art. 14).

În cadrul adunărilor desfășurate lunar - cu excepția lunilor august și septembrie - în Timișoara, sau conform statutului în oricare alt oraș de pe teritoriul de activitate al Societății (art. 15), comitetul, sub conducerea unuia dintre președinți, lua hotărâri în problemele importante ale Societății, pentru aceasta fiind necesară prezența minimă a 6 membri din comitet (art. 21). Puteau participa la aceste adunări și membri obișnuiți, alături de un public interesat de istorie și arheologie. Comitetul stabilea sumele destinate publicațiilor Societății, bugetul anual, data și ordinea de zi a adunării generale, data și locul excursiei de studii și numea comisii de lucru cu diferite atribuții (art. 16). Membrii comitetului aveau dreptul de a prezenta studii sau diverse antichități, obiecte de artă, documente, de a face propuneri și erau singurii care aveau drept de vot în adunările lunare. În schimb, aveau obligația - îndeosebi membrii comitetului rezidenți în Timișoara - să ia parte cu regularitate la adunările lunare și să activeze în interesul Societății și în perioada dintre aceste adunări (art. 18).

În luna mai a fiecărui an, Societatea de Istorie și Arheologie ținea în Timișoara o adunare generală, în cadrul căreia toți membrii aveau drepturi egale de a se exprima și vota (art. 23), referitor la alegerea președintelui, funcționarilor și comitetului, stabilirea bugetului, eventuale modificări ale statutului, desființarea Societății (art. 25).

Anual, Societatea organiza în luna august sau septembrie o excursie cu caracter științific, în locuri importante din punct de vedere arheologic sau istoric, în căutarea unor obiecte arheologice, vizând prezentarea lor ulterioară sau pentru cercetarea unor arhive, biblioteci sau a unor aspecte etnografice (art. 24, 26). Comitetul trebuia să fixeze data și locul excursiei cu cel puțin trei luni înainte de organizarea acesteia, pentru ca secretarul să poată întreprinde demersurile necesare (art. 27).

Limba oficială a Societății era limba maghiară, alături de care se folosea și limba germană (art. 28). Fondurile Societății proveneau din sumele achitate de membrii fondatori, taxele anuale de membru, veniturile realizate din publicații, eventuale donații și moșteniri (art. 30). Dobânzile rezultate în urma depunerii la bancă a capitalului de fondare, care era intangibil și taxele anuale erau destinate acoperirii cheltuielilor de publicare ale Societății (art. 31). Se considerau bunuri ale Societății și antichitățile, obiectele de artă și documentele donate pentru un muzeu de istorie și arheologie, care urma să se înființeze la Timișoara (art. 33). Sigiliul mare al Societății, aflat în grija secretarului, purta legenda "Societatea de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud. Timișoara 1872", art. 34 prevăzând și stabilirea ulterioară a stemei sigiliului.

În semn de apreciere a eforturilor depuse pentru înființarea Societății, participanții la adunarea generală din 7 septembrie 1872, au fost unanim de acord ca Ormós să rămână președinte al Societății⁴², iar Szentkláray, secretar⁴³. În celelalte funcții au fost aleși pe o perioadă de trei ani: vicepreședinte, judecătorul Preyer János⁴⁴, casier, contabilul Odor Samu⁴⁵, iar jurist, avocat Dr. Vargics Imre⁴⁶. Deși statutul prevedea pentru comitetul de conducere un număr inițial de 12 membri, care putea fi extins până la 24, proporțional cu creșterea numărului membrilor Societății (art. 15), s-a hotărât și ales un comitet de 18 membri, din Timișoara și din zonele învecinate⁴⁷.

În vederea cunoașterii de către toți membrii Societății a hotărârilor luate, Ormós a decis ca procesul verbal al adunării să fie tipărit în limbile maghiară și germană și trimis fiecărui membru, împreună cu un exemplar din statut⁴⁸. Executarea diplomelor de membru a fost încredințată de către Ormós și Szentkláray unui litograf din Timișoara, jumătate din prețul de 2 fit. al unui exemplar fiind destinat acoperirii cheltuielilor de imprimare, iar cealaltă jumătate, cheltuielilor de caligrafie, expediere, etc.⁴⁹. S-a mai luat în discuție problema salarizării secretarului, care conform statutului, era determinată de situația financiară a Societății. Înțelegând însă, dificultățile financiare cu care se confrunta noua societate, Szentkláray a renunțat la orice salarizare în perioada primelor 6 luni⁵⁰.

Unele probleme organizatorice, la care nu s-au găsit soluții în adunarea din 7 septembrie, au fost discutate în ședința extraordinară a comitetului din 23 septembrie 1872, convocată datorită apropiatei călătorii în Italia a președintelui Ormós⁵¹. Alegerea a 29 membri noi⁵², a adus în discuție modalitatea de adunare a taxei anuale și de expediere a diplomelor, hotărându-se anunțarea prin presă a membrilor Societății despre necesitatea achitării urgente a taxei anuale de 5 fit., iar în problema diplomelor, optându-se pentru trimiterea lor prin poștă contra ramburs⁵³. A fost numită o comisie, formată din Rácz, Ardelean, Dr. Despinics, Odor și Szentkláray, care sub conducerea vicepreședintelui Preyer urma să prezinte propuneri în adunarea lunară din octombrie privind excursia de studii, stema sigiliului, bugetul anual și prelegerile de istorie și arheologie⁵⁴. Deoarece situația financiară modestă a Societății nu permitea încă editarea unei publicații de sine-stătătoare, s-a hotărât să se ceară sprijinul presei locale de limbă maghiară și germană, precum și a redacției *Történelmi Adattár*, pentru activitatea publicistică a Societății⁵⁵. Președintele Ormós era desemnat să informeze despre înființarea Societății de Istorie și Arheologie atât autoritățile de pe teritoriul Timișului, Torontalului, Carașului și Aradului, cât și societățile de căi ferate sau de amenajare a cursurilor de apă, a căror activitate implica și săpături, apelând la ele în vederea colaborării, pentru o bună desfășurare a activității Societății. Ormós mai era autorizat să sprijine membrii Societății în activitatea de cercetare sau să le faciliteze vizitarea unor biblioteci, arhive, colecții de artă prin scrisori de recomandare⁵⁶.

Comisia numită cu această ocazie, amintită anterior, s-a întrunit în 20 octombrie

1872, sub conducerea lui Preyer, pentru a dezbate problema excursiei, a stemei sigiliului, a bugetului și a prelegerilor. Dacă în ceea ce privește excursia de studii a existat o părere unanimă privind organizarea acesteia în lunile de primăvară sau vară⁵⁷, în schimb, stema sigiliului a suscitat îndelungate discuții. În final, a fost acceptată propunerea lui Szentkláray, care îmbina reprezentările alegorice ale celor două secții ale Societății. Stema sigiliului o reprezenta pe Clio, muza istoriei, cu o cunună de lauri, având în mână dreaptă o trâmbiță, iar în mână stângă, un pergament. În fața ei, de pe scutul stemei maghiare, așezat orizontal, se înălța o movilă cu ruine, referire clară la secția de arheologie a Societății⁵⁸. Szentkláray, anunțându-l pe Ormós, aflat în Italia, despre acceptarea propunerii sale privind stema sigiliului, îi cerea părerea într-o scrisoare din 23 octombrie 1872⁵⁹. Modelul sigiliului, realizat de artistul Schwefelberg pe baza propunerii lui Szentkláray, era prezentat comitetului spre aprobare în adunarea lunară din 28 noiembrie 1872⁶⁰.

Comisia a mai aprobat proiectul bugetului Societății pe primul an de activitate (1 septembrie 1872 - 31 august 1873), prezentat de casierul Odor⁶¹, conform căruia veniturile Societății reprezentate de dobânzile capitalului de fondare și taxele anuale, erau estimate la suma de 593,70 frt., iar cheltuielile se cifrau la suma de 580 frt.⁶² Din această sumă, 200 frt. reprezentau prima secretarului, 100 frt. - cheltuieli de publicare, 100 frt. se alocuau pentru efectuarea unor săpături și achiziționarea unor obiecte de artă, 50 frt. pentru achiziționarea unor cărți și reviste de specialitate, restul sumei reprezentând alte cheltuieli⁶³. A existat inițial ideea ca în cadrul adunărilor lunare, alături de prezentarea unor studii științifice, să se organizeze și prelegeri de câte 30 minute, pe teme de istorie și arheologie, pentru publicul larg. Prevăzute a se desfășura începând din ianuarie 1873, prelegerile de istoria Banatului ale prof. de istorie Miletz János și cele de arheologie romană și maghiară ale Dr. Engelsz János⁶⁴, s-au amânat ulterior pe o perioadă nedeterminată⁶⁵.

Desigur că seria adunărilor lunare ale comitetului, desfășurate începând cu 31 octombrie 1872, a adus noi rezolvări de natură organizatorică, în căutarea unor soluții viabile la problemele caracteristice stadiului incipient al Societății. Integrându-se în mișcarea culturală a secolului al XIX-lea, înființarea Societății de Istorie și Arheologie din Banat la 25 iulie 1872 a creat cadrul organizatoric necesar unei activități științifice desfășurate cu rezultate dintre cele mai benefice pentru cercetarea istorică și arheologică din Banat.

15 mai 1994

NICOLETA TOMA
MUZEUL BANATULUI
Str. Huniade nr. 1
1900 - Timișoara
ROMÂNIA

NOTE

1. I. Opreș, Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire, Ed. Șt. și Enc., București, 1988, p. 22.
2. Ibidem, p. 35.
3. L. Kakucs, Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872-1918, în Banatica, 4, 1977, p. 473; I. Opreș, op. cit., p. 22.
4. Referiri la înființarea Societății de Istorie și Arheologie din Banat la: Stela Radu, Contribuții muzeografice - Sigismund Ormós, în Tibiscus, Artă, 1974, p. 6-7; L. Kakucs, op. cit., p. 473; V. Wollmann, Preocupări și cercetări de epigrafie asupra Banatului roman, în StComC, II, 1977, p. 370; I. Opreș, op. cit., p. 34; Fl. Medeleț, Contribuții privind începuturile muzeologiei în Banat, în AnB, (SN), II, 1993, p. 352; ș.a.
5. Arhiva istorică a Muzeului Banatului (în continuare AIMB), fond Societatea de Istorie și Arheologie (Soc.Ist.Arh.), d. 2/1872, f. 2.
6. I. Opreș, op. cit., p. 32.
7. Ibidem, p. 34.
8. Ibidem.
9. Ibidem.
10. Ibidem, p. 35.
11. Történelmi Adattár (Tört.Adat.), II, 1872, ianuarie, p. 43.
12. Ibidem, februarie, p. 86.
13. Filiala Arhivelor Statului, Timiș, fond S. Ormós, d. 585, f. 5.
14. Ibidem.
15. Archaeologiai Értesítő, an III, nr. 4, p. 101 apud Tört.Adat. II, 1872, februarie, p. 95.
16. Ibidem, aprilie, p. 191.
17. Ibidem.
18. Ibidem, iunie, p. 271-272; AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 1/1872, f. 1.
19. F.A.S.T., fond S. Ormós, d. 264, f. 1.
20. Tört.Adat., II, 1872, iulie, p. 292.
21. Ibidem, p. 293.
22. Ibidem, p. 294.
23. Ibidem.
24. Ibidem, p. 295.
25. Publicat în Temesi Lapok, an I, nr. 58 (11 iulie 1872), nr. 59 (12 iulie), nr. 60 (13 iulie); în Emlékkönyv a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1873-dik évi május hó 15-én Temesvárott tartott második ünnepélyes évi közgyűlésének emlékére, Timișoara, 1873, p. 87-91. Documentul original se află în Arhiva Istorică a Muzeului Banatului, d. 1/1872, f. 3-7.

26. Tört.Adat., II, 1872, iulie, p. 298.
27. Ibidem, p. 299-300.
28. Ibidem, p. 299.
29. Ibidem, p. 294; Temesi Lapok, an I, nr. 71, 26 iulie 1872.
30. Vasárnapi Ujság, an 19, nr. 34; F.A.S.T., fond S. Ormós, d. 212, f. 1.
31. Publicată în Emlékkönyv, p. 91.
32. Tört.Adat., II, 1872, august, p. 330.
33. AIMB, Fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 3.
34. Tört.Adat., II, 1872, iulie, p. 291.
35. Ibidem, august, p. 330-331.
36. Publicată în Temesi Lapok, an I, nr. 107, 8 septembrie 1872.
37. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 7. Lista nominală a membrilor Societății apare între f. 5-7.
38. Membrii fondatori: Bonnaz Sándor, episcop de Cenad, Dr. Coda Sándor, medic primar, Dobrán János, proprietar funciar, Buziási Eisenstädter Ignác, angrosist și proprietar funciar, Ormós Zsigmond, prefect al comitatului Timiș, membru corespondent al Academiei Maghiare, cavaler al Ordinului Sf. Ștefan, Dr. Parlagi Márton, medic militar, Sák Fülöp, proprietar funciar, Schármann Sámuel, zaraf și proprietar funciar, Dr. Vargics Imre, avocat. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 5.
39. V. nota 25.
40. F.A.S.T., fond S. Ormós, d. 54, f. 17; Emlékkönyv, p. 15-16.
41. Emlékkönyv, p. 87.
42. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 5, 7-8; F.A.S.T., fond S. Ormós, d. 13, f. 26.
43. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 8.
44. Ibidem.
45. Ibidem.
46. Ibidem.
47. Membrii comitetului: Rácz Athanáz, Rötth László, Miletz János, Dr. Despinics Péter, Dr. Engelsz János, Dr. Coda Sándor, Besenyei Ferencz, Barách József, Mály István, Ardelean György, Orthmayer Tivadar, Bóhm Lénárt, Dr. Lőw Lipót, Varga Ferencz, Kopcsányi József, Dr. Fekete Alajos, Fábíán Gábor, Boleszny Antal. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 8.
48. Ibidem.
49. Ibidem, f. 8-9.
50. Ibidem, f. 9.
51. F.A.S.T., fond S.Ormós, d. 13, f. 28.
52. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 2/1872, f. 11.
53. Ibidem, f. 11-12.
54. Ibidem, f. 12-13.
55. Ibidem, f. 12.
56. Ibidem, f. 12-13.

57. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 5/1872, f. 1.
58. Ibidem.
59. F.A.S.T., fond S.Ormás, d. 634, f. 3.
60. AIMB, fond Soc.Ist.Arh., d. 10/1872, f. 2.
61. Ibidem, d. 5/1872, f. 1.
62. Ibidem, d. 15/1872, f. 1.
63. Ibidem.
64. Ibidem, d. 5/1872, f. 2.
65. Ibidem, d. 14/1872, f. 1.

ORIGINS OF THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL SOCIETY IN BANAT

Summary

A new attitude toward historical monuments that were endangered by construction, canalisation and railway projects, emerged in the 19th Century as a result of new cultural tastes. Through the initiative of scientists in some European countries, various organisations were established that functioned to preserve historical monuments.

The conception of the Historical and Archaeological Society in Timisoara on July 25, 1872, was the result of the new cultural movement dominated by the creation of scientific societies. The society originated from the efforts of Ormás Zsigmond (1813-1894) who received support from devoted people interested in the history of Banat. It was the first society in Banat, which proposed the creation of a museum of antiquities, salvage of historical monuments and conduct archaeological excavation to uncover Banat's past.

This study presents the early phases of the origins of the Historical and Archaeological Society in Banat following discussions surrounding its conception as well as the thought of local intellectuals of the time. Chronologically, the events that unfolded in 1872 included the conference held on June 15, when the bases of society were established; a meeting on July 25, at which time the foundation of the society was established; a general meeting on September 7, when the society was embodied; and meetings on September 23 and October 20, solving issues of structure.

The creation of the Historical and Archaeological Society created the framework necessary for scientific activities. These activities offered positive results in historical and archaeological research in Banat.

CULTURA TRADIȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ - TEMEI AL UNITĂȚII NAȚIONALE

În evoluția istorică a colectivităților umane se produc adesea procese complexe de restructurări și schimbări ce le marchează natura, fizionomia și sensurile fundamentale ale existenței lor. Momentele unor asemenea procese propulsează pe scena “regizoarei” Clio actorii și spectatorii acestei drame care se numește istorie, grupurile umane și personalitățile pe care ele le generează.

Poporul nostru, în îndelungata-i evoluție, a suportat numeroase asemenea momente, amintita zeiță croindu-i un destin în care aspectele tragicului, reprezintă caracteristica dominantă, astfel că, mai mult decât altora, nouă ni se potrivește hegeliul adagiu potrivit căruia “...istoria ... nu este tărâmul fericirii” (9, 29).

Formându-se într-un cadru geografic divers dar echilibrat în mai toate privințele, motiv pentru care mereu a stârnit poftele vecinilor mai puternici sau mai obraznici, poporul nostru și-a făurit de timpuriu idealul unității politice, țel urmărit cu perseverență și credință de marile sale personalități în decursul ultimelor secole ale istoriei noastre. Realizarea Marii Uniri de la 1918 reprezintă unul din cele mai semnificative momente ale acestei istorii.

Omagiind marile personalități care au condus poporul nostru în acele clipe, cu adevărat astrale pentru realizarea unității noastre în vatra străbună, se cuvine să acordăm atenția și cinstirea cuvenită unui “erou” mai deosebit care, poate că, a fost factorul fundamental al marelui moment din 1918, anume, cultura noastră tradițională.

Nu intenționăm să readucem în discuție problema pe larg dezbătută până pe la mijlocul veacului nostru, aceea a relației dintre tradiție și noutate, semnificativă și în planul culturii, dar mai puțin în cazul culturii române decât în culturile occidentale, aceasta întrucât cultura noastră tradițională este vie, este substanța unui mod semnificativ de viață umană, în vreme ce în Europa occidentală elementele principale ale culturilor tradiționale se mai găsesc doar în muzee și biblioteci ca relicve ale unor vremuri demult apuse.

Afirmarea rolului spiritualității tradiționale pentru unitatea politică a poporului

nostru a fost făcută de mulți dintre marii noștri gânditori în cursul istoriei, începând cu cronicarii și continuând cu reputații învățați ai timpurilor moderne. Astfel, pentru A.D. Xenopol, ca de altfel, pentru mulți alții, unitatea "sufletului" românesc rezidă mai întâi în unitatea lingvistică ce face posibilă o mai rapidă răspândire a "ideilor", a informațiilor: "În această unitate minunată a graiului național la Români vedem noi unul din mijloacele cele mai puternice de cultură" (20, 27).

În opinia lui C. Rădulescu-Motru, temeiul existenței noastre și a viitorului poporului nostru este reprezentat de adâncă înrădăcinare a credinței într-o ordine spirituală superioară, determinatoare a unui naționalism specific și a unei vitalități rezultată dintr-o drastică selecție naturală în cursul zburciunilor noastre istorii - "Românismul este școala energiei românești. Prin aceasta înțelegem că este spiritualitatea chemată să ne dea încredere în viitorul neamului" (17, 44).

Forța culturii noastre care ne întemeiază unitatea, vine - după credința lui N. Iorga - "Din sufletul rasei adaptate la mediu și formate printr-o dezvoltare istorică de două mii de ani" (11).

Din multe perspective este analizată spiritualitatea românească de diferiți gânditori. Unul dintre cele mai ample și mai argumentate demersuri, cu o profunzime pe aceeași măsură, ni se pare a fi cel blagian. Suportul teoretic al acestei analize este prezentat de Lucian Blaga în cunoscuta sa Trilogie a culturii, în special prin conceptul de "matrice stilistică", particularizat la cultura română prin alt termen fundamental, "spațiul mioritic". Acest suport arhetipal al culturii se formează în procesul complex al etnogenezei unui popor, în cazul nostru al poporului român. Referindu-se la aceasta, în concluzia "Spațiului mioritic", Lucian Blaga arăta: "Examenul atent și stăruitor al culturii noastre populare ne-a dus la concluzia reconfortantă despre existența unei matrici stilistice românești. Latențele ei, întrezărite, ne îndreptătesc la afirmațiunea că avem un înalt potențial cultural. Tot ce putem ști, fără teama de a fi dezmințiți, este că suntem purtătorii bogați ai unor excepționale posibilități. Tot ce putem crede, fără a săvârși un atentat împotriva lucidității, este că ni s-a dat să luminăm cu floarea noastră de mâine un colț de pământ ..." (2, 330).

Încrederea în spiritualitatea tradițională, exprimată fără rezerve de marele gânditor, rezultă și din atitudinea sa față de concepția morfologilor culturii privind raporturile dintre cultura minoră și cultura majoră, cu universul lor axiologic, prima fiind considerată ca exprimând copilăria spiritualității umane, iar cea de a doua maturitatea ei, cu diferențele specifice acestor vârste. Astfel, în concepția blagiană atât cultura minoră cât și cea majoră realizează reflecții și creații valorice de mare profunzime și diversitate, nejustificându-se ierarhizări în favoarea vreuneia dintre ele. Dacă am accepta totuși o anumită diferențiere a acestor două tipuri, am reține din aprecierile lui Lucian Blaga următoarele: "Cultura majoră îl îndepărtează și-l înstrăinează pe om de rânduilele firii. Cultura minoră îl ține îndeobște mult mai aproape de natură. Filosofic privind, nu se știe dacă în cele din urmă avantajele spirituale ale unei culturi majore, tensiunile și problematica acesteia, curiozitățile ce le stârnește și

satisfacțiile ce le prilejuiește, sunt cucerite cu prețul unui dezavantaj care le ține aproape cumpăna: cu înstrăinarea prea mare a omului de veșnica Mumă. Vrem să spunem cu aceasta numai că o comparație a culturii minore și a culturii majore sub unghiul valorii, nu e tocmai simplă. Ea ni se pare chiar așa de complicată, încât ne vedem sfătuiți să nu o atingem decât cu sfiala și tăcerea noastră. Preferăm să lăsăm această problemă deocamdată deschisă” (2, 349).

Dacă avem în vedere că perioada în care vede lumina tiparului Trilogia culturii coincide cu cea a apariției unor lucrări fundamentale în etnologie și antropologia culturii, pe a căror coperti figurează nume cunoscute: Margaret Mead sau Bronislaw Malinowski, iar din alte perspective René Guenon sau Vasile Lovinescu, poziția blagiană ni se pare nu numai firească dar și extrem de semnificativă.

În principalele lucrări de antropologia culturii, etnologie sau filosofia culturii, referințele la această problemă ne prezintă cultura tradițională ca având o pondere mai mare în trecut, în timp ce cultura academică sau majoră ține mai mult de prezent și viitor, sau eventual, ”prima este prezentă în cazul izolatelor”, analiza ei făcând substanța acestor lucrări.

Așa cum arătam în prima parte a acestei lucrări, spre deosebire de marile civilizații occidentale a căror substanță spirituală este dată de cultura academică sau majoră, cultura tradițională nu lipsește nici ea din aria civilizației contemporane, având însă dimensiuni diferite. În unele situații, precum la japonezi, chinezi sau unele populații africane, fiind destul de cuprinzătoare, în altele fiind doar un pretext pentru evidențierea distanței parcurse în timp de civilizația actuală. Puține sunt exemplele de actualizare a valorilor culturilor tradiționale la un înalt nivel de civilizație și de integrare cu cele ale culturii academice. Poate, unele exemple destul de restrânse s-ar putea găsi la popoarele nordice. Peste tot aproape, unde ele mai funcționează, aceste valori sunt restrânse, adesea până la unilateralitate, desemnând o caracteristică sau alta a vieții sociale. Ceea ce este însă cel mai evident în spiritualitatea contemporană, în special occidental-europeană și nord-americană, este ruptura dintre cultura academică și cea tradițională, cauzată îndeosebi, după părerea lui José Ortega y Gasset, de marile deosebiri de conținut, culturii academice lipsindu-i dimensiunea etică, iar vieții practice a acestei civilizații lipsindu-i moralitatea. Omul civilizației contemporane, prin contestarea oricărei constrângeri, respinge și principiile între care și pe cele morale. “Dacă nu vrei să vă supuneți nici unei norme - zice înțeleptul iberic - “velis nolis” - trebuie să vă supuneți normei care neagă orice morală, iar acest lucru nu este amoral, ci imoral. Este o morală negativă care păstrează din cealaltă forma goală. Cum de s-a putut crede în amoralitatea vieții? Desigur, pentru că orice cultură și civilizație modernă conduc spre o asemenea convingere. Acum Europa suportă consecințele penibile ale conduitei sale spirituale. Ea s-a angajat fără rezerve pe versantul unei culturi magnifice, dar fără rădăcini” (8, 205).

La mai bine de o jumătate de veac de la apariția textelor blagiene și gassetiene lucrurile nu diferă prea mult, ba chiar, dimpotrivă, s-ar putea spune că s-au accentuat

acele caracteristici relevate mai sus. De asemenea, în ce ne privește, constatăm că tarele civilizației occidentale au proliferat și la noi, fără a disloca însă cu totul cultura tradițională, care încă ar mai avea unele șanse, chiar dacă minime, să revină în actualitate și să resemnifice un mod de ființare socio-uman.

Care ar fi argumentele unei asemenea posibilități?

Sunt câteva caracteristici ale culturii noastre tradiționale, dintre care, e drept, unele au mai fost prezentate, dar nu suficient de nuanțat. Ele vizează actualitatea, cuprinderea/complexitatea, sacralitatea, altruismul, moralitatea și naturalitatea acesteia.

Poate că lucrul cel mai important de subliniat în legătură cu spiritualitatea românească tradițională este actualitatea ei. În pofida tuturor presiunilor exercitate asupra ei, a abandonurilor din partea unor categorii ale populației (mai mult sau mai puțin pătrunse de sentimentele apartenenței la națiunea română), ea rămâne în esență actuală, funcțională, întemeind un mod de viață care, chiar dacă nu este atât de evident distinct, se desfășoară în virtutea valorilor și cadrelor specifice acestei spiritualități.

Cultura românească tradițională încorporează în sine valori străvechi, care, foarte multe dintre ele, poate chiar cele mai importante, sunt considerate a fi precreștine, purtătoare ale unor sensuri aparte specifice, după opiniile multor învățați, spiritualității geto-dacilor.

Respectul pentru creația trecutului cât și însemnătatea ce se acordă proiecției în viitor nu înclină balanța sistemului valoric al spiritualității românești tradiționale în favoarea nici unuia dintre aceste două sensuri, chiar dacă în virtutea apartenenței sale la creștinism - al cărui sens temporal este viitorul, exprimat de mesianismul său, ar fi normal să încline spre această caracteristică. Ea este întradevăr prezentă, dar nu dominantă, nu copleșitoare precum în cazul altor culturi (fie creștin-ortodoxe, fie catolice sau protestante) ale unor popoare vecine. Momentului prezentului îi sunt consacrate în multe manifestări spirituale tradiționale preocupările cele mai importante. Ansamblul creațiilor valorice și eforturile practice de susținere a vieții individuale și colective se concentrează în bună măsură pe momentul actual de care sunt legate, uneori mai pronunțat, alteori mai discret, aspecte ale trecutului și viitorului. Chiar dacă viziunea mesianică a "judecății de apoi" și a paradisului - spre exemplu - prezente și aici, ca în orice cultură de factură creștină, pare a contrazice afirmațiile anterioare, dacă analizăm diferite componente ale culturii în practica vieții comunităților umane putem constata temeinicia acestei poziții. De exemplu, dacă analizăm ritul funerar la români (ortodocși), vom observa că preocuparea ca "trecătorului peste apa Styxului" să nu-i lipsească mai nimic, din merindele obișnuite unui călător plecat la o cale mai lungă (hrană și alte bunuri materiale), deci bunuri necesare până când ajunge "dincolo" (îmbrăcăminte, bani, hrană, lumină, chiar unelte sau instrumente specifice meseriei sau artei practicate de "călător" în timpul vieții lui pământene), iar efectuarea completă a ritului funerar este destinată asigurării, acum și în fiecare moment prezent din viitor, liniștii celui plecat în lumea umbrelor. Un exemplu mai deosebit ce ține de acest ritual este ceremonia bradului, care se efectuează în situația decesului unui tânăr "nelu-

mit”, adică necăsătorit (potrivit informațiilor din R. Vulcănescu, Mitologia română, p. 186, D. Prodan, 16, 19, a informatoarei Bâlde Maria, 87 ani, din Costești, nr. 1 A, jud. Hunedoara, informație din februarie 1994), în cazul acestei ceremonii înmormântarea este convertită în nuntă, bradul îndeplinind rolul de mire sau de mireasă, pentru ca tânărul respectiv să fie, chiar dacă numai formal, integrat în viața socială, astfel încât totul să intre în firea lucrurilor. Interesant este și faptul relatat de mai mulți informatori: Bâlde Maria din Costești, Crișan Marie din Strugari, ing. Bădean I. din Lugoj, originar din Cugir, deci cu toții din aceeași arie geografică de habitat) că în timpul ceremoniei funerare a unui asemenea tânăr, unde este inclus și ceremonialul bradului, părinților celui decedat nu le este permis să plângă, să se “jeluiască”, ci dimpotrivă, trebuie să adopte o atitudine sobră, toată ceremonia încheindu-se cu o mică petrecere, simbolizând-o pe cea de la nuntă. Astfel prin ceremonia bradului se realizează atât o integrare socială cât și una cosmică. Ținuta sobră a părinților celui decedat, pe care ei trebuie să o manifeste în cadrul acestei ceremonii, ne duce cu gândul la relațiile scriitorilor antici referitoare la comportamentul dacilor în asemenea situații.

Multe alte exemple de integrare a individului în viața socială, dar și în “lume”, deci în cosmos (conceptul de “lume” în accepția tradițională românească are o semnificație foarte largă, cuprinzând atât societatea cât și natura, deci universul întreg), conferă culturii române tradiționale caracteristica de completitudine. Amintim doar că în sfera ei se regăsesc aspectele principale ale vieții (ale celei umane în special), ale cursului vremii (succesiunii anotimpurilor), gama largă a ocupațiilor și un sistem complex de reguli și norme de comportament. În legătură cu aceste aspecte, o caracteristică ce dorim să o subliniem este moralitatea. În afara celor consemnate în contextul comparației cu spiritualitatea modernă, am sublinia doar bogăția terminologică a culturii române tradiționale cu referință la moralitate, de pildă: omenia, cinstea, “a fi cumsecade”, “a fi la locul lui”, “a fi vrednic”, “a fi așezat”, “a fi de treabă”, “a face parte dreaptă”, “luptă dreaptă”, “a fi drept”, “a ști ce-i omenia”, precum și opusele lor. Concordantă și oarecum subordonată apare trăsătura altruismului (ospitalitatea, sollicitudinea, întrajutorarea) remarcată de toți cei care au venit în contact cu românii.

La fel se poate spune și despre o altă caracteristică - naturalitatea - sau integrarea armonioasă în natură. Românul este omul locului, cu care este solidar și îl potențează. “Omul sfințește locul” - spune un proverb românesc. Românul se simte solidar cu întreaga natură, în cele mai diverse ipostaze și împrejurări. Câmpia, dealul, valea, muntele, pădurea, cerul, stelele sale, soarele, luna, lumea animalelor sunt principalele elemente de referință în acest sens. Antroponimia românească este deosebit de sugestivă în această privință: Câmpeanu, Munteanu, Măgurcanu, Deleanu, Gruia, Plăian, Copăceanu, Codreanu, Văleanu, Brădeanu, Lupan, Vulpescu, Ursu etc., sunt doar câteva exemple alături de multe altele. În aceeași măsură ele se regăsesc și în onomastică și toponimie. Solidaritatea cu natura este o componentă a caracterului. Ion a lui Rebreanu este un fel de Anteu nășăudean; Vitoria din Baltagul lui Sadoveanu

este neclintită în hotărârea sa ca stânca muntelui. Chiar Lucian Blaga afirmă despre sine: “Om de pădure sunt ...”. Prezența acestor elemente în folclorul românesc, precum și în literatura noastră academică este extrem de relevantă.

Încheiem această succintă prezentare cu una din trăsăturile esențiale ale culturii române tradiționale, anume sacralitatea, care poate o particularizează cel mai bine în raport cu alte culturi. Dacă din alte perspective culturale se vorbește de “locuri sfinte”, oraș sfânt, fluviu sfânt, munte, pădure, câmpie, etc., sfinte, în cultura românească tradițională sacralitatea este generală și legată de existența umană. Caracteristica -hieratică o întâlnim în varii ipostaze și momente. Țara sfântă, grâul sfânt, floare sfântă (floarea soarelui, busuiocul), pom sfânt (mărul), copaci sfinți (bradul, stejarul, salcia, fagul, etc.). În privința grâului este generală credința cum că bobul de grâu are imprimat la un capăt chipul lui Christos, grâul fiind, în tradiția populară, alături de vița de vie, unul dintre judecătorii de la Poarta Raiului ... Sub incidența sacrului sunt puse toate lucrurile, plantele, animalele, oamenii și timpul. Din această perspectivă există “locuri bune” și “locuri rele”, “zile bune” și “zile rele”, cum asupra a tot și a toate ce există se răsfrânge dihotomia bine-rău.

Relevând dimensiunea hieratică a spiritualității române nu putem omite faptul că în concepția anticilor, Hyperboreea, de fapt țara dacilor nord-dunăreni, era considerat un ținut sacru. Anton Dumitriu detaliază aceste caracteristici în lucrarea sa Therra Mirabilis, care denumeste de fapt Dacia, țara strămoșilor noștri, a căror existență “se desfășura sub zodia lui Zamolxis” (6, 77).

În relația dintre om și natură se produc numeroase momente și acte de sacralizare, ritualuri care vin din străfunduri de istorie, fiind integrate unele dintre ele creștinismului, altele rămânând doar tolerate, dar practicându-se și în prezent în diferite împrejurări, precum sacralizarea țarinii, a turmelor, a casei, a gospodăriei, a înțelegerilor, acțiunilor, deci a tuturor tipurilor de raporturi ale omului cu lumea, cu timpul, cu semenii săi și cu sine însuși.

Încheind prezentarea unui număr restrâns de componente ale culturii românești tradiționale accentuăm ideea susținută de mulți cercetători cum că elementele respective, alături de altele precum limba, miturile, cântecele, jocurile, legendele și altele, conferă unitate și perenitate vieții noastre spirituale.

Această caracteristică a servit drept temei și stindard în lupta pentru realizarea unității politice, căreia îi “primează - după cum spune N. Iorga - unitatea culturală a neamului” (10, 85).

noiembrie 1994

ȘTEFAN CHIȘU
UNIVERSITATEA TIMIȘOARA
B-dul V. Pârvan nr. 2
1900 - Timișoara
ROMÂNIA

BIBLIOGRAFIE

1. Anghel P., În căutarea unei mitologii românești, în Viața românească, XXIV (1973), nr. 11.
2. Blaga L., Opere, IX, Ed. Minerva, București, 1985.
3. Blaga L., Elogiu satului românesc. Discurs de recepție la Academia Română, 5 iunie 1937.
4. Chombart de Lauwe, P.H., Cultură și putere, Ed. Meridiane, Buc., 1979.
5. Daicoviciu H., Dacii, Ed. științifică, București, 1965.
6. Dumitriu A., Therra Mirabilis, Ed. științifică, București, 1979.
7. Eliade M., De la Zamolxis la Genghis-han, Ed.șt. și enciclopedică, București, 1980.
8. Gasset Y Ortega, Revolta maselor, Ed. Huumanitas, Buc., 1993.
9. Hegel G.W.F., Prelegeri de filosofia istoriei, Ed. Academiei, Buc., 1965.
10. Iorga N., Limba ca element al sufletului românesc, în: I. Chimet, Dreptul la memorie, vol. I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1992.
11. Iorga N., Istoria românilor, vol. I, Buc., 1936.
12. Lovinescu V., Creangă și creanga de aur, Ed. C.R., Buc., 1989.
13. Marian S.F., Sărbătorile la români, vol. I-III, 1989-1991.
14. Papahagi T., Grai, folclor, etnografie, Ed. Minerva, Buc., 1981.
15. Petrescu C., Galeria sufletului românesc, în Universul literar, nr. 18/1928.
16. Prodan D., Jurnal, Editura Academiei, București, 1993.
17. Rădulescu-Motru C., Românismul, Fundația pentru literatură și artă "Regele Carol II", București, 1939.
18. Rebreanu L., Laudă țărânului român. Discurs de recepție la Academia Română, București, 29 mai 1940.
19. Vulcănescu M., Dimensiunea românească a existenței, în Izvoare de filosofie, vol. II, București, 1943.
20. Xenopol A.D., Unitatea sufletului românesc, în Arhiva, nr. 5, 1911.

The Romanian traditional culture as a ground for national unity

Summary

The paper is dedicated to the 75th anniversary of the 1st December 1918 Great Union and it presents an opinion on the Romanian traditional culture's place and part during the complex process of achieving national unity.

The factors regarded as most important for the reaching of traditional Romanian culture unity are presented and concisely analysed. These factors are: the unity of value system as a result of archetypes unity within its substratum, the sacredness as defining feature of traditional Romanian spirituality together with its naturalness.

RECENZII

**MARIAN GUMĂ, CIVILIZAȚIA PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN
SUD-VESTUL ROMÂNIEI, Bibliotheca Thracologica IV,
BUCUREȘTI 1993, 311 p. TEXT, 11 FIGURI ÎN TEXT, 109 PLANȘE**

După monografia dedicată epocii neolitice din Banat¹, a apărut o nouă lucrare referitoare la teritoriile sud-vestice ale României, în care este abordat un interval de timp mai îndelungat din istoria veche a acestui spațiu, și anume cel al primei epoci a fierului. Autorul ei, Marian Gună, s-a făcut remarcat vreme de aproape două decenii prin ample cercetări și importante studii cu privire la aproape toate perioadele evoluției preistorice a Banatului. În mod firesc, lucrarea se bazează pe aceste cercetări, dar și pe cele efectuate de generații de arheologi, zona geografică supusă expertizei fiind una dintre cele mai intens investigate din România.

Monografia este structurată pe patru capitole mari, care sunt precedate de o prefață, lista abrevierilor și a bibliografiei și sunt urmate de concluzii, note, repertoriul de descoperiri, un rezumat în limba germană, planșe, precum și de harta fizico-geografică a Banatului și de un amplu tabel, în care sunt introduse schemele cronologice referitoare la epoca tratată, ce au fost elaborate pentru mai multe regiuni euro-asiatice. Acesta din urmă sintetizează de fapt unul din subcapitolele introductive, cel cu privire la problemele de terminologie, sisteme cronologice și de periodizare ale primei epoci a fierului, în esență util pentru plasarea temporală a descoperirilor bănățene, totuși mult prea lung în economia lucrării și prea detaliat, parcurgerea și înțelegerea sa dovedindu-se astfel destul de anevoioasă. Dintre diferitele scheme de periodizare propuse pentru prima epocă a fierului, autorul optează pentru cea tripartită (perioada timpurie, mijlocie și târzie), acceptând ca o etapă de evoluție distinctă și o perioadă de tranziție de la epoca bronzului.

Analiza manifestărilor etno-culturale ale așa-numitei perioade de tranziție și ale epocii fierului din sud-vestul României este precedată de prezentarea culturilor specifice Bronzului târziu din acest spațiu: Cruceni-Belegiș, răspândită în zonele de câmpie din Banatul de vest, Žuto Brdo-Gârla Mare, plasată într-o zonă limitată de-a lungul Dunării, Balta Sărată, aflată în zonele piemontane estice, cultura mormintelor tumulare

și grupul Igrița, prezente în nordul Banatului

Pentru aproape toate aspectele menționate, cercetările românești sunt deosebit de intense, din păcate însă multe dintre ele, chiar săpături de câteva decenii, n-au intrat încă în circuitul științific. Un merit deosebit al lui M. Gumă este că, cu acordul colegilor, a folosit o serie de informații inedite, pe care le-a alăturat celor deja publicate, astfel că a obținut o imagine mai nuanțată și mai exactă a fenomenelor petrecute.

În periodizarea în două faze a culturii Cruceni-Belegiș sunt luate în considerație diferențierile sesizate în ornamentica ceramicii. Decorul primei faze este reprezentat în principal de motivele geometrice spiralice, realizate în tehnica imprimeurilor "șnurate" și, mai rar, a inciziilor încrustate în alb, în timp ce în cea de a doua fază predominante devin canelurile. Evoluția culturii se petrece, potrivit părerii autorului, numai în parte concordantă cu opiniile exprimate de alți cercetători, în intervalul fazelor Reinecke BB₂-D și începutul sau chiar mijlocul fazei Ha A₁. O evoluție aproape similară celeia sesizată în cultura Cruceni-Belegiș este surprinsă și în cadrul culturii Žuto Brdo-Gârla Mare. Aici este sesizată, de asemenea, o etapă târzie, ce se caracterizează prin vase cu decor canelat, al cărei sfârșit este datat în prima jumătate a fazei Ha A₁. Pentru grupul Balta Sărată se evidențiază o etapă finală, care se consideră că a suferit, din a doua jumătate a fazei Reinecke BD, influențele grupului Igrița. Sfârșitul său este plasat tot în prima jumătate sau la mijlocul fazei Ha A₁.

Celui mai recent moment al epocii bronzului din Banat i se atribuie și depozitul de la Cornuțel, pentru care se aduce și o precizare importantă, neconsemnată cu ocazia primei sale publicări², și anume că vasul în care se aflau piesele de bronz este de culoare neagră lustruită în exterior și roșie în interior. Acest depozit a fost încadrat de M. Rusu³ și M. Petrescu-Dîmbovița⁴ în grupul, respectiv seria Uriu-Domănești, sincronizate de ambii autori cu faza Reinecke BD. O datare identică a fost propusă și de către T. Kemenczei⁵. M. Gumă îl include de asemenea în seria Uriu-Domănești, a cărei perioadă de existență o prelungește până în faza Ha A₁.

Am arătat deja cu alte prilejuri⁶ că depozitele transilvănene și bănățene din perioada căreia îi aparține și descoperirea de la Uriu nu pot fi atribuite unei serii unitare, datorită faptului că compoziția lor variază substanțial de la un teritoriu la altul. Ele reflectă obiceiuri de depunere regional diferite, iar piesele care le alcătuiesc sunt produse ale unor centre metalurgice deosebite. Depozitul de la Cornuțel, alcătuit exclusiv din podoabe, este apropiat celora din vestul Transilvaniei. T. Kemenczei chiar îl alătură acestora⁷. Eu nu l-am inclus printre cele de tip Arpășel, întrucât pe acestea le-am considerat ca depuneri ale populațiilor Igrița și Cehăluț, ori, la data redactării studiului meu, nici una din acestea nu era atestată în Banat. Având în vedere apariția recentă a unei alte descoperiri cu piese vest transilvănene - depozitul de la Zăguzeni, cât și posibila prezență efectivă a grupului Igrița în nord-estul Banatului, este posibil că aria de răspândire a depozitelor de tip Arpășel s-a extins și în teritoriile aflate mult la sud de Mureș.

Depozitele de tip Arpășel, ca de altfel și cele de tip Uriu-Opályi din zona

Tisei superioare⁸, acoperă o secvență cronologică relativ îndelungată, care corespunde cu fazele Reinecke BC (C₂)-D și începutul fazei Ha A. În această privință sunt de acord cu opinia exprimată de M. Gumă. Mult mai dificilă este însă o datare mai restrânsă a unuia sau altuia dintre depozite în cadrul intervalului de timp menționat, aceasta din cauză că depunerile, care au avut loc succesiv, conțin de regulă piese de bronz confectionate și folosite o perioadă mai îndelungată. Observația este valabilă și în cazul pieselor directe, cu evoluții tipologice deja bine studiate, cum sunt topoarele cu disc și spin din depozitele de tip Uriu-Opályi sau pandantivele din depozitele de tip Arpășel.

Depozitul de la Cornuțel nu conține nici o piesă care ar putea fi considerată de dată mai recentă și care ar impune datarea descoperirii exclusiv în faza Ha A₁⁹. Vasul în care se aflau bronzurile este de asemenea puțin sensibil la evaluări cronologice mai restrânse, chiar dacă este dublu colorat, știut fiind că acest procedeu de ardere a ceramicii apare destul de timpuriu¹⁰ și se întâlnește în mai multe aspecte culturale, inclusiv în grupul Igrița, aici nu numai în ultima sa etapă¹¹.

Firește, cele arătate mai sus nu se doresc a fi argumente împotriva datărilor propuse de M. Gumă pentru sfârșitul culturilor discutate și nici nu exclud măcar posibilitatea încadrării depozitului de la Cornuțel într-un moment mai recent decât faza Reinecke BD. Ele pledează însă pentru o folosire precaută a depozitelor de bronzuri în abordarea problemelor de cronologie.

Între epoca bronzului și cea a fierului, M. Gumă interpune o perioadă, pe care o numește de tranziție. o astfel de definire a secvenței de timp în discuție apare însă mai rar în literatura de specialitate¹², ea fiind inclusă fie în epoca bronzului, ca cea mai recentă fază a ei, fie în epoca fierului. Aceasta și datorită faptului că o parte a trăsăturilor caracteristice unei anumite epoci apare de regulă încă în etapa ce o precede, tranziția putând fi astfel sesizată în aproape toate perioadele istorice.

Contrar unor păreri anterioare ce susțin existența în sud-vestul României a unei unități culturale nediferențiate în cursul perioadei Ha A, care a primit felurite denumiri (Susani, Susani-Bobda, Susani-Hinova-Vârtop¹³), M. Gumă își exprimă opinia că la nivelul acestei etape sunt prezente aici mai multe grupuri culturale¹⁴ distincte: Susani în nordul Banatului, Bobda în vestul și nord-vestul aceleiași regiuni, Ticvaniul Mare-Karaburna III în sud-vestul și nord-vestul Banatului românesc, extinsă și în sudul Voivodinei, Moldova Nouă în sudul Banatului și Hinova-Balta Verde sau Hinova-Mala Vrbica în sudul Olteniei, precum și în nord-estul Serbiei și, probabil, în nord-vestul Bulgariei. Deosebirile dintre ele sunt puse pe seama unor tradiții culturale diferite ale Bronzului târziu, care au generat particularități zonale suficient de substanțiale, pentru a nu permite asocierea lor într-o singură cultură.

Marea majoritate a descoperirilor acestei perioade provine din complexe funerare. Ele indică existența unui rit unitar, cel al incinerăției în urne, și ritualuri apropiate. Excepție sunt doar tumulii de la Susani și Vârtop, care se integrează la rândul lor între monumentele cu o construcție asemănătoare, prezente în cadrul mai multor

culturii¹⁵. Având în vedere caracterul descoperirilor, este cert faptul că încă nu au fost dezvăluite toate aspectele proprii comunităților perioadei în discuție. Este deci posibil ca diversificarea trăsăturilor definitorii ale culturii materiale pe ansamblul ei să nu fie atât de pregnantă, mai ales că acum tendința de uniformizare a decorului ceramicii pe spații mai vaste, prin folosirea predilectă a tehnicii canelării, ce a început cu o etapă mai devreme, se accentuează.

Începutul primei epoci a fierului în sud-vestul României este datat pe la 1050/1000 î.d.Ch. Apariția sa este marcată, potrivit autorului, de modificări importante etno-culturale, schimbarea tipului de habitat și apariția unor noi așezări în alte locuri decât în cele în care erau acestea plasate în etapele anterioare, transformări substanțiale în mentalitate și practici rituale, în structurile socio-economice, în producția materială.

Celui mai timpuriu aspect al noii epoci din sud-vestul României îi sunt atribuite descoperirile ce se caracterizează prin folosirea aproape exclusivă a ceramicii negre lustruite, ornamentate prin canelare sau fațetare. Alăturându-se opiniilor ce extind aria culturii Gáva, desemnată și prin alți termeni: Gáva-Holihady, Gáva-Mediaș etc., pe un vast teritoriu¹⁶, M. Gumă include aspectul menționat printre manifestările acestei culturii. Apariția sa în Banat este explicată printr-un fenomen de expansiune sau aculturație, care a pornit din zona ei de origine, aflată în regiunea Tisei superioare.

Existența în Hallstatt-ul timpuriu în spațiul carpato-dunărean a două mari unități culturale, una caracterizată prin ceramica canelată, cealaltă prin ceramica imprimată, este clar documentată. Cultura Gáva este doar una dintre componentele primei unități. Pe parcursul evoluției sale, aria de răspândire a culturii a cunoscut desigur modificări, expansiunea ei, care ar fi determinat modificări substanțiale etno-culturale în teritorii mai mult sau mai puțin îndepărtate nu este însă certificată¹⁷, după cum nu există dovezi arheologice cu privire la procesul de aculturație. Descoperirile cu ceramică neagră canelată nu pot fi incluse în ansamblul lor într-o singură cultură, chiar dacă ele prezintă câteva trăsături apropiate. Atribuirea unor astfel de descoperiri din Banat culturii Gáva este și mai puțin îndreptățită, dat fiind că aici, așa cum de altfel a demonstrat și M. Gumă, ceramica canelată are o îndelungată tradiție, iar unele dintre formele ceramice caracteristice perioadei în discuție își au prototipuri, ce au parcurs, de asemenea, o evoluție locală de mai multe secole¹⁸.

Numărul descoperirilor din Banat imediat posterioare etapei Susani sunt încă puține și în bună parte inedite. Având în vedere că cele mai semnificative materiale au rezultat prin cercetările efectuate la Remetea Mare - "Gomila lui Pituț", descoperirile bănațene cu ceramică neagră lustruită canelată ar putea fi reunite sub denumirea de grupul Remetea Mare¹⁹.

Pe baza situlei de bronz de tip Hajduböszörmény descoperită întâmplător la Remetea Mare - "Gomila lui Pituț"²⁰, așezarea de aici este datată de autor în faza Ha B₁. Tot în această fază sunt încadrate celelalte descoperiri cu ceramică neagră canelată din Banat. Se menționează și posibilitatea ca începuturile acestui aspect să se

dateze încă în faza Ha A₂, iar sfârșitul lui la începutul sau în prima jumătate a fazei Ha B₂. Pe baza analogiilor stabilite între descoperirile de la Remetea Mare și Vărădia, respectiv cele din nivelul II al așezării de la Teleac, M. Gumă se pronunță, foarte probabil justificat, pentru o datare mai coborâtă a începuturilor fazei Teleac II, implicit și a fazei Teleac I, decât au propus autorii cercetărilor de aici²¹.

În cea de a doua fază a etapei timpurii a primei epoci a fierului, potrivit periodizării stabilite de M. Gumă, sunt evidențiate două grupuri culturale distincte, considerate de caracter intrusiv, care au avut o evoluție paralelă: Gornea-Kalakača²² (Bosut IIIa) și Insula Banului.

Aria de răspândire a primului grup cuprinde nordul Serbiei, regiunea Srem, o parte din Bačka și Banatul românesc, cu unele penetrații în sud-vestul Olteniei. Decorul preferat al ceramicii, singura categorie de artefact descoperită până în prezent în Banat, este realizat în tehnica inciziei. Acest fapt îl determină pe M. Gumă să circumscrie grupul unui complex cultural mai vast cu ceramică incizată din zonele nord-vest balcanică și sud-est alpină, în care sunt incluse și "câmpurile de urne" târzii de tip Dobova-Ruse (Maria Rast).

Descoperirile grupului Insula Banului au fost identificate în zonele dunărene din sud-vestul României, nord-estul Serbiei și nord-vestul Bulgariei. Acest grup aparține complexului cultural cu ceramică imprimată, în cadrul căruia se individualizează mai ales prin câteva motive decorative, cum este cel al cerculețelor cu o cruce interioară în relief.

Ambele grupuri sunt încadrate cronologic în fazele Ha B₂-B₃, cu posibilitatea ca grupul Gornea-Kalakača să fi apărut ceva mai timpuriu în sudul Banatului. Ele sunt interpretate de autor ca reprezentând elementele etno-culturale de bază, care au contribuit la geneza culturii Basarabi și la crearea specificității inconfundabile a ceramicii sale.

Cultura Basarabi este încadrată în etapa mijlocie a primei epoci a fierului în sud-vestul României. Dacă în tratarea problematicii aspectelor culturale anterioare, autorul a trebuit să apeleze în bună măsură la rezultatele, multe încă inedite, obținute de alți cercetători, în studierea vestigiilor Basarabi el s-a bazat în principal pe propriile săpături. Chiar dacă o parte importantă a descoperirilor a fost pusă deja în circulația științifică, ar fi fost totuși necesară o analiză mai consistentă a materialului bănățean și o comparație mai detaliată cu descoperirile din alte zone²³, astfel contribuția la cunoașterea fenomenului Basarabi pe ansamblul ariei sale de răspândire ar fi fost mai importantă. Aceasta se impunea cu atât mai mult cu cât concluziile prezentate cu privire la aria primară a culturii și datarea începuturilor sale sunt diferite de cele exprimate de un alt recunoscut specialist în domeniu²⁴.

Spre deosebire de propunerile anterioare de periodizare, M. Gumă împarte evoluția culturii Basarabi în trei faze. În prima fază (I), alături de elementele tipice culturii, mai persistă și unele motive decorative caracteristice grupurilor Gornea-Kalakača și Insula Banului. Această fază, datată în prima jumătate și la mijlocul sec.

VIII î.d.Ch. este documentată în Banat, Oltenia, nordul Serbiei și în Transilvania, pe cursul mijlociu al Mureșului. În faza mijlocie (II), cultura Basarabi cunoaște maxima sa extensiune teritorială. Această fază, cea mai lungă din evoluția culturii, este datată, pe baza unor piese de bronz și fier, în a doua jumătate a sec. VIII și prima jumătate a sec. VII î.d.Ch. Faza târzie (III), datată în a doua jumătate a sec. VII î.d.Ch., este mai slab reprezentată în Banat: o parte a locuințelor din așezarea de la Valea Timișului-"Rovine" și, eventual, mormântul de incinerare din T. IV de la Moldova Veche-"Ostrov".

Cercetările cu privire la etapa târzie a primei epoci a fierului în sud-vestul României sunt încă puține, din acest motiv procesul evolutiv petrecut aici n-a putut fi definit în toate amănuntele sale. Pentru perioada imediat posterioară culturii Basarabi sunt reliefate totuși două aspecte culturale distincte, unul ilustrat prin descoperirile de la Remetea Mare - "Gomila lui Gabor", celălalt prin cele ce provin din nivelul superior al așezării de la Remetea Pogănici - "Dealul Păscoani". Acesta din urmă prezintă caracteristici asemănătoare cu cele ale grupului Ferigile. Următoarei faze, plasată în a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. V î.d.Ch. îi sunt atribuite necropola tumulară de incinerare de la Ieșelnița și o descoperire întâmplătoare de la Moldova Veche, iar ultimei faze, cuprinsă între a doua jumătate a sec. V și prima jumătate a sec. IV î.d.Ch., mormântul de incinerare de la Brebu și coiful de bronz de tip greco-ilir de la Berzovia.

Deși pe parcursul descrierii evoluției culturale din sud-vestul României în Bronzul timpuriu și Hallstatt a făcut, firesc, dese referiri la descoperirile de metal de aici, M. Gumă le tratează pe acestea și într-un capitol separat.

Analiza pieselor de aur și bronz este însoțită și de un repertoriu de descoperiri. În redactarea acestuia din urmă, soluția aleasă de autor nu mi se pare a fi fost cea mai adecvată, întrucât, mai ales pentru descoperirile de bronzuri, informațiile pe care le oferă sunt puține (de ex. pentru depozite se menționează doar proveniența lor dintr-una sau alta dintre localități, fără precizări, măcar succinte, cu privire la condițiile de descoperire și compoziția lor). În plus, aceste informații se regăsesc în totalitatea lor în lista de descoperiri din finalul monografiei.

Dintre localitățile din Banatul românesc cu descoperiri de bronzuri databile între fazele BD - Ha D trebuie eliminate, foarte probabil, Șandra, de unde se cunoaște cu certitudine doar un depozit din Bronzul mijlociu²⁵, și, sigur, Moldovița, depozitul presupus a fi fost găsit aici provenind de fapt de la Banatski Karlovac, localitate din Banatul sârbesc, la sud-vest de Vrșac²⁶.

Câteva dintre depozitele bănățene (Cornuțel, Drencova II, Liubcova, eventual și altele) sunt considerate de autor ca probabile inventare de morminte. Pentru primele două, chiar în lipsa observațiilor riguroase cu privire la condițiile lor de descoperire, nu există argumente pentru o astfel de interpretare. Cele invocate de M. Gumă, și anume că în compoziția unor depozite sunt prezente exclusiv sau cu preponderență podoabe și că vasele în care au fost adăpostite piesele de metal se aseamănă urnelor

din necropole, nu constituie, evident, criterii în stabilirea caracterului funerar al acestor descoperiri de bronzuri. În schimb, piesele de la Liubcova-"Țiglărie" ar putea reprezenta într-adevăr inventarul unui mormânt, mai ales că ele au apărut în cadrul unei necropole, într-un vas de lut în care se găseau și oase calcinate. Apartenența descoperirii la necropola de tip Țuto Brdo-Gârla Mare, susținută atât de M. Gumă cât și de autorul primei sale publicări²⁷, nu este totuși pe deplin probată. Urna (?) nu prezintă nici un fel de indicii care ar permite o încadrare culturală sigură, iar cele mai multe dintre piesele de bronz, printre care și pandantivul în formă de rondelă cu peduncul și urechiușă de atârnare²⁸, au o durată de existență ce depășește sigur pe cea a culturii Țuto Brdo-Gârla Mare.

Din păcate, analiza depozitelor de bronzuri și tezaurelor de aur bănățene efectuată de M. Gumă nu este suficient de minuțioasă. Surprinzător, lipsesc aproape cu totul considerațiile cu privire la descoperirile identice din teritoriile imediat învecinate vestice și sud-vestice. Depozitele sunt încadrate în seriile transilvănene mai demult stabilite, e drept cu unele modificări de datare ale acestora. Raportările unilaterale doar la descoperirile transilvănene nu pot crea însă o imagine adecvată a fenomenului depunerilor din Banat, deoarece depozitele de aici aparțin unor tipuri, în ale căror arii de răspândire nu intră în mod obligatoriu în toate etapele de evoluție și Transilvania. Numai un studiu detaliat al depozitelor din sud-vestul României va putea evidenția caracteristicile care le sunt proprii, precum și trăsăturile care le apropie sau le deosebesc de depozitele din alte zone.

Prin cele cinci obiecte de fier aflate în contexte timpurii, Banatul se înscrie, așa cum remarcă și M. Gumă, printre ariile primare de prelucrare a acestui metal din zona carpato-dunăreană. În explicarea apariției noii metalurgii în acest spațiu, autorul optează pentru ipoteza formulată de M. Rusu²⁹, potrivit căreia trecerea la confecționarea obiectelor de fier s-a petrecut în urma unui proces de acumulare treptată a cunoștințelor tehnologice în cadrul centrelor locale de metalurgie a bronzului. Această ipoteză este reconfirmată de recenta descoperire de la Păcin, unde este prezentă o turtă de bronz, peste care s-a turnat fier (de fapt oțel), dovadă că meșterul turnător de odinioară a cunoscut și a folosit ambele metale³⁰.

Exegeza asupra proceselor și fenomenelor din sud-vestul României în Bronzul târziu și în prima epocă a fierului este completată de datele și considerațiile cu privire la manifestările spirituale, în care se fac referiri la plastică, arta decorativă, rituri și ritualuri funerare, practici de cult și credințe religioase.

În capitolul de concluzii sunt inserate și interpretările istorice date de autor realităților arheologice surprinse. Dintre acestea menționez doar că cultura Basarabi este considerată rezultatul unei sinteze etno-culturale traco-ilire, pe un fond preponderent tracic însă. În privința atribuirii acestei culturi populației geto-dacice, fără a o respinge, M. Gumă crede totuși că mai sunt necesare discuții și precizări. Prezența sigură a acestei populații în Banat poate fi susținută, potrivit părerii sale, doar de la nivelul descoperirilor de tip Ferigile-Bârsești.

Cu toate că se pot aduce unele amendamente la opiniile exprimate și critici, de ex. în legătură cu lungimea excesivă a listei bibliografice, prin cuprinderea și a unor lucrări irelevante pentru probleme tratate, precum și prin înșirarea lucrărilor cu subiect și rezolvări identice ale aceluiași autor, sau în privința faptului că s-a crezut suficient doar un rezumat de o singură pagină, în acest fel recepționarea cărții de către lumea științifică internațională devenind, evident, mai dificilă, monografia elaborată de M. Gumă reprezintă, fără îndoială, o contribuție substanțială la istoria teritoriilor sud-vestice ale României, dar și un important jalon în cercetarea epocii fierului din întreg spațiul carpato-dunărean.

CAROL KACSÓ

Baia Mare

•

1. Gh. Lazarovici, Neoliticul Banatului, Bibliotheca Musei Napocensis IV, Cluj-Napoca, 1979.
2. I. Stratan, SCIV 15, 1964, p. 523 sqq.
3. M. Rusu, Dacia N.S. 7, 1963, p. 205.
4. M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitele de bronzuri din România, București, 1977, p. 55; idem, Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens, PBF, XVIII, 1, München, 1978, p. 100, Nr. 19.
5. T. Kemenczei, F1A, 42, 1991, p. 48.
6. C. Kacsó, SCIVA, 41, 1990, p. 246 ; Idem, Symposia Thracologica, 8, Satu Mare 1990, p. 47; Idem, Der Bronzefund von Arpășel, în Neue Depotfunde aus Rumänien, PAS, 10, Berlin, 1994 (sub tipar).
7. T. Kemenczei, loc. cit.
8. C. Kacsó, Der Hortfund von Läschia, în Neue Depotfund aus Rumänien, PAS, 10, Berlin, 1994 (sub tipar).
9. Așa cum a arătat T. Kemenczei, op. cit., p. 36 sqq., acul cu capul în formă de măciulie, considerat de B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, Bonn, 1976, p. 94 și A. Mozsolics, Bronzefunde aus Ungarn, Budapest, 1985, p. 84 ca piesă ce înscrie depozitul în Ha A₁, apare în sud-vestul Slovaciei, Câmpia ungară și vestul Transilvaniei în descoperiri mai vechi.
10. T. Kemenczei, ArchÉrt 92, 1968, p. 183.
11. I. Emödi, SCIVA, 31, 1980, p. 257.
12. De ex. P. Medovic, RadVM 31, 1988-89, p. 45 sqq. pentru Voivodina, în cadrul unui interval de timp mai îndelungat decât cel la care se referă M. Gumă, sau V. Vasiliev, I.Al. Aldea, H. Ciugudeanu, Civilizația dacică timpurie în aria intercarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac, Cluj-Napoca, 1991, p. 129, pentru Transilvania.
13. În afara denumirilor menționate de M. Gumă, au mai fost propuse și altele: Belegiș-Bobda, (S. Foltiny, WissArbeitenBurgenland, 71, 1985, p. 118), Bobda II-Susani-Belegiș II, (A. László, Etudes et Recherches Arch. de l'Univ. de Liège, 36, 1989, p. 111 cu literatura mai veche).
14. Întrucât termenul de grupă culturală, folosit într-un sens diferit de cel de grup cultural, este intraductibil, ar fi fost preferabilă utilizarea unui alt termen, de ex. facies cultural, considerat de altfel chiar de autor ca aproape sinonim celui de grupă culturală.
15. C. Kacsó, Thraco-Dacica, 11, 1990, p. 79 sqq.
16. Pentru presupusa prezență Gáva în Voivodina s-a pronunțat recent și D. Gačić, GPSKV, 16, 1990, p. 63 sqq.

17. A. Vulpe, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 80, nota 12.
18. S. Forenbaher, Opuscula Archaeologica, 13, 1988, p. 23 sqq (cu literatura mai veche); T. Kemenczei, Fol Arch 42, 1991, p. 36.
19. Cf. și A. Vulpe, Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien, PBF, VI, 9, München, 1990, pl. 62 (tabelul sincronismelor culturale).
20. F. Medeleț, Dacia N.S., 18, 1974, p. 95 sqq.
21. V. Vasiliev, IAI. Aldea, H. Ciugudeanu, op. cit., p. 102 sqq.
22. Termenul a fost folosit pentru prima dată de M. Gumă (SCIVA 32, 1981, p. 63) pentru a delimita orizontul de descoperiri mai vechi din cadrul grupului Bosut. El este utilizat în literatura de specialitate românească și este acceptat, mai nou, și de câțiva cercetători străini.
23. Inclusiv cu cele din teritoriul est alpin, unde, în cadrul unor monumente din sec. VIII î.d.Ch. sunt prezente nu numai elemente decorative de "stil Basarabi", cum specifică M. Gumă, ci și vase Basarabi. Cf. și C. Metzner-Nebelsick, in Festschr. zum 50 jährigen Bestehen des Institutes für Ur-und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Univ. Innsbruck, UPA, 8, Bonn, 1992, p. 349 sqq.; S. Stegmann-Rajtar, Ber.RGK 73, 1992, p. 87 sqq.
24. A. Vulpe, op. cit., p. 106 sqq.
25. D. Popescu, M. Rusu, InvArch, 1966, 1, R10.
26. Precizarea lui B. Milleker, Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből I, Temesvár 1897, p. 55 sqq. cu privire la localitatea de descoperire este foarte clară: "Károlyfalva, Temes vm.; Fehértemplomi járás". Aceeași localitate, de această dată cu denumirea ei sârbească, respectiv germană, este menționată de Milleker și într-o lucrare ulterioară (Starinar, 15, 1940, p. 23), dar și de F. Hölste, Hortfunde Südosteuropas Marburg/Lahn, 1951, p. 10 și M. Garašanin (red.), Praistorijske ostave v Srbiji i Vojvodini, I, Beograd, 1975, pl. 76-77.
27. C. Săcărin, Banatica, 8, 1985, p. 91 sqq.
28. Analogii la Brodski Varos (K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa zarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar, 1973, pl. 56, 35), Gad (M. Garašanin (red.), op. cit. pl. 57, 1-2), K,k (I. Kilian-Dirlmeier, Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel in Mitteleuropa, PBF, XII, 2, München, 1975, pl. 65, 6), Pričac (K. Vinski-Gasparini, op. cit., pl. 71, 1), Veliko Nabrde (K. Vinski-Gasparini, op. cit., pl. 44, 18). Acest tip de pandantiv este considerat de M. Gumă ca prototipul îndepărtat al pandantivelor de tip Ghidici. Aceeași idee a fost avansată mai de mult de I. Kilian-Dirlmeier, Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit, PBF, XI, 2, München, 1979, p. 9.
29. M. Rusu, în In Memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 349 sqq.
30. M. Hellebrandt, ComArchHun, 1989, p. 110.

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE SECȚIA DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI - 1994

I. *Membrii Secției de istorie*

1. Valeria Arjoca
2. Tatiana Bădescu
3. Dr. Doina Benea
4. Eleonora Calincof (la 1.XI s-a pensionat)
5. Octavian Dogariu
6. Florin Drașovean
7. Vasile Dudaș
8. Rodica Giurgiu
9. Elena Ignătoaie
10. Mircea Mare
11. Vasile Rămneanțu
12. Alexandru Rădulescu
13. Silviu Saftu
14. Nicoleta Toma

II. *Activitatea expozițională*

1. Reorganizarea expoziției de bază (partea privind epoca romană, prefeudală, modernă și contemporană)
2. Noi descoperiri arheologice în Banat - expoziție temporară
3. Presa din Banat în perioada interbelică - expoziție temporară (Expoziția a fost realizată în colaborare cu Biblioteca jud. Timiș)
4. Centrul de olărie de la Micăsasa - expoziție temporară
5. Ceramica daco-romană din Banat (sec. III - IV)
6. Pavel Chinezu și epoca sa

III. Șantiere arheologice

1. Foeni	- coordonator Fl. Drașovean
2. Sânnandrei	- coordonator Fl. Drașovean
3. Timișoara (Freidorf)	- coordonator Mircea Mare
4. Tibiscum	- coordonator dr. Doina Benea
5. Făget	- coordonator Al. Rădulescu

IV. Manifestări științifice

1. Colocviu științific: "Problema continuității în vestul României, în viziunea descoperirilor arheologice" (în colaborare cu Muzeul jud. Arad), 19 ianuarie 1994 la Timișoara, 21 ianuarie 1994 la Arad.
2. Simpozion național: "100 de ani de la procesul memorandiștilor" (în colaborare cu Inspectoratul pentru cultură al jud. Timiș și Muzeul de istorie și etnografie Lugoj), Lugoj 13-15 mai 1994.
3. Simpozion internațional: "Banatul în marele sec. al XVIII-lea" (în colaborare cu Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie a Universității Timișoara și Filiala jud. Timiș a Arhivelor Statului), Timișoara 2-5 iunie 1994.
4. Congres internațional de ceramică romană: "Rei Cretariae Romanae Fautores" (în colaborare cu Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie a Universității din Timișoara), Timișoara, 28 august-4 septembrie 1994.
5. Simpozion internațional: "Pavel Chinezu și epoca sa", Timișoara 24-25 noiembrie 1994.
6. Cea de-a IV-a ediție a Sesiunii anuale de comunicări a Secției de istorie (în colaborare cu Filiala județului Timiș a Arhivelor Statului), Timișoara, 30 noiembrie 1994.

VASILE DUDAȘ

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 1994*

MIRCEA MARE

1. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. "Cimitirul ortodox") - așezare neolitică, așezare epoca bronzului, necropolă prefeudală; aprilie, octombrie; F. Drașovean, M. Mare, F. Gogâltan.
2. FOENI (comună, jud. Timiș, pct. "Sălaș") - așezare neolitică; mai-iunie; F. Drașovean, H. Greenfield.
3. FREIDORF (mun. Timișoara) - așezare sec. III-IV e.n.; iulie; M. Mare, N. Toma.
4. SÂNANDREI (comună, jud. Timiș) - așezare neolitică, așezare prefeudală; iulie; F. Drașovean, M. Mare, N. Toma.
5. TIBISCUM (sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) - castru roman; iulie - august; D. Benea.
6. FĂGET (oraș, jud. Timiș) - cetate feudală; septembrie-octombrie; A. Rădulescu, D. Căpățână.

* Enumerarea s-a făcut în următoarea ordine: localitatea, comuna, județul, punctul de săpătură, tipul sitului, epoca istorică, perioada de cercetare, șeful de șantier și colectivul.

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIEI DE ISTORIE ÎN ANUL 1994

VASILE RĂMNEANȚU

La fel ca în perioada precedentă și în cursul anului 1994, patrimoniul secției de Istorie din cadrul Muzeului Banatului s-a îmbogățit cu noi valori. Noile piese și documente istorice au intrat în patrimoniul secției pe trei căi: prin achiziții, prin donații și prin confiscarea unor obiecte istorice valoroase de către organele competente ale Ministerului de Interne.

Vom prezenta în continuare noile achiziții cu numărul lor de inventar:

1. 22.242 - Act de împrumut cu casă și pământ din localitatea Tomnatic
2. 22.243 - Colecția ziarului Adevărul, apărută în București, anii 1989-1990. Cuprinde 228 de numere.
3. 22.244 - Memorii de război 1914-1918, aparținând lui Ștefan Penes, cuprinde 197 p.
4. 22.245 - Fondul Institutului Banat-Crișana, cuprinzând 36 de documente, care includ ancheta sociologică realizată la Ohaba-Bistra, proiectul privind apărarea intereselor României la conferința de pace de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, fotografii și alte documente sociologice.
5. 22.246 - Atlas geografic cuprinzând 12 hărți ale Ungariei, epoca modernă.
6. 22.247 - Colecție de ziare interbelice (Adevărul, Dimineața, Curentul, Universul, Patria) 156 numere din anii 1924-1940, vol. I.
7. 22.248 - Colecție de ziare interbelice, 1924-1944, vol. II.
8. 22.249 - Brătară, perioada Laténe
9. 22.250 - Brătară, perioada Laténe
10. 22.251 - Brătară, perioada Laténe
11. 22.252 - Brătară, perioada Laténe

12. 22.253 - Brătară, perioada Laténe
13. 22.254 - Brătară, perioada Laténe
14. 22.255 - Brătară, perioada Laténe
15. 22.256 - Brătară, perioada Laténe
16. 22.257 - Colecție de ziare din perioada interbelică și postbelică, 203 numere.
17. 22.258 - Cărți poștale aparținând prizonierilor din lagărele de concentrare din URSS, de după cel de-al doilea război mondial, 4 buc.
18. 22.259 - Port-vizit aparținând unui deținut politic dintr-un lagăr din URSS de după cel de-al doilea război mondial.
19. 22.260 - Cutie din lemn realizată de către deținuții politici din URSS, după 1945.
20. 22.261 - Număr matricol aparținând unui deținut politic dintr-un lagăr din URSS după 1945.
21. 22.262 - Album - primul război mondial, 2 volume.
22. 22.263 - Calvarul unui popor eroic - Moji, București, Ed. Cartea Românească, 1928, 542 p.
23. 22.264 - Történelmi Arcképcsarnok, Budapesta, 1897.
24. 22.265 - Az ifjuság és a világháború, 1914-1915, Budapesta.
25. 22.266 - Șubă bărbătească aparținând lui Alexandru Martha, fost rezident regal (1938-1940).
26. 22.267 - Pantaloni, aparținând lui Al. Martha.
27. 22.268 - Laibăr cu pantalon, aparținând lui Al. Martha.
28. 22.269 - Pantaloni, aparținând lui Al. Martha.
29. 22.270 - Laibăr, aparținând lui Al. Martha.
30. 22.271 - Cămașă bărbătească, aparținând lui Al. Martha.
31. 22.272 - Cămașă cu poale brodată, aparținând lui Al. Martha.
32. 22.273 - Cătrântă, aparținând lui Al. Martha.
33. 22.274 - Costel Balint, Lumină și speranță, Timișoara, 1989, Timișoara, Ed. Mirton, 1994.
34. 22.275 - Costel Balint, 1989, Timișoara în decembrie, Timișoara, Ed. Helicon, 1992.
35. 22.276 - Medalii și diploma comemorativă cu prilejul împlinirii a cinci ani de la Revoluția din decembrie 1989.
36. 22.277 - Credințional acordat de Prefectura Timiș cu ocazia zilei de 1 Decembrie 1918.
37. 22.278 - Statuete reprezentând divinități feminine precolumbiene, de la începutul mileniului II e.n.; 4 buc. (piese confiscate de către organele M.I.).
38. Icoană rusească, sec. XVIII (confiscată).
39. Icoană lipovenească, sec. XVIII (confiscată).

Aducem mulțumiri și pe această cale doamnelor Maria Mărgineanu, Dora Sarafoleanu, domnului Liviu Mărghitan, prin intermediul cărora secția de Istorie a Muzeului Banatului și-a îmbogățit colecția. De asemenea mulțumim ofițerilor de poliție din Timișoara, datorită cărora piese prețioase au intrat în patrimoniul istoric al Muzeului Banatului.

Toate aceste noi piese și documente vor fi întrebuințate atât pentru cercetarea istorică de către specialiști, cât și în expozițiile organizate pentru marele public.

IN MEMORIAM

IOAN HORAȚIU CRIȘAN
(1928 - 1994)

A intrat în neființă la 6 aprilie 1994, după o grea și nedreaptă suferință, Ioan Horațiu Crișan. Prin dispariția celui care a fost, laolaltă, cercetător și profesor, arheolog și istoric, obștea celor care trudesec cu abnegație întru dezvăluirea și luminarea veacurilor străvechi ale istoriei noastre a suferit o grea pierdere.

Frământările mijlocului veacului nostru și-au pus amprenta și asupra formării personalității sale. Războiul și nedreptele dictate politice ale deceniului al cincilea l-au purtat, pe rând, prin liceele "George Barițiu" din Cluj, "Mihai Viteazul" din Alba Iulia, "Aron Pumnul" din Cernăuți, "Titu Maiorescu" din Aiud și din nou "George Barițiu" din Cluj, unde-și încheie studiile liceale în 1946. Vreme de un an, tânărul Ioan Horațiu Crișan urmează cursurile Facultății de Medicină din Cluj, dobândind temeinice cunoștințe de anatomie, ca și o constantă preocupare în cercetarea istoriei medicinei antice în Dacia, preocupare care-l va însoți de-a lungul întregii vieți. Înscrierea sa, în 1947, la Facultatea de Istorie, secția de arheologie, a Universității clujene, pe care a absolvit-o în anul 1951, s-a datorat pasiunii sale pentru cercetarea istoriei vechi a României.

La absolvirea facultății a fost angajat, vreme de câteva luni ca asistent al profesorului Marius Moga, directorul Muzeului Banatului. În arhivele muzeului se mai păstrează și azi un registru de inventar început de Ioan Horațiu Crișan.

În anul 1954, după încheierea stagiului militar, este angajat la Institutul de Istorie și Arheologie al Academiei din Cluj, unde, în 1956, obține prin concurs postul de cercetător științific principal.

Deși anii formării personalității sale de arheolog și istoric au fost dominați de suflul rece al dogmatismului dictaturii comuniste, al epurărilor periodice în funcție de dosarul de cadre, asemeni altor colegi de vârstă și preocupări, Ioan Horațiu Crișan a beneficiat de căldura spirituală a celor din generația mai vârstnică, dintre care îi

amintesc pe profesorii Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Nicolae Lascu, Ion Iosif Russu, Kurt Horedt, T. Naum. De la această generație mai vârstnică a dobândit nu numai temeinice cunoștințe ci și temeliile crezului în adevărul istoric, către care calea este jalonată de o permanentă și asiduă muncă de cercetare și documentare, de imense sacrificii, care, prin perpetuare, devin aproape firești, de respectarea codului deontologic științific și, nu în ultimul rând, de pasiunea și curiozitatea scormonitoare, proprie arheologului.

De-a lungul anilor, Ioan Horațiu Crișan a desfășurat o vastă activitate de cercetare arheologică și istorică. Și dacă cercetarea și publicarea necropolei de epoca bronzului de la Bistrița, ca și a unor antichități de epocă romană sau daco-romană delimitează spațiul cronologic al activității sale, covârșitoarea majoritate a celor peste 360 de articole, studii, monografii și cărți pe care le-a publicat încearcă să lumineze pagini din complexa istorie și civilizație a geto-dacilor, ca parte a trunchiului din care a luat naștere poporul român.

Vreme de mai mulți ani membru al colectivului de cercetare a cetăților dacice din Munții Sebeșului, Ioan Horațiu Crișan a condus șantierele arheologice de la Temeșești, Războieni, Mediaș, Bistrița, Fântânele, Cicir, Arad - Ceala, Pecica și Cugir. Și dacă majoritatea acestor cercetări au fost deja publicate, este o datorie firească a fiilor săi spirituali să ducă la bun sfârșit munca de scriere și publicare a monografiilor privind necropolele de la Fântânele și dava dacică de la Cugir.

O exemplară monografie dedicată ceramicii daco-getice, apărută în 1969, care în 1965 a constituit teza sa de obținere a titlului de doctor în științe, sintetizând rodul cercetărilor de două decenii, constituie și azi lucrarea de referință pentru această latură a civilizației daco-getice, așa cum monografia închinată davei dacice de la Pecica - Ziridava se înscrie în șirul monografiilor exemplare publicate de arheologii români după cel de-al doilea război mondial.

Dorința de a înțelege multitudinea de factori ce converg în modelarea civilizației daco-gete, ca parte a ansamblului de civilizații europene de la cumpăna erelor, a fost cea care l-a îndemnat pe Ioan Horațiu Crișan să se aplece asupra studiilor scitice și celtice. Tot astfel, în temeiul unei îndelungi documentații, a purces la întocmirea unor vaste sinteze, dintre care "Burebista și epoca sa" (București, 1977), căreia, în 1977, i s-a conferit Premiul "Vasile Pârvan" al Academiei, fiind tradusă în limbile engleză și maghiară, "Spiritualitatea geto-dacilor" (București, 1986) și "Civilizația geto-dacică" (București, 1993) sunt cele mai importante. Acestea li se adaugă lucrările în curs de publicare ("Medicina și igiena în Dacia", "Enciclopedia civilizației geto-dacice", "Celți și daci pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud"), ca și numeroase contribuții la varii sinteze și enciclopedii de istorie națională și a medicinei.

Prestigioasa activitate științifică a lui Ioan Horațiu Crișan a fost însoțită și de o bogată activitate publicistică de popularizare a istoriei vechi a României. Voi aminti doar volumele "Ceramica daco-getică" (București, 1968), "Statul geto-dac" (București,

1977), "Origini" (București, 1978) și "Itinerare arheologice transilvănene" (București, 1982).

De-a lungul anilor, profesorul Ioan Horațiu Crișan a contribuit la formarea unor noi generații de arheologi și istorici. Activitatea sa a fost recunoscută pe plan internațional, fiind ales, la 5 septembrie 1984, membru în Consiliul permanent al Uniunii internaționale de științe pre- și protoistorice. A fost de asemenea membru al Uniunii societăților de istorie a medicinei, membru al Comisiei naționale arheologice și membru în colegiile redacționale ale unor prestigioase reviste științifice din țara noastră.

A susținut prelegeri la Universitățile din Marburg, Frankfurt, Kiel și Catania și a participat, de-a lungul anilor, la numeroase congrese și simpozioane internaționale. Pe parcursul mai multor ani a îndrumat numeroși studenți în redactarea lucrărilor de licență și, începând din 1990, a îndrumat întocmirea unor teze de doctorat.

Am avut fericirea să învăț de la domnul profesor Crișan tainele meseriei pe șantierele de la Grădiștea Muncelului, Pecica și Fântânele și să-i fiu colaborator în cercetarea davei dacice de la Cugir. Sub privirea sa am citit primul profil arheologic și am întocmit primele file de jurnal. Sunt unul din aceia care am deprins de la dânsul alfabetul metodei de cercetare în arheologie, atât pe teren cât și în cabinet.

Alături de ceilalți, nu pot să spun acum decât: "Mulțumesc, domnule profesor". Și tot alături de ceilalți, singura răsplată ce i-o putem aduce este cea de a-i continua munca și crezul.

"VIVIT IN MEMORIA VIVORUM"

FLORIN MEDELEȚ

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUE

- AAA - Athens Annals of Archaeology, Athens.
- I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études Balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1969.
- II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, Bucuresti, 1980.
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp - Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
- ActaArchKopenhaga - Acta Archaeologica, København.
- ActaHarghitensia - Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj.
- ActMuz - (Din) Activitatea muzeelor, Cluj.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR - Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I-III, Temesvár, 1893 - 1896.
- AEA - Archivo Español de Arqueologia, Madrid.
- AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Wien.
- AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
- AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- Alb. Cat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta - Aluta, Sf. Gheorghe.
- AnB (S.N.) - Analele Banatului, Timișoara.
- ANRW - Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.
- AnStUniv - Analele Științifice ale Universității Iași.
- Anthung - Antiquitas Hungarica, Budapest.

Antiquity	- Antiquity, Cambridge, Newbury.
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
Apulum	- Apulum, Alba Iulia.
AR	- Archeologické Rozhledy, Praga.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca, Viena.
ArchÉrt	- Archaeologiai Értesítő, Budapest.
ArchHung	- Archaeologia Hungarica, Budapest.
Archivi	- Archivi di arte prehistorica, Brescia.
ArchJug	- Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
ArchPolona	- Archaeologia Polona, Wroclaw-Warszawa-Krakow.
ArchRozhl	- vezi AR.
ArhMold	- Arheologia Moldovei, Iași - București.
ArhOlt	- Arhivele Olteniei, Craiova.
ArhSofia	- Arheologija, Sofija.
ArhVestnik	- Arheološki Vestnik, Ljubliana.
AS	- Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.
Atti X SINBE	- Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall'eta del Bronzo in Europa, Verona.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
Balcanica	- Balcanica. Godišnjak Balkanološkog Instituta SANU, Beograd.
BAME	- A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
Banatica	- Banatica, Reșița.
BAR	- British Archaeological Reports, Oxford.
BCH	- Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BCSP	- Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
BerRKG	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a.M., Berlin.
BIAL	- Bulletin of the Institute of Archaeology, London.
BKL	- Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest.
BMI	- Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BMMKözleményei	- Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
BPI	- Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
BRTEO	- Biharmegyei régészeti és történelmi egyesület Évkönyve, Oradea, 1888.
BSA	- Annuar of the British School of Archaeology at Athens,

- London.
- BSSH - Buletin per Shkencat Shoqerore, Tiranë.
- CAH - Cambridge Ancient History, Cambridge.
- CahRhodaniens - Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
- Carpica - Carpica, Bacău.
- CercArh - Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul de Istorie al României, București.
- Cercetări Istorice - Cercetări Istorice, Iași.
- CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- CIT - Thraco-Dacica. Pecueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
- Clio - Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
- CMO - Centenar muzeal orădean, Oradea.
- CNA - Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- ComArchHung - Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
- Comori - Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier. Catalog, București, 1978.
- Crisia - Crisia, Oradea.
- Cumidava - Cumidava, Brașov.
- Dacia (N.S.) - Dacia, București.
- DissPann - Dissertationes Pannonicae, Budapest.
- DolgCluj - Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből, Kolosvár (Cluj).
- DolgSzeged - Dolgozatok, Szeged.
- Drobeta - Drobeta, Turnu Severin.
- EDR - Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma.
- ESA - Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
- ÉtBalk - Études Balkaniques, Sofija.
- FBKN - Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in den Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapest-Velem.
- Festschrift Pittioni - Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, 1976.
- FiIst - File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
- FVL - Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu.
- GCBI - Godišnjak. Centar za Balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
- Germania - Germania, Frankfurt a.M.
- GlasnikMKiM - Glasnik Muzej Kosovo i Metohija, Pristina.
- GlasnikSAD - Glasnik Srpskog Arheološkog Društva.

GlasnikZMS	- Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.
GNAMP	- Godišnik na Narodnija archeologiĉeski muzej u Plovdiv.
GodišnikSevBălg	- Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
Godišnjak	- vezi GCBI.
HOMÉ	- A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
HTRTE	- A Hunyadmegyei történelmi és régészeti Társaság Évkönyve, Budapest - Deva.
IAI	- Izvestija na Archeologiĉeski Institut, Sofia.
IDR	- Inscriptiile Daciei Romane, Bucureşti.
Iliria	- Iliria. Studime dhe materiale arkeologjike, Tirané.
Iliri şi Daci	- Iliri şi Daci. Catalog, Cluj - Bucureşti, 1972.
InMemCD	- In Memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974.
4 th Int.Thr.Conf.	- 4 th International Thracian Conference, Boston, 1984.
InvArch	- Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologique, Bucureşti.
IstMitt	- Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
Istraživanja	- Istraživanja, Novi Sad.
IstRom	- Istoria României, I, Bucureşti, 1960.
Istros	- Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
JFA	- Journal of Field Archaeology, Boston.
JPMÉ	- Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
JRS	- The Journal of Roman Studies, London.
KFKNB	- Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Beograd.
KKSE	- Konferenca Kombatare e Studime Etnografike, Tirané.
Klio	- Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
KözlCluj	- Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár (Cluj).
KSI	- Kuvendi i Studimene Ilire, Tirané.
Latomus	- Latomus, Bruxelles.
Macedoniae AA	- Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
MAGW	- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien.
Marbstud	- Marburger Studien, Marburg, 1938.
Marisia	- Marisia, Târgu-Mureş.
Marmaţia	- Marmaţia, Baia-Mare.
Materiale (MCA)	- Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti.

Materialy	- Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica.
MemAnt	- Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MFME	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
MIA	- Materialy i issledovanija po arheologji SSSR, Moskva.
MIMBuc	- Materiale de istorie și muzeografie, București.
MittAI	- Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapest.
MuzNat	- Muzeul Național (de Istorie), București.
NC	- The Numismatic Chronicle, London.
NK	- Numizmatikai Közlöny, Budapest.
NListy	- Numismaticke Listy, Praga.
NNU	- Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig, Hildesheim.
OmCD	- Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960.
PBF	- Prähistorisches Bronzefunde, Berlin.
PBG	- A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagessimo aniversario de su nacimiento, Mexic, 1963.
PJZ	- Praistorija Jugoslovenskih Zemalja, Sarajevo.
PMMB	- Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
Pontica	- Pontica, Constanța.
Posebna izdanija	- Posebna izdanija, Sarajevo.
PPS	- Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge, London.
Praehistorica	- Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
Prehistorische	- Archeologie in Südosteuropa - Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr., Berlin.
PMJHD	- Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara, Deva.
Potaissa	- Potaissa. Studii și comunicări, Turda.
PresitAlp	- Presitoria Alpina, Trento.
Pulpudeva	- Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofija.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.
RadVM (RVM)	- Rad Vojvodanskij Muzeja, Novi Sad.
RégFüz	- Régészeti Füzetek, Budapest.
Repertorium	- Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma, I. Őskor. Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum. Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
RevIst (RI)	- Revista de istorie, București.
RevMuz	- Revista Muzeelor, București.
RGF	- Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.

RISBC	- Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.*
RMM	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
Römer in Rumänien	- Römer in Rumänien. Ausstellungs - Catalog, Köln, 1969.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire, București.
SA	- Studia Albanica, Tirané.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului Județean Hunedoara, Deva.
SCIA	- Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
SCIM	- Studii și Cercetări de Istorie Medie, București.
SCIV(A)	- Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
SCMI	- Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică, București.
SH	- Studime Historike, Tirané.
SIARCH	- Slovenská Archeológia, Bratislava.
SMIM	- Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
SMMIM	- Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
SRIR	- Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
Starije	- Starije Crno Gore, Cetinj.
Starinar	- Starinar, Beograd.
StComCaransebeș	- Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
StComP	- Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
StComSatu Mare	- Studii și Comunicări, Satu Mare.
StComSibiu	- Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie, Sibiu.
StDac	- Studii Dacice, Cluj, 1981.
StudClas	- Studii Clasice, București.
Studentski Proucivanija	- Stidentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofija.
Studia	- Studia Universitatis Babes-Bolyai, Cluj.
Studia Balcanica	- Studia Balcanica, Sofija.
Studia Praehistorica	- Studia Praehistorica. Archäologisches Institut der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
Studii	- Studii. Revista de Istorie, București.

Studii și Materiale
StZ	- Studii și Materiale, Târgu-Mureș.
- Študijné Zvesti archeologicky ústav SAV, Nitra, Bratislava.
Swiatowit	- Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique polonaise, Warszawa.
SympThrac	- Symposia Thracologica.
Thracia	- Thracia, Sofija.
Thraco-Dacica (TD)	- Thraco-Dacica, București.
Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
Tibiscus	- Tibiscus, Timișoara.
TIR, L. 34	- Tabvla Imperii Romani. Aquincum - Sarmizegetvsa - Sirmium. L. 34, Budapest, 1968.
TRÉT	- Történelmi és régészeti értesítő, Temesvár (Timișoara).
UPA	- Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie, Bonn.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
Viesnik	- Viesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, Split.
WPZ	- Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Wien.
ŽAnt	- Živa Antika, Skoplje.
ZborNM	- Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Beograd.
ZborŠtip	- Zbornik na Štipskiot Naroden Muzej, Štip.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZfE	- Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
Ziridava	- Ziridava. Studii și cercetări, Arad.
ZMS	- Zbornik za pruštvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.

